Obilježja pravne kulture u Hrvatskoj

Čehulić, Mateja

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

https://doi.org/10.17234/diss.2021.217072

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:780505

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Mateja Čehulić

OBILJEŽJA PRAVNE KULTURE U HRVATSKOJ

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2021.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Mateja Čehulić

CHARACTERISTICS OF LEGAL CULTURE IN CROATIA

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2021

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Mateja Čehulić

OBILJEŽJA PRAVNE KULTURE U HRVATSKOJ

DOKTORSKI RAD

Mentori:
dr.sc. Dragan Bagić, izv. prof.
dr.sc. Slaven Ravlić, prof.

Zagreb, 2021.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Mateja Čehulić

CHARACTERISTICS OF LEGAL CULTURE IN CROATIA

DOCTORAL THESIS

Supervisors:
Associate Professor Dragan Bagić, PhD
Professor Slaven Ravlić, PhD

Zagreb, 2021

Informacije o mentorima

Izv. prof. dr. sc. Dragan Bagić rođen je u Gradačcu 1977. godine. Osnovnu školu pohađao je u Gradačcu i Zagrebu, a gimnaziju u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2004. godine diplomirao je sociologiju, a 2010. godine stekao doktorat obranivši disertaciju „Sustav industrijskih odnosa u Republici Hrvatskoj: hrvatski sindikati između društvene integracije i tržišnog sukoba".

Od 2000. godine kao istraživač radio je u agenciji za istraživanje tržišta i javnog mnijenja Puls, u kojoj je od 2002. bio voditelj odjela za istraživanja javnog mnijenja i primijenjena društvena istraživanja. Na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu zaposlen je od 2004. godine, prvo kao znanstveni novak, 2011. postaje docentom, a 2017. godine izvanredni profesor. Na preddiplomskom studiju sociologije nositelj je kolegija Klasične sociološke teorije 2, a na diplomskom studiju kolegija Sociologija politike.

Obavljao je više upravnih dužnosti na Odsjeku za sociologiju, a od 2017. do 2020. godine obnašao je dužnost prodekana za znanost i međunarodnu suradnju Filozofskog fakulteta. Vodio je i bio vanjski ekspert na velikom broju znanstvenih i stručnih projekata. Objavio je četiri znanstvene monografije, od čega tri u koautorstvu, gotovo 30 znanstvenih radova te veći broj stručnih radova i studija.

Prof. dr. sc. Slaven Ravlić rođen je u Slivnu 1951. godine. Osnovnu školu i gimnaziju pohađao je u Osijeku. Na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu diplomirao je 1974. godine, a 1998. doktorirao na temu „Liberalizam i demokracija u političkoj teoriji Johna Stuarta Milla".

Bio je srednjoškolski nastavnik, a od 1977. do 1982. godine glavni urednik časopisa *Naše teme*. Od 1992. radi u Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža, gdje je obnašao funkcije pomoćnika ravnatelja i bio član ravnateljstva. Od 2005. godine glavni je urednik *Hrvatske enciklopedije*, a od 2013. glavni urednik njezina internetskog izdanja.

Na Pravnom fakultetu u Zagrebu od 2005. do 2020. godine predavao je sociologiju i politologiju, od 2013. kao redoviti profesor. Predavao je i na diplomskom i doktorskom studiju Filozofskog fakulteta i Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu te na doktorskom studiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu te Univerzitetu Donja Gorica u Podgorici. Od 2020. predaje na Sveučilištu Libertas.

O sociološkim i politološkim temama objavio je 12 autorskih knjiga, od čega 5 u koautorstvu, 6 uredničkih knjiga, više od 40 znanstvenih radova te nekoliko stotina stručnih radova.

Zahvale

Ovaj nimalo lagan zadatak bilo bi nemoguće ostvariti bez pomoći i potpore profesora, kolega, prijatelja i obitelji.

Prije svega, veliku zahvalnost dugujem mentorima koji su me podržavali tijekom cijelog doktorskog studija. Profesor Bagić na samom je početku usmjerio moje interese prema ovoj u hrvatskom kontekstu neistraženoj temi. Tijekom studija uvažavao je moje ideje te predlagao rješenja za razne prepreke. Od profesora Ravlića u proteklim sam godinama puno naučila o predanosti znanstvenom radu, važnosti neprestanog razvoja i učenja. Zahvalna sam mu na konciznim savjetima o teoriji te posvećenosti koju je kroz doktorski proces iskazivao.

Tijekom doktorskog studija više sam puta svoje obveze ispunjavala u suradnji i uz pomoć docentice Ksenije Klasnić. Neizmjerno sam joj zahvalna na profesionalnim i stručnim savjetima iz područja metodologije i statistike.

Izvan doktorskog studija, tijekom tromjesečnog boravka na Institutu za sociologiju prava u Oñatiju stekla sam nova znanja, iskustva i prijateljstva. Za to sam ponajprije zahvalna tadašnjem direktoru Vincenzu Ferrariju, koji je pokazao interes za moje istraživanje i otvorio mi vidike u sociologiju prava, a Maria Teresi Ferrari i Izabeli Zonati za prijateljstvo, šetnje i druženja na tri jezika.

Hvala članicama i članovima Katedre za sociologiju Pravnog fakulteta u Zagrebu koji su me, svako na svoj način, tijekom ovog perioda obogatili novim znanjima, iskustvima i prilikama te bili potpora u ovom pothvatu, poticajno radno i znanstveno okruženje. Hvala kolegama s Pravnog fakulteta koji su mi nesebično pomogli u regrutiranju sudionika/ca ekspertnih intervjua te samim sudionicima što su mi ustupili svoje vrijeme i bili otvoreni za razgovor o ovoj „pravno-apstraktnoj“ temi.

Ivani Čavar, Dariju Čepi i Anji Gvozdanović zahvalna sam na volji i vremenu koje su posvetili čitanju doktorata te savjetima kojima su ga nedvojbeno učinili boljim.

Na kraju, neizmjerno sam zahvalna svojim roditeljima, koji ni u jednom trenutku nisu posustajali u pomoći i razumijevanju za sva moja „doktorska“ stanja i uvijek me bodrili. Sestri i mojim curama zahvaljujem na gotovo šestogodišnjoj upornosti za moje osvještavanje i doživljavanje ljepota života izvan doktorata. Mom Filipu hvala za znatiželju, utjehu i smijeh.

SAŽETAK

Rad se bavi konceptom pravne kulture i njezinim obilježjima u populaciji punoljetnih građana Republike Hrvatske. Riječ je o jednoj od ključnih tema sociologije prava koja je u Hrvatskoj neistražena, a u inozemnim znanstvenim krugovima, od početka 1970-ih kada je Lawrence Friedman razvio koncept, kritizirana zbog problematičnosti određenja i manjka eksplanatorne snage. Stoga, kako bi se ispunio glavni cilj rada – utvrdile karakteristike pravne kulture u Hrvatskoj – prvotno je razvijen teorijsko-konceptualni okvir predmeta istraživanja. Teorijsku osnovu pritom su činile teorije strukturalnog funkcionalizma Talcotta Parsonsa. Sistemskom teorijom i AGIL modelom pravna kultura određena je kao dio pravnog sustava koji ispunjava funkciju njegove legitimacije, a temeljem teorije društvenog djelovanja kao skup orijentacija koje određuju interakciju građana s pravnim sustavom, posredovane sa zajedničkim kulturalnim standardima. Kao standardi koji oblikuju orijentacije određene su pravne vrijednosti vladavine prava, pravednosti i legitimnosti. U konačnici, pravna kultura određena je kao skup očekivanja od pravnog sustava utemeljenih u vladavini prava (kognitivna orijentacija), percepcija pravednosti pravnog sustava (katektička orijentacija) te ponašanja u odnosima s pravnim sustavom (evaluativna orijentacija) koja određuju njegovu legitimnost. Temeljem razrađenog teorijsko-konceptualnog okvira, u prvom dijelu empirijskog istraživanja provedeni su polustrukturirani intervjui s ekspertima u području prava. Tematskom analizom intervjua utvrđeni su indikatori triju tipova orijentacija pravne kulture te je konstruiran instrument za mjerenje pravne kulture sačinjen od tri skale orijentacija prema pravnom sustavu. U drugom, kvantitativnom dijelu istraživanja provedenom metodom ankete na reprezentativnom uzorku punoljetnih građana Hrvatske utvrđena su obilježja pravne kulture i ispitane teorijske pretpostavke o povezanosti orijentacija. Pravna kultura u Hrvatskoj određena je visokom razinom očekivanja da pravni sustav djeluje sukladno vladavini prava, izraženom percepcijom njegove nepravednosti te podijeljenošću u ponašanjima prema pravnom sustavu, s nešto jače naglašenim ponašanjima koja pravnom sustavu daju legitimitet. Od sociodemografskih varijabli varijacije u svim segmentima pravne kulture ponajviše se temelje na regionalnoj pripadnosti, no one su određene i osobnim i iskustvima bliske osobe te stavovima o medijskoj prezentaciji pravosuđa. Također, utvrđeno je da od svih nezavisnih varijabli, očekivanja od pravnog sustava i percepcija pravnog sustava najsnažnije oblikuju ponašanja prema pravnom sustavu. No, ukupne varijance u ponašanjima prema pravnom sustavu u velikom dijelu ostaju neobjašnjene.

KLJUČNE RIJEČI: pravna kultura, sociologija prava, strukturalni funkcionalizam, sistemska teorija, teorija društvenog djelovanja, načela pravnog sustava, ekspertni intervju

Extended summary

The thesis deals with the concept of legal culture and its characteristics in the population of adult citizens of the Republic of Croatia. Although we are dealing with one of the key topics in the sociology of law, popularized since the early 1970s, when Lawrence Friedman coined the concept, in the Croatian scientific community, it is assessed only from the field of legal scholarship. It is often used as a synonym for concepts such as legal system or legal tradition, while its social determinants remain unknown. At the same time, in international scholarship, the concept of legal culture does not have a homogeneous meaning. Critical approaches problematize its definition, constitutive elements, and legal culture levels, which lead to the lack of the concept's explanatory power. Hence, in order to fulfill the primary goal of this thesis – to determine the characteristics of legal culture in Croatia – I developed a theoretical-conceptual framework of the subject of the analysis. Following the general assumptions of the socio-legal approach, the concept of legal culture has been built using the sociological perspective as a stepping stone for empirical research. Similar to Almond and Verba's concept of political culture, the theoretical basis was built on Talcott Parsons' theories of structural functionalism. By using the system theory and the AGIL model, legal culture has been defined as a part of the legal system that fulfills the function of its legitimization. Additionally, by the theory of social action, legal culture has been described as a set of orientations that determine the interaction of citizens with the legal system, which are mediated by common value standards. In the analytical sense, legal culture is based on three types of motivational orientations paired with value orientations that shape the legal system and, at the same time, are standards of orientations of individuals towards the legal system. Cognitive orientation is represented by the expectations from the legal system based on its actual and potential functions. Cathectic orientation describes the perception of the legal system based on its actions and expectation-fulfillment. Evaluative orientation, which is the key aspect of the legal culture, is defined by the behavior of citizens in relation to the legal system. Through the analysis of legal principles, the rule of law, justice, and legitimacy have been defined as value components that shape these orientations. In the end, legal culture has been defined as a set of expectations from legal system based on the rule of law, perception of the justice of the legal system, and the behavior in relation with the legal system that determines its legitimacy. Based on this theoretical-conceptual framework, the qualitative part of the research, semi-structured interviews with law experts were conducted. Through the thematic analysis, indicators of the three types of legal culture orientations were determined and then used to construct the

instrument for measuring legal culture composed of the three orientation scales. The second, quantitative part of the research survey was conducted on a representative sample of adult citizens of Croatia, by which the characteristics of legal culture were determined, and the theoretical assumptions about the connection between orientations were examined. The legal culture in Croatia is determined by the high level of expectation that the legal system operates by the rule of law, a pronounced perception of its injustice and division in behavior towards the legal system, with somewhat stronger emphasis on behaviors that give legitimacy to the legal system. Amongst the sociodemographic variables, the region has the strongest impact on variations in all segments of legal culture. In addition to sociodemographic variables, differences in orientations towards the legal system are determined by personal and close person experiences with the legal system and attitudes on media presentation of the legal system. Analysis showed that from all the independent variables included, expectations from the legal system and perceptions of the legal system most strongly shape behavior towards the legal system. However, the overall variances in behavior towards the legal system remain largely unexplained.

Keywords: legal culture, sociology of law, structural functionalism, social system theory, theory of social action, legal principle, expert interview

Sadržaj

1. UVOD ... 1
I. DIO – TEORIJSKA POLAZIŠTA ... 3
2. SOCIOLOGIJA PRAVA ... 4
2.1. Začetci sociologije prava u pravnoj znanosti ... 6
2.2. Sociološke teorije i sociologija prava ... 8
2.3. Sociološki pristup pravu ... 13
3. PRAVNA KULTURA ... 14
3.1. Konceptualne teškoće pravne kulture ... 16
3.2. Pregled empirijskih istraživanja o pravnoj kulturi ... 22
3.2.1. Pregled inozemnih empirijskih istraživanja pravne kulture ... 22
3.2.2. Pregled radova o pravnoj kulturi u Hrvatskoj ... 44
4. STRUKTURALNI FUNKCIONALIZAM T. PARSONSA ... 51
4.1. Sistemska teorija i AGIL model ... 53
4.1.1. Pravo kao društveni sustav ... 55
4.2. Teorija društvenog djelovanja ... 59
4.2.1. Referentni okvir teorije društvenog djelovanja ... 61
4.3. Konceptualno određenje pravne kulture ... 69
5. VRIJEDNOSNI STANDARDI PRAVNE KULTURE ... 71
5.1. Vrijednosni standard kognitivne orijentacije – vladavina prava ... 72
5.1.1. Odrednice vladavine prava ... 73
5.2. Vrijednosni standard katektičke orijentacije – pravednost ... 80
5.2.1. Vrste i odrednice pravednosti pravnog sustava ... 81
5.3. Vrijednosni standard evaluativne orijentacije – legitimnost ... 84
5.3.1. Iskazi legitimnosti pravnog sustava ... 85
II. DIO – EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE ... 90
6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA ... 91
6.1. Kvalitativno istraživanje ... 93
6.1.1. Polustrukturirani intervjui s ekspertima ... 93
6.1.2. Provedba kvalitativnog istraživanja i realizirani uzorak ... 95
6.1.3. Analiza podataka kvalitativnog istraživanja – tematska analiza ... 97
6.2. Kvantitativno istraživanje ... 100
6.2.1. Mjerni instrument ... 100
6.2.1. Hipoteze kvantitativnog istraživanja ... 103

6.2.3. Provedba kvantitativnog istraživanja i realizirani uzorak 104
6.2.4. Analiza podataka kvantitativnog istraživanja – statistički postupci 107
7. REZULTATI KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA 109
7.1. Kognitivna orijentacija 110
7.2. Katektička orijentacija 118
7.3. Evaluativna orijentacija 128
7.3.1. Obrazične varijable evaluativne orijentacije 135
7.4. Nezavisne varijable 139
8. REZULTATI KVANTITATIVNOG ISTRAŽIVANJA I INTERPRETACIJA 144
8.1. Struktura kognitivne, katektičke i evaluativne orijentacije prema pravnom sustavu .. 145
8.1.1. Kognitivna orijentacija – očekivanja od pravnog sustava 145
8.1.2. Katektička orijentacija – percepcija djelovanja pravnog sustava 152
8.1.3. Evaluativna orijentacija – djelovanje prema pravnom sustavom 159
8.2. Iskustvo s pravnim sustavom i medijska prezentacija pravosuđa kao odrednice pravne kulture 168
8.2.1. Medijska prezentacija pravosuđa 168
8.2.2. Osobno i iskustvo bliske osobe s pravnim sustavom 170
8.3. Analiza dimenzija pravne kulture s obzirom na obilježja ispitanika 177
8.3.1. Kognitivna orijentacija – očekivanja od pravnog sustava s obzirom na obilježja građana 177
8.3.2. Katektička orijentacija – percepcija pravednosti pravnog sustava s obzirom na obilježja građana 183
8.3.3. Evaluativna orijentacija – vjerojatnost ponašanja u odnosu na pravni sustav s obzirom na obilježja građana 189
8.4. Povezanost evaluativne orijentacije s drugim dimenzijama pravne kulture i varijablama nezavisnog sklopa 202
8.4.1. Determinante evaluativne orijentacije – ponašanja kojima se (ne)daje legitimitet pravnom sustavu 217
9. ZAKLJUČAK 220
LITERATURA 227
PRILOZI 237
ŽIVOTOPIS 250

1. UVOD

Najnoviji Pregled stanja u pravosuđu 27 članica Europske unije za 2019. godinu Hrvatsku smješta na šesto mjesto po broju prvostupanjskih građanskih, trgovačkih, upravnih i ostalih predmeta (23 na 100 stanovnika). Na začelju je po pitanju brzine rješavanja građanskih i trgovačkih parnica na prvoj instanci za koju je hrvatskim sudovima potrebno gotovo 400 dana, dok je za drugostupanjsku presudu potrebno oko 300 dana. No, po broju sudaca na 100 000 stanovnika Hrvatska se nalazi na samom vrhu, s 41 sucem, više ima samo Slovenija – 42. Istovremeno, od 27 članica građani Hrvatske su najnezadovoljniji nacionalnim pravnim sustavom – tek petina stanovnika drži pravni sustav neovisnim. Dijametralno je to suprotno dojmu pravosuđa Danaca, Austrijanaca i Finaca koji svoje pravne sustave drže neovisnima (više od 80%) (Europska komisija, 2020).

S druge strane, Hrvatska nije iznimka po pitanju neprovođenja istraživanja o dostupnosti, kvaliteti, zadovoljstvu pravnim postupcima, odlukama i povjerenju u pravni sustav među korisnicima pravnog sustava i pravnim profesionalcima (Europska komisija, 2020). Na nacionalnoj razini posljednje istraživanje tog tipa Ministarstvo pravosuđa provelo je 2016. godine u suradnji s agencijom Ipsos Puls. Tada je utvrđeno da 59% građana nema povjerenja u sudove, a 54% u državno odvjetništvo, dok je tek četvrtina građana smatrala hrvatsko pravosuđe funkcionalnim. Oko 40% građana smatralo je da pravosudni sustav djeluje u skladu sa zakonom i društveno propisanom ulogom, a u istoj su mjeri držali da je u pravosudnim institucijama zastupljena korupcija. Najvećim problemom pravnog sustava opća populacija smatrala je trajanje postupaka (75%), a prepreku neovisnosti sudova prepoznala je u političkom pritisku (66 %) (Ipsos Puls i Ministarstvo pravosuđa, 2016).

Unatoč očiglednom nesuglasju između pravnog sustava i građana, sociološki interes za teme u području prava uglavnom izostaje. Istovremeno, usmjerenost pravne znanosti na supstantivne i strukturalne pravne teme ne daje odgovore na pitanja odnosa prava i društva, kao niti održivosti i funkcionalnosti sustava o kojem već niz godina prevladava negativan stav.

No, upravno je unutar pravne znanosti početkom 70-ih godina prošlog stoljeća skovan koncept pravne kulture kao poveznice između pravnog sustava i društva, „zaslužne“ za položaj i funkcioniranje prava i pravnih institucija u nekom društvu. Od tada do danas proveden je tek manji broj empirijskih istraživanja, a glavna prepreka spoznajama o pravnoj kulturi je teorijska zamršenost koncepta koja proizlazi iz heterogenosti objašnjenja, ali i korištenja pojma kao

rezidualne i samorazumljive kategorije. Potonji je pristup karakterističan za pravo, osobito pravnu povijest i filozofiju koje se bave razvojem i promjenama pravnih instrumenata, a ne društvenim kontekstom i pravom kao iskustvenim područjem. Pravna kultura stoga je (bi trebala biti) centralna tema sociologije prava, jer sociologija svojim teorijski utemeljenim i empirijskim pristupom društvenim fenomenima može ponuditi objašnjenje odnosa, procesa i djelovanja koji se odvijaju između prava, pravnog sustava, pojedinca i društva.

S tom idejom postavljena su glavna istraživačka pitanja:

1. Kako možemo definirati pravnu kulturu?
2. Koji su elementi koji određuju pravnu kulturu te kakva je njihova povezanost?
3. Koja su obilježja pravne kulture građana Hrvatske?

Odgovori na postavljena pitanja razvijali su se u nekoliko koraka. Prvenstveno, pravna kultura smještena je u širi kontekst sociologije prava čime su istaknute odrednice pristupa izučavanju odnosa prava i društva. Uz pregled inozemnih teorijskih i empirijskih radova, kao i dominantno pravno orijentiranih radova o pravnoj kulturi u Hrvatskoj, utvrđeni su dosadašnji pristupi te manjkavosti i problematičnosti koncepta. Potom je, s ciljem jačanja eksplanatorne snage pravne kulture, razvijen teorijsko-konceptualni okvir utemeljen na sistemskoj teoriji i teoriji društvenog djelovanja Talcotta Parsonsa, po uzoru na srodan koncept političke kulture koji su 1963. godine razvili Almond i Verba. Konceptualna shema kojom je pravna kultura određena kao skup orijentacija prema pravnom sustavu zatim je proširena spoznajama o vrijednostima i načelima pravnog sustava, a što je činilo okvir protokola za polustrukturirane intervjue s ekspertima iz područja prava. Njihovo profesionalno viđenje uloge i funkcioniranja pravnog sustava, kao i dojmovi stanja hrvatskog pravosuđa korišteni su u konstrukciji instrumenta za mjerenje pravne kulture punoljetnih građana Hrvatske. Provedenim kvantitativnim, anketnim istraživanjem provjerena je pouzdanost novokonstruiranih skala za mjerenje orijentacija prema pravnom sustavu te je ispitana njihova, u teorijsko-konceptualnom okviru istaknuta, povezanost. Analizom kvantitativnih podataka na posljetku su utvrđena obilježja pravne kulture u Hrvatskoj, zastupljenost oblika orijentacija prema pravnom sustavu te njihova međusobna i povezanost s drugim varijablama.

I. DIO – TEORIJSKA POLAZIŠTA

2. SOCIOLOGIJA PRAVA

Iako je svaki aspekt kolektivnog života izravno ili neizravno oblikovan pravom (Griffiths, 2006), zbog čega bi pravo trebalo predstavljati jedan od ključnih predmeta društvenoznanstvene analize, radi se o jednom od slabije razvijenih područja sociološkog istraživanja. Uzroci takve zanemarenosti prava u sociologiji prepoznaju se unutar i izvan njenog znanstvenog područja. S jedne strane, pravna znanost ima svojevrsan monopol nad predmetom prava (Deflem, 2008) te je disciplina prava snažno profesionalizirana (Cotterell, 2006). S druge strane, sociološka teorija nije jedinstvena i koherentna u pristupu pravu, radi čega je ovo specifično područje unutar sociologije fragmentirano (Cotterrell, 1992). Osim toga, razlog marginaliziranosti sociologije prava u odnosu na druge posebne sociologije mogao bi biti i smještanje sociologije prava na razmeđe dviju etabliranih društvenih znanosti, između kojih dolazi do konfuzije i svojatanja sociologije prava u područje prava ili sociologije (Cotterrell, 2007). Problem pozicioniranja sociologije prava pritom ponajprije proizlazi iz usmjerenosti na isti objekt istraživanja. No, jasnijim određenjem sociološkog i pravnog u istraživanju prava, definiranjem dosega i opsega prava, kao i sociologije u objašnjavanju prava kao društvenog fenomena predmet ovog specifičnog područja postaje jasniji (Griffiths, 2006; Cotterrell, 2007). Sociologija i pravna znanost u istraživanju prava polaze od različitih istraživačkih ciljeva, koncepata i metoda analize (Griffths, 2006), koji se međusobno nadopunjuju i omogućavaju bolje razumijevanje prava (Cotterrell, 2006a).

Pravna znanost razmatra pravo kroz zakone, pravna načela i sudske odluke te je pritom usmjerena na formalna pravna pravila na državnoj ili nadnacionalnoj razini, vođena specifičnim oblicima njihova razumijevanja i interpretacije (Cotterrell, 2006). Unutar pravne znanosti, specifičan predmet analize ima pravna filozofija, usmjerena na osnove pravne regulacije i opravdanost normativnih struktura, odnosno vrednovanje prava. Oba pristupa bave se pitanjima održivosti i efikasnost prava i pravnog sustava pri čemu koriste metode i alate prava, radi čega predstavljaju unutarnju perspektivu (Kronman, 1983, prema: Deflem, 2008). Takva pravna analiza ne vidi pravo kao širi društveni fenomen, koji oblikuje društvenu stvarnost, uvjetuje društveni poredak, društvenu kontrolu, društvenu promjenu, društvenu organizaciju... (Podgórecki i Whelan, 1981). Stoga se, za razliku od unutarnjih pogleda na pravo, sociologija prava smatra „vanjskim razmatranjem kako se pravo *de facto* generira u društvenim praksama i kako djeluje kao društveni sustav“ (Banakar, 2019: 2). Sociološka perspektiva analitički je

usmjerena na karakteristike pravnog sustava te se bavi pitanjima funkcioniranja pravnih institucija i pravnih praksi. Pravo u ovom pristupu nije samo alat regulacije, već okvir za društveno djelovanje (Vago, 2012), a razmatranjem društvenog djelovanja sociolozi mogu prepoznati utjecaj prava (Pennisi, 1997).

S obzirom na drugačije istraživačke ciljeve, pravni i sociološki pristup pravu temelje se na drugačijim, idealtipski predstavljenim, istraživačkim dizajnima (Banakar, 2019). Za pravnu znanost i pravnu filozofiju, s fokusom na pravne koncepte i pravnu argumentaciju, karakteristična je *top-down* perspektiva. Polazište u takvom pristupu predstavlja određena pravna norma, zakonski okvir ili sudska odluka, a koja se potom razlaže i analizira pomoću drugih, također normativnih komponenti, poput principa i drugih zakonskih akata (Banakar, 2019). S druge strane, sociologija prava, koja se bavi društvenim odnosima i interakcijama, a pravo razmatra kao dio društvenog i institucionalnog konteksta, u svom pristupu koristi i *top-down* i *bottom-up* pristup. U prvom slučaju, slično kao i kod pravnih studija, sociološko-pravna analiza započinje razlaganjem nekog zakona ili pravne situacije, ali fokus seli na razmatranje učinka prava na društvo ili neku društvenu skupinu. Kod *bottom-up* pristupa, početnu točku istraživanja uglavnom čine iskustva, percepcije i stavovi neke populacije o određenom pravnom pitanju ili razmatranje neke realne pravne situacije, koji se potom razlažu s obzirom na datosti pravnog okvira (Banakar, 2019).

Metodološki gledano, i jedan i drugi pristup neostvarivi su bez deskriptivnog razmatranja istraživačkog problema, opisivanja situacije, procesa ili fenomena. No, uz deskripciju, pravni pristup pravu je normativan - cilj je ispitati kakvo bi pravo trebalo biti i kako bi ga se trebalo primjenjivati. S druge strane, u sociologiji prava, sukladno postavkama opće sociologije, analiziraju se kauzalni odnosi s krajnjim ciljem izgradnje teorije, radi čega je ovaj pristup pravu eksplanatoran (Banakar, 2019: 8).

2.1. Začetci sociologije prava u pravnoj znanosti

Sociologija prava započela je svoj razvoj unutar pravne znanosti, u sociološkoj jurisprudenciji i pravnom realizmu. Ključni predstavnici tih pravaca su Leon Petrażycki, Eugen Ehrlich, Roscoe Pound i Karl Llewellyn, koji su početkom 20. stoljeća govorili o potrebi povezivanja prava i sociologije, temeljeći tu ideju na uvjetovanosti normativnih struktura društvenim životom i kontekstom na čiju su regulaciju usmjereni (Cotterrell, 1992).

Sociološka jurisprudencija razvila se kao kritika pravnog formalizma i zanemarivanja društvenog utjecaja na oblikovanje pravnog uređenja i pravnog ponašanja, ali ponajviše radi važnosti empirijskih spoznaja u pravnoj znanosti (Banakar, 2007). Njezinom utemeljenju prethodilo je učenje Olivera W. Holmesa suprotno tada dominantnom pravnom formalizmu prema kojem je pravo zatvoren, logički skup pravila koji postoji neovisno o drugim društvenim pojavama, čije odluke deduktivno proizlaze iz pravnih principa. S obzirom na sudačku praksu, Holmes je zagovarao nužnost razmatranja svih društvenih faktora i rezultata istraživanja prilikom donošenja presuda (Travers, 2010), u kojem sami suci kreiraju pravo, a ne samo puko slijede zakonske odredbe iz knjiga (Vago, 2012). Holmesove kritike odnosile su se i na pravno obrazovanje, kao i na istraživanja u području prava (Banakar, 2009; 2015). Smatrao je da je pravnoj profesiji, a onda i pravnoj znanosti, potrebna sistemska teorija prava koja će u društvenim ponašanjima prepoznavati utjecaj prava (Deflem, 2008).

Odmak od pravnog formalizma i zaokret prema sociologiji pokrenuo je Leon Petrażycki idejom da pravo treba biti podjednako utemeljeno na normativnoj i realnoj perspektivi. Razmatranja službenog, pisanog prava potrebno je dopuniti analizom prava koje postoji među ljudima i oblikuje njihova ponašanja, radi čega predstavlja ključnu komponentu društvenih struktura. Vođen psihološkim metodama i filozofijom, Petrażycki je razvio teoriju o intuitivnom pravu koje se, za razliku od formalnog, državnog prava, temelji na pravnom iskustvu, odnosno psihičkim procesima svakog pojedinca. Intuitivno pravo, utemeljeno na pravnim impulsima građana, ima važnu ulogu u očuvanju društvene stabilnosti te je uvjet društvenih promjena (Podgórecki, 1980-1981).

Ideja o nedostatnosti formalno-pravne analize prava produbljena je u pravnoj filozofiji Eugena Ehrlicha i distinkciji teorijske i praktične znanosti prava. Prevladavajuća teorijska perspektiva temelji se na analizi zakonskih odredaba koje se ostvaruju u praksi pravnika, sudaca i odvjetnika. No, takvim pristupom nije objašnjena cjelina prava nekog društva; sociologija prava treba analizirati „živuće pravo“ (engl. *living law*), koje predstavljaju norme i zakoni prisutni u

svim aspektima društvenog života, unutar društvenih institucija i odnosa oblikovanih pravom (Ehrlich i Isaacs, 1922).

Pound pak američkom pravu svoga vremena zamjera nekompatibilnost s aktualnim društvenim i ekonomskim prilikama, pretjeranu usmjerenost na detalje i zakonodavnu rigidnost koja ostavlja premalo prostora za individualni pravni pristup u pojedinom pravnom slučaju. Stoga i naglašava razliku između pisanog prava (engl. *law in books*) i stvarnog prava (engl. *law in action*) (Pound, 1931) te poziva na realističnu jurisprudenciju koja će novim metodama analize moći bolje prepoznati učinke i djelotvornost pravnih normi i doktrina. Umjesto univerzalističkog pravnog pristupa, Pound zagovara pravni pluralizam i upućuje na važnost prepoznavanja subjektivnih faktora i specifičnosti individualnih pravnih slučajeva (Pound, 1910).

Osim sociološke jurisprudencije, na razvoj sociologije prava utjecao je i pravni realizam, posebice Karl Llewellyn kao najpoznatiji predstavnik tog pravca. Pravni realizam karakterizira svojevrsni etnografski pristup u izučavanju stvarnih pravnih situacija. Umjesto formalističkog prava koje se bavi normativnom analizom, fokus je usmjeren na stvarnu primjenu prava, interakciju i ponašanja sudionika neke pravne situacije (Llewellyn, 1940). Izvan samih pravnih tekstova i pravnog jezika (engl. *paper rules*), pravni realizam istraživački interes nalazi u pozadinskim pitanjima o djelovanju pravnih institucija i pravnih praktičara – sudaca, pravnih službenika – i njihovom ponašanju u interakciji s pravnim laicima (engl. *resultant behaviour*) (Llewellyn, 1930).

2.2. Sociološke teorije i sociologija prava

Pravni teoretičari s početka 20. stoljeća istaknuli su potrebitost istraživanja pojavnosti prava u društvu; zajednička im je inicijativa razvijanja dotad dominantne formalističke perspektive preko spoznaja o društvenoj realizaciji prava. U osnovi njihovih pristupa nalazi se sučeljavanje pozitivnog prava i ostvarenja prava, odnosno prepoznavanje raskoraka normativno propisanog i stvarnog stanja (Deflem, 2008). No, iako je pravna znanost prepoznala važnost razmatranja prava u društvenom kontekstu ponajprije pomoću socioloških metoda, ta su promišljanja i dalje bila pravno usmjerena. Njihovi teorijski doprinosi ukazuju na nedostatnost pravne znanosti za potpuno razumijevanje uloge prava i pravnog sustava u društvu, što otvara prostor sociološkim razmatranjima prava (Cotterrell, 2006). Ona su se do sada, za razliku od relativno ujednačenih istraživačkih interesa pravnog realizma i jurisprudencije, pokazala teorijski heterogenijim, s raznolikim metodološkim mogućnostima društvene analize prava.

Kronološki gledano, začetke razmatranja društvene uloge prava nalazimo u historijskom materijalizmu Karla Marxa. Njegova konfliktna perspektiva društvo vidi kao skup pojedinaca i grupa s vlastitim interesima koji dovode do konfliktnih odnosa. Pritom pravo, baš kao i politika, filozofija, kultura i religija, predstavlja nadgradnju, odnosno odraz i proizvod ekonomskih uvjeta u društvu. U kapitalističkom društvu ono se ponajprije očituje u vlasništvu i ugovorima, kao esencijalnim pravnim odnosima. Zakoni predstavljaju represivni aparat u rukama moćnih, za održavanje njihovih interesa, normi i vrijednosti. Suci, baš kao i vlasnici sredstava za proizvodnju i političari, policija i vojska, promiču i održavaju zakone u skladu sa svojim ekonomskim interesima, time podržavajući kapitalizam. S obzirom na to da pravo služi održavanju hegemonije vladajućih i generiranju društvene nejednakosti, do promjene u društvu može doći samo zaokretom u političkoj i ekonomskoj moći (Stone, 1985).

Izvan istaknutog općeg određenja, Marx se u svojoj analizi društva usmjerenoj na ekonomske odnose i nejednakosti koje proizvodi kapitalizam nije bavio pravom. Stoga su među sociološkim klasicima značajniji utjecaj na razvoj sociologije prava ostvarili Émile Durkheim i Max Weber, u čijim teorijama o modernom društvu pravo predstavlja indikator razvoja.

Razvijajući teoriju o društvenoj solidarnosti, uvjetovanu podjelom rada, Durkheim je pravo smatrao vidljivim simbolom društvene solidarnosti i mjerljivom manifestacijom kolektivne svijesti. Razvoj društva i društvene solidarnosti utemeljene na društvenoj podjeli rada može se pratiti promatranjem pravnih promjena. Rezultat takve analize je zaključak da je podjela rada uvjetovala prijelaz iz društava mehaničke solidarnosti (homogenih društava sa snažnim

interpersonalnim odnosima i sličnim zadacima i ponašanjem) u društva organske solidarnosti (heterogeno društvo s kompleksnom podjelom rada i međuzavisnošću). Tipovi društva okarakterizirani su različitim tipovima prava – društva mehaničke solidarnosti primjenjuju represivni tip prava u kojem se inzistira na sankcioniranju prekršitelja koji je povrijedio načela kolektivne svijesti, dok društva organske solidarnosti primjenjuju restitutivno pravo s ciljem usmjeravanja prekršitelja na kompenzaciju i popravak štete. Stoga Durkheim u pravu prepoznaje integrativnu funkciju koja oblikuje vrijednosni sustav modernog društva, a njegove institucije predstavljaju najprecizniji i najstabilniji izraz društvene organizacije (Durkheim, 1984).

Pravo je imalo ključno mjesto i u Weberovoj analizi razvoja modernog društva obilježenog procesom racionalizacije. Kroz povijesno-komparativnu analizu odnosa u području ekonomije i politike, Weber razvija ideju o interpretativnoj sociologiji unutar koje posebnu pažnju posvećuje upravo sociologiji prava. Predmet njezine analize su odnosi u modernom društvu oblikovani pravom, odnosno zakonima i pravnim procedurama na kojima se zasniva legitimnost državne vlasti. Utemeljeno na birokraciji i institucijama, pravo je preuzelo funkciju regulacije društvenih odnosa primjenom racionaliziranih, standardnih procedura. Pravo stoga predstavlja jednu od sfera racionalizacije, sa specifičnim idejama i oblicima djelovanja specijalizirane profesije pravnika. Dva ključna aspekta prava koje Weber razmatra, zakonodavstvo i sudstvo, zasnivaju se na formalnoj i supstantivnoj racionalnosti, odnosno primjeni formalno-pravnog normativnog okvira, umjesto iracionalnih emocionalnih, političkih, ideoloških, religijskih i etičkih uvjerenja.

Za razliku od Weberovih ideja, u sociološkim krugovima manje je zapažena bila ideja sociologije prava Georgesa Gurvitcha, koja se razvijala iz spoznaja o stvarnosti formalnog prava i jurisprudencije. Prema Gurvitchu (1947), sociologija koja prati život prava ne može biti utemeljena samo na analizi pravnih principa i zakona, niti na spoznaji da su oni ovisni o pravnoj praksi i sudačkoj subjektivnosti, već je potrebno sagledavanje stvaranja i djelovanja prava izvan pravnog sustava, u društvu. Stoga Gurvitch predlaže razvoj sociologije ljudskog duha utemeljene na fenomenološkom pristupu analize neposrednih pravnih iskustava u kojima se prepoznaju vrijednosti, kulturni obrasci i društveni simboli. Cjelokupni pristup društvenoj stvarnosti prava temelji se na višerazinskom razmatranju opipljive vanjštine prava, kolektivnih ponašanja i materijalnih komponenata prava (strukture i organizacije pravnih institucija).

Posebni značaj imaju pravni simboli, poput pravnih procedura i sankcija, i pravne vrijednosti koje oblikuju kolektivne ideje i intuiciju (Gurvitch, 1947).

Društvena uloga prava razmatrana je i unutar funkcionalizma kao dominantne teorijske orijentacije u sociologiji sredinom 20. stoljeća. Talcott Parsons, glavni predstavnik strukturalnog funkcionalizma, u svojim je radovima isticao važnost sociološkog razumijevanja prava s obzirom da ono predstavlja opći mehanizam društvene kontrole prisutan u svim sferama društva (Parsons, 1962; 1977). Pravo nije samo skup pravnih pravila; ono predstavlja institucionalizirane obrasce društvenog djelovanja te je ključ društvene integracije. Svoju društvenu funkciju pravni sustav postiže kroz četiri funkcionalna preduvjeta: jurisdikciju, interpretaciju, sankcije i legitimaciju (Parsons, 1962). No, Parsonsova je sistemska teorija veći značaj za sociologiju prava ostvarila kroz Luhmannovo određenje prava kao specifičnog komunikacijskog podsustava, povezanog s ostalim podsustavima poput ekonomije i politike. Sukladno autopoietičnoj teoriji koju razvija, Luhmann pravo vidi kao normativno zatvoren, samoreferentni sustav (engl. *self-observing, self-producing and self-reproducing*) s unutarnjom logikom i vlastitim binarnim kodom, ali kognitivno otvoren u razmatranju informacija iz okoline, čime se pravo razvija sukladno društvenoj dinamici (Luhmann, 1988). Za razliku od Parsonsa koji pravni sustav određuje kroz zakone i institucije, Luhmann pravni sustav određuje kroz pravne procese i okvir legalnog i nelegalnog (Luhmann, 1989). Budući da pravni sustav selektivno prima i obrađuje izvanjske informacije, sukladno internom binarnom kodu, Luhmannova teorija znatno se približila profesionalnoj logici pravnika i njihovoj autonomiji u bavljenju pravom (Cotterrell, 2006).

Za razliku od klasika sociološke misli, kojima pravo predstavlja tek jedan od aspekata teorije o društvu, Donald Black u svojem je radu bio usmjeren upravo na izgradnju teorije o pravu. Za razliku od pravne teorije o pravu, kojoj prigovara pretjeranu usmjerenost na efikasnost prava kroz analizu propisanog i ostvarenog, Black zagovara usmjerenost na pravne činjenice, a koje se mogu prepoznati u strukturi i vođenju pravnog postupka. Za Blacka, pravo je mehanizam društvene kontrole kojim upravlja država i koji se prepoznaje u zakonodavstvu, parničenju i samim presudama. Pravo je samo jedan od oblika kontrole ponašanja, kao i običaji ili birokracija, čija količina varira s obzirom na društveni kontekst i razdoblje. Pravo stoga predstavlja kvantitativnu varijablu, a sociološka istraživanja prava trebala bi se baviti količinom/učestalosti (engl. *quantity*) te usmjerenjem (engl. *direction*) prava, odnosno varijablama poput učestalosti uvođenja zakona i propisa, podnošenja pritužbi, procesuiranja

prekršaja i izricanja kazni. Blackova čista teorija prava u potpunosti odmiče od individualnih iskustava i stavova o pravu, percepcija, očekivanja i reakcija, kao i od normativnih vrijednosti profesionalnog djelovanja sudaca i pravnih službenika. U fokusu analize je djelovanje, odnosno ponašanje prava te njegove varijacije u vremenu i prostoru (Black, 2010).

Među recentnijim sociološkim teorija prava ističu se kritički pristupi Pierrea Bourdieua i Jürgena Habermasa. Bourdieuova teorija prava temelji se na suprotstavljanju strogo formalističkog razumijevanja prava kao autonomnog i zatvorenog pravnog sustava koji djeluju sukladno vlastitoj unutarnjoj logici, neovisan o vanjskim faktorima i kritičkog, instrumentalističkog poimanja prava koje reflektira društvene odnose moći. Između tih dviju perspektiva nalazi se zanemareno područje pravnog sustava, specifično polje određeno logikom pravnog funkcioniranja te unutarnjim i vanjskim borbama za pravni autoritet, odnosno simboličku moć. Podjela rada i različita zanimanja unutar polja, mentalne i institucionalne strukture koje su svima zajedničke čine pravo specifičnim poljem. Ono se u velikoj mjeri temelji na pravnom jeziku i pravnom stavu, smislu koji se zasniva na pravnom znanju i specifičnom obliku tumačenja, izražavanja i djelovanja, a koje se razlikuje od običnog, intuitivnog razumijevanja pravde. Pravnim znanjem i praksom razvija se habitus pravnih profesionalaca, koji predstavlja osnovu njihove percepcije, prosudbe i djelovanje. No, na unutarnjem planu postoje napetosti i borbe za osvajanje monopola nad određenjem prava, a koje se prvenstveno vode između pravnih teoretičara i praktičara, dok s drugim sferama društva pravno polje vodi vanjske borbe, s ciljem očuvanja svoje stabilnosti (Bourdieu, 1987).

Za razliku od Bourdieuove usmjerenosti na strukturu i organizaciju prava unutar sebe, Habermas u svojoj općoj teoriji komunikativnog djelovanja, spajanjem sociološke i filozofske perspektive, pravo smješta na razmeđu svijeta života i sustava. Svijet života (engl. *lifeworld*) čine svakodnevne aktivnostima i interakcije utemeljene na kulturnim vrijednostima, društvenim normama i obrascima socijalizacije. Izvan i odvojeni od svijeta života nalaze se sustavi utemeljeni na instrumentalnoj racionalnosti, koji predstavljaju djelovanje države – ekonomija i politika. Usmjereni na proizvodnju dobara i formiranje vlasti, monetarni i birokratski sustav ugrožavaju svijet života utemeljen na racionalnom komunikativnom djelovanju. Prema Habermasu, dokaz da je došlo do kolonijalizacije svijeta života od strane ekonomskog i političkog sustava koji djeluju kroz nejezične medije novca i moći jest proces juridifikacije koji se odvija u modernom životu. Juridifikacija, odnosno tendencija bujanja formalnog prava, očituje se u ekspanziji pravne regulacije novih, do tada nereguliranih, neformalnih društvenih

odnosa i zgušnjavanju prava kroz sve detaljnija određenja pravnih normi. Analizirajući četiri epohe, od apsolutizma i buržoaske države, preko monarhija i ustavnih država 19. stoljeća te demokratskih ustavnih država koje se stvaraju nakon Francuske revolucije pa do socijalne i demokratske ustavne države 20. stoljeća, Habermas objašnjava povezanost novca i političke moći s pravom. Potonje je sredstvo organizacije ekonomskog i političkog sustava, ali tako da i samo postaje medij - funkcionalna procedura koja ne treba opravdanje, izdvojeni sustav koji kolonizira svijet života. Istovremeno, pravo je i institucija koja zahtjeva legitimnost i potvrdu u živom svijetu, kroz komunikativno djelovanje (Habermas, 1988).

2.3. Sociološki pristup pravu

Prethodno prikazane teorije koje su od začetaka do danas najviše obilježile područje sociologije prava ukazuju na ključne specifičnosti ovog sociološkog područja, a kojim se ono izdvaja od pravničkih analiza. Posebnost sociološkog pristupa pravu proizlazi iz općeg sociološkog pristupa – dok je pravna analiza usmjerena na pojedinačne pravne instrumente i slučajeve, sociolozi teže općoj društvenoj spoznaji i razvoju teorija o društvenim fenomenima. Pritom pravo nije isključivi normativni okvir, nego društveni konstrukt i iskustveno područje društvenih odnosa te suživota pojedinaca u društvenim grupama (Banakar, 2011; Cotterrell, 2006). Sociologija se ne bavi pravnim konceptima, nego nudi deskriptivnu i eksplanatornu analizu pravnih ponašanja društvenih grupa (Sutton, 2001: 8). Zbog takvog je poimanja prava u sociološkom razmatranju ključan društveni kontekst (Banakar, 2009) te odnos prava i drugih društvenih fenomena (Cotterrell, 1992), kao i uključivanje perspektiva različitih sudionika i dionika pravnog iskustva, kako pravnika tako i običnih građana (Cotterrell, 2006). U odnosu spram pravne znanosti i filozofije, sociologija se u svojim istraživanjima prava izdvaja po korištenju socioloških teorijskih koncepta, tretiranju prava kao zavisnog ili nezavisnog koncepta te empirijski utemeljenoj analizi (Ferrarri, 1989, u: Banakar, 2009; 2015). Krajnji je cilj takvog pristupa pravu, utemeljenog na metodama društvenih znanosti, sustavno razumijevanje pojavnosti prava (od specifičnog prema općem) te formiranje i testiranja teorije (Cotterrell, 2006; Griffiths, 2006; Ervasti, 2008).

Navedene specifičnosti sociologije prava sadržane su u definiciji koju nude Banakar i Travers (2013a: 2-3):

> „Sociologija prava koristi sociološke teorije i primjenjuje znanstvene metode društvenih znanosti u istraživanju prava, pravnog ponašanja i pravnih institucija, kako bi opisala i analizirala pravne fenomene u njihovu društvenom, kulturnom i povijesnom kontekstu.“

Osim generalnog interesa sociologije prava za razumijevanje odnosa prava i društva te odnosa pravnih i društvenih normi, kao specifični predmeti analize sociologije prava mogu se izdvojiti razmatranja utjecaja pravnih i izvanpravnih normi, analiza procesa donošenja pravnih odluka, položaja i uloga pravne profesije u društvu, funkcioniranja pravnih institucija, učinka i djelotvornosti prava te recepcije pravnih pravila i mišljenja o pravu i pravnom sustavu – pravna kultura (Pusić, 1989; Vrban, 2006).

3. PRAVNA KULTURA

Koncept pravne kulture nastao je krajem 1960-ih, kao ekvivalent političkoj kulturi Almonda i Verbe[1] (Friedman, 1975), s pažnjom usmjerenom na stavove o pravu, pravnicima, pravnom sustavu i poretku. Njezinim se začetnikom u sociologiji prava smatra Lawrence M. Friedman[2], čiji se radovi smatraju okosnicama koncepta pravne kulture.

Friedman, međunarodno prepoznat u područjima pravne povijesti i sociologije prava, je koncept pravne kulture razvio podijelivši pravni sustav na tri komponente – strukturu, supstancu i kulturu. Strukturalne komponente odnose se na pravne institucije, njihovu formu i djelovanje. Strukturu pravnog sustava predstavljaju „broj i različiti tipovi sudova, postojanje ili odsustvo ustava, postojanje ili odsustvo federalizma ili pluralizma, dioba vlasti među sucima, zakonodavcima, guvernerima, kraljevima, porotama, službenicima; oblici procedura u institucijama, i slično“ (Friedman, 1969: 34). Supstantivne dijelove pravnog sustava čine izlazne komponente – zakoni, pravila, statuti, odredbe, dok „vrijednosti i stavovi koji povezuju sustav, i koji određuju položaj pravnog sustava u kulturi cjelokupnog društva“ (Friedman, 1969: 34) predstavljaju kulturalne komponente pravnog sustava.

Pravna kultura djeluje kao intervenirajuća varijabla između prava i društva, a svoju posredničku funkciju ostvaruje kroz procese zahtijevanja i ispunjavanja zahtjeva.

> „Društvena promjena X vodi do promjena u pravnoj kulturi Y, koja rezultira ovim ili onim pritiskom na pravne institucije, a ono što izlazi je pravni rezultat Z. Drugim riječima, 'pravna kultura' je opći pojam za stanje uma i ideje, koje drži neka javnost; ta stanja uma su pogođena događajima i situacijama u društvu kao cjelini, a oni zauzvrat vode djelovanjima koja imaju utjecaj na sam pravni sustav“ (Friedman, 1997: 35).

---

[1] S ciljem razmatranja korespondentnosti, odnosno kongruentnosti političkog sustava i političkih stavova koja u većoj ili manjoj mjeri podržavaju stabilnost demokratske političke zajednice, Almond i Verba osmislili su koncept političke kulture. Teorijsku osnovu njihova pristupa čini je sistemska teorija Talcotta Parsonsa kojom je politička kultura određena kao skup specifičnih orijentacija - spoznaja, osjećaja i procjena o političkom sustavu, procesima te ulozi pojedinca u njima (Almond, 1956; Almond i Verba, 2000).

[2] Iako se Friedmanov članak *Legal Culture and Social Development* (1969) i monografija *The Legal System: A Social Science Perspective* smatraju početcima koncepta pravne kulture i njegove analize, Fekete (2018) ističe da su se utjecajem kulture u pravu bavili i njemački pravnici s kraja 19. i početka 20. stoljeća, a kulturalno određenje prava prepoznaje se i u filozofiji njemačkog romantizma. Pod utjecajem hegelijanske i neokantovske filozofije, za razvoj koncepta pravne kulture zaslužni su Jozef Kohler i Gustav Radbruch. Kohler se bavio pitanjima prava i pravičnosti (njem. *Rechtspostulate*), dok je Radbruch pravni sustav odredio dijelom kulture (Fekete, 2018).

Strukturne i supstantivne komponente zapravo predstavljaju primarna i sekundarna pravila – zakone i zakone o zakonima – trajne i statične elemente pravnog sustava koji uglavnom čine osnovu istraživanja i analiza prava (Friedman, 1975). S druge strane, pravna kultura – stavovi i vrijednost društva o pravnom sustavu, koji odgovaraju na pitanja strukture i djelotvornosti pravila te utječu na cjelokupni pravni sustav – neopravdano je zanemarena (Friedman, 1969; 1975).

Radi odnosa sprege – međusobnog utjecaja pravne kulture na pravnu strukturu i supstancu, i obrnuto – pravna se kultura ne može odrediti samo kao proces na mikro razini (Nelken, 1997). Uvođenje pojma i koncepta kulture u izučavanje odnosa sociologije i prava smatra se pokušajem sinteze ponašanja i strukture, makro i mikro perspektive. Takav kulturalni pristup odmaknuo se od uobičajene perspektive i interesa pravnih profesionalaca i teoretičara, što je ujedno doprinijelo i razumijevanju prava ne samo kao alata, već i kao kategorije koja sudjeluje u izgradnji i interpretaciji društvenih odnosa. Time je otvoren put za razmatranje odnosa prava i društva iz perspektive pravnog djelovanja i pravnog ponašanja, gdje je fokus usmjeren na građane. Također, otvoren je prostor za druge i drugačije istraživačke metode izučavanja ovog odnosa, poput kvalitativne metodologije u sociologiji ili pak antropološkog pristupa.

3.1. Konceptualne teškoće pravne kulture

Osim Friedmana, brojni su se autori prihvatili razmatranja pravne kulture, pri čemu je koncept objašnjavan mnoštvom komponenata, od kojih neke pripadaju mikro razni, poput stavova, ponašanja, percepcije, a neki makro razini – kultura, pravo, institucije (Banakar i Travers, 2005). No, heterogenost pristupa i konceptualne nejasnoće, kako kod samog Friedmana tako i kod drugih teoretičara i istraživača, izazvale su niz kritika o upotrebljivosti i funkcionalnosti koncepta, a koje se mogu sažeti u četiri ključna problema pravne kulture (Cotterrell, 2006).

Problematičnost određenja pravne kulture

Opća je i znanstveno prihvaćena činjenica da pravo oblikuje kulturu društva, jednako kao što kultura utječe na formiranje prava. Stoga se koncept pravne kulture čini razumnim spojem, no sa znatnim teorijskim i istraživačkim problemima koji iz njega proizlaze. Upravo je jedan od najučestalijih prigovora konceptu onaj o sadržaju, opsegu i dosegu *kulture* u pravnoj kulturi, iz čega ujedno proizlazi i problem nazivlja. Prema Cotterrellu (1997), *kultura* otežava i ograničava analitičku preciznost i empirijsku iskoristivost koncepta u objašnjavanju odnosa društva i prava, čemu nikako ne ide u prilog brojnost pristupa i načina definiranja kulture (Von Benda-Beckmann i Von Benda-Beckmann, 2012).

Rješenje za taj problem prepoznaje se u jasnijoj konceptualizaciji *kulture* (Silbey, 2001; Von Benda-Beckmann i Von Benda-Beckmann, 2012). Pritom je jedna od mogućnosti određenja *kulture* obuhvatno, antropološko poimanje kojim se obuhvaćaju kategorije poput znanja, običaja, vjerovanja, prava, umjetnosti, morala, navika i dr. Druga mogućnost jest da se kultura koristi kao rezidualna kategorija i argument koji se upotrebljava kad ostali, poput ekonomskih, političkih uvjeta, nisu dostatni. Za pravnu kulturu, prema Von Benda-Beckmann, iskoristiv je tek treći oblik poimanja kulture – pridjevski (engl. *adjectival)* oblik, koji na sljedeći način opisuje kulturalnu dimenziju: „*kulturno* se može odnositi na znanje, značenja i vrijednosti uključene u međusobno povezane društvene fenomene u različitim slojevima društvene organizacije“ (Von Benda-Beckmann i Von Benda-Beckmann, 2012: 91).

Slično kao i s *kulturom*, problem konceptualizacije *prava* i *pravnog* u pravnoj kulturi proizlazi iz različite koncepcije prava. U pravnoj tradiciji, pravo se poima kao normativni sustav u kojem se deskriptivno razmatraju njegove supstantivne i strukturalne komponente. S druge strane, antropologija i sociologija pravo vide dijelom sociokulturalnog konteksta (Vrban, 2006).

Radi mogućnost definiranja koncepta prema partikularnim znanstvenim interesima, značenja pravne kulture ima onoliko koliko i istraživačkih područja, od kojih svako stvara svoj analitički okvir (Saldías, 2012). Tako se pojam *pravna kultura* pojavljuje u pravno-znanstvenim krugovima, kao tema komparativnog prava, filozofije i povijesti prava. Pritom se učestalo koristi kao sinonim ili istoznačnica pojmovima poput „pravne tradicije“, „pravne obitelji“, „pravnog sustava“ ili kao odrednica specifične pravne interpretacije (Engle Merry, 2012; Nelken, 2012). Za pravnike, pravna kultura predstavlja koncept kojim se razmatraju sličnosti i razlika nacionalnih pravnih sustava i njihovih praksi te analiziraju pravna rješenja određenih problema (Banakar i Travers, 2005). Kroz takvu perspektivu pravna kultura se prikazuje u mnogo širem smislu od onog koji zastupa sociološka perspektiva, a znanstvene teme u kojima se koncept spominje uključuju pravne institucije, zakone, procedure, prakse, filozofske aspekte prava, povijesni razvoj prava i sl. (Saldías, 2012; Nelken, 2006). No, komparativnom pravu se spočitava neuključivanje i nepovezivanje pravnog sustava s društvenim i političkim kontekstom (Cotterrell, 2006). U antropološkom pristupu, pažnja se usmjerava upravo na procese formiranja, prenošenja i održavanja pravnih ideja i vrijednosti u nekom društvu. Sociološko-pravna perspektiva fokus pak stavlja na djelovanje i učinke prava i pravnog sustava (Engle Merry, 2012). Komparativni pristup u sociologiji služi usporedbi i povezivanju varijabli – ponašanja, društvenih institucija, kulturnih mehanizama – koji se nalaze u osnovi pravnog poretka, s ciljem boljeg razumijevanja društvenog života (Banakar i Travers, 2005). Ovdje se pravna kultura ne bavi pravnom doktrinom, već idejama o pravu i praktičnim iskustvima u pravu, koji su neodvojivi od šireg društvenog konteksta.

Manifestacije pravne kulture

Teškoće u definiranju pravne kulture nalikuju onima koje ima koncept *kulture*. Cotterrell (2006: 83) je u Friedmanovim radovima prepoznao mnoštvo definicija i varijacija pravne kulture prema kojima koncept objašnjava: „znanja o pravnom sustavu te stavove i ponašanja prema pravnom sustavu“, „elemente običaja koji su sastavni dio kulture“, „dijelove opće kulture – običaji, mišljenja, načini djelovanja i razmišljanja koji na određene načine usmjeravaju društvo od ili prema pravu“, „stavove, vrijednosti, mišljenja koja prevladavaju u društvu, a koja se odnose na pravo, pravni sustav i njegove dijelove“, „ideje, stavovi, vrijednosti i vjerovanja o pravnom sustavu“ ili „ideje, stavovi, očekivanja i mišljenja o pravu u određenom društvu“. Zamjerke se u ovom slučaju odnose na nejasno, odnosno nekoherentno definiranu cjelinu koja

čini pravnu kulturu – temeljne elemente te odnose među njima, a koji je opisuju i objašnjavaju. Nepoznanice se reflektiraju na eksplanatornu snagu koncepta, radi čega se pravna kultura uglavnom koristi kao agregatni pojam (Cotterrell, 1997; Nelken, 2012).

Prema rezultatima istraživanja empirijskih radova od 1980-ih godina, Silbey (2010) prepoznaje četiri pojma kroz koje su se autori bavili ovom temom, a koji su naposljetku dodatno utjecali na stvaranje konceptualne zbrke oko pravne kulture. Tako je pojam pravna ideologija (engl. *legal ideology*) korišten u istraživanju snage, djelotvornosti i pravednosti prava te u kritičkom pristupu pravu. Studije o pravnoj svijesti (engl. *legal consciousness*) odnosile su se na istraživanja participacije u formiranju značenja, izvora autoriteta, konstrukciji legalnosti. Pritom je došlo do odvajanja i razlikovanja pojmova kulture i zakonitosti (engl. *legality*) kao da se radi o međusobno neovisnim pojmovima – upravo ono što se htjelo prevladati uvođenjem teorija o pravnoj kulturi. Zakonitosti, kultura zakonitosti i protu-zakon (engl. *legalities, culture of legality, and counter-law*) su pojmovi koji se najčešće spominju prilikom ukazivanja na fetišizaciju fraza poput zakonitosti ili vladavine zakona, a koje se sve češće koriste u javnom, osobito političkom diskursu o globalizaciji, kapitalizmu, izgradnji institucija. Četvrti pristup u izučavanju tema iz područja pravne kulture je struktura zakonitosti (engl. *structure of legality*). Radi se o uspoređivanju normativno uspostavljenog prava i društvenih odnosa s pojedinačnim ili lokalnim praksama koje, primjerice, ukazuju na nejednakost i nepristupačnost pravnog zastupanja, policijsku primjenu sile, pristranost ili predrasude koje utječu na sudsku odluku, a sve s ciljem ukazivanja na dvostruko lice strukture zakonitosti (Silbey, 2010).

Kako bi se razriješio problem nekoherentnosti, kritičari predlažu potpuno i trajno „preimenovanje“ koncepta. Cotterrell (2006), primjerice, predlaže da pravna kultura bude zamijenjena *pravnom ideologijom*, koja je na specifičan način povezana s pravnom doktrinom – koncept se odnosi na vrijednosti i znanja oblikovana kroz praksu, interpretaciju i primjenu pravne doktrine u pravnom sustavu. Prema Cotterrellu, prednosti pravne ideologije nad pravnom kulturom su jasni konceptualni temelj, mehanizmi razvoja te posljedice djelovanja. „Koncept pravne ideologije daje okvir za važna pitanja o načinu na koji pravna doktrina, pretvorena u ideološke misli, doprinosi stvaranju i oblikovanju društvenog razumijevanja i sustava vjerovanja, stavova i vrijednosti, te kako pravo kao doktrina predstavlja prostor u kojem se široki raspon mišljenja i vjerovanja pretvara u regulatorne prakse“ (Cotterrell, 2006: 89). Takvo određenje koncepta olakšava oblikovanje teorijskog okvira, jer se usmjerava na

institucionalizirano, profesionalno i praktično djelovanje državnog prava i zakona (Cotterrell, 1997).

S druge strane, Silbey (2001) kao zamjenski pojam pravnoj kulturi predlaže pravnu svijest (engl. *consciousness*). Za razliku od pravne kulture koja predstavlja agregatni fenomen na makro razini, jer se odnosi na grupu, pravna svijest usmjerena je na mikro razinu, odnosno na to kako pojedinac djeluje i kakvo značenje pridaje pravu i pravnim institucijama. No, i pravna kultura i pravna svijest predstavljaju važne koncepte ključne za istraživanje pravnih aspekata poput formalno-pravnih elementa (zakona, pravnih slučajeva, ustava) ili pravnih institucija (sudova) i pravnih profesionalaca (odvjetnika, sudaca). „Pravna kultura i svijest su pojmovi kojima se naglašava analitički način ispreplitanja i dijeljenja spoznaja formalnih pravnih institucija i svakodnevnih društvenih odnosa“ (Silbey, 2001: 8624). Dakle, i sami kritičari prepoznaju da ni zamjenski koncepti poput pravne ideologije, pravne autopoietičnosti, pravne tradicije, nisu bez svojih teškoća, ili, s druge strane, upućuju na posve drugu tematiku, radi čega ne predstavljaju adekvatnu zamjenu pojmu pravne kulture (Nelken, 2010, 2014).

No, zadržavanjem pojma pravne kulture, a time i mnogobrojnih varijanti definiranja tog koncepta, ostaje problem nemogućnosti njegove operacionalizacije i korištenja u empirijske svrhe. Kao odgovor na ovaj problem, Nelken navodi pristupe koji zagovaraju izdvajanje dimenzija pravne kulture. Jedan od njih je onaj Sally Engle Merry, koja je podijelila pravnu kulturu na četiri dimenzije, koje ujedno predstavljaju četiri pristupa korištenju termina *pravna kultura:* prakse i ideologije u pravu, stav o pravu, pravna mobilizacija te pravna svijest. Prva dimenzija odnosi se na pravna rješenja, zakone i pravne prakse koje se temelje na pravnoj doktrini, a koje Engle Merry povezuje s Friedmanovom unutarnjom pravnom kulturom. Na sličan način, dimenzija stavova o pravu odgovara vanjskoj pravnoj kulturi. Dimenzija pravne mobilizacije odnosi se na prepoznavanje i rješavanje određene situacije u pravnim okvirima, dok pravna svijest pokazuje stupanj u kojem pojedinac prepoznaje svoju uključenost u pravni sustav i zaštitu koju mu on pruža (Engle Merry, 2012). No, ovim rješenjem i dalje ostaje pitanje opsega koncepta pravne kulture, odnosno načina na koji se taj koncept može ograničiti od drugih tipova kulture poput političke, ekonomske ili religijske (Nelken, 2014).

Razine pravne kulture

Osim problema nazivlja, a onda i nejasne definicije, još jedan od problema s konceptom pravne kulture jest nejasan objekt izučavanja. Već kod Friedmana dolazimo do nesuglasja oko toga odnosi li se pravna kultura na naciju, čime bi svaka nacija imala određenu pravnu kulturu ili postoji više pravnih kultura različitih društava ili možemo govoriti o zapadnoj pravnoj kulturi i stvaranju globalne pravne kulture. Osim toga, Friedman (1975) je uveo i veoma značajnu podjelu na unutarnju – pravnu kulturu pravnih profesionalaca i vanjsku – pravnu kulturu pravnih laika, opće populacije, s nejasnim granicama dosega pojedine i njihova međuodnosa (Cotterrell, 2006). Iz Cotterrellove perspektive, manjkavost Friedmanova koncepta jest i preferiranje, odnosno fokus na vanjsku kulturu i načine kako ona utječe na stvaranje zakona, pri čemu se zanemaruje snaga pravne doktrine i profesije u oblikovanju laičke pravne kulture te ih se predstavlja kao suprotne.

Cotterrell naglašava kako koncept pravne kulture, kako ga je kroz svoj rad izlagao Friedman, predstavlja mnoštvo slojeva i područja kulture koji se razlikuju prema sadržaju, djelokrugu, utjecaju i odnosu koji ostvaruju prema institucijama, djelovanju i sustavu znanja pravnog sustava. Friedmanova određenja prema kojima pravna kultura određuje ponašanje ljudi prema pravnom sustavu, ili čini stavove sukladno kojima građani prezentiraju svoje interese i postavljaju zahtjeve prema pravnom sustavu, ali ujedno određuje i način na koji pravni sustav odgovara na te zahtjeve, otvara preširoki prostor – doima se kao da može objasniti sve (Cotterrell, 2006).

Za probleme jedinice promatranja i dosega pravne kulture Nelken (2004) nudi svoje rješenje. Umjesto ograničavanja koncepta isključivo na državnu, nacionalnu razinu, Nelken predlaže razmatranje pravne kulture iz mikro perspektive – subnacionalne razine koja bi uključivala sudove, tužiteljstvo, odvjetnike, odnosno njihove urede. Racionalizaciju ovog pristupa vidi u različitim oblicima organizacija, pa i neformalnom djelovanju prava u različitim segmentima pravnog sustava. S druge strane, makro perspektiva pravne kulture, potaknuta globalnim promjenama i umrežavanjem, trebala bi se usmjeriti na ideje o europskoj, globalnoj pravnoj kulturi (Nelken, 2004).

Eksplanatorna snaga koncepta

Sve istaknute kritike pravne kulture naposljetku dovode do zaključka o znatnim teškoćama znanstvenog i empirijskog korištenja tog koncepta. Pravna kultura, u ovom nekoherentnom obliku, predstavlja koncept koji objašnjava sve i ništa, a takva fleksibilnost (heterogenost određenja, brojni elementi nepoznatog međuodnosa, brojnost referentnih razina) onemogućava istinsku empirijsku, a ne impresionističku, analizu odnosa prava i društva, pravne kulture i pravnog sustava. Široko određenje koncepta bez sistematizacije odnosa pokazatelja pravne kulture otežava operacionalizaciju i mjerenje pravne kulture, a posljedično i zaključivanje o njenim karakteristikama te komparaciju (Cotterrell, 2006).

3.2. Pregled empirijskih istraživanja o pravnoj kulturi

S obzirom na to da su u svijetu veliku pažnju osvojili radovi koji se bave problematičnošću koncepta pravne kulture (Cotterrell, 1997, 2006; Silbey, 2010; Nelken 2004, 2014), za konceptualno-operacionalnu razradu predmeta istraživanja ove doktorske disertacije od osobite je važnosti sagledavanje pristupa kojima su se (ipak) koristili drugi autori. Posebno su važna dosadašnja inozemna empirijska istraživanja pravne kulture, budući da u Hrvatskoj do sada nisu provedena istraživanja koja bi se eksplicitno njome bavila. U nastavku stoga slijedi pregled inozemne literature, s ciljem ukazivanja na zajedničke točke, ali i specifičnosti definiranja i konceptualizacije pravne kulture. Osim toga, za empirijsku komponentu doktorske disertacije značajan je i uvid u operacionalna određenja pravne kulture te korištene metodološke pristupe. Rezultati empirijskih istraživanja pravne kulture važni su za analizu rezultata empirijskog istraživanja u sklopu ovog doktorskog rada.

3.2.1. Pregled inozemnih empirijskih istraživanja pravne kulture

Određenje koncepta pravne kulture

U radovima koji se bave pravnom kulturom prisutna su razna određenja tog pojma. Zajedničko im je definiranju pravne kulture kao mreže ili skupa različitih elemenata. Takvo određenje u samom početku pravnoj kulturi dodjeljuje Friedman, predstavljajući je kao „mrežu vrijednosti i stavova koji se odnose na pravo, koja određuje kada, zašto i gdje se ljudi obraćaju zakonu ili vladi“ (Friedman, 1969: 34). No, upravo je on tijekom godina mijenjao definiciju pravne kulture i, prema mišljenju kritičara, značajno utjecao na nekoherentnost pojma. Tako osim navedenog određenja, Friedman 1975. godine dodaje da se radi o „onim dijelovima opće kulture – običajima, mišljenjima, načinima djelovanja i promišljanja – koji na određeni način usmjeravaju društvene sile prema ili od prava“ (1975: 15), dok u radu iz 2014. godine stavovima i mišljenjima dodaje komponentu očekivanja pa pravna kultura predstavlja „stavove, mišljenja i očekivanja o pravu, pravnom sustavu i pravnom poretku: što ljudi misle o pravu, sudovima, pravnicima i drugim aspektima sustava” (2014: 404).

Na sličan način pravnu kulturu određuju i Gibson i Caldeira (1996: 59), govoreći pritom o „strukturama vrijednosti koje obični građani drže o važnim pitanjima koja se tiču prirode i djelovanja prava. Te široke vrijednosti važne su jer strukturiraju specifična mišljenja i očekivanjima prema pravnim institucijama, uključujući i spremnost da se za rješavanje

privatnih sporova obrate pravnim institucijama“. Spoj svih spomenutih pojmova ponudio je Miller (2012: 409), koji pravnu kulturu određuje kao „ideje, stavove, očekivanja i mišljenja o pravu, koje imaju ljudi u nekom društvu“.

Bierbrauera (1994: 24) je pak takvom određenju dodao i ponašajnu komponentu – pravna kultura „ne obuhvaća samo stavove, vrijednosti i mišljenja koji se odnose na zakon po sebi nego i na prikladne načine rješavanja nesuglasica i sporova te uključuje neformalne oblike rješavanje prekršaja u svakodnevnom životu“. Slično određenje nude i Grødeland i Miller (2015: 2) za koje pravna kultura predstavlja „način opisivanja relativno stabilnih obrazaca ponašanja i stavova usmjerenih na pravo“.

Na nešto apstraktnijoj razini Kurkchiyan (2012) sažima sve navedene komponente, određujući pravnu kulturu kao koncept koji objedinjuje normativne, kognitivne i bihevioralne elemente, dok za Miroshnichenko (2014) pravna kultura predstavlja dio opće, zajedničke kulturne vrijednosti nekog društva koje se ostvaruju u pravu, odnosno – „pravne ideje koje predstavljaju oblik zajedničkog mentalnog sklopa racionaliziranog kroz zakon“ (Miroshnichenko, 2014: 3).

Specifičnu skupinu definicija pravne kulture svakako tvore one iz radova usmjerenih na pravnike, odnosno pravne profesionalce, čiju pravnu kulturu nazivaju lokalnom. Church, idejni začetnik tog specifičnog tipa pravne kulture, govori o „normama postupanja praktičara koje određuju predmetno postupanje i ponašanje sudionika na kaznenom sudu“ (Church, 1985: 451). Dodatno, Sullivan, Warren i Westbrook (1988, 1994, 1997) lokalnu pravnu kulturu određuju kao „sustavne i održive varijacije lokalne pravne prakse koje su posljedica skupa percepcija i očekivanja koje dijele mnogi praktičari i službenici na određenom području, a razlikuju se od prepoznatljivih načina prakse, percepcija i očekivanja koji postoje na drugim područjima podložnim istom ili sličnom formalno-pravnom režimu” (1994: 804; 1997: 244).

U sferi socijalizacije i obrazovanja pravna kultura poprima šire određenje. Togaibayeva i suradnici (2015: 37) navode da je pravna kultura „stanje društvene stvarnosti u sferi zakona, koje se očituje u poboljšanju zakonodavstva, provedbi zakona, razini pravne svijesti članova društva, razini slobode ponašanja i odgovornoj suradnji između države i njezinih građana, što ima pozitivan utjecaj na razvoj društva i društvenih uvjeta“. Na sličan način pravnu kulturu definiraju i Zubok i Chuprov (2007) za koje ona „predstavlja sveobuhvatni kompleks pojava građanskog života, koji uključuje pravne norme, načela, svijest o zakonu, pravne odnose i pravno ponašanje u procesu ostvarivanja ciljeva života“, odnosno „skup znanja, vrijednosti i stavova pojedinca prema vlastitim pravima i prilici da ih primijeni u praksi“ (Zubok i Chuprov:

2007: 73-74). Upravo komponentu znanja, specifičnu za pravnu kulturu razmatranu u obrazovno-socijalizacijskom kontekstu, ističe i Zemlyachenko, po kojoj pravna kultura predstavlja „znanje, vjerovanja i zakonito ponašanje osobe“ (Zemlyachenko, 2014: 2).

Kao posebnu skupinu možemo izdvojiti i radove koji o pravnoj kulturi govore kroz jednu odabranu, specifičnu komponentu prepoznatu od strane autora kao temelj pravne kulture. Tako Vuković i Cvejić (2014) govore o kulturi vladavine prava, a koja proizlazi iz *Rechtsstaata*. „*Rechtsstaat* se percipira kao politički i pravni sustav koji ovisi o prevladavajućim vrijednostima i stavovima običnih građana. *Rechtsstaat* može postojati samo kada postoji odgovarajuća kultura, 'kultura vladavine prava'“ (Vuković i Cvejić, 2014: 2-3). S druge strane, za Hertogha i Kurkchiyan (2016: 404) „pravna svijest, shvaćena kao kognitivne slike o pravu koje se razvijaju kroz životno iskustvo ljudi, temeljna je komponenta pravne kulture“.

Razlikovne skupine ukazuju na nekoliko specifičnosti vezanih uz definiranje pojma i društvenog fenomena pravne kulture. Početnu, ujedno i najmanje problematičnu (prevladivu) razliku definicija prepoznajemo u određenju pojmova i koncepata kojim se pravna kultura objašnjava. Neujednačenost definicija temelji se na zastupljenosti pojedinog ili kombinacije pojmova poput stavova, mišljenja, vrijednosti, očekivanja, ideja, običaja, djelovanja, ali i pravne svijesti i vladavine prava. U radovima koji se bave pravnom kulturom i socijalizacijom ili obrazovanjem, znanje predstavlja također jednu od značajnih kategorija određenja. S obzirom na objekt, odnosno usmjerenja stavova, vrijednosti, očekivanja i dr., autori pravnu kulturu određuju u kontekstu prava, individualnih prava, korištenja prava, pravnih institucija, u postupcima rješavanja sporova, u samim zakonima i/ili ponašanju aktera. Značajnija razlika u definicijama vidljiva je po pitanju subjekta, nositelja stava, vrijednosti, percepcije, pri čemu se osobito ističu autori koji svoja istraživanja (lokalne) pravne kulture usmjeravaju isključivo na pravnike, odnosno pravne profesionalce. Prikazane skupine definicija ili tematski specifičnih određenja u sljedećim koracima razrade postaju mnogobrojnije, odnosno heterogenije u načinima opisivanja i operacionaliziranja pravne kulture.

Konceptualizacija pravne kulture

Ranije prepoznate skupine radova usmjerene na specifične teme (pravnu profesiju i pravno obrazovanje/socijalizaciju) u konceptualnom dijelu iskazuju još više sličnosti i zajedničkih točaka. S druge strane, konceptualizacije u radovima s definicijama pravne kulture utemeljenim na pojmovima poput stavova, vrijednosti, ideja, očekivanja i sl. donose nove pojmove/koncepte

kojima autori objašnjavaju pravnu kulturu, a koje nužno ne doprinose jasnoći i stvaranju koherentnijeg značenja pravne kulture.

Iako Friedman nije empirijsko istraživao pravnu kulturu, pa tako niti operacionalno odredio koncept, u svojim je radovima (1969, 1975) ponudio šire objašnjenje i moguće istraživačke pristupe. Pravna kultura, po Friedmanu (1969), jedna je od tri komponente (uz supstantivnu i strukturalnu), ujedno i ključna za funkcioniranje pravnog sustava, budući da ukazuje na odnos prava i društva. Osim toga, pravna kultura pokazatelj je (ne)uspješnosti, odnosno (ne)efikasnosti prava i pravnih promjena s obzirom na društveno stanje. Stabilnost i uspješnost pravnog sustava za Friedmana je odraz odnosa dviju strana – zahtjeva i njihova ispunjavanja, odnosno ekvilibrija. U kasnijim radovima, Friedman (1975) u konceptualno određenje pravne kulture dodaje i poveznicu s cjelokupnom kulturom društva, gdje ona predstavlja dio koji se odnosi na legitimnost i učinkovitost prava. Slično, i Mirochnichenko (2014) ukazuje na povezanosti i isprepletenost opće kulture i zajedničkih kulturnih vrijednosti s pravnim, specifičnim vrijednostima. Pravnu kulturu određuje kao vrijednosti drugog reda, proizašle iz općih kulturnih vrijednosti. Pritom razlikuje 'narodnu' (engl. *folk*) pravnu kulturu određenu pravnom svijesti i ponašanjem građana i 'državnu' (engl. *state*) pravnu kulturu, koju možemo shvatiti kao pravo, racionalizaciju društvenog života. Ona naglašava kako neslaganje tih dviju razina pravne kulture dovodi do pravnog nihilizma (engl. *legal nihilism*).

Pravnu kulturu nešto je drugačije konceptualizirao Bierbrauer (1994) koji kao posebnost svog pristupa ističe povezivanje s psihološkom perspektivom, odnosno općom kulturom u individualističkim i kolektivističkim društvima. Nezadovoljan Friedmanovim određenjem pravne kulture (vrijednosti, vjerovanja i stavovi o pravu i pravnim institucijama), Bierbrauer pravnu kulturu određuje u kontekstu odnosa kulturalnih obrazaca individualizma i kolektivizma (općih kulturalnih obrazaca) i pristupa rješavanju sporova (percepcija i korištenje pravnog sustava). Drugim riječima, Bierbrauer (1994) za određenje i istraživanje pravne kulture neke populacije ključnim smatra identitet, odnosno koncept sebe u okviru kros-kulturalne psihologije. Pritom pravnu kulturu opisuje kao društveni produkt koji povezuje koncepte legitimiteta, prihvaćanja autoriteta i uporabe diskrecijskih ovlasti te povjerenje u parnični postupak.

Širim kulturnim vrijednostima koje utječu na oblikovanje specifičnih mišljenja i očekivanja prema pravnim institucijama bave se Gibson i Caldeira (1996) u jednom od najpoznatijim istraživanja pravne kulture. Podijelivši pravnu kulturu na tri skupine vrijednosti: pravna svijest

– specifični stavovi o pravu i pravnim institucijama, opće kulturalne vrijednosti – npr. usmjerenost na individualizam ili kolektivizam, povjerenje u ljude te pravne kulturalne vrijednosti – opće vrijednosti koje se mogu odnositi na pravni sustav, ali nisu strogo povezane s njim, autori ističu da se njezina esencija nalazi u posljednjoj skupini. Stoga istraživanje pravne kulture temelje na konceptualnom okviru pravno-kulturalnih vrijednosti koje čine vrijednosti koje ljudi pridaju individualnoj slobodi, potpora vladavini prava i percepcija o neutralnosti prava.

Drugačije viđenje pravnih vrijednosti nude Cohn i White (1997), koje pravnu kulturu smatraju indikatorom demokratičnosti države. U svom se radu bave pravnom socijalizacijom, koju određuju kao „procese u kojima članovi društva usvajaju vrijednosti poput poštenja, jednakosti, pravde, i norme ponašanja vođenog pravom ili zakonom“ (Cohn i White, 1997: 152), dok centralni pojam rada – pravnu kulturu – ne definiraju. Kao cilj rada navode istraživanje pravne kulture i njezinog položaja u kontekstu demokratizacije te elitne i masovne socijalizacije. Kao mjere triju ključnih pravnih vrijednosti koje proizlaze iz demokracije (primat prava pred arbitrarnom političkom moći, zaštita individualnih prava te primat univerzalizma pred partikularizmom) autori naznačuju: pravnu svijest, svjesnost o pravima te procjenu pravednosti (Cohn i White, 1997).

Pravnom sviješću bavi se i Kurkchiyan (2012), koja je smatra temeljem za dublja i sistematska istraživanja pravne kulture. Kolektivnu pravnu svijest određuje kao percepcije o značenju prava i povezanosti s istim, odnosno kao „lokalne oblike vrijednosti, tradicija i ustanovljenih institucionalnih oblika koji stvaraju promjene te uloge prava“ (Kurkchiyan, 2012: 367). Na tom je tragu provedeno i istraživanje Hertogha i Kurkchiyan (2016) o europskoj pravnoj kulturi, odnosno postojanju konsenzusa značenja i vrijednosti vladavine prava (engl. *rule of law*) među europskim zemljama. Svjesni konceptualnih i metodoloških teškoća pravne kulture, autori njezinom nepobitnom, temeljnom okosnicom određuju pravnu svijest (engl. *legal consciousness*). Također, Hertogh i Kurkchiyan (2016) percepciju o pravu povezuju s percepcijom o političkom sustavu, zbog toga je i nazivaju kulturom vladavine prava, a istražuju je putem propitkivanja percepcije o ulozi prava u svakodnevnom životu, mišljenju o pravnom sustavu i povjerenju u isti, društvenim očekivanjima te interpretacija pravnih i političkih okolnosti. Na vladavinu prava u istraživanju pravne kulture usmjerili su se i Vuković i Cvejić (2014), a osim političkog, fokus stavljaju i na ekonomsko uređenje države.

Poseban pristup konceptualizaciji pravne kulture nalazimo u radovima o pravnoj socijalizaciji i obrazovanju. Baveći se mladima, Zubok i Chuprov (2007) pravnu kulturu određuju ključnim pokazateljem modernizacije cjelokupnog društva i države vođene vladavinom prava. Ujedno, istaknuli su kako je pravno obrazovanje ključan nositelj pravne kulture, a ispitivanjem pravne svijesti adolescenata može se procijeniti njegova efikasnost (Zubok i Chuprov, 2007). Slično, Zemlyachenko (2014) pravnu kulturu osnovnoškolaca smatra pokazateljem kvalitete obrazovanja, a čime se ujedno može smanjiti udio kriminala i nasilja među mladima. Autorica polazi od pretpostavke da rezultati pravnog obrazovanja zapravo predstavljaju proces usvajanja pravne kulture, odnosno njene elemente: „pravno znanje, vjerovanja i zakonito ponašanje osobe“ (Zemlyachenko, 2014: 73). Za razliku od Zubok i Chuprova (2007) i Zemlyachenko (2014) koji se bave pravnom kulturom i pravnim obrazovanjem učenika, Togaibayeva i suradnici (2015) govore o temi pravne kulture kao važnoj komponenti pravne socijalizacije budućih pravnika, pri čemu „pravna kultura oblikuje pojedinačno pravno ponašanja, što dovodi do formiranja pravne svijesti i pravnog djelovanja, kao komponenti pravne socijalizacije osobe (Togaibayeva i sur., 2015: 38). Kao i u drugim radovima socijalizacijsko-obrazovne pravne tematike, i u ovom radu autori pravnu kulturu razlažu na tri komponente pravne socijalizacije: kognitivnu – usvajanje pravnih znanja, terminologija i procedura; ponašajnu – mogućnost djelovanja sukladno pravnim znanjima, u različitim okolnostima, vođeno zakonodavnim okvirom; osobnu – emocionalni odnos prema pravu, poštivanju i kršenju prava te motivacija za pravno ponašanje (Togaibayeva i sur., 2015).

Specifična konceptualizacija prisutna je i u skupini radova koji pravnu kulturu određuju kao indikator djelovanja pravnih profesionalaca. Pretpostavka je pritom da postoje zajedničke norme, definirane od strane pravnog sustava, o vođenju i rješavanju slučajeva, ali i da se kroz praćenje djelovanja sudova mogu prepoznati i sustavne razlike u stavovima i postupanjima u kaznenim slučajevima (Church, 1985). Pritom su pokazatelji lokalne pravne kulture stavovi i sporazumi među sudskim, pravnim profesionalcima o pravilnom postupanju. Unutar takve koncepcije Crank (1986) izdvaja četiri varijable, odnosno indikatora lokalne pravne kulture: preferirani tijek i trajanje parnice, preferirana kazna, stavovi o zasluženoj kazni te međuljudski odnosi pravnika praktičara. Na tom su tragu i Sullivan, Warren i Westbrook (1988, 1994, 1997) koji polaze od pretpostavke da se razlozi varijacija u pravnom sustavu ne mogu detektirati niti u pravnim normama, niti u individualnom djelovanju, odnosno primjeni pravnih normi, već da se radi o posljedici djelovanja lokalne pravne kulture. Odnosno, da se radi o utjecaju sudaca, odvjetnika i drugih aktera na primjenu pravnog okvira na određenom području.

Svojevrsni sveobuhvatni pristup konceptualizaciji pravne kulture ponudili su Grødeland i Miller (2015), koji su za teorijska polazišta koristili već dobro poznata određenja ključnih autora u području pravne kulture, poput Friedmana i Nelkena, dok su noviteti u pristupu proizvod djelovanja Europske unije i stvaranja prostora zajedničkih vrijednosti – demokracija, vladavina prava, ljudske i građanske slobode te harmonizacija pravne kulture. U istraživanju ispituju dimenzije pravne kulture: stavove i percepcije o pravu; stavove o ulozi i statusu prava u društvu; vladavinu prava i demokratičnost društava; stavove i povjerenje prema EU, UN te njihovim institucijama, međunarodnim sudovima i zakonima; percepcije o pravnim insajderima i pravnim institucijama te iskustvima, odnosno (ne)poslušnosti pravu; građanska i ljudska prava te sigurnost; stavove o europskim vrijednostima i europskoj kulturi.

Sasvim drugačija je Blankenburgova (1998) konceptualizacija pravne kulture koja se temelji na tehničko-instrumentalnim obilježjima te komparativnom razmatranju proceduralnih i institucionalnih karakteristika pravnih sustava. Neki od pokazatelja pravnih kultura za Blankenburga su institucionalna dostupnost prava, brojnost i organizacija pravne profesije, sudova, građanskim i kaznenih parnica.

Pregled radova s obzirom na konceptualna određenja pravne kulture pokazuje da postoji nekoliko ključnih razlika. Najočitije razlike svakako čine skupine radova koji govore o specifičnim pravnim kulturama, odnosno koji pravnu kulturu razmatraju unutar specifičnog konteksta i specifičnih subjekata, nositelja pravne kulture. Na taj se način izdvajaju radovi o lokalnoj pravnoj kulturi, koja svoja obilježja poprima u kontekstu suđenja i presuda, te o pravnoj kulturi u socijalizacijsko-obrazovnom kontekstu, gdje se pravna kultura određuje kroz ponašajne i vrijednosne, ali i kognitivne komponente. Konceptualno najheterogeniji su radovi koji se pozivaju na Friedmanove definicije pravne kulture, a koji potom u vlastitim određenjima raznoliko prikazuju ključne odrednice pravne kulture – pravne vrijednosti, vladavinu prava, legitimitet prava (Bierbrauer, 1994; Gibson i Caldeira, 1996; Miller, 2012; Mirochnichenko, 2014). Nezanemariva su i konceptualna određenja pravne kulture u kojima je fokus na samo jednom aspektu – pravno-kulturalne vrijednosti (Gibson i Caldeira, 1996), pravna svijest (Cohn i White, 1997; Kurkchiyan, 2012; Hertogh i Kurkchiyan, 2016) ili vladavina prava (Vuković i Cvejić, 2014). Na kraju, kao granične slučajeve možemo prepoznati dva rada, od kojih jedan u objašnjavanje pravne kulture uključuje gotovo sve ranije spomenute komponente (Grødeland i Miller, 2015), dok drugi u potpunosti odbacuje „kulturalno“ poimanje pravne kulture te je određuje kroz proceduralne i institucionalne pokazatelje (Blankenburg, 1998).

Operacionalizacija pravne kulture

Operacionalna određenja pravne kulture najjasnije pokazuju probleme koncepta. Upravo se u ovom koraku mogu prepoznati najrazličitiji način proučavanja istoimenih koncepata – dosadašnje prepoznavanje sličnosti, ponavljanja opisnih komponenata i povezivanje radova s obzirom na definicije i konceptualizacije otežano je budući da u ovom segmentu autori daju eksplicitna značenja pojmovima kojima su opisali koncept pravne kulture.

Gibson i Caldeira (1996) u najpoznatijem empirijskom istraživanju pravne kulture usmjereni su na pravno-kulturalne vrijednosti, a ispituju ih trima subdimenzijama: vrijednost koju ljudi pridaju individualnoj slobodi, potpora vladavini prava i percepcije o neutralnosti prava. Navedene tri subdimenzije smatraju ključnim dimenzijama za istraživanje bilo koje pravne kulture. Vrijednost individualne slobode (engl. *valuation od individual liberty*) predstavlja prihvaćanje društvenog nereda s ciljem ispunjavanja individualnih sloboda, ili obrnuto, prihvaćanju individualne žrtve pod cijenu društvenog reda. Potpora vladavini prava (engl. *support for the rule of law*) odnosi se na stupanj u kojem građani prihvaćaju izuzeće prava, odnosno u kojem opsegu se moraju strogo pridržavati zakona. Stav prema vladavini prava kreće se od bezuvjetne nužnosti poštovanja zakona, univerzalne i jednake primjene zakona u svim slučajevima, preko dopuštanja pojedinih ustupaka i iznimki u posebnim slučajevima, sve do potrebe zanemarivanja prava u posebnim slučajevima – zaobilaženja pravnog sustava radi ispunjavanja osobnog interesa ili brzog rješavanja gorućeg problema. Percepcija neutralnosti prava (engl. *perceptions of the neutrality of law*) je subdimenzija pravnih vrijednosti koja se odnosi na poimanje prava kao osnove stabilnosti društvenog poretka, jer služi interesima svih građana. S druge strane, pravo se može doživljavati kao izvanjsku prisilu, instrument društvene kontrole kojim određene društvene grupe ostvaruju svoje interese. Ovom dimenzijom ispituje se odnos između vladavine prava, zakona i neutralnosti institucija. Navedene su dimenzije istraživane kroz sljedećih osam tvrdnji (Gibson i Caldeira, 1996: 67):

> "Rijetko da je zakon na mojoj strani; obično smatram da su zakoni restriktivni i protiv mojih interesa.
>
> Moji su interesi rijetko zastupljeni u zakonu; obično zakon odražava stavove onih koji me žele kontrolirati.
>
> Krajnja osnova zakona trebale bi biti vrijednosti naroda, a ne vrijednosti dominantnih političkih, ekonomskih i društvenih sila.

Nije potrebno pridržavati se zakona koje smatrate nepravednim.

Ponekad bi bilo bolje ignorirati zakon i odmah riješiti probleme, a ne čekati zakonsko rješenje.

Kada se osobito ne slažete sa zakonom, u redu je prekršiti ga dokle god niste uhvaćeni.

Bolje je živjeti u urednom društvu nego dopustiti ljudima previše slobode koja može ometati."

Pravnim vrijednostima kao pokazateljima pravne kulture bave se i Cohn i White (1997), no pritom ih operacionaliziraju (i nazivaju) drugačije. Iako se mogu pronaći sličnosti s operacionalizacijom Gibsona i Caldeire (1996), Cohn i White izdvajaju pravnu svijest, svijest o pravima te procjenu pravednosti kao tri indikatora pravne kulture. Pravna svijest odnosi se na važnost koju ljudi pridaju moralnom autoritetu prava i kako razumiju svoje obveze u odnosu na pravo, a mjerena je preko skale koja adresira pitanja poslušnosti prema zakonu i uvjetima u kojima bi se zakoni trebali poštivati ili kršiti te skale opravdanih ponašanja. Obje skale su usmjerene na prepoznavanje uvjeta u kojima ispitanici prihvaćaju mogućnost oglušivanja na zakone. Druga komponenta – svijest o pravu, odnosi se na procjenu zaštićenosti u okviru prava, odnosno koja su očekivanja građana o tretmanu od strane društvenih i političkih institucija. U posebnu skupinu pitanja uključena su ona koja su adresirala prava manjinskih skupina – prava migranta, Roma, žena. Treći indikator u mjerenju pravnih vrijednosti bavi se procjenom pravednosti, odnosno vrednovanjem proceduralne i distributivne pravde i njihove važnosti za ispitanika. Osim toga, ispitivana je i temeljna orijentacije ispitanika: individualizam – kolektivizam, (ne)prihvaćanje društvenih promjena te rigidnost (skala dogmatizma).

Iako je i ranije istaknuta sličnost između rada Cohn i White (1997) i Kurkchiyan (2012), budući da se u oba slučaja ističe koncept pravne svijesti, u njegovoj operacionalizaciji vidljive su bitne razlike. Cohn i White (1997) u pravnoj svijesti prepoznaju stavove i percepcije o pravednosti, poimanju autoriteta i obvezatnosti prava te poslušnosti prema i zaštićenosti od strane prava. Kurkchiyan (2012: 368) pravnoj svijesti pristupa nešto šire – istraživanje kolektivne pravne svijesti temelji na temama percepcije prava, poput: „koje slike i misli se javljaju pri pomisli na pravo? Je li pravo važno za svakodnevni život i ako da, zašto i kada? Bi li suci trebali imati diskrecijske ovlasti kada donose odluku o slučaju ili ne? Što bi trebalo razmatrati kod kreiranja zakona: moralne vrijednosti, običaje, koristi ili nešto drugo? Treba li se poštivati sve zakone neovisno o promjeni okolnosti iz jedne situacije u drugu? Postoje li prilike kada je opravdano

kršiti zakon?“. Nastavno na to, u radu Hertogha i Kurkchiyan (2016) dodatno se kristaliziraju indikatori pravne svijesti – asocijacije na prava, funkcije prava/zakona, povjerenje u sudstvo, povjerenje u druge državne, političke institucije; percepciji europskog prava i politike.

Miller (2012) svoje istraživanje pravne kulture temelji na analizi percepcija općih populacija istraživanih zemalja te percepcije muslimanskih zajednica i migranata, čime ističe razliku između lokalnih i adaptivnih pravnih kultura. Komponentne analize su percepcija poštivanja zakona od strane vlade i građanstva, percepcija prava u načelu i u praksi (percepcija pravednosti zakona i pomoći od prava) te percepcija o poštivanju zakona od strane običnih, ispitanicima bliskih ljudi. Također, Miller (2012) je istraživao i percepciju o razlozima poštivanja zakona te opravdanju za nepoštivanje zakona. Navedene kategorije popraćene su i percepcijom o krivcu za nepoštivanje zakona. Naposljetku, s obzirom na fokus istraživanja na migrante i muslimansku manjinu, Miller (2012) prikazuje rezultate istraživanja usmjerene na percepciju javnosti o migrantima te njihovoj (drugačijoj) pravnoj kulturi, prilagodbi lokalnim pravnim kulturama zemalja u koje su imigrirali, kao i okolnostima koje utječu na percepciju javnosti o poštivanju zakona od strane EU migranata.

Bierbrauer (1994) se u istraživanju pravne kulture poziva na koncepte legitimiteta, prihvaćanja autoriteta i uporabe diskrecijskih ovlasti te povjerenja u parnični postupak. U operacionalnom smislu, pravnu kulturu istražuje kroz pet stavovskih dimenzija: legitimitet i prihvaćanje autoriteta; legitimitet normi rješavanja sukoba; preferencije postupka; ciljevi rješavanja sukoba/slučaja; diskrecijske ovlasti i partikularizam u pravnim odlukama.

Na pitanja legitimiteta i funkcionalnosti pravnog i političkog sustava pozivaju se i Vuković i Cvejić (2014), putem kojih ispitaju stupanj vladavine prava (dijela pravne kulture). Njihov se instrument mjerenja sastoji od skale vladavine prava, autoritarnosti, tradicionalizma i povjerenja. Konkretno, vladavinu prava ispitivali su sljedećim tvrdnjama: „1. Nije potrebno poštovati zakon koji smatraš nepravednim.; 2. Ponekad je bolje ignorirati zakon i riješiti problem odmah, bez čekanja zakonskog rješenja.; 3. Ako se osobito ne slažeš sa zakonom, u redu je prekršiti ga ako paziš da te ne ulove“ (Vuković i Cvejić, 2014: 66).

Grødeland i Miller (2015) u svom istraživanju europske pravne kulture, odnosno pravnih kultura pet europskih zemalja (Norveške, Bugarske, Poljske, Engleske i Ukrajine) izdvajaju sedam dimenzija. Prvu, esencijalnu dimenziju pravne kulture čine stavovi i percepcije o pravu. Potom su ispitivani stavovi o ulozi i statusu prava u društvu. Tu dimenziju autori dovode u odnos s konceptom vladavine prava i demokratičnošću društava. Sukladno globalizacijskim i

europeizacijskim trendovima, istraživani su stavovi i povjerenje prema EU, UN te njihovim institucijama, međunarodnim sudovima i zakonima. Kao četvrta dimenzija ispitivana je percepcija o pravnim insajderima i pravnim institucijama te iskustvima, odnosno (ne)poslušnosti pravu. Pod utjecajem rastućeg broja terorističkih prijetnji i terorizma, jedna se dimenzija odnosila i na to područje, te se bavila pitanjem građanskih i ljudskih prava i sigurnosti. Naposljetku, istraživani su stavovi o europskim vrijednostima i europskoj kulturi. Valja istaknuti i da su među pravnim autsajderima dodatno razmatrani stavovi podskupina migranata i muslimana, uz pretpostavku o drugačijoj pravnoj kulturi u odnosu na većinske populacije u istraživanim zemljama. Također, znatna je pažnja usmjerena na socio-ekonomske karakteristike poput bogatstva, regionalne i grupne pripadnosti, spola, obrazovanja, religioznosti. Uz to, autori su pretpostavili da na pravne insajdere osim opće (autsajderske) pravne kulture utječe i profesionalna, odnosno institucionalna pravna kultura (Grødeland i Miller, 2015: 4).

Blankenburgovo (1998) istraživanje utemeljeno je na institucionalnim i proceduralnim podacima o funkcioniranju prava i pravnog sustava Njemačke i Nizozemske. Kao indikatori pravne kulture izdvojeni su: dostupnost prava, pravna profesija, sudovi i građanske parnice, kazneni procesi te posebni sudovi. Dostupnost prava, odnosno pristup pravu Blankenburg (1998) razmatra preko državnog budžeta za pravnu pomoću i savjetovanje građana, pravnike, sudove i zatvore. Pravnu profesiju, kao jedan od indikatora pravne kulture, razmatra s obzirom na ukupan broj pravnih profesionalca – odvjetnika, tužitelja, sudaca i tipova pravne obuke, usavršavanja, zapošljavanja. Također, uspoređuju se brojnost sudova i sudskih instanci, s obzirom na broj stanovnika, vrste sudova, brojnost prekršaja i kaznenih postupaka, kao i oblik presuda i njihova učestalost.

Sasvim drugačiji tip operacionalizacije ponudio je Church (1985) u istraživanju lokalne pravne kulture četiriju američkih prekršajnih sudova, gdje polazi od pretpostavke da postoje zajedničke i dijeljene norme o proceduri i rješavanju slučajeva, koje djeluju među pravnim djelatnicima sudova. Kao tri ključna pokazatelja djelovanja lokalne pravne kulture Church izdvaja: vrijeme od uhićenja do završetka suđenja, način/tip rješavanja određenog slučaja te odluku o sankciji/kazni za prekršitelje. Crank (1986) u svom radu slijedi, odnosno provjerava, Churchove teze o utjecaju lokalne pravne kulture na percepcije i preferirane oblike rješavanja prekršajnih slučajeva među pravnim profesionalcima. Preferirani tijek i trajanje parnice razmatra kroz kašnjenje, odnosno percepciju ozbiljnosti kašnjenja u presuđivanju kao problema

sudstva te propitkivanje potrebitosti i opravdanosti ubrzavanja donošenja presude. Kao i Church, razmatra stavove i percepcije o preferiranom načinu rješavanja slučajeva – neformalnim putem ili suđenjem, dodatno predstavljajući suđenje pred porotom kao najpravedniji oblik donošenja presude u slučaju. Odnos među praktičarima razmatra s aspekta (ne)sigurnosti prijateljskog odnosa među tužiteljima i braniteljima te potrebitosti/koristi od suradnje između te dvije grupe pravnih praktičara. Pitanje kazni, odnosno sankcija, razmatra s aspekta potrebitosti sagledavanja konteksta ili nužnosti kažnjavanja utemeljenoj na snazi/ozbiljnosti prekršaja (Crank, 1986).

Sullivan, Warren i Westbrook (1988) lokalnu pravnu kulturu istražuju kroz analizu zahtjeva i rješenja u slučajevima osobnog bankrota, odnosno opredjeljenja za poglavlje 7 ili poglavlje 13. Za razliku od uvriježenih shvaćanja razloga za odabir određenog oblika osobnog bankrota iz perspektive ekonomskih uvjete, autori u ovom radu naglašavaju važnost sociodemografskih čimbenika i učinaka lokalne pravne kulture (Sullivan, Warren i Westbrook, 1988).

Među radovima koje smo i ranije odredili kao zasebnu skupinu usmjerenu na socijalizacijsko-obrazovne učinke pravne kulture, pravna kultura adolescenata istraživana je kroz koncepte poznavanja temeljnih prava (poput prava na obrazovanje, ljudska i ekonomska prava); stavove prema pravu, pri čemu je naglašena razlika između vrednovanja prava kao krajnjeg aspekta (vrijednost po sebi) i instrumentalnog aspekta (pravo kao sredstvo za postizanje određenog cilja); ponašajnu komponentu koja se odnosila na motivaciju za djelovanje sukladno pravilima i normama; stavove prema tadašnjem pravnom sustavu koji su ispitivani kroz procjenu stupnja zaštićenosti i kršenja prava adolescenata od strane pravnog sustava i države (Zubok i Chuprov, 2007). Dok Togaibayeva i sur. (2015) nisu dali operacionalni i metodološki okvir svog istraživanja, Zemlyachenko (2014) nudi vrlo sličnu operacionalizaciju onoj koju su iznijeli Zubok i Chuprov (2007). Istraživanje pravne kulture osnovnoškolaca temeljilo se na tri komponente – kognitivna (poznavanje prava, sloboda i odgovornosti djece, građanskih, etičkih i pravnih vrijednosti), emocionalna i vrijednosna (poštivanje prava i sloboda sukladno pravnim i moralnim normama, poštivanje digniteta drugih ljudi, nacija te negativno vrednovanje kršenja zakona i društvenih normi) te ponašajna komponenta (vještine djelovanja u skladu sa zakonom, rješavanja i sprječavanja sukoba; djelovanje u skladu s obavezama, vodeći se osobnim kvalitetama pristojnosti, tolerancije, discipline, uvažavajući prava i slobode drugih građana) (Zemlyachenko, 2014).

Ranije prepoznate razlike u pristupima istraživanju pravne kulture dodatno se produbljuju u operacionalizacijama iste. Pokazuje se da, osim nekoherentnosti u definiranju i konceptualizaciji pravne kulture, postoje i znatne razlike u poimanju njenih indikatora. Tako primjerice, govoreći o pravnoj svijesti, Cohn i White (1997) i Kurkchiyan (2012) istražuju različite pojave, percepcije i stavove. Drugačija je pak situacija u pitanju pravnih vrijednosti, gdje iako se Gibson i Caldeira (1996) i Miller (2012) bave sličnim pitanjima percepcije pravnog sustava, indikatore imenuju različito.

Na kraju teorijskog i pred-metodološkog određenja koncepta pravne kulture važno je istaknuti kako u pregledanim radovima nije istaknuta ni jedna (sociološka) teorijska perspektiva koja bi predstavljala osnovu za istaknuta konceptualna i operacionalna određenja. Drugim riječima, autori nisu objasnili razloge isticanja određenih indikatora, a koji bi ujedno predstavljali osnovu za odbacivanje nekih drugih, potencijalnih indikatora pravne kulture.

Metode istraživanja pravne kulture

Metodološki pristupi u razmatranim radovima ukazuje na nekoliko specifičnih načina kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja pravne kulture.

Najzastupljeniji oblik istraživanja je metoda ankete. Gibson i Caldeira (1996) istraživanje europskih pravnih kultura provodili su telefonskom anketiranjem. Bierbrauer (1994) je u istraživanju triju kulturalnih grupa – domicilnog njemačkog stanovništva te imigrantskih skupina Kurda i Libanonaca – pravnu kulturu ispitivao anketiranjem licem u lice, a Cohn i White (1997) provodili su anketna ispitivanja s ispitanicima nacionalnih uzoraka stanovnika Bugarske, Mađarske, Poljske, Španjolske i Francuske te telefonskom anketom sa stanovnicima SAD-a. I Vuković i Cvejić (2014) su rezultate istraživanje provedenog 2012. godine također prikupili metodom ankete na reprezentativnom uzorku građana Srbije.

Mogućnosti i prednosti kvalitativnog pristupa pokazao je Miller (2012) koji analizu pravne kulture temelji na podacima pribavljenima kroz 48 fokus grupa s općom populacijom te 18 fokus grupa s pripadnicima muslimanskih manjinskih zajednica. Kvalitativnoj analizi pridodana je i ona kvantitativna – anketno ispitivanje provedeno je na uzorku od oko 1000 ljudi iz općih populacija te po 200 Muslimana iz Norveške, Engleske, Poljske, Bugarske i Ukrajine.

Kvalitativnom metodologijom koristi se i Kurkchiyan (2012) u analizi kolektivne pravne svijesti koju temelji na osam fokus grupa, no kombinira je s kvantitativnom metodologijom,

odnosno metodom ankete koja je provedena na reprezentativnom uzorku stanovnika Engleske, Poljske i Bugarske.

Grødeland i Miller (2015), već ranije određeni kao primjer najopsežnijeg pristupa pravnoj kulturi, i u slučaju metodologije nude sveobuhvatniji pristup – svoje istraživanje temelje na mješovitoj metodologiji. Na samom početku istraživanja proveli su fokus grupe s građanima, odnosno pravnim autsajderima, a koje su bile temelj za kreiranje upitnika i provođenje druge, kvantitativne etape istraživanja. Provedeni su i dubinski intervjui s pravnim insajderima, koji za razliku od Friedmanovih pravnih profesionalaca, ne pripadaju samo pravnoj profesiji odgovornoj za provedbu zakona – suci, odvjetnici, tužitelji – već su zaduženi i za uvođenje i implementaciju zakona – izabrani predstavnici u vladi, parlamentu, policijski djelatnici.

Sličan pristup, iako znatno fokusiraniji, možemo pronaći u radovima o lokalnoj pravnoj kulturi. Oni se temelje na analizi posebnih slučajeva i sudova, a unatoč korištenju različitih upitnika – upitnika s hipotetskim slučajevima te upitnika o stavovima za pravne praktičare, ključnim aspektom istraživanja može se smatrati analiza sadržaja sudske dokumentacije.

Sullivan, Warren i Westbrooka (1994) u analizi lokalne pravne kulture koriste polu-strukturirane intervjue sa sucima i sudskim činovnicima, no osnovu njihove analize varijacija u primjeni zakona o osobnom bankrotu predstavlja analizira sudske dokumentacije priloženih zahtjeva – sadržaja i udjela zahtjeva za osobni bankrot na određenom lokalitetu, proporcije između mogućih opcija osobnog bankrota te obećanja iznosa otplate dugova.

U tom kontekstu možemo pronaći sličnost s Blankenburgom (1998) koji istraživanje pravnih kultura Njemačke i Nizozemske temelji na sekundarnoj analizi podataka (Eurobarometar, 1992; statističkim podacima ministarstava pravosuđa, podacima Vijeća Europe o trendovima u kriminalu iz 1992).

Rezultati istraživanja pravne kulture

Za prikaz rezultata pregledanih radova važno je istaknuti kako se dominantno radi o komparativnim istraživanjima. Većina radova iznosi rezultate istraživanja o pravnoj kulturi, ili njezinim komponentama, u više zemalja i među različitim manjinskim skupinama, pri čemu su polazišne pretpostavke razlike u pravnim kulturama na nacionalnim i subnacionalnim razinama. Takav je pristup vidljiv i u istraživanjima pravnog obrazovanja/socijalizacije, dok u slučaju istraživanja lokalnih pravnih kultura komparativnu osnovu čine različiti sudovi pod istim

pravnim sustavom. Ipak, u rezultatima prikazanim u nastavku zamjetno je neiskorištavanje komparativnog pristupa za detektiranje različitih tipova pravnih kultura. U radovima dominira deskriptivni prikaz rezultata po pojedinom indikatoru, koji se potom uglavnom ne dovode u odnos. Posljedično, takva istraživanja ne pridonose jačanju eksplanatorne snage koncepta pravne kulture, kao niti utvrđivanju valjanosti mjerenih dimenzija i cjelokupnih instrumenata.

Ipak, iznimka takvog pristupa je istraživanje Gibsona i Caldeire (1996) iz 1993. godine, u kojem je na osnovu tri dimenzije pravne kulture i njihove povezanosti utvrđeno postojanje razlika u pravnim kulturama zemalja Zapadne Europe. Pokazalo se da najsnažniji stav prema vladavini prava imaju Britanci, a najniži Francuzi (ispitano na čestici „Kada se osobito ne slažete sa zakonom, u redu je prekršiti ga dok god niste uhvaćeni.”) (Gibson i Caldeira, 1996: 63). Čestica “Moji su interesi rijetko zastupljeni u zakonu; obično zakon odražava stavove onih koji me žele kontrolirati” (Gibson i Caldeira, 1996: 66) ukazala je pak na razlike među zemljama s obzirom na percepciju neutralnosti prava, pri čemu su se na suprotnim stranama našle Njemačka, koja je sklonija percepcija prava kao neutralnog, Grčka, u kojoj su stanovnici percipirali pravni sustav kao represivni alat. Najmanja razlika među zemljama vidljiva je u vrednovanju individualnih sloboda, a kao najreprezentativniju česticu te skupine vrijednosti Gibson i Caldeira (1996: 66) istaknuli su „Bolje je živjeti u urednom društvu nego dopustiti ljudima previše slobodu koja može ometati“. Analizom su potvrđene tri dimenzije – pravna alijenacija, vladavina prava i vrednovanje slobode, te njihova međupovezanost. Najznačajnijom se pokazala povezanost pravne alijenacije i vladavine prava: „oni koji podupiru univerzalističku primjenu zakona vjerojatno će odbaciti stajalište da je zakon alijenirajuće sredstvo opresije te će vjerojatno visoko cijeniti individualnu slobodu“ (Gibson i Caldeira, 1996: 68). Na makro razini, članice EU razlikovale su se u pravnim kulturama s obzirom na stupanj društvene moderniziranosti. „Tamo gdje je politika vođena tradicionalnim klasnim rascjepima, pravo se percipira instrumentom političke prednosti, a ne društvenog konsenzusa. Tamo gdje su društva modernizirana, zakon se smatra manje represivnim“ (Gibson i Caldeira, 1996: 79). Na mikro razini, najznačajnijim izvorom razlika u percepciji svih istraživanih dimenzija pokazao se klasni status, dok ideologija, religija, dob i spol nisu značajni indikatori pravnih vrijednosti.

Cohn i White (1997) pravnu kulturu određuju pokazateljem stabilnosti demokracije, radi čega se usmjeravaju na stavove koji bi trebali prevladavati u liberalnoj demokraciji, u kojima bi: zakoni trebali imati prednost pred arbitrarnom uporabom političke moći, univerzalizam pred partikularizmom, a individualizam se temeljiti na zaštiti individualnih prava. U tom se

kontekstu razmatraju pravne vrijednosti i njihova uloga u stvaranju stavovskih struktura građana liberalnih demokracija. Istraživane zemlje Cohn i White (1997) podijelili su, prema povijesnom pregledu i kronologiji događaja koji su obilježili demokratske procese, na stare (SAD, Francuska i Španjolska) i nove demokracije (Bugarska, Poljska i Mađarska). Rezultati na varijablama pravnih vrijednosti, odnosno skali poštivanja zakona (engl. *lawfulness*) pokazuju da u istraživanim zemljama ne vlada strogo poštivanje zakona. Dok je skalom o opravdavanju kršenja zakona utvrđeno kako je poštivanje zakona veće samo u slučaju pozivanja na moralni autoritet zakona. Također, zajedničko je da se kršenje zakona u istraživanim zemljama razmatra kroz perspektivu društvenog i političkog konteksta. Na to ukazuje ambivalentnost prema plaćanju poreza ili nezakonitog uzimanja državnih beneficija, dok se u svim zemljama moralno neopravdanim smatra uzimanje mita. Istraživanje Cohn i White (1997) pokazalo je i nižu pravnu svijest u državama nove demokracije, što pripisuju dotadašnjem životu u represivnom režimu. Iako u svim državama prevladava ideja o važnosti traženja prava, ona se odnose samo na zahtjeve dominantnih grupa. Odnosno, ispitanici ne drže jednakim za sve npr. pravo na posao. Na to, prema ispitanicima ovog istraživanja, manje prava polažu manjinske grupe. Istraživanje je pokazalo da zemlje nove demokracije više cijene distributivnu od proceduralne pravednosti te su sklonije komunitarnim načelima, nego što je to slučaj u zemljama stare demokracije. Stanovnici svih zemalja skloniji su kolektivističkom, nego individualističkom stajalištu te im nedostaje snažnija potpora individualnim pravima. Također, autori ističu kako su ispitanici svih istraživanih zemalja više negativni nego pozitivni prema pitanjima demokratskog razvoja vlastite zemlje i prevladavajućeg ekonomskog stanja, radi čega ne čudi niska potpora individualnim pravima manjinskih i marginaliziranih grupa. Istraživanje je pokazalo i kako ne postoji razlika s obzirom na dob, dok postoji s obzirom na obrazovanje. Ispitanici s visokoškolskim obrazovanjem pokazali su koherentnije mišljenje prema vrijednostima i društvenim uvjerenjima koja bi trebala prevladavati u liberalnim demokracijama.

Miller (2012) je u svom radu bio usmjeren na detektiranje razlika i sličnosti pravnih kultura općih populacija Norveške, Engleske, Poljske, Bugarske i Ukrajine, te migrantskih i muslimanskih zajednica u tim zemljama, kao i percepcije njihove adaptacije na nacionalne pravne sustave. Istraživanje je pokazalo da među pet istraživanih zemalja, opća populacija Norveške najviše (93%) a Bugarske (10%) najmanje smatra da građanstvo i vlade poštuju zakone. Ukoliko se iz perspektive izuzmu vlade, tada 76% općih populacija i 76% muslimanske manjine istraživanih zemalja smatra da obični ljudi poštuju zakone. Slično mišljenje prevladava

i među muslimanskim zajednicama istraživanih zemalja. Ukupno gledano, 83% svih općih populacija te 85% muslimanskih zajednica pet istraživanih zemalja smatra da je pravo pošteno, a ne nepošteno i ugnjetavačko. Među istraživanim populacijama, ukrajinska opća populacija te muslimanska zajednica te zemlje pravo doživljavaju kao iskaz državne moći. Istovremeno, tek 29% opće populacije Ukrajine pravo smatra pomažućim, dok sasvim suprotan, pozitivan stav o pomažućoj funkciji imaju Norvežani (92%). Razlozi za poštivanje zakona prema procjeni opće populacije raznoliki su: pravo je pravedno (16%); moralno je pogrešno kršiti zakone (29%); obveza je građana u demokracijama da poštuju zakone koji su izglasani u parlamentu (25%); strah od kazni (16%). Uvjerenje da za kršenje zakona postoje dobri razlozi najsnažnije je u Ukrajini (72%), a najslabije u Norveškoj i Engleskoj (32%). Krivnju za kršenje zakona od strane običnih ljudi slično ocjenjuju i ispitanici opće populacije kao i iz muslimanskih zajednica, a prepoznaju je u samim ljudima, pritisku državnih službenika i njihovu prihvaćanju mita, okolinskim pritiscima, kompliciranim i nepravednim zakonima. Kad je u pitanju poštivanje zakona od strane EU migranata te njihovoj prilagodbi na pravne sustave zemalja emigracije, gotovo polovina opće populacija istraživanih zemalja (47%) smatra da se migranti brzo prilagođavaju i njihovo poštivanje zakonskog okvira postaje kao ono opće populacije. Želje da se prilagode pravnim sustavima Norveške, Poljske, Engleske, Bugarske i Ukrajine, koju izražavaju sami imigranti tih zemalja, prepoznate su i od strane općih populacija (Miller, 2012).

Kurkchiyanino (2012) istraživanje kolektivne pravne svijesti pokazalo je da su stanovnici Engleske, Bugarske i Poljske složni oko nemogućnosti kreiranja društvenog reda bez prava, no njihove se percepcije značajno razlikuju. U Engleskoj, pravo i pravno djelovanje predstavljaju kompromis i pregovaranje između slobode i restrikcije, za Bugarsku je ono pak sustav rigidnih pravila koji povezuju s disciplinom, dok u Poljskoj prevladava viđenje da je pravo sustav regulacija, fiksni skup pisanih pravila. Također, dok Englezi smatraju kako bi pravo trebalo biti utemeljeno na zdravom razumu te su skloni kritiziranju sudaca zbog slabog oslanjanja na zdrav razum prilikom donošenja odluka, za Bugare i Poljake bi osnova prava trebalo biti specifično znanje eksperata. Stanovnici istraživanih zemalja razlikuju se i u percepciji uporabe i korisnosti prava – za Engleze, pravo daje smjernice za djelovanje u svakodnevnom životu, dok je zbog loše razine profesionalizma u Bugarskoj pravo viđeno kao beskorisno. Bugari smatraju kako je pravo obilježeno arbitrarnom primjenom zakona i općim nepoštivanjem prava na dnevnoj razini. U Poljskoj pak prevladava mišljenje kako je bolje ne ulaziti u pravne poslove, jer su oni opasni i nepouzdanog ishoda. Navedene rezultate Kurkchiyan (2012) povezuje s rezultatima kvalitativnog istraživanja, u kojem Norveška bilježi najvišu razinu (83%) poimanja prava s

pisanim zakonom, dok tek oko 40% Bugara i Poljaka te 30% Engleza tako vidi pravo. Za relativno nepovjerenje u pravo Englezi okrivljuju političke strukture ili prevladavajuće apatično stanje, dok Bugari i Poljaci ne vjeruju u mogućnost uspješnog i utjecajnog angažmana i građanske političke participacije. Tako 74% Engleza smatra kako treba protestirati protiv loših zakona, dok isto mišljenje ima samo 57% Poljaka te 40% Bugara. Autorica zaključuje da je važna uloga koju na kolektivne pravne svijesti imaju socio-ekonomski uvjeti, političko stanje te položaj civilnog društva, gospodarska klima te socijalna davanja države (Kurkchiyan, 2012).

Na istaknute se rezultate nadovezuju oni prikazani u redu Hertogha i Kurkchiyan (2016). Stanovnici Ujedinjenog Kraljevstva, Bugarske i Poljske donekle slično vide pravo, pri čemu je najdominantnija percepcija prava kao osnove društvenog reda i sile koja štiti društvo od kaosa i anarhije. Dok Britanci pravo povezuju sa zdravim razumom i fizičkim tekstom zakona, Poljaci pravo smatraju rizičnim područjem kojeg je bolje izbjegavati/kloniti ga se. Izvor takvog stava u Poljaka autori traže u podacima o percepciji pravnih i političkih institucija kao nepouzdanih i naklonjenih bogatima i moćnima. U Bugarskoj je još snažnije naglašena podvojenost između stvarnog, svakodnevnog života običnih ljudi i prava, koje Bugari smatraju moćnim instrumentom u rukama bogatih i moćnih. Osim toga, bugarski pravni sustav smatra se sporim, korumpiranim, ovisnim o vladi, dok ga političke elite mogu zaobići. Lošiji stav o domaćem pravosudnom i političkom sustavu, kao što je to slučaj u Bugarskoj i Poljskoj, kompenziran je pozitivnim stavom prema pravnim institucijama EU i općenito europskoj politici. Bugari i Poljaci u pravosudnim i političkim reformama koje propagira EU vide potencijal za boljitak u nacionalnim okvirima. S druge strane, stanovnici Ujedinjenog Kraljevstva izuzetno su negativno orijentirani prema institucijama EU i pravnom okviru koji nalaže Europa, smatrajući ga nepotrebnom problemom u svakodnevnom životu. Osim toga, za razliku od Poljaka i Bugara, Britanci nemaju povjerenja u europske institucije. Naposljetku, rezultati Hertogha i Kurkchiyan (2016) pokazali su sličnost u stavovima i percepcijama laika, običnih građana (ispitanika u kvantitativnom istraživanju na reprezentativnim, nacionalnim uzorcima Bugarske, Poljske i Ujedinjenog Kraljevstva) i pravnih profesionalaca (sudionika polu-strukturiranih intervjua).

Bierbrauerovo (1994) istraživanje je pak pokazalo da je pitanje identiteta, odnosno poimanje sebe, istraživano kroz koncepte individualizma i kolektivizma, dobar pokazatelj pravne kulture. Sukladno očekivanjima autora, Kurdi iz Turske te Arapi iz Libanona pokazali su kolektivističku orijentaciju, dok su Nijemci bili skloniji individualističkoj kulturalnoj orijentaciji. Rezultati na ostalim skalama ovog istraživanja pokazali su, prema autoru, postojanje dviju različitih pravnih

kultura. Skupina koju su činili kolektivno orijentirani Kurdi i Libanonci pokazala je veću sklonost za prihvaćanje normi tradicije i religije te manju sklonost uplitanju državnog prava u rješavanje sukoba. Sukladno tome, skloniji su i neformalnim i alternativnim oblicima rješavanja sporova, poput medijacije, a koji su u službi očuvanja harmonije i stabilnosti odnosa unutar grupe. S druge strane, Nijemci su skloniji državnom pravu i slijeđenju formalnih, ali apstraktnih pravila. Ujedno, skloniji su prihvaćanju većih diskrecijskih ovlasti (Bierbrauer, 1994).

Triangulacijom rezultata fokus grupa, dubinskih intervjua i anketnih istraživanja Grødeland i Miller (2015) sumarno su prikazali rezultate svog istraživanja. Građani svih pet istraživanih zemalja riječ pravo povezuju s pravednošću, poštenjem i pravima te smatraju da bi se trebalo temeljiti na običajima, tradiciji, moralnim vrijednostima i prevladavajućem stilu života, a nikako na religijskim uvjerenjima. Autori zaključuju da je pravna kultura u istraživanih pet zemalja demokratska, jer građani smatraju da bi sudovi trebali kontrolirati legalnost zakona koje donosi parlament. S druge strane, ona je i antidemokratska jer većina smatra da je u redu prekršiti zakon kad je posrijedi borba protiv korupcije, terorizma i organiziranog kriminala. Ujedno, pravna kultura ovih zemalja je i autoritarna, jer građani smatraju da bi zakoni trebali biti stroži u implementaciji (Grødeland i Miller, 2015). Također, pravni autsajderi svih zemalja skloniji su zagovaranju strože provedbe zakona, nego uvođenju novih zakona, za koje smatraju da ih i tako već ima previše. Jednako kao i pravni autsajderi, i pravni insajderi nisu skloni religijskim elementima u pravu te jednako smatraju da se zakoni prečesto mijenjaju. Obje skupine ispitanika smatraju da bi ljudi trebali prosvjedovati protiv nepravednih zakona; ne smatraju da bi ih radi toga trebalo samo izbjegavati ili pasivno prihvaćati. Za razliku od pravnih autsajdera koji su skloni alternativama suđenju, insajderi preferiraju formalno slijeđenje vladavine prava, bez medijacije. Iako stavovi o pravu u istraživanim zemljama oslikavaju dominantne demokratske vrijednosti, percepcija stvarnog djelovanja prava razlikuje se od zemlje do zemlje. U svim zemljama prevladava uvjerenje da će ljudi prekršiti zakon ako time ne štete drugim ljudima te ako su slabe šanse da će u tome biti uhvaćeni. No, prevladava i uvjerenje da većina ljudi poštuje zakone. Iako većina ispitanika ima pozitivan stav o pravnim insajderima, pravni insajderi (osim u Norveškoj) smatraju da imaju negativnu reputaciju u društvu. Autori zaključuju da percepcija pravnih autsajdera o insajderima uvelike ovisi o BDP-u i vladavini prava (engl. *rule of law*). Stoga će stanovnici siromašnijih zemalja u manjoj mjeri smatrati da vladajući pravedno postupaju, čime će imati i manje povjerenja u njihovu izradu jasnih i efikasnih zakona, odnosno da su zakoni namijenjeni interesima vladajućih. Osim toga, vjerojatnije je da će suce smatrati nepoštenima i sklonima primanju mita, a policajce vidjeti u

službi vladajućih, a ne građana. Jednako tako, smatrat će da je djelovanje vlada i parlamenata usmjereno prema bogatima i moćnima. Ovakvim su razmišljanjima, s obzirom na tranziciju i BDP, skloniji stanovnici Bugarske i Ukrajine. Stoga i ne čudi stav da su europski i internacionalni pravni standardi dobri te da se iz njih puno može učiti (takvim stavovima manje je sklona Engleska). Iako i insajderi smatraju da mogu puno naučiti od drugih europskih zemalja, skeptičniji su prema uvođenju i primjeni istih europskih zakona u svim zemljama.

U istraživanju vladavine prava, odnosno kulture vladavine prava u Srbiji, autori su proveli regresijsku analizu. Regresijskim modelom prvog reda potvrđeno je da veće povjerenje u pravne institucije određuje snažniju potporu vladavini prava; snažnije izražena tradicionalnost i autoritarnost objašnjavaju odbacivanje vladavine prava; snažnije vrednovanje vladavine prava objašnjeno je višim prihodima (Vuković i Cvejić, 2014: 70). U regresijskoj analizi drugog reda značajnim prediktorom pokazalo se obrazovanje, i to u odnosu s blagostanjem. Dob nije bila utvrđena kao statistički značajan prediktor. Tako se pokazalo da oni koji žive bolje zahvaljujući obrazovanju snažnije podupiru vladavinu prava (no, ukoliko im se obrazovanje „nije isplatilo“, iako su visoko obrazovani, opiru se vrijednostima vladavine prava) (Vuković i Cvejić, 2014: 71).

Rezultati Churcheva (1985) istraživanja o utjecaju lokalne pravne kulture razmatraju se kroz tri komponente – vrijeme od uhićenja za prekršaj do završetka suđenja, tip/način vođenja i rješavanja slučaja te odluka o kazni. Temeljem odgovora sudaca, tužitelja i odvjetnika na četiri američka prekršajna suda Church zaključuje kako u pogledu vremena od uhićenja do zaključenja slučaja postoje razlike među sudovima, ali i da postoje i razlike među pravnim profesionalcima, odnosno da nisu uvijek koherentna mišljenja o vremenu potrebnom za rješavanje slučajeva među djelatnicima istog suda. S obzirom na preferirani način rješavanja slučajeva (nagodba ili suđenje), ustanovljeno je da postoje razlike među sudovima – djelatnici sudova različito definiraju poželjne načine rješavanja istih slučajeva. Također, postoje razlike među specifičnim grupama pravnih profesionalca – dok odvjetnici preferiraju nagodbe, tužitelji više preferiraju suđenja. Razmatranje preferiranih kazni za hipotetske slučajeve pokazalo je razlike, pri čemu je najveći indikator odluke upravo uloga koju ispitanik obnaša unutar pravnog sustava, odnosno suda. Zaključak istraživanja je da lokalne pravne kulture postoje te da se one očituju kroz stavove i sporazum među sudskim pravnim djelatnicima o pravilnom postupanju u slučajevima kaznenog prava. Najsnažniji utjecaj lokalne pravne kulture očituje se u pitanjima

proceduralne prirode: vrijeme sudskog procesa i nužnost suđenja za rješavanje slučaja (Church, 1985).

Produbljujući Churchevu analizu, Crank (1986) zaključuje kako postoji utjecaj lokalne pravne kulture na donošenje odluka u percepciji kazni, tijeka i rješavanja pojedinog slučaja. Drugim riječima, postoje razlike među sudovima koje su osobito potvrđene u dimenziji tijeka/vremena potrebnog za rješavanje slučaja te definiranja kazne/presude u pojedinom slučaju (Crank, 1986).

Sullivan, Warren i Westbrook (1994) u svojem istraživanju zaključuju kako broj zahtjeva za osobni bankrot drastično varira s obzirom na geografsko područje i razdoblje, a što se može objasniti na tri načina: postojanjem sustavnih razlika u ekonomskim uvjetima dužnika na različitim lokalitetima, djelovanjem različitih uvjerenja na različitim lokalitetima te postojanjem različitih kultura (pravnih i ne-pravnih) na lokalitetima. Pritom razlikuju dominantnu ulogu suca, odvjetnika ili treće skupine aktera, koji oblikuju lokalnu pravnu kulturu, odnosno utječu na donošenje odluke o osobnom bankrotu, a koja bi trebala isključivo ovisiti o samom dužniku.

Zemlyachenko (2014), ne govoreći o specifičnostima uzorka i metodi provođenja istraživanja, ističe rezultate kognitivnih, emocionalnih i ponašajnih odrednica pravne kulture osnovnoškolaca Mordovije, republike unutar Ruske Federacije. Ispitujući poznavanje nacionalnih simbola, državnog uređenja te prava (ljudskih, društvenih i kulturalnih) i obveza ruskih građana, kao i ključnih pravila ponašanja u školi i javnom prostoru, autorica zaključuje da djeca u urbanim sredinama imaju višu razinu kognitivne dimenzije pravne kulture u odnosu na djecu iz ruralnih područja. Razliku pripisuje snažnijim društvenim vezama, većem pristupu informacijama te češćoj primjeni pravnih znanja. Ocjenjujući vrijednosno-emocionalnu komponentu pravne kulture, autorica zaključuje kako većina učenika negativnim ocjenjuje kršenje pravila ponašanja, no u slučaju vlastitog kršenja pravila njih polovina nalazi opravdanje. Ponašajna komponenta pravne kulture utvrđivala se testiranjem reakcija na hipotetsku situaciju – zlostavljanje razrednog kolege ili prijatelja. Zemlyachenko (2014) je zaključila kako djeca iz ruralnih područja snažnije poštuju zakon i manje su skloni ponašanju suprotnom pravilima. Rezultati istraživanja Zubok i Chuprova (2007) pak pokazuju da adolescenti iz Rusije i Bjelorusije poznaju prava manjina. Također, ustanovljeno je da su djevojke slabije pravno informirane, dok su obje skupine najbolje informirane u području ljudskih prava. S obzirom na stav prema pravu, istraživanjem je utvrđeno da kod adolescenata prevladava instrumentalno

viđenje prava – pravo je alat za postizanje drugih ciljeva. U ponašajnoj dimenziji, pokazalo se da tek 40% adolescenata Rusije i Bjelorusije koristi pravo u svakodnevnom životu, na temelju čega Zubok i Chuprov (2007) zaključuju kako pravni sustav ima slab utjecaj na život adolescenata. Tome u prilog idu i rezultati o osjećaju nezaštićenosti adolescenata od strane institucija prisile, odnosno primjene prava.

Na sličan način (s manjkom operacionalnog i metodološkog objašnjenja), Togaibayeva i sur. (2015) pokazuju rezultate istraživanja pravne kulture i pravne socijalizacije budućih pravnika. Za ispitivanje kognitivne komponente koristili su specifični test znanja, dok su ponašajna i osobna komponenta ispitane testom hipotetskih situacija iskustva građana s nekim od elemenata/institucija pravne države, odnosno provjerenom empatičnosti, tolerantnosti i kontroliranja impulzivnosti u reakcijama budućih pravnika. Autori zaključuju kako pravno znanje (kognitivna komponenta) izrazito utječe na ponašajne i osobne komponente pravne socijalizacije budućih pravnika, na osnovu čega daju pedagoško-obrazovne smjernice za usklađivanje programa obrazovanja pravnika.

Blankenburgova (1998) analiza pravnih kultura Njemačke i Nizozemske temelji se na prikazu statističkih pokazatelja prethodno definiranih indikatora. Iz navedenih rezultata izdvojit ćemo samo neke, s ciljem kratkog prikazivanja tipa informacija/rezultata koje je ponudilo ovo istraživanje. Prema podacima iz 1998. godine, Njemačka je imala tri puta više pravnog osoblja od Nizozemske, no ti su podaci diskutabilni s obzirom na razlike u definiranju zvanja i poslova za koje su npr. suci i odvjetnici zaduženi[3]. Njemačka je iste godine bilježila tri odvjetnika po jednom sucu, dok je u slučaju Nizozemske broj odvjetnika duplo veći. Njemačka je bilježila veći broj pravnika na 100 000 stanovnika, njih 260, dok je ta brojka u Nizozemskoj bila značajno niža – 160. Unatoč relativno sličnom pristupu i načinu visokog obrazovanja za pravna zanimanja, razlike među zemljama vidljive su u karijernom razvoju. Razlike u dostupnosti prava Blankenburg uočava s obzirom na budžet koji zemlje izdvajaju za pravnu pomoć i troškove sustava. Iako su budžeti gotovo jednaki, Njemačka 90% izdvajanja za pravnu pomoć usmjerava na građanske parnice, a svega 10% na pomoć u kaznenim postupcima, dok Nizozemska za potonje izdvaja 26%. Iz ukupnog pravosudnog budžeta, Nizozemska za plaće pravosudnih djelatnika izdvaja gotovo upola manje nego što je slučaj u Njemačkoj. S obzirom na brojnost građanskih parnica, Njemačka je jedna od zemalja Europe s najvećim brojem

[3] Dok su za procesuiranje i zaključivanje slučajava u Njemačkoj zaduženi isključivo suci, u Nizozemskoj su, osim sudaca, u početnoj fazi predmeta angažirani službenici i revizori, a u sudske procese uključeni su i zamjenski suci – odvjetnici ili sveučilišni profesori s ekpertnim pravnim znanjima u specifičnim predmetima.

parnica, dok je Nizozemska na samom začelju. U percepciji stavova o pravnom sustavu, Blankenburg nudi rezultate istraživanja Gibsona i Caldeire (1996) te naznačuje kako izučavanje supstantivnih elemenata prava, odnosno pravnog sustava nije adekvatan indikator pravne kulture. Pravna kultura obuhvaća elemente pravnih institucija, ali i ponašanja, budući da ti indikatori odražavaju raskorak između *law in books* i *law in action*. No, negoduje radi sužavanja područja pravne kulture na vrijednosti, stavove i ponašanja usmjerene na pravo i pravne institucije običnih građana, čime se zanemaruje funkcioniranje pravnog sustava i pravnu tradiciju neke zemlje (kako to, prema njegovu mišljenju, čini Lawrence Friedman). Stoga, kao elemente ključne za buduća istraživanja pravne kulture kojima će se baviti pravnici naznačuje: obrasce pravnog ponašanja – sudski sporovi, izbjegavanje odvjetnika i sudova; obrasce pravne svijesti i očekivanja opće populacije u odnosu na vrijednosti, vjerovanja i stavova pravnih profesionalaca; institucionalna obilježja poput pravnog obrazovanja, organizacije sudova i dostupnosti pravne infrastrukture; zaključno povezivanje ponašajnih i institucionalnih čimbenike sa samom pravnom supstancom (Blankenburg, 1998: 41).

3.2.2. Pregled radova o pravnoj kulturi u Hrvatskoj

O pravnoj kulturi u Hrvatskoj napisan je relativno mali broj znanstvenih i stručnih radova. Iako u svjetskim akademskim krugovima koncept postoji već 50 godina te je popraćen nizom publikacija, istraživanja i kritika, u Hrvatskoj se od 1990. godine, kada je objavljen prvi rad s *pravnom kulturom* u naslovu, tek nekolicina radova referirala i/ili bavila tim konceptom. U postojećim radovima o hrvatskoj pravnoj kulturi dominira pravni pristup – pojam se koristi u radovima orijentiranima na pravnu povijest, pravnu tradiciju ili komparativno pravo.

Tema pravne kulture u pravnoj povijesti dominantno se veže uz utjecaj rimske pravne tradicije na hrvatsko pravo. U tom kontekstu, Petrak (2015) analizira normativnu prisutnost rimskog prava na hrvatskim teritorijima od 10. g. pr. Kr. pa sve do današnjih dana te zaključuje: „čini se nedvojbenom čvrsta pripadnost mnoštva temeljnih vrednota, načela i instituta hrvatskog prava rimskoj pravnoj tradiciji kao važnoj sastavnici u procesu integracije hrvatskog pravnog sustava u europski pravni prostor“ (Petrak, 2015: 17). Također, osim rimskog prava, povijesno-pravno uporište hrvatske pravne kulture je i *Code Civil,* koji je imao snažan utjecaj na pravo u hrvatskim krajevima od 1806. do 1814. godine (Petrak, 2015). Petrak naglašava osobiti značaj tog francuskog zakona za privatnopravnu povijest, napose kao unifikacijskoga građansko-pravnog izvora. K tome, ističe i značaj austrijske građanskopravne tradicije koja je ostvarena

kroz Opći građanski zakonik. Pritom je pravna kultura više korištena kao sintagma, nego kao zasebni teorijski i empirijski koncept, te kao oblik imenovanja pravnih tradicija koje su utjecale na druge pravne sustave – „podrobnija analiza normi pojedinih statuta ukazuje na utjecaj različitih pravnih kultura. Pored rimskih, tako nailazimo i na hrvatske, germanske, specifično bizantske, mletačke i kanonskopravne elemente“ (Petrak, 2015: 10).

O važnosti pravnih tradicija za pravnu kulturu također govore radovi o srednjovjekovnom pravu Dalmacije. Cvitanić (1994) tako prikazuje šest knjiga splitskog statuta i trideset glava novih statutarnih odredbi iz 1312. godine. Njima se ističe uloga rimskog prava u reguliranju privatnopravnih odnosa, ali i šire, kao civilizacijske vrijednosti, osnove europske pravne stečevine i zapadnoeuropske pravne kulture (Cvitanić, 1994).

Lonza (2013: 1203) pak govori o procesu „širenja pisanih oblika u privatnopravnim poslovima, sudskom postupku i normativnim oblicima u srednjovjekovnoj Dalmaciji“. Koristeći se povijesnim zapisima, autorica kroz komparativni i pravnopovijesni pristup nudi pregled razvoja prava u Dalmaciji tijekom 12. i 13. stoljeća, s naglaskom na prijelaz s usmenih formi na pisane pravne forme, njihovo postupno prihvaćanje i ulogu u pravnoj profesionalizaciji. Pravna kultura, koja je tek okvirno određena kao koncept čiji je tvorac Lawrence Friedman, uglavnom se vezuje uz pravnu formu – autorica ukazuje na razvoj i prijelaz s usmene pravne kulture na pisanu pravnu kulturu. Osim toga, pravnu kulturu poistovjećuje ili povezuje s pravnim znanjem, koje predstavlja temelj profesionalizacije: „bilježničke i kaptolske isprave uključivale su kroz izabranu terminologiju i standardne formule čitav jedan paket pravnih znanja (pravnu kulturu)“ (Lonza, 2013: 1230).

U suvremenom svijetu, kako ističe Čepulo (2001), za profesionalizaciju i obrazovanje na pravnim fakultetima u Hrvatskoj od osobite su važnosti pravnopovijesni, ne-pozitivnopravni predmeti (npr. Rimsko pravo, Povijest hrvatskog prava i države, Opća povijest prava i države). Njihova je funkcija upoznavanja studenata „s nekim bitnim odrednicama pravnih institucija i njihova razvoja kao i upoznavanje s pravnokulturnim obilježjima neke sredine i njezina okruženja kao značajnoj odrednici funkcioniranja konkretnih suvremenih pravnih sustava“ (Čepulo, 2001: 143).

Osim pravnih tradicija i specifičnih pravnih akata, teme članaka o pravnoj kulturi odnose se i na značajne osobe koje su joj doprinosile. Tako se u najstarijem pronađenom radu koji u svom naslovu nosi pojam *pravna kultura,* objavljenom 1990. godine pod nazivom „Pravna kultura i etika dra Politea“, Stanković dominantno orijentirao na pravna znanja, praksu i ličnost Ive

Politea, no bez određenja pravne kulture i njezinih elementa. Značajniji su radovi koji govore o Baltazaru Bogišiću i njegovom znanstvenom radu, s naglaskom na djelovanje u Zagrebu, odnosno JAZU, kojima se „ukazuje kao jedna od referentnih točaka hrvatske pravne znanosti i kulture, a istodobno i kao dionik europskih pravnoznanstvenih kretanja“ (Čepulo, 2011: 21).

Bogišićev značaj za pravnu kulturu na ovim prostorima prepoznaje se u njegovom Općem imovinskom zakoniku za Kneževinu Crnu Goru (1888) koji predstavlja moderno shvaćanje „pravne kulture i njezina odnosa prema pravnoj promjeni i društvenom razvoju (Ravlić, 2011: 54). Uz prvotno određenje pravne kulture kao pravno-sociološkog područja koje je skovao američki sociolog i povjesničar Lawrence Friedman, Ravlić (2011) ukazuje na Bogišićevo prepoznavanje važnosti pravne kulture („pravni pojmovi, uvjerenja, ustanove i običaji narodni“ – „zahtjevi života“) kao elementa pravne promjene. Uz Zakonik, rad „Metoda i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori“ dodatno potvrđuje Bogišića kao „začetnika modernog pravno-kulturološkog pristupa“ (Ravlić, 2011: 64), koji je prepoznao važnost narodnih običaja i uvjerenja (pravne kulture) za pravo i pravni sustav (Ravlić, 2011).

O pravnoj kulturi osobito se raspravlja u kontekstu globalizacije i europeizacije, a koji se očituje i u pravu. Rodin (2005) se bavi različitošću političkih i pravnih kultura europskih zemalja, napose u interpretaciji temeljnih pravnih pojmova kroz interakciju različitih sudionika političkog i pravnog diskursa. Pritom sučeljava dva pristupa pravu, oblikovana prevladavajućim diskursima u komunističkim i liberalno-demokratskim društvima. Poželjan oblik postmoderne, demokratske pravne misli temelji se na pravnom pluralizmu i realizmu – „konsenzusu o značenju pravnih pravila, načela i koncepata“ (Rodin, 2005: 45). Suprotan ovomu je pristup prisutan u postkomunističkim državama, gdje umjesto racionalističkog diskursa prevladava autoritaran diskurs. Kao njegovu glavnu karakteristiku Rodin (2005: 47) određuje „proglašenje i nametanje jedne istine kao univerzalne i konačne“. Također, dodaje kako u takvom pravnom poretku pravni profesionalci nisu svjesni dominantne pravne kulture, pravo se shvaća kao autonomna znanost, a pravna pitanja rješavaju se isključivo unutar pravnog sustava.

S druge strane, Visegrády i Tucak (2012) bave se ulogom pravne stečevine Europske unije te njezinim utjecajem na pravnu znanost Hrvatske i Mađarske. Polazeći od „dvije temeljne postavke: prvo, pravo čini sastavni dio kulture određenog društva, i drugo, ne postoji pravo ili pravni sustav koji nije prožet kulturom društva“ (Visegrády i Tucak, 2012: 15), u određenju koncepta pravne kulture pozivaju se na Friedmanove ideje vanjske i unutarnje pravne kulture.

No, u radu se oslanjaju na određenje prema kojem pravnu kulturu čine: pisano i živuće pravo, institucionalna infrastruktura (sudski sustav, pravna struka), pravno relevantni modeli ponašanja (sudski postupak) te pravna svijest. Kroz elemente pisanog i živućeg prava ukratko su prikazane pravne tradicije dviju država, povijesni događaji koji su utjecali na razvoj pravnog sustava. Pravna struka obuhvatila je pitanje uloge sudova i ugleda sudaca u različitim razdobljima. Ujedno, izneseni su podaci o broju pravosudnih djelatnika, a raspravljeni su i razlozi porasta broja odvjetnika i studenata upisanih na pravne fakultete. Osim toga, istaknute su i razlike između mađarskog i hrvatskog pravnog sustava u broju i brzini rješavanja pravnih postupaka. U obrazloženju aspekta pravne svijesti, kao referentna istraživačka točka mađarske pravne kulture spomenuto je istraživanje provedeno 1997–1998. godine. S druge strane, istaknuto je da u Hrvatskoj od samostalnosti nedostaju sveobuhvatna empirijska istraživanja o pravnoj svijesti građana, no autori upućuju na rad koji problematizira poznavanje i prihvaćanje institucija i prava Europske unije od strane hrvatskih građana (Visegrády i Tucak, 2012).

Osim u kontekstu europske pravne stečevine, i ranije spominjanih pravnih tradicija, pravna kultura tema je i specifičnih nacionalnih pravnih područja i djelovanja. Primjer je rad Berdice i Tucak (2011) koji se bavi povezanošću pravne kulture i trendova u razvodu braka. Teorijsku osnovu pravne kulture autori nalaze u radovima Savignya i Pounda koji su iz pravničke perspektive govorili o kulturološkoj uvjetovanosti prava te nužnosti razlikovanja pravnog teksta (pisane norme) i stvarnosti prava. U definiranju koncepta referiraju se i na Friedmana i Blankenburga, ali ukazuju i na neujednačenost primjene i razumijevanja koncepta pravne kulture. Osnova je njihovog pristupa teorijsko razmatranje društvene uloge braka i pravne regulacije, odnosno odnosa profesionalne i popularne (laičke) pravne kulture, a potom i kako iskustvo razvoda utječe na oblikovanje pravne kulture (Berdica i Tucak, 2011).

Črpić (2017) se pak bavi vrijednosnim aspektima braka i obitelji te promjenama tijekom vremena, a kroz analizu nalaza Europske studije vrijednosti te povijesnopravnom analizom zakonika, statute i akata. Pravnoj kulturi pritom nije eksplicitno dodijeljeno značenje, no navodi se u kontekstu izrade i implementacije zakona („pravna kultura na nomotehničkoj i provedbenoj razini“) (Črpić, 2017).

Specifična tema unutar koje se spominje pravna kultura je i prigovor savjesti u pravničkoj profesiji kojim se bave Berdica i Nedić (2018), pritom razmatrajući dosege normativne regulacije na europskoj i nacionalnoj razini. Pravna kultura u tom kontekstu predstavlja područje normativne regulacije, unutar kojeg se razmatra međuodnos prava i savjesti, pravno-

političkih obveza i privatnih koncepcija etike, morala i pravednosti. Iako za pravnu kulturu (općenito) nije ponuđeno određenje, ona se dovodi u odnos s laičkom pravnom kulturom – „pravno-laički pogled i slika javnosti o odvjetničkom pozivu“ (Berdica i Nedić, 2019: 236).

Pravna kultura spominje se i u kontekstu prevoditeljskih strategija; u radu „Prevođenje specifičnih elemenata političke i pravne kulture u njemačkom i hrvatskom jeziku“ autorice naglasak stavljaju na specifičnosti stručnog jezika te kulturalnih specifičnosti riječi koje su korištene u profesionalnim krugovima. Pravna i politička kultura u tom kontekstu predstavljaju poligon u kojem se analizirani termini koriste (Ivančević Ježek i Blagus, 2019).

Osim radova koji su u svom naslovu nosili sintagmu *pravna kultura*, valja istaknuti i nekoliko radova u kojima se *pravna kultura* nalazi kao sporedni, tek spomenuti pojam. Jedan od njih je rad s naslovom „'Čista sociologija' i 'prljavi poslovi': mogućnosti objašnjenja korupcije primjenom Blackove paradigme“ koji pristupa društvenom fenomenu korupcije iz perspektive paradigme čiste sociologije Donalda Blacka. Pritom se pravna kultura uzgred spominje kao jedan od elemenata u nepovezanim skupovima faktora kojim se nastoje objasniti nastajanja, variranje i širenje korupcije ili određenog tipa korupcije (Božić i Kuti, 2012: 189). Na sličan se način pravna kultura spominje u kontekstu teškoća u implementaciji i usklađivanju hrvatskog normativnog okvira sa zapadnim standardima (Pisker, Mustapić i Zima, 2012: 166). Autori ističu potencijale drugih, ne-pravnih društvenih znanosti u teorijskom i empirijskom iznalaženju odgovora o razlikama između normativnog okvira i društvene stvarnosti te pozivaju na teorijska promišljanja sociologije prava, a potencijalno i pravne kulture (Pisker, Mustapić i Zima, 2012).

Iako ne spominje pojam pravne kulture, u ovaj pregled uključujemo i zbornik radova „Poznavanje i vrijednosno prihvaćanje europskog i međunarodnog prava u Republici Hrvatskoj“ (2012), budući da se radi o jedinstvenom nacionalnom znanstvenom istraživanju, koje je srodno temi pravne kulture. Zbornik okuplja teorijske radove o međunarodnom i europskom pravu, položaju pojedinca te zaštiti građana kroz europsko pravo, granicama nacionalnog suvereniteta te procesu pretpristupnih pregovora. No, za ovu disertaciju mnogo su značajnija tri empirijska rada čija je polazišna ideja za provođenje istraživanja bila „da su poznavanje međunarodnog i europskog prava i institucija te vrijednosni odnos prema njima pokazatelj spremnosti društva i njegovih pojedinih sastavnica za uspješno uključivanje u Europsku uniju“ (Šimonović, 2012: X). U tom kontekstu Burazin i Krešić (2012) ističu važnost empirijskih istraživanja koja predstavljaju unutarnji pogled na pravo (engl. *internal point of*

view) – „mišljenja onih koji su podvrgnuti pravu“ (Burazin i Krešić, 2012: 99). Pritom otvaraju i pitanje formiranja i mijenjanja pravne svijesti, kao i njezine uloge u promjenama pravnog sustava. Za potrebe rada koriste definiciju Alfa Rossa koji određuje pravnu svijest „kao bezinteresni stav odobravanja ili neodobravanja društvenih normi usmjeren na vrednovanje organizirane regulacije društvenog poretka. Ona je do jedne mjere određena samim pravnim poretkom, ali i utječe na njega“ (Burazin i Krešić, 2012: 101). Autori zaključuju da su za razumijevanje pravne svijesti, uz pravnu teoriju, važne i teorijske konstrukcije i uvidi sociologije prava, čime je otvoren prostor za empirijska istraživanja pravnih fenomena prisutnih u društvu (Burazin i Krešić, 2012). Stoga je metodom ankete provedeno istraživanja znanja građana Hrvatske o institucijama Europske unije, stava prema tim institucijama i pravu Europske unije te utjecaja sociodemografskih obilježja na iste. Također, ispitana su i očekivanja koja ispitanici imaju prema institucijama i pravu Europske unije (Burazin i Krešić, 2012). Osim građana, o poznavanju, razumijevanju, samoprocjeni informiranosti te stavovima i očekivanjima o europskom i međunarodnom pravu ispitan je i 61 nacionalni sudac (Preložnjak, 2012). Također, na uzorku studenata Pravnog fakulteta u Zagrebu provedena je anketa kojom su obuhvaćene tri skupine pitanja: poznavanje europskog i međunarodnog prava, samoprocjena informiranosti te razumijevanje europskog i međunarodnog prava (Savić, 2012).

Zaključak pregleda prethodne literature o pravnoj kulturi

Predstavljena prethodna istraživanja u području dokaz su raznolikog poimanja pravne kulture. Ujedno, dobar su temelj za provjeru kritičkih pristupa konceptu pravne kulture i ključnih manjkavosti koje mu se već dugi niz godina pripisuju. Prvenstveno se to odnosi na inozemne radove, budući da u hrvatskim radovima koji tematiziraju pravnu kulturu ona uglavnom nije definirana.

Pregled određenja pravne kulture u inozemnim radovima ukazao je na korištenje različitih pojmova u definiranju pravne kulture (stavovi, vrijednosti, očekivanja, ideje, mišljenja, percepcije i sl.), subjekata od kojih dolaze (građani-laici, budući pravni profesionalci, studenti i djeca) i objekata prema kojima su usmjereni (zakon, pravni sustav, pravne institucije, djelatnici u pravu, pravni procesi i sl.). Različite definicije i njezini elementi oslikavaju se u konceptualno-operacionalno određenju. Od jednostavnih određenja (npr. percepcija poštivanja zakona od strane građana) do složenih koncepata koji sami za sebe iziskuju detaljnu elaboraciju (npr. legitimnost, pravna svijest, vladavina prava), teško je utvrditi prevladavajući pristup

empirijskom istraživanju pravne kulture. Time diskutabilnom postaje i mogućnost objašnjenja pravne kulture kao agregata pojmova/koncepata budući da su i pod-koncepti različito konceptualizirani. Slijedom toga, otežana je i mogućnost komparacije ili povezivanja zaključaka brojnih istraživanja nacionalnih pravnih kultura. S druge strane, u prethodnim inozemnim radovima gotovo je nemoguće utvrditi utjecaj i ulogu pravne kulture u pravnom sustavu, poziciju unutar opće kulture društva, u odnosu na druge, specifične kulture (npr. političku) te njezin značaj za društvo općenito.

Jedan od potencijalnih razloga nekoherentnosti teorijskih i empirijskih pristupa pravnoj kulturi mogao bi se pronaći u činjenici da autori koji se njome bave ne ističu početna teorijska polazišta ili modele sukladno kojima oblikuju definicije, konceptualna i operacionalna određenja pravne kulture. Upravo prikazani radovi otvaraju pitanje izvora istaknutih varijabli i indikatora pravne kulture.

S druge strane, temeljem prikazanih radova iz Hrvatske može se zaključiti da je pojam pravne kulture uglavnom korišten kao termin kojim se određuje teritorijalno-pravni okvir. Iako većina radova ukazuje na važnost pravne kulture, bilo u slučaju održavanja nacionalne pravne kulture ili uviđanja utjecaja tuđih/izvanjskih pravnih kultura, nejasne ostaju karakteristike u kojima se ona prepoznaje te elementi koji je grade. Pravna kultura u istaknutim radovima nije predmet istraživačkog interesa, već područje unutar kojeg se određene pravne norme i promjene analiziraju. Tom zaključku dodatno doprinosi činjenica da se termin pravna kultura u hrvatskim radovima tek spominje, uglavnom bez definicije, dok se temeljem konteksta radova ona može odrediti kao istoznačnica pravne tradicije ili pravnog, normativnog okvira. Također, teorijska polazišta rijetko se navode; tek se u nekolicini radova spominje Friedman kao začetnik koncepta i njegovo poimanje pravne kulture, dok detaljnija određenja uglavnom izostaju. U pogledu metodologije istraživanja dominira komparativno-povijesna metoda, a nekoliko se radova temelji na analizi sadržaja i sekundarnih podataka.

Ovaj je prikaz prethodnih radova s jedne strane ukazao na nekoherentnost koncepta pravne kulture, a s druge strane na nedostatak sociološko-pravnih pristupa pravnoj kulturi u Hrvatskoj. Prevladavanja tih manjkavosti vidimo u rekonceptualizaciji pravne kulture utemeljenoj na sociološkim teorijama i oblikovanju konceptualno-operacionalnog okvira sačinjenog od empirijski mjerljivih kategorija, a potom i utvrđivanju njihove povezanosti i zastupljenosti u općoj populaciji Hrvatske.

4. STRUKTURALNI FUNKCIONALIZAM T. PARSONSA

Za ostvarivanje prvog cilja ove doktorske disertacije – definiranje pravne kulture – polazim od strukturalno-funkcionalističkih teorija Talcotta Parsonsa. Riječ je o dominantnom sociološkom pristupu od kraja Drugog svjetskog rata do sedamdesetih godina prošlog stoljeća, u kojem se društvo razmatra analogno biološkoj analizi organizma, funkcija i međudjelovanja različitih dijelova organizma (Haralambos i Heald, 1994). Prema toj perspektivi, društvo se sastoji od skupa sustava i podsustava s relativnom autonomijom i funkcionalnim zahtjevima, koji su, unatoč unutarnjoj slobodi i samoregulaciji, u odnosu međuzavisnosti – svako djelovanje ostavlja posljedice na svaki sustav (Devereux, 1962).

Bit strukturalno-funkcionalističke analize društva je pregled nastanka i razvoja struktura društvenog sustava te njihovih funkcija. Funkcionalistički aspekt odnosi se na razmatranje društvenih pojava u određenom vremenu, prostoru, ekonomskim uvjetima te sukladno funkcijama koje one imaju u tom kontekstu – njihov cilj, korisnost, namjera, posljedica (Kuvačić, 1990). Pritom se polazi od pretpostavke da postoje neizostavne funkcije ključne za međuzavisne sustave i podsustave društva te održavanje društva općenito, a njihova je analiza moguća samo dovođenjem sustava u odnos s drugim sustavima (Johnstone, 1995). Razmatranjem funkcionalnih preduvjeta (engl. *functional prerequisites*) nužnih za održavanje i preživljavanje društva prepoznaje se značaj i položaj različitih sustava i podsustava u društvenoj strukturi (Johnstone, 1995), čime se ovaj teorijski pristup upotpunjuje strukturalnom komponentom. Osim struktura i funkcija, stabilnost društva i društvenih sustava ovisi i o vrijednosnom konsenzusu, odnosno internalizaciji i institucionalizaciji zajedničkih vrijednosnih obrazaca koji sustav čine integriranim. Stoga je osnovni cilj strukturalnog funkcionalizma objasniti društveni život i održavanje stabilnosti društva, a fokus analize usmjeren je na prepoznavanje sustava, funkcija i vrijednosti koje ih čine mogućim (Haralambos i Heald, 1994)[4].

[4] Strukturalni funkcionalizam od samog početka pratile su brojne kritike teorijske ili metodološke naravi, ali i političko-ideološkog karaktera. Dominantna kritika prikazivala je pravac kao konzervativni pristup usmjeren na stabilnost, integraciju i društvenu koheziju, koji zanemaruje nesuglasja i konflikte, kao i samog pojedinca i njegov utjecaj. Radi prevelike usredotočenosti na strukturalni ekvilibrij i održavanje društvenog poretka, isticala je kritika, pristup ne može ponuditi interpretaciju društvenih promjena. Također, strukturalni funkcionalizam doživljavan je kao pretjerano ambiciozan pristup kojemu je cilj kreiranje sveobuhvatne teorije o društvu, no objašnjenja funkcija i integriranosti sustava su tautološka, a svemu nedostaje empirijsko uporište. U političko-ideološkom smislu,

Navedeni koncepti predstavljaju okosnicu definiranja pravne kulture, odnosno njezinog lociranja (strukturiranja) i funkcionalnog određenja. Pritom osnovu čini Parsonsova sistemska teorija, pomoću koje su određeni pravni sustav i njegova društvena uloga, kao i pravna kultura i njezin značaj za pravni sustav i društvo općenito. Nastavno na to, teorijom društvenog djelovanja definiran je sam pojam pravne kulture, utvrđen konceptualni okvir te empirijski provjerljive komponente koncepta.

pristupu se zamjerala utemeljenost teorija na modelu poslijeratnog demokratskog i kapitalističkog društva, radi čega je smatran redukcionističkim i u interesu promocije Zapada (Castro, 2020).

4.1. Sistemska teorija i AGIL model

Početna točka u definiranju pravne kulture sukladno pretpostavkama strukturalnog funkcionalizma jest Parsonsova sistemska teorija. Namjera je te teorije, kako kaže sam Parsons (1952), izgradnja konceptualnog okvira, odnosno sheme teorije o društvenim sustavima [5]. Stoga je i ovdje koristimo kao okvir za određenje pravnog sustava, kao jednog od društvenih sustava, te pravne kulture unutar njega.

Prema sistemskoj teoriji, nekoliko je razina sustava i podsustava razvijenih kroz proces institucionalizacije. Najvišu razinu predstavlja živi sustav (engl. *living system*), slijedi ga sustav akcije/djelovanja (engl. *system of action*) koji čine podsustavi, a koji predstavljaju treću razinu. Podsustavi sustava akcije su: osobnost koju predstavlja akter sa svojim interesima, kulturalni sustav sastavljen od vrijednosti i norma ključnih za definiranje uloga, biološki sustav koji predstavlja fizičko okruženje, dok se društveni sustav sastoji od četiri podsustava – socijetalne zajednice, političkog i ekonomskog sustava te socijalizacijskog, odnosno kulturalnog sustava (Johnstone, 1995: 81). Strukture i odnose među sustavima društva prati ideja njihovog funkcionalnog doprinosa, kako za same sustave, tako i za održavanje društva općenito (Johnstone, 1995). Dakle, svaki se sustav, neovisno o razini, susreće s četiri funkcionalna problema, odnosno funkcionalna preduvjeta (engl. *functional preconditions/ prerequisites*) vlastitog preživljavanja:

- prilagodba (engl. *adaptation*) se temelji na usklađivanju s okolinom;
- ispunjavanje ciljeva (engl. *goal attainment*) odnosi se na instrumentalne probleme, pitanja mobilizacije resursa za ostvarivanja ciljeva sustava;
- integracija (engl. *integration*) predstavlja usklađivanje i koordinaciju odnosa među dijelovima sustava, s ciljem održavanja cjelokupnog sustava;
- održavanje obrazaca (engl. *latency – pattern maintenance and tension management*) usmjereno je na održavanje ravnoteže, unutarnje motivacije, internalizacije ciljeva sustava te stvaranje, očuvanje i nadopunjavanje vrijednosti društva (Parsons, 1966).

Navedene funkcije objedinjene su pod nazivom AGIL model i čine osnovu za funkcionalnu analizu svih sustava, neovisno o njihovoj veličini ili funkcionalnom značaju (Parsons, 1966).

[5] Osim pretjerane usmjerenosti na makro razinu (društvo), kritika strukturalno-funkcionalističkog pristupa isticala je i problem konceptualne usmjerenosti i zanemarivanja jasnog teorijskog određenje društva. Za kritičare, Parsonsove teorije predstavljaju konceptualne sheme, a ne provjerljive teorijske postavke (Deflem, 2008).

Tako su na razini društva, sukladno AGIL modelu i četiri funkcionalna preduvjeta, ključna četiri podsustava. Za adaptaciju je zadužena ekonomiji, dok se za ispunjavanje ciljeva brine politika. Kultura ima funkciju održavanja obrazaca, a ona se ostvaruje kroz proces socijalizacije, odnosno stjecanja kulturnih vrijednosti i normi društva. Socijetalna zajednica, kao središnja jedinica društva, zadužena je za „stvaranje sustava normi kroz koje se populacija može kolektivno organizirati i integrirati“ (Treviño; 2009: 11). Temeljna pitanja socijetalne zajednice odnose se na građanstvo, društvenu solidarnost i kontrolu (Johnstone, 1995).

Osim društvenog sustava, Parsons AGIL modelom razlaže i normativne strukture koje čine sustav. Pritom se na vrhu nalaze društvene vrijednosti – „uobičajene koncepcije o poželjnom društvu, koje ispunjavaju funkciju održavanja obrazaca, te odgovaraju kulturnom sustavu društva. Te su apstraktne vrijednosti temelj društvene kohezije te osiguravaju opravdanje sustava u očima građana“ (Johnstone, 1995: 82). Na drugoj razini nalaze se norme, usklađene i kontrolirane preko sustava vrijednosti, specifične s obzirom na situaciju, s primarno integrativnom funkcijom. Slijede ih kolektivi koji definiraju obrasce svog djelovanja te uloge članova. U društvu ispunjavaju funkciju ostvarivanja ciljeva putem definiranja i statusnog diferenciranja svojih članova, dok individualne uloge imaju adaptivnu funkciju te služe interpretaciji društvenog i osobnog sustava, usmjeravanju pojedinca prema očekivanom djelovanju (Parsons, 1966).

Naznačenom hijerarhijom normativnih struktura Parsons naglašava tijek promjena i društvene stabilnosti. Stabilnost (i kontrola) društvenog sustava temelji se na snažnim vrijednostima koje se prenose na niže razine društvene strukture – putem normi koje su primjenjivane i internalizirane u kolektivitetima i individuama, nositeljima određenih uloga. S druge strane, promjene u društvenim strukturama dolaze od najnižih razina, tako da uloge i kolektivi vrše pritisak za izmjene normi i vrijednosti (Johnstone, 1995).

Tablica 1. Društveni sustavi, normativne strukture i funkcionalni preduvjeti

Funkcionalni preduvjeti društvenog sustava	**Podsustavi društvenog sustava**	**Normativna struktura**	**Funkcionalni preduvjeti pravnog sustava**
održavanje obrazaca	kulturalni sustav	vrijednosti	legitimitet
integracija	socijetalna zajednica	norme	interpretacija
ostvarivanje ciljeva	politički sustav	kolektiviteti	primjena sankcija
adaptacija	ekonomija	uloge	jurisdikcija

(prevedeno i prilagođeno: Johnstone, 1995: 83)

4.1.1. Pravo kao društveni sustav

Položaj i funkcija pravnog sustava u Parsonsovoj teoriji određeni su dvama shvaćanjima. Pravo „nije kategorija koja opisuje konkretno ponašanje, već se odnosi na obrasce, norme i pravila koja se primjenjuju na djela, uloge i kolektive čiji su akteri članovi" (Parsons, 1962: 56). Druga važna točka u strukturalno-funkcionalističkom definiranju prava je njegova nespecifičnost s obzirom na strukturu i razinu sustava – pravo djeluje u svakom društvenom odnosu, na svim društvenim razinama (Parsons, 1962).

Razmatrajući cjelokupno društvo, Parsons pravni sustav smješta između dvije strukture, socijetalne zajednice i kulturalnog sustava, prvenstveno radi povezanosti vrijednosti i normi u pravu i pravnom sustavu. Socijetalna zajednica normama regulira uloge pojedinaca, članova kolektiva, dok je fokus kulturalnog sustava na značenjima kojima vrijednosti oblikuju djelovanje pojedinca (Treviño, 2009).

Za Parsonsa, pravo predstavlja:

> „(…) relativno formalan i integriran skup pravila koja nameću obveze osobama koje imaju određene uloge u određenom kolektivu. Takva koncepcija podrazumijeva (…) da postoji mehanizam autoritativne interpretacije, analogne sustavu sudova, i mehanizam definiranja i provedbe sankcija, te relativno jasan fokus legitimacije" (Parsons, 1960, u: Treviño, 2009: 4).

Značaj pravnog sustava za društvo očituje se u analizi funkcionalne i normativne strukture društva. Integrativna funkcija socijetalne zajednice zasniva se na lojalnosti njezinih građana – spremnosti da slijede, odnosno postupaju u skladu sa zajedničkim interesima. Ta se pak lojalnost temelji na zajedničkim vrijednostima, kulturalnim obrascima, a njihov trag sadržan je u pravilima pravnog sustava. Stoga je pravni sustav, osim kao dio normativne strukture i element ostvarivanja integrativne funkcije, ujedno i funkcionalni preduvjet opstanka socijetalne zajednice (Johnstone, 1995). Pritom je važan i aspekt socijalne kontrole, jer su pravni sustav i pravo ključni za regulaciju društvenih odnosa i interpretacije situacija (Treviño, 2009).

> "(…) pravo treba smatrati generaliziranim mehanizmom socijalne kontrole koja djeluje difuzno u gotovo svim sferama društva. Naravno, pravo nije samo skup apstraktno definiranih pravila. To je skup pravila koja potpomažu određene vrste sankcija, legitimizirane na određene načine i primijenjene na određene načine. To je skup pravila koja stoje u određenim definiranim odnosima s određenim kolektivitetima i ulogama pojedinaca u njima" (Parsons, 1962: 57).

Kao i kod ostalih društvenih sustava i podsustava, i u slučaju prava Parsons navodi funkcionalne preduvjete za ostvarenje primarne funkcija pravnog sustava – integracije (posredovanja u društvenim odnosima, rješavanju konflikata i sprječavanju raspada sustava). Iako se ne osporava važnost stabilnosti kroz normativnu konzistentnost prava (Parsons, 1962: 58), što upućuje na značaj pravne supstance, opstanak i efikasnost samog pravnog sustava prepoznaje se u četiri ključna problema: legitimitet, interpretacija, sankcija i jurisdikcija (Parsons, 1962).

Legitimitet, odnosno opravdanost pravnog sustava, počiva na proceduri – pravni sustav regulira društvene odnose kroz implementaciju procedura na sudovima. U pozadini legitimacije pravnog sustava nalaze se kulturalni obrasci, odnosno koncepcije dobrog i lošeg, a koje predstavljaju temelj prava. Legitimitet pravnog sustava predstavlja važan aspekt društvene integracije, budući da je pravo osnova regulacije društvenih odnosa (Parsons, 1962).

Interpretacija predstavlja drugi problem, odnosno potencijalnu prepreku integrativnog djelovanja prava. S obzirom na to da su pravna pravila i norme napisani u općem smislu, da nužno ne pokrivaju sve situacije te da može doći do preklapanja više odredbi, postoji mogućnost različitih poimanja prava (Parsons, 1962; Grana, Ollenburger, i Nicholas, 2002: 37). Centralnu ulogu stoga imaju sudovi, odnosno njihova interpretacija situacije koja je odlučujuća u određenje neke situacije. Od presudne su važnosti pritom sudska nezavisnost od političkih pritisaka, profesionalnost sudaca i institucionalizacija procesa odlučivanja (Parsons, 1962).

S interpretacijom je usko povezan problem sankcija i razmatranje prava kao institucionaliziranog instrumenta društvene kontrole. Pretpostavka je da društvo ne može opstati (biti integrirano) ako poštivanje prava nije obvezujuće, odnosno ako ne postoji prijetnja sankcijama radi nepoštivanja (Grana, Ollenburger i Nicholas, 2002: 37). Sankcije su primarno dio političkog, a ne pravnog sustava, jer se odnose na organizaciju i provođenje kolektivnih ciljeva te ih provode tijela izvršne vlasti (Treviño, 2009). No, ne može se reći da isključivo pripadaju političkom sustavu, jer institucije provedbe sankcija „služe brojnim interesima koji su pokriveni pravilima pravnog sustava" (Parsons, 1962: 61).

Posljednji problem u ostvarivanju integrativne funkcije pravnog sustava je jurisdikcija, također zajednička kategorija političkog i pravnog sustava, a koja se odnosi na prostor i uvjete pod kojima pravo djeluje (Parsons, 1962). Konkretnije, dva su pitanja: „(1) Koje je tijelo nadležno za određene osobe, djela, itd. u definiranju i nametanju normi? (2) Na koji se tip djela, osoba, uloga i kolektiva odnosi određeni skup normi?" (Parsons, 1962: 59). S tim je pitanjima usko povezano ono o univerzalnosti prava kao skupa institucionaliziranih obrazaca prava i obveza te pitanje teritorijalnosti[6] (Parsons, 1962).

Pobrojeni preduvjeti ispunjavanja integrativne funkcije pravnog sustava mogu se razmotriti iz perspektive općeg AGIL modela, odnosno generalnih funkcionalnih zahtjeva važećih za svaki sustav. Legitimitet pravnog sustava, odnosno odobravanje pravnog sustava i normi te njihovo uporište u vrijednostima osnova je povezivanja ovog preduvjeta s kulturalnim sustavom, odnosno funkcijom održavanja kulturalnih obrazaca. Pitanje interpretacije, koju Parsons pripisuje sudovima, očituje se u definiranju situacije sukladno zajedničkim, društvenim normama, s ciljem očuvanja stabilnosti i rješavanja konflikta, čime se naposljetku ostvaruje integrativna funkcija (Treviño, 2009). Sankcije, odnosno njihova primjena radi očuvanja stabilnosti društva, imaju funkciju ostvarivanja cilja. Osim toga, uglavnom se provode od strane ne-pravnih institucija (policije, vojske), političkih institucija, a koje su u AGIL modelu društvenog sustava zadužene za mobilizaciju resursa i ostvarivanje ciljeva (Treviño, 2009).

[6] Iz navedenog je vidljiva izrazita povezanost pravnog i političkog sustava. Politički je sustav prema Parsonsu zadužen za organizaciju i ostvarivanje ciljeva zajedničkih za cijeli društveni sustav (engl. *goal attainment*), u skladu s normativnim određenjima pravnog sustava. Nužno je pritom održavanje odnosa neovisnosti između pravosudne vlasti te zakonodavne i izvršne vlasti, osobito radi njihova međuodnosa: sama vlada i dužnosnici vezani su ustavom i zakonima, dok ih s druge strane oni sami stavljaju na snagu (Treviño, 2009).

Naposljetku, s obzirom da je pitanje jurisdikcije usmjereno na prepoznavanje okolnosti pod kojima pravo može djelovati, u pravnom se sustavu time ostvaruje funkcija adaptacije.

Slika 1. AGIL model - društveni podsustav (izvan okvira), opći funkcionalni preduvjeti (vanjski kutovi) i funkcionalni preduvjeti pravnog sustava (unutarnji kutovi)

Ekonomija **Politika**

Prilagodba (**A***daptation*) **Jurisdikcija**	Ispunjavanje ciljeva (**G***oal attainment*) **Sankcija**
Legitimnost Održavanje obrazaca (***L****atency – pattern maintenance*)	**Interpretacija** Integracija (**I***ntegration*)

Kultura **Socijetalna zajednica**

4.2. Teorija društvenog djelovanja

Pomoću sistemske teorije pravna kultura locirana je unutar pravnog sustava i društva općenito – pravni sustav jedan je od ključnih podsustava društva zadužen za održavanje integracije, odnosno stabilnosti društva. Opstanak i funkcioniranje pravnog sustava nije moguć bez kulturalnog podsustava – pravne kulture, usmjerene na njegovu legitimaciju. O pravnoj kulturi ovisi stabilnost pravnog sustava te mogućnost ispunjavanja drugih funkcionalnih preduvjeta (interpretacije, sankcije i jurisdikcije).

Za konceptualizaciju i operacionalizaciju pravne kulture, odnosno razumijevanje situacije (ne)legitimiranja pravnog sustava u društvu, koristimo širi teorijski okvir – teoriju društvenog djelovanja[7]. „Teorija djelovanja je konceptualna shema za analizu ponašanja živih organizama. Ona razmatra ponašanje kao orijentaciju prema ostvarivanju ciljeva situacije" (Parsons i Shils, 1962: 53)[8]. Njezin je cilj otkrivanje i organizacija orijentacija, a postiže se razmatranjem međuodnosa triju nezavisnih, ali u djelovanju povezanih sustava - sustava osobnosti, društvenog i kulturalnog sustava. Pritom sustav osobnosti i društveni sustav predstavljaju empirijske sustave – u njima je djelovanje motivirano i organizirano, dok se kulturalni sustav sastoji od simboličkih obrazaca koji djeluju kroz sustav osobnosti i društveni sustav (Parsons i Shils, 1962).

Sustav osobnosti (engl. *personality system*) predstavlja pojedinac i njegovi motivacijski procesi koji mu usmjeravaju djelovanje. Parsons i Shils (1962: 114) te motive, odnosno potrebe (engl. *need-dispositions*) određuju kao „tendencije orijentacije i djelovanja prema objektima na određene načine i s očekivanjem određenih posljedica tih postupaka". Dakle, ne radi se o urođenim potrebama, koje bi više odgovarale motivaciji nagona (*drive*), već o potrebama koje nastaju ili su naučene tijekom procesa djelovanja. Ciljevi, odnosno završetci djelovanja, predstavljaju akterove težnje o budućem stanju, a koje mogu biti i negativno usmjerene, npr. na izbjegavanje nečega. Odabir ciljeva, kao i sredstava za njihovo ostvarenje, ovisi o okruženju – „društvenim i fizičkim čimbenicima, uključujući fizičke i instinktivne osobine aktera, ekonomsku klimu, druge aktere i osnovne norme (uključujući pravne norme) i vrijednosti u

[7] Iako ih predstavlja odvojeno, Parsons naglašava da je sistemska teorija sastavni dio veće konceptualne sheme teorije društvenog djelovanja. Druga dva dijela te teorije su teorija osobnosti i kulturna teorija (Parsons, 1952: 537).

[8] Nastavno na monografije *The Structure of Social Action* (1937) i *The Social System* (1951), *Towards a General Theory of Social Action* (1951) na kojoj se temelji ovaj teorijski pregled predstavlja rafinirani pristup teoriji djelovanja koju je Parsons razradio s Edwardom Shilsom na hardvardskom odsjeku za društvene odnose (Parsons, 1952).

društvu“ (Johnstone, 1995: 80-81). S obzirom na to da se pojedinac (istovremeno) nalazi u raznim situacijama te ima razne potrebe, za stabilnost, održivost i integriranost sustava osobnosti važna je njihova organizacija – definiranje prioritetnih ciljeva, usklađivanje i evaluacija djelovanja. Osim vlastitih potreba, sustav osobnosti je pod pritiskom usklađivanja sa sociokulturalnim kontekstom, pri čemu ključnu ulogu ima socijalizacija. Ona podrazumijeva uspješnu internalizaciju društvenih normativnih standarda, vrijednosti i ciljeva te usklađivanje istih s individualnima. Kroz proces socijalizacije, povezivanja pojedinca i društva, dolazi do preuzimanja uloga, institucionalizacije obveza i prava nositelja uloge – pojedinca, a koje su temelj društvene organizacije, stabilizacije društvenih odnosa i uspostave društvenog reda (Johnstone, 1995).

Za razliku od sustava osobnosti koji je organiziran oko potreba, društveni sustav (engl. *social system*) temelji se na interakcijama. Osnovno određenje društvenog sustava podrazumijeva sustav akcije sačinjen od interakcije dvoje ili više aktera koji su međusobno usmjereni jedan (jedni) na drugoga (druge). Društveni su sustavi (što uključuje društvo u cijelosti, kao i parcijalne sustave[9]) diferencirani u strukturi, sastavljeni od različitih uloga, a osnovu njihove stabilnosti čine zajednički ciljevi i interakcije usmjereni na njihovo ostvarivanje. No, „svaki društveni sustav u određenoj je mjeri loše integriran, što znači da uvijek postoji problem diskrepancije između institucionalno legitimiziranih očekivanja i stvarnog ishoda događaja (Parsons, 1952: 164). Stoga je za interakciju ključna „povezanost motivacija aktera i normativnih kulturalnih standard koji integriraju društveni sustav” (Parsons, 1952: 36).

Za interakciju i komunikaciju unutar i između empirijskih sustava (sustava osobnosti ili društvenog sustava), od presudne je važnosti generalizirani simbolički sustav značenja. Riječ je o kulturalnom sustavu (engl. *cultural system*), utemeljenom na organizaciji normi, vrijednosti i simbola koji određuju akterove potrebe i interakcije u društvenom sustavu. Radi posredničke uloge koju kulturalni sustav ima u relacijskom odnosu sustava osobnosti i društvenog sustava, klasifikacija kulturalnih elemenata usko je povezana s tipovima orijentacija (djelovanjem empirijskih sustava) – sustav vjerovanja ili ideja dominantno je povezan s kognitivnom orijentacijom, katektičku orijentaciju obilježava sustav ekspresivnih simbola, dok se evaluacija

[9] Najopćenitiji primjer društvenog sustava je društvo: „Totalni društveni sustav koji se, u praktične svrhe, može tretirati kao samodostatan – koji, drugim riječima, u okviru granica definiranih članstvom, sadrži sve funkcionalne mehanizme potrebne za njegovo održavanje kao sustava, ovdje se zove društvo. Svaki drugi je podsustav društva” (Parsons i Shils, 1962: 196). Parsons je teoriju razvijao na osnovi i za cjelokupno društvo, no „rezultati analize primjenjivi su na bilo koji parcijalni društveni sustav ukoliko je on uspješno 'lociran' unutar društva čije je dio i ako su određene njegove granice relevantne za ostatak društva“ (Parsons, 1952: 113).

temelji na sustavu moralnih simbola. Kognitivni simboli, odnosno kognitivne orijentacije kojima upravljaju, odnose se na značenja i svojstva objekata, a koje ima presudnu ulogu u definiranju interesa i ciljeva aktera. Ekspresivni simboli primarni su kulturalni elementi katektičke orijentacije, kojom se izražava afektivnost, dok je evaluativna orijentacija vođena regulativnim simbolima, odnosno normativnim idealima ili vrijednosnim standardima.

> „Standardi, koje smo nazvali različitim obrascima vrijednosne orijentacije, normativnih ideja i evaluacijskih simbola, su zapravo simboli nešto drugačije vrste od kognitivnih i ekspresivnih simbola. To je možda zato što predstavljaju načine na koje se akter orijentira (i djeluje u odnosu na) svoje orijentacije, a ne način usmjeravanja prema objektima izvan sebe“ (Parsons i Shils, 1962: 164).

Evaluativni simboli, radi specifičnosti orijentacije koju modeliraju, klasificiraju se u tri skupine standarda. Kognitivni standardi su kulturalni elementi na kojima se temelji kognitivna procjena objekta. Standardi zahvalnosti (engl. *appreciative*) rješavaju katektičke probleme, odnosno pitanja prikladne afektivnosti prema objektu. Rješenja evaluativnih problema procjene i odluke o djelovanju aktera prema objektu u osnovi su moralnih standarda. Moralni standardi su difuzni obrasci vrijednosnih orijentacija, komprimirano predstavljeni u pet obrazičnih varijabli (engl. *pattern variables*).

> „Obrazične varijable su ovdje ključne jer predstavljaju alternative djelovanja te osiguravaju probleme aktera, probleme koji se rješavaju kroz moralne standarde. Ti problemi djelovanja su (1) osnova izbora (ili tretmana) objekta na koji se odnosi orijentacija (*pripisano – postignuto*), (2) prikladnost ili neprikladnost neposrednog zadovoljenja kroz ekspresivno djelovanje u određenom kontekstu (*afektivnost – neutralnost*), (3) opseg interesa i obveze prema objektu (*specifičnost – difuznost*), (4) vrsta norme koja usmjerava orijentaciju (*univerzalizam – partikularizam*) i (5) važnost ili nevažnost kolektivnih obveza u neposrednom kontekstu (*samo – kolektivna orijentacija*)“ (Parsons i Shils, 1962: 172).

4.2.1. Referentni okvir teorije društvenog djelovanja

Predmet analize, unutar sustava i među njima, je djelovanje koje, u najmanje složenom obliku, čine akter i situacija, subjektivna orijentacija aktera, intervenirajuće, odnosno kauzalne varijable, normativni standardi te cilj djelovanja (Devereux, 1962). Akter je onaj koji djeluje,

percipira, vrednuje i organizira iskustva, stvara subjektivne orijentacije, dok situacija predstavlja dio izvanjskog svijeta koje za njega ima značenje, prema kojem djeluje i ima orijentacije: „Situacija se dakle sastoji od objekata orijentacije“ (Parsons i Shils, 1962: 56) koji mogu biti društvenog (pojedinac i kolektiv) i ne-društvenog (fizičke i kulturalne) karaktera.

„Društveni je objekt akter ili sustav djelovanja, čije su reakcije i stavovi značajni za aktera koji je referentna točka“ (Parsons i Shils, 1962: 64). Interakcijski odnos između aktera i društvenog objekta – *altera* temelji se na orijentacijama usmjerenim na *alterovo* djelovanje. Upravo je taj odnos ključna razlika između društvenih i ne-društvenih objekata; interakcija podrazumijeva obostrana očekivanja i reakcije na djelovanja. U tom kontekstu, važno je pitanje komplementarnosti očekivanja, odnosno usklađenosti orijentacija i djelovanja aktera s *alterovim* očekivanjima i obrnuto (Parsons i Shils, 1962).

Za razliku od društvenih objekata (pojedinaca i kolektiva), ne-društveni objekti (engl. *nonsocial objects*) su svi ne-akteri, odnosno fizički i kulturni objekti koji nisu u interakciji s akterom te nemaju stavove i očekivanja prema akteru. Fizički objekti (engl. *physical objects*) smješteni su u prostoru i vremenu, a kulturni ne-društveni objekti, poput zakona i ideja, smatraju se dijelom tradicije i nasljeđa. Dok se fizički zasnivaju na posjedovanju, kulturalni objekti ovise o internalizaciji koja omogućuje njihovo prenošenje od jednog aktera prema drugima. Obje skupine ne-društvenih objekata predmet su kognitivnih, katektičkih (engl. *cathetics*) i evaluacijskih orijentaciji, a mogu biti i sredstva, uvjeti, prepreke ili ciljevi djelovanja, skup simbola koji obilježava situaciju (Parsons i Shils, 1962).

Sukladno prethodno predstavljenim komponentama, referentni okvira teorije djelovanja daje konceptualni okvir odnosa i specifičnosti djelovanja ovisno o prirodi aktera (sustav osobnosti ili društveni sustav) i objekta prema kojem je orijentiran (društveni ili ne-društveni kulturalni ili fizički objekt). S ciljem očuvanja koherentnosti i fokusa na temu doktorata, u nastavku je iznesen samo referentni okvir interakcije između aktera – sustava osobnosti i društvenog objekta – društvenog sustava[10].

Odnos između aktera (sustav osobnosti) i društvenog objekta (društveni sustav) očituje se u interakciji između potreba i očekivanja od uloge. Pretpostavka je da akter razvija potrebe (engl. *need-disposition*) prema objektu znajući za njegove moguće odgovore – reakcije *altera* na

[10] Pravni sustav određujemo kao djelomični društveni sustav (podsustav društva) – objekt, prema kojem se građani – akteri orijentiraju i s kojim su u interakciji.

akterovo djelovanja. Parsons i Shils (1962) odgovore *altera* nazivaju sankcijama, koje mogu biti pozitivne i negativne. Ustaljene akcije i sankcije pretvaraju se u normativni okvir ispunjavanja određenih uloga. Za takvu interakciju, vođenu društvenim potrebama proizašlim iz ustaljenih odnosa (engl. *social-relational needs*) koja se još naziva dvostrukom kontingencijom (engl. *double contingency*), potrebna je određena stabilnost značenja – sustava vjerovanja i ideja. „Bez zajedničkih i relativno stabilnih značenja, komplementarnost očekivanja ne bi bila moguća“ (Parsons, 1952: 327).

Zajednička simbolička značenja koja predstavljaju normativni poredak za akcije i reakcije empirijskih sustava su vrijednosni standardi.

> “Element zajedničkog simboličkog sustava koji služi kao kriterij ili standard odabira između alternativnih orijentacija koje intrinzički postoje u nekoj situaciji naziva se vrijednost” (Parsons i Shils, 1962: 12).

Vrijednosni standardi institucionalizirani su u interakcijskom procesu – ponašanje aktera vođeno je standardima koji ga mogu dovesti do ispunjenja očekivanja i potreba, jednako kao što su reakcije *altera* (pozitivne i negativne sankcije) zasnovane na zajedničkim standardima. Stupanj njihove institucionalizacije ovisi o stvarnom dijeljenju zajedničkih vrijednosnih standarda te o motivaciji za ispunjavanjem očekivanja.

> „Doista, jedan od najvažnijih funkcionalnih imperativa održavanja društvenih sustava je da se vrijednosne orijentacije različitih aktera u istom društvenom sustavu moraju u nekoj mjeri integrirati u zajednički sustav. Svi postojeći društveni sustavi zapravo pokazuju tendenciju prema općem sustavu zajedničkih kulturalnih orijentacija. Razmjena vrijednosnih orijentacija presudna je, iako su konsenzus s obzirom na sustave ideja te ekspresivne simbole također vrlo važne determinante stabilnosti u društvenom sustavu“ (Parsons i Shils, 1962: 24)

Osim zajedničkog simboličkog sustava značenja, za stabilnost društvenih odnosa nužno je da društveni sustav ispunjava funkcionalne preduvjete (engl. *functional prerequisites*). Njima je ujedno definirana i nužnost ispunjavanja minimalnih potreba aktera, a čime sustav osigurava motivaciju i adekvatnu participaciju aktera ključne za opstanak sustava. Stoga društveni sustav ne može biti uvelike nekompatibilan s akterom i kulturalnim obrascima (Parsons, 1952). S druge strane, unatoč vrijednosnim standardima, obrascima orijentacija i kontingenciji akcija i reakcija, ponašanje svih pojedinaca, aktera u nekoj situaciji nije uniformno i istovjetno. Ključni razlozi različitih orijentacija ipak su mnogostruke uloge koje pojedinac ima. „S obzirom na to

da su različite uloge u koje je pojedinac uključen međusobno povezane u njegovom motivacijskom sustavu, kombinacija motivacijskih elemenata koji proizvode uniformno ponašanje bit će različiti za različite osobe“ (Parsons, 1952:44). Stoga se ne može pretpostaviti istovjetnost sustava osobnosti i ponašanja koje proizlazi iz uloge, već su nužna sociološka razmatranja društvenog konteksta (Parsons, 1952).

Slika 2. Referentni okvir teorije društvenog djelovanja

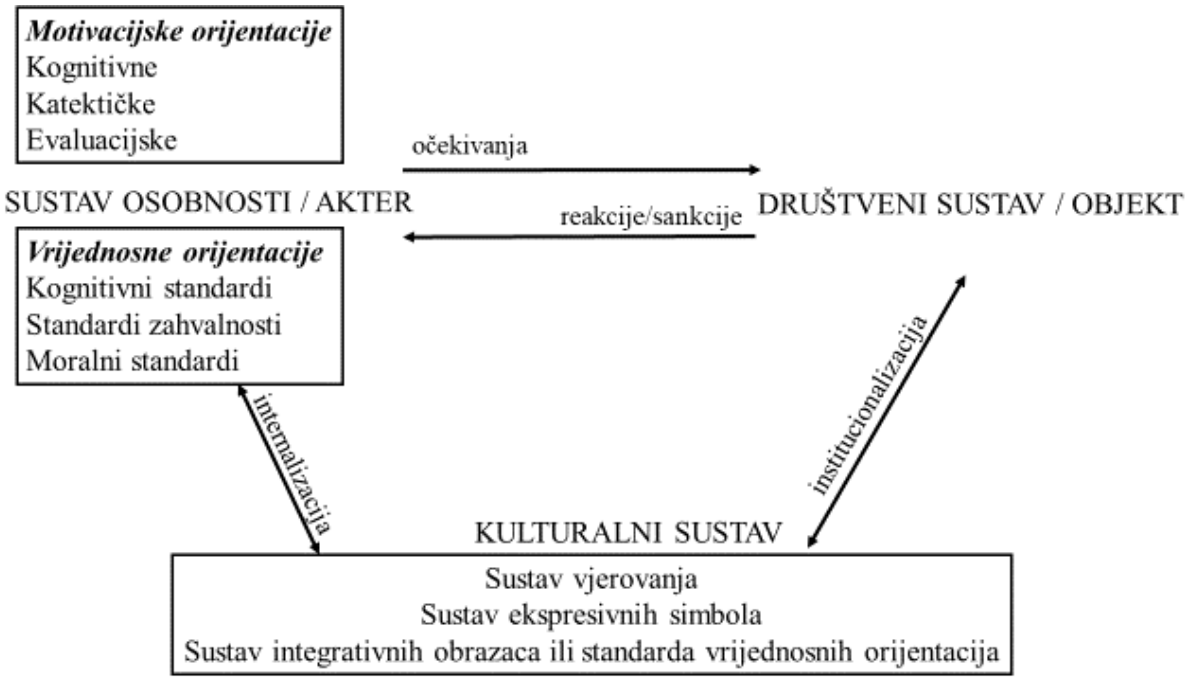

Orijentacije prema objektu

Nakon definiranja značenja i položaja aktera i objekta unutar referentnog okvira akcije, preostaje još određenje akterovih orijentacija, koje predstavljaju osnovu analize u teoriji društvenog djelovanja.

> „Orijentacija aktera u situaciji može se podijeliti na niz analitičkih elemenata, budući da predstavlja odnos(e) prema objektu. Ovi elementi nisu odvojeni u procesu orijentacije, zamišljeni su kao različiti aspekti ili različiti sastojci tog procesa” (Parsons i Shils, 1962: 58).

Definiranje, evaluacija situacije i objekata sastoji se od dva tipa orijentacija; motivacijske orijentacije čine problemi, odnosno interesi pojedinaca, dok su vrijednosne orijentacije sačinjene od standarda koji predstavljaju „rješenje“ problema i interesa (Parsons, 1952). Te dvije skupine međusobno su nezavisni i analitički odvojeni tipovi orijentacija koji zapravo predstavljaju različite aspekte istog djelovanja. Svaka akcija podrazumijeva sve modele orijentacija, a svaka motivacijska orijentacija ima svoj par u vrijednosnim orijentacijama.

Motivacijska orijentacija (engl. *motivational orientations*) odnose se na pitanja stvarnog ili potencijalnog zadovoljenja (engl. *gratification*) ili ne-zadovoljenja (engl. *deprivation*) akterovih potreba, interesa (*need-disposition*), a čine je tri analitička tipa: kognitivna, katektička i evaluativna orijentacija. Kognitivna (engl. *cognitive*) motivacijska orijentacija aktera prema objektu s obzirom na interese/potrebe uključuje smještanje objekta u širi spektar potencijalnih objekata, diferencijaciju objekta u odnosu na druge preko određenja njegovih karakteristika, stvarnih i potencijalnih funkcija. Drugi model orijentacija, katektička (engl. *cathectic*) motivacija, odnosi se na afektivno određenje spram objekta; radi se o pozitivnoj i negativnoj katektičnosti (engl. *cathexes*) prema objektu s obzirom na njegovo (ne)ispunjavanje akterovih potreba (Parsons i Shils, 1962). Treći i ključni oblik motivacijskih orijentacija, evaluacijski (engl. *evaluative*), temelji se na procesima vrednovanja različiti akterovih akcija, organizaciji kognitivnih i katektičkih orijentacija s obzirom na različite objekte, interese i potrebe aktera. Ishod ove orijentacije je odluka/izbor.

Druga skupina orijentacija, vrijednosne (engl. *value orientation*), ključne su za svaku situaciju u kojoj akter treba donijeti odluku vođen normama, standardima, kriterijima izbora. Prema Parsonsu i Shilsu (1962), vrijednosne orijentacije predstavljaju samo jedan segment kulture, no krucijalan su element organizacije empirijskih sustava djelovanja, odnosno orijentacija u sustavu osobnosti i društvenom sustavu. Vrijednosne orijentacije čine standardi, odnosno vrijednosti koje su dijelovi kulturne tradicije i zajedničkog sustava značenja i temelj su interakcije aktera i objekta (Parsons, 1952). „Individualna vrijednosna orijentacija je predanost standardima“ (Parsons i Shils, 1962: 60). Jednako kao i kod motivacijske orijentacije, i vrijednosne imaju tri razlikovna tipa, odnosno svaki oblik motivacijske orijentacije ima svoj par u vrijednosnoj orijentaciji, a u svakoj situaciji jedan oblik standarda imat će primat. Kognitivna motivacijska orijentacija podrazumijeva definiranje situacije i interesa prema objektu, dok kognitivna vrijednosna orijentacija predstavlja vrednovanje situacije prema standardima kognitivne valjanosti – procjene važnosti i ispravnosti objekta s obzirom na

očekivanja (predviđanja) (Parsons i Shils, 1962: 73). Dok se katektička motivacijska orijentacija bavi odnosom prema objektu s obzirom na (ne)zadovoljenje potreba, vrijednosna orijentacija zahvalnosti (engl. *appreciative*) odnosi se na ispravnost procjene objekta sukladno određenom standardu. „Svrha je tih standarda da nam daju pravila za prosudbu o neposredno zadovoljavajućoj značajnosti određenog objekta, elementa ili obrasca“ (Parsons i Shils, 1962: 60). Moralna vrijednosna orijentacija objedinjuje i kognitivnu i katektičku komponentu. Temelji se na moralnim standardima kojima se evaluiraju sama akterova djelovanja i njihove posljedice.

> „Ti standardi određuju akterovu odgovornost za posljedice. Konkretno, oni usmjeravaju akterov izbor s naznakom kakve će njegove odluke imati posljedice na: a) integraciju njegovog vlastitog sustava osobnosti i b) integraciju društvenog sustava u kojem participira“ (Parsons i Shils, 1962: 60).

S obzirom na to da je osnova moralne vrijednosne orijentacije izbor, ona je predstavljena kroz dileme pred kojima se akter nalazi u odnosima s objektom. Kako bi odredio konačno značenje situacije, svaki akter se mora odrediti u okviru pet dihotomnih alternativa/izbora (engl. *pattern variable* – obrazična varijabla, prijevod: Fanuko, 2002: 141). Upravo obrazične varijable imaju centralno mjesto u analizi teorije djelovanja, gdje je analiza manje usmjerena na sam sadržaj akterovih interesa, a više na karakteristike odnosa između aktera i objekta.

„Obrazična varijabla je dihotomija, od koje akter mora izabrati jednu stranu kako bi odredio situaciju te kako bi onda sukladno toj situaciji reagirao. Držimo da je takvih obrazičnih varijabli samo pet (odnosno, obrazične varijable proizlaze izravno iz referentnog okvira teorije djelovanja) i da, s obzirom da predstavljaju sve varijable tako izvedene, one čine sustav“ (Parsons i Shils, 1962: 77).

1. afektivnost – afektivna neutralnost (engl. *affectivity – affective neutrality; immediate gratification vs discipline*)

   Prva dihotomija temelji se na odabiru ispunjenja, odnosno zadovoljenja potreba neovisno o posljedicama ili s razmatranjem posljedica takvog djelovanja za ostale aspekte akcijskog sustava. Zapravo se radi o alternativi između primata instrumentalne, ekspresivne i moralne evaluativne orijentacije. Iako bi akter u svakom slučaju mogao težiti isključivo direktnom ispunjavanju svojih interesa (što odgovara ekspresivnoj orijentaciji), njegova je orijentacija podložna propitkivanju o dopustivosti, instrumentalnom i moralnom razmatranju. Ova odluka zapravo predstavlja odluku o

uključivanju evaluacijskog modela orijentacije. U tom kontekstu, govorimo o afektivnosti kada ne postoji unutarnja (osobna) barijera za trenutno ispunjavanje potrebe (engl. *gratification*), dok afektivna neutralnost predstavlja orijentaciju kojom dolazi do djelovanja mehanizma inhibicije, odnosno odluka o ispunjavanju potrebe u određenoj situaciji vođena je evaluacijom, razmotrena s obzirom na ciljeve u budućnosti, druge aspekte objekta i sl. „Prvi alternativni par usmjeren je na dopustivost ili nedopustivost zadovoljenja akterovih trenutnih prilagodbenih interesa putem izražajnog (engl. *expressive*) djelovanja“ (Parsona, 1952: 60).

2. orijentacija na sebe – orijentacija na kolektivitet (engl. s*elf-orientation – collectivity-orientation; private permissiveness vs collective obligation*)

   Druga dihotomija otvara pitanje prioriteta privatnih interesa (instrumentalne, ekspresivne orijentacije usmjerene na integraciju sustava osobnosti) u odnosu na usmjerenost i usklađenost djelovanja sa zajedničkim ciljevima i interesima, vrijednostima kolektiviteta kojima pripada i moral. Stoga je odabir dominantno usmjeren na primat moralnih standarda u donošenju odluke. Orijentacija na sebe podrazumijeva odnos aktera prema objektu koji počiva na isključivom značaju ispunjavanja potrebe aktera. S druge strane, akter orijentiran na kolektivitet podređuje svoje interese i očekivanja te pri orijentaciji razmatra objekt i posljedice djelovanja u širem kontekstu.

3. univerzalizam – partikularizam (engl. *universalism – particularism*)

   Treća dihotomija bavi se samim vrijednosnim standardima, odnosno primatom kognitivnih standarda i standarda zahvalnosti (engl. *appreciative*). S obzirom da se kognitivna orijentacija temelji na generalizacijama o objektu, a da se katektička orijentacija temelji uvijek i isključivo na specifičnim, osobnim afektima prema objektu, ova alternativna dihotomija predstavlja izbor između univerzalizma i partikularizma. U tom slučaju izbor kognitivne orijentacije pretpostavlja orijentaciju vođenu standardom univerzalnosti očekivanja, dok partikularizam relativizira generalizacije o objektu. Radi se o vrednovanju objekta u okviru referentnog okvira, odnosno vrednovanju objekta spram drugih objekata i s obzirom na odnos s akterom. „Ova dilema može se riješiti davanjem prioriteta normama ili standardima vrijednosti koji su maksimalno općenite i koji imaju osnovu valjanosti koja nadilazi svaki specifični sustav odnosa u kojem je ego uključen ili dajući prvenstvo vrijednosnim standardima koji daju prioritet standardima

koji su sastavni dio određenog sustava odnosa u koji je akter uključen s objektom" (Parsons i Shils, 1962: 82).

4. pripisano – postignuto (engl. a*scription* – *achievement*)

   Četvrta dihotomija razlikuje razmatranje objekta iz rakursa njegova djelovanja ili kao skupa pripisanih karakteristika, kroz njegove primarne karakteristike ili kroz postignuća. Temelji se na akterovoj orijentaciji prema objektu s obzirom na njegova obilježja, temeljem distinkcije kvaliteta – izvedba (engl. *quality* – *performance*). Ako se akter orijentira prema objektu s obzirom na njegove karakteristike, neovisno o tome kako objekt djeluje, govorimo o orijentaciji prema kvalitetama. S druge strane, orijentacija aktera prema objektu s obzirom na to što radi, ili je radio i radit će u budućnosti, neovisno o određenju objekta, predstavlja akterovu orijentaciju na izvedbu objekta (engl. *performance*).

5. specifičnost – difuznost (engl. *specificity* – *diffuseness*)

   Petu dihotomiju čini odobravanje, odnosno priznavanje nedefiniranog seta prava i zahtjeva koji dolaze od strane objekta ili specifičnih, određenih prava i obveza koje objekt nameće (značajnost objekta – engl. *scope of their significance*). Dilema se odnosi na povezanost, odnosno osjećaj odgovornosti aktera da odgovori na sve zahtjeve objekta ili samostalno definira uvjete. Ova se dihotomija temelji na (jasnoći) definiranosti zahtjeva društvenog objekta prema akteru. Jasno definiran odnos aktera i društvenog objekta smatra se specifičnom značajnošću, dok difuznu značajnost karakterizira širok i nedefiniran odnos između aktera i društvenog objekta, a poštivanje zahtjeva objekta varira ovisno o prilici (Parsons i Shils, 1962).

4.3. Konceptualno određenje pravne kulture

Prema sistemskoj teoriji i AGIL modelu, svi društveni sustavi, pa tako i pravni, imaju komponentu kulture, odnosno svoje kulturalne podsustave. Oni predstavlja ultimativnu stvarnost, najviše ideje, značenja, simboličke reprezentacije (poput dobra i zla, božanstva, nadnaravnog) (Parsons, 1966), a osnove vuku iz zajedničke kulture (engl. *parent culture*) (Devereux, 1962: 32). Utemeljeni na vrijednostima, kulturalni sustavi osnova su stabilnosti i integracije svakog sustava, odgovorni za ispunjavanje funkcionalnog preduvjeta održavanja obrazaca. Stoga je, **unutar pravnog sustava, funkcija pravne kulture usmjerena na očuvanje njegove stabilnosti, a time i očuvanje integriteta cjelokupnog društva. Pravna kultura unutar pravnog sustava osigurava funkcionalni preduvjet/problem legitimnosti pravnog sustava, odnosno opravdanja prava i pravnog sustava te lojalnost građana zajedničkim ciljevima**[11].

Sukladno referentnom okviru teorije društvenog djelovanja, **pravna kultura predstavlja skup orijentacija koje definiraju interakciju građana (aktera) s pravnim sustavom (društveni objekt), a koja je posredovana zajedničkim kulturalnim standardima**. Stoga osnovu empirijskog razmatranja pravne kulture predstavlja analiza orijentacija prema pravnom sustavu, odnosno komponenti motivacijskih i vrijednosnih orijentacija.

Sagledana s aspekta motivacijskih orijentacija, pravnu kulturu čini kognitivno određenje pravnog sustava s obzirom na njegove karakteristike, stvarne i potencijalne funkcije, temeljem kojih građani definiraju svoje interese i očekivanja od pravnog sustava. Putem katektičke motivacijske orijentacije građani se referiraju na pravni sustav s obzirom na njegovo djelovanje, odnosno zadovoljenje interesa i očekivanja koja imaju od pravnog sustava. Evaluativna motivacijska orijentacija aspekt je pravne kulture kojim se građani reflektiraju na vlastitu poziciju i odnos prema pravnom sustavu, a oblikovan je kognitivnim i katektičkim orijentacijama.

Svaki aspekt motivacijske orijentacije praćen je vrijednosnim orijentacijama koje predstavljaju segmenti zajedničkih kulturalnih značenja – vjerovanja, ekspresivni simboli i vrijednosni standardi koji su institucionalizirani u pravnom sustavu i internalizirani kod građana. No, s

[11] Friedmanovu (1975) koncepciju pravnog sustava i pravne kulture (koja predstavlja ujedinjujući element između pravne strukture i pravne supstance, ključan za stabilnost i funkcioniranje čitavog pravnog sustava) te Parsonsovo strukturalno-funkcionalističko poimanje društva i sustava povezuje ideja kulture kao osnovne komponente sustava.

obzirom da sistemska teorija i teorija društvenog djelovanja predstavljaju konceptualne sheme primjenjive na bilo koji sustav, one ne nude objašnjenje koje vrijednosti grade orijentacije prema pravnom sustavu. Stoga je za daljnju konceptualno-operacionalnu razradu pravne kulture potrebno odrediti o kojim se standardima radi, odnosno koje to vrijednosti zajedničke građanima i pravnom sustavu u interakciji oblikuju orijentacije. Standardi, zajedničke vrijednosti predstavljaju okvir za operacionalizaciju kognitivnih, katektičkih i evaluativnih orijentacija prema pravnom sustavu.

5. VRIJEDNOSNI STANDARDI PRAVNE KULTURE

Konceptualno-operacionalna razrada pravne kulture temelji se na određenju vrijednosnih standarda koji su okvir djelovanja pravnog sustava, a temeljem kojih građani oblikuju svoja očekivanja (kognitivna orijentacija), osjećaj zadovoljstva pravnim sustavom, njegovim djelovanjem i ispunjavanjem potreba građana (katektička orijentacija) te izabiru i donose odluke o vlastitom ponašanju u odnosu s pravnim sustavom (evaluativa orijentacija).

U teoriji prava, pitanje vrijednosti fokus je aksiološkog poimanja prava, koje daje odgovor na pitanje *kakvo bi pravo trebalo biti?*, odnosno usmjereno je na utvrđivanje vrijednog, ispravnog, mogućeg, željenog prava. Idealno i očekivano pravo potom se razlaže u formalna i obvezujuća pravna pravila, a što predstavlja dogmatsko određenje prava (Miličić, 2003). Pritom se razlikuju dvije skupine pravnih normi – pravna pravila i pravna načela. Specifičnost pravila je jedinstvena forma iskaza koji obuhvaća određeno činjenično stanje i posljedicu (ocjenu valjanosti te obvezu ili sankciju) koja iz njega proizlazi (Guastini, 2016). Pravila uglavnom upućuju na određeno ponašanje, dok su načela usmjerena na određenu vrijednost koju valja štititi (Bačić, 2011). Drugim riječima, pravna pravila su precizne i detaljne norme koje ukazuju na zatvoreno činjenično stanje, neotklonjive su u smislu da ne dopuštaju iznimke od propisanog stanja. S druge strane, pravna načela su razmjerno općenite norme, neodređene u svojoj primjeni i djelovanju (Guastini, 2016). Pravna načela su temeljne normi, ona „daju temelj i/ili vrijednosno (etičko – političko) opravdanje drugim normama“ (Guastini, 2016: 78). Dok se pravna pravila primjenjuju samo u jasno definiranim okolnostima (Alpa, 1994; Daci, 2010), načela su opći standard u prosudbi ponašanja i situacija, opći cilj i vrijednost u pravu (Raz, 1972). Ona predstavljaju izvor normativnih orijentacija, a osnovna im je funkcija stabilizacija pravnih, odnosno društveno-političkih odnosa (Bačić, 2011), radi čega su gotovo ista u svim pravnim sustavima svijeta (Daci, 2010).

Daljnja konceptualno-operacionalna razrada pravne kulture zasniva se na povezivanju prethodno definiranih teorijskih orijentacija prema pravnom sustavu s temeljnim načelima pravnog sustava.

5.1. Vrijednosni standard kognitivne orijentacije – vladavina prava

Kognitivna motivacijska orijentacija predstavlja viđenje pravnog sustava s obzirom na potrebe i očekivanja pojedinca. Određena je vrijednosnim standardom (idejom, vjerovanjem) institucionaliziranim u pravnom sustavu, koji definira stvarne i potencijalne funkcije pravnog sustava te njegove specifične karakteristike kojim se izdvaja od ostalih društvenih sustava.

Iz pravne perspektive, temeljne vrijednosti pravnog sustava po kojima pravni sustav djeluje i ispunjava za društvo važne funkcije sadržane su u ustavu. Ustav je temeljni pravni akt sukladno kojem su uređeni zakoni nekog pravnog sustava, kao i djelovanje dužnosnika, tijela i institucija koji predstavljaju državno, političko uređenje. Nužnost sinergije tih segmenata dodatno je razložena kroz diferencijaciju formalnog poimanja ustava (engl. *rules on the book)* kojim su izražena „načela, jamstva i htijenja“ te materijalnog ustava (engl. *working rules*), koji se prepoznaje u svakodnevnom životu i djelovanju vlasti i izvršitelja pravnog poretka. Formalnim ustavom jasno su izražena pravna aksiološka htijenja temeljnih vrijednosti, koja su potom pretočena u dogmatski okvir ustava, kao najvišeg pravnog akta, i s njim usklađene zakone. S druge strane, materijalnim se poimanjem ustava ističe značajna uloga ne samo državnih dužnosnika, nego i samih građana u promociji ideje i življenju sukladno ustavnim normama (Smerdel, 2013).

U hrvatskom Ustavu, u članku 3., kao najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava istaknute su sljedeće vrijednosti: „sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav“. No, vladavina prava ne predstavlja samo jedno od temeljnih načelo. U Odluci i Rješenju Ustavnog suda iz 2000. godine (NN 31/2000) stoji da je vladavina prava najviša vrednota ustavnog poretka Republike Hrvatske, koja uključuje zahtjev za djelovanjem po zakonu te sadržajnu usklađenost zakona s pravnim poretkom.

> „Iako su pravna načela prema važnosti i značenju nivelirana, horizontalno umrežena, ipak smatramo da je načelo vladavine prava temeljno i 'najviše', kao ideal pravednog društva, jer nosi u sebi kompleksnost i isprepletenost kauzalnih i teleoloških aspekata društvenog razvoja” (Lauc, 2016: 47).

Drugim riječima, koncept vladavine prava predstavlja svojevrsno rješenje (engl. *solution-concept*) (Waldrom, 2002), za stvaranja idealnog društvenog uređenja kroz pravo (Raz, 2019),

a osim na nacionalnoj razini (nacionalnim razinama), prepoznat je i kao zajednički meta-princip Europske unije, koji predstavlja političko i pravno mjerilo (engl. *benchmark*) sustava zemalja članica (Pech, 2009).

5.1.1. Odrednice vladavine prava

Koncept vladavine prava, iako društveno sveprisutan i s dugom tradicijom u pravnoj i politološkoj teoriji, uglavnom je nezastupljen u sociološkim analizama društvenog uređenja (Krygiera, 2008). Iz politološkog rakursa, vladavina prava predstavlja karakteristike i načela ustavne vladavine. Ona je pak nužno ovisna o pravnom poretku utemeljenom na vladavini prava – ustavnom i zakonitom postupanju dužnosnika i građana te zakonima kojim se jamči i štiti dioba vlasti, temeljna prava i slobode.

Isprepletenost političke i pravne sfere u ideji vladavine prava očituje se u različitim tumačenjima tog koncepta, ali i srodnim pojmovima poput engleske ideje *rule of law* i s njom povezanom američkom idejom *government under law*, te njemačkog koncepta *Rechtsstaat* (pravna država), odnosno istoznačnim pojam francuskog podrijetla – *état de droit* (Bačić, 2000). *Rule of law*, na koji se poziva i hrvatski Ustav, predstavlja principe, standarde, očekivanja i vrijednosti kojima se osigurava stabilnost pravnog poretka. Na njemu utemeljena američka inačica *government under law,* odnosno *government by law* dodatno ističe značaj institucija utemeljenih s ciljem reguliranja vlasti i zaštite građana. S druge strane, pojam *Rechtsstaat* razvijen je u Njemačkoj krajem 19. stoljeća, a njegova je specifičnost u odnosu na *rule of law* snažniji naglasak na formalnost pravnih propisa, nego na njihov sadržaj (Smerdel, 2013). Sukladno tome, manje pažnje pridaje političkom uređenju koji vladavina prava oblikuje, dok veći naglasak stavlja na „zahtjev poštivanja zakonitosti i hijerarhiju izvora prava“ (Smerdel, 2013: 122). Na njemački koncept pravne države naslanja se francuski *état de droit,* jednako usmjeren na dominaciju pravnih normi, s naglaskom na državnoj upravi (Bačić, 2000).

Iako je, s porastom važnosti ljudskih prava i sloboda, razlika među ovim konceptima sve manja, oduvijek su nepobitne njihove sličnosti – „zabrana svake arbitrarnosti (samovolje) pri odlučivanju i postupanje svih državnih tijela, koja mogu intervenirati u odnose među ljudima jedino na ustavnim normama utemeljenih zakona, odnosno na temelju ovlasti dobivenih zakonom” (Smerdel, 2013: 122). Također, neosporna zajednička karakteristika ovih koncepata nalazi se u sigurnim i pouzdanim institucijama kao posrednicima u odnosima građana i vlasti (Bačić, 2000).

Za sociološko razmatranje indikatora vladavine prava, u mnoštvu se određenja tog koncepta zajedničkom karakteristikom može smatrati viđenje kako on objedinjuje više principa. Odrednice vladavine prava u literaturi su definirane kroz proceduralnu/formalnu – *thin* (engl.) i sadržajnu/supstantivnu – *thick* (engl.) koncepciju vladavine prava (Lauc, 2016). Prvo određenje vladavine prava obilježava usmjerenost na institucije, njihove karakteristike i oblike djelovanja, dok je potonje obilježeno vrijednostima (dobrima) i ciljevima koji proizlaze iz prava i društva vođenog vladavinom prava (Kleinfeld Belton, 2005).

Načela proceduralne/formalne koncepcije vladavine prava odnose se na cjelokupni pravni sustav i njegovo djelovanje, a služe temeljnim političkim vrijednostima i općim pravnim vrijednostima. Proceduralna/formalna koncepcija vladavine prava usmjerena je na pitanja osiguravanja društvene stabilnosti kroz slijeđenje pravne regulative. U takvom viđenju vladavine prava ključne su institucije koje ga primjenjuju, a vrednovanje vladavine prava vođeno je rezultatima (Waldron, 2008). Prema Summnersu (1999), ključne vrijednosti poput legitimnost vladina djelovanja, slobode i dostojanstva građana te proceduralne (i drugih oblika) pravednosti ostvaruju se kroz usmjeravanje i ograničavanje djelovanja pravnog sustava četirima skupinama (proceduralnih) načela. Metodološki proceduralna načela vladavine prava bave se pitanjem formiranja i donošenja zakona; proceduralno formalna načela su orijentirana na primjenu zakona; prilagodbeno formalna su općenita načela koja se prilagođavaju jedinstvenom pravnom sustavu; autorizacijski formalna načela usmjerena su na dodjeljivanje ili ograničavanje ovlasti i pitanja valjanosti (Summners, 1999). Stoga je, osim zakona koji su javni i relativno stabilni, za njihovu primjenu ključno sudstvo – obrazovano i stručno, efikasno i nezavisno, te institucije za primjenu zakona i provedbu sudskih odluka poput policije, pravosudne policije, ovršitelja i sl. (Kleinfeld Belton, 2005).

Unutar proceduralne/formalne koncepcije vladavine prava istaknute su različite karakteristike, odnosno specifična načela. Fuller u takvom pristupu izdvaja osam ključnih obilježja vladavine prava: pravo je općenito; javno objavljeno - svima dostupno; moguće; razumno dosljedno; izvedivo; relativno stalno, nepromjenjivo; prepoznatljivo u ponašanju javnih dužnosnika i službenika (Waldrom, 2002; Lauc, 2016). Raz (2019) vladavinu prava određuje pomoću pet principa, od kojih se neki preklapaju s prethodno istaknutima, poput stabilnosti i dostupnosti prava, ali su neka drugačija – pravo je utemeljeno na pravnoj doktrini, sačinjeno od pravila i standarda, koja su propisana i ne primjenjuju se retroaktivno. Za Summnersa (1999: 1961)

naglasak je na načelima vladavine prava koja se odnose na „zahtjeve da pravo ostvaruje svoju vladavinu tako da bude prikladno, jasno, javno i općenito perspektivno/moguće“.

Kritika proceduralnog pristupa vladavine prava naglašava zanemarivanje stvarnog funkcioniranja institucija (Kryieru, 2008). *Thin* koncepcije vladavine prava prepoznaju se u četiri obilježja/uvjeta: dosegu institucija koje primjenjuju pravo; jasnim i stabilnim pravnim pravilima; interpretaciji i procedurama primjene zakona; pravnim pravilima koja predstavljaju normativno uređenje i ograničenja u svakodnevnom životu. Upravo se u posljednjoj karakteristici očituje ključni problem instrumentalnog određenja vladavine prava – kvaliteta, uspješnost vladavine prava očituje se u realizacije u društvenom životu (Kryieru, 2008). Kleinfield Belton (2005) dodatno ističe kako je u takvoj koncepciji, kojom su uglavnom vođene reforme i promjene u pravnom sustavu, zanemareno pitanje cilja vladavine prava i pretjerani je naglasak na tehničkim uvjetima. „Umjesto razmatranja ciljeva koji se žele postići kroz vladavinu prava, te utvrđivanja institucionalnih, političkih i kulturnih promjena kojima će se ti ciljevi postići, praktičari su u iskušenju da krenu direktno na izgradnju institucija” (Kleinfeld Belton, 2005: 18). Proceduralno određenje usmjerava teoretičare i istraživače na mjerenje pogrešnih aspekata, a time i na pogrešne zaključke o vladavini prava u nekom društvu (Kleinfeld Belton, 2005). Instrumentalnom koncepcijom pretpostavlja se da je vladavina prava određena ispunjavanjem, barem u formalnom smislu, građanskih potreba ograničenja vlasti, pravne sigurnosti i predvidivosti (Waldron, 2008). No, osim nužnih institucionalnih, proceduralnih formi koje moraju biti ispunjene, a koje Krygier (2002) naziva anatomskim pristupom, pitanje vladavine prava dominantno bi trebalo biti usmjereno na osnovu prava, odnosno vrijednosti, moralne, filozofske i civilizacijske standarde koji određuju pravo i na kojima je pravni sustav izgrađen (Lauc, 2016).

Upravo se takvim poimanjem bavi supstantivna koncepcija vladavini prava (engl. *thick*). „Prema ovom konceptu vladavina prava ne postoji u društvu čiji pravni sustav nije specifično oblikovan i namijenjen operacionalizaciji vrijednosti slobode, digniteta, pravičnosti, pravednosti, demokracije i ljudskih prava” (Lauc, 2016:52).

Neki od ključnih ciljeva koji dominiraju supstantivnom koncepcijom vladavine prava i koji bi trebali poslužiti kao osnova mjerenja i vrednovanja vladavine prava u nekom društvu su: zakonom uvjetovano vladanje, jednakost pred zakonom, pravo i poredak, predvidljive i učinkovite presude te ljudska prava (Kleinfeld Belton, 2005). Ograničenje političke moći vlade zakonima bila je prvotna ideja vladavine prava, usmjerena na državno uređenje vođeno pravnim

pravilima, a ne pojedinačnim interesima i arbitrarnošću. Princip jednakosti pred zakonom odnosi se pak na jednaku primjenu zakona (neovisno o socio-ekonomskom položaju i statusu osobe) i suđenje po istim pravilima. Oba spomenuta principa vladavine prava (ograničenje vlade i jednakost pred zakonom) pretpostavljaju neovisno i nekorumpirano sudstvo koje će dosljedno slijediti pravna pravila. Osim toga, pretpostavljaju da će takvim društvenim uređenjem građani biti ojačani za obraćanje pravnom sustavu i ”testiranje principa” (Kleinfeld Belton, 2005: 10). Pravo i poredak odrednica je vladavine prava usmjerena na zaštitu pojedinaca i njihova vlasništva od drugih i u odnosu na državu. Predvidivost i učinkovitost sudstva ključni su kako bi građani vidjeli pravni sustav i njegove institucije kao sredstava rješavanja sporova, čime je ovaj princip direktno povezan s pravom i poretkom, budući da imajući ovakva uvjerenja građani neće rješavati sporove na ”svoje” načine. Kleinfeld Belton (2005) uz ovaj aspekt vladavine prava veže i pitanje kašnjenja u presudama, a koje potkapa sve dosad spomenute principe vladavine prava, dok se promoviranjem ljudskih prava utvrđuje značaj kulturalnih ideja i vrijednosnih sadržaja nad strogo tehničkim aspektima funkcioniranja pravnog sustava obilježenog vladavinom prava.

No, ni supstantivni pristup nije idealan i bez kritike; Hachez i Wouters (2013) ističu da je u ovom slučaju problem u binarnom pristupu koji onemogućuje empirijsko mjerenje vladavine prava.

> „Rasprava o vladavini prava trebala bi se ponovno fokusirati na definiranje pravih uvjeta za funkcioniranje pravnog sustava, a ne na kontrolnu listu formalnih ili supstantivnih svojstava koja pravna pravila mogu ili ne moraju imati. Za nas, postizanje vladavine prava ne odnosi se na pojedinačna pravna pravila koja poštuju 'vladavinu prava' i njezin skup uvjeta, nego da li mehanika djelovanja pravnog sustava pogoduje idealu vladavine prava, tj. idealu društva u kojem su zakonska pravila vektor društvene harmonije, a ne vektor ugnjetavanja ili proizvoljnosti“ (Hachez i Wouters, 2013: 11-12).

Dakle, vladavina prava predstavlja ideal društvenog uređenja vođen pravnim sustavom i pravnim pravilima koji odražavaju standarde društvenog poretka. No, postojanje uređenog pravnog sustava u društvu ne jamči vladavinu prava, već zakoni i pravni sustav moraju ispunjavati uvjete vladavine prava da bi i društvo bilo organizirano i vođeno vladavinom prava. Te uvjete Hachez i Wouters (2013) nazivaju pravnom valjanošću (engl. *legal validity*), a da bi se neko društvo i uređenje mogli opisati vladavinom prava, pravni sustav i pravna pravila moraju odgovarati trima dimenzijama pravne valjanosti: kognitivna (dimenzija zakonitosti),

empirijska (dimenzija efikasnosti i djelotvornosti) i aksiološka, odnosno vrijednosna (dimenzija legitimnosti). Operacionalno i empirijski izvediv pristup vladavini prava, koji nadvladava raskorak između proceduralnog i supstantivnog, u kojem je pravni sustav ideal organizacije zajednice i društvenog sklada, jamac u borbi protiv opresije i arbitrarnosti, Hachez i Wouters (2013) određuju načelima pravne sigurnosti te efikasnosti institucija pravnog sustava i policije.

Detaljnije određenje vladavine prava spajanjem supstantivnih i proceduralnih komponenti prema Leal-Arcasu (2014) uključuje pristup pravdi i pravosuđu, pravnu sigurnost, proporcionalnost, jednakost i ne-diskriminaciju te transparentnost. Pritom su glavne odrednice načela dostupnosti pravde i pravosuđa dostupnost sudova, njihova neovisnost i nepristranost, profesionalnost pravnika te implementacija pravnih odluka. Ključne odrednice proceduralnog aspekta vladavine prava su mogućnost ispunjavanja prava na obranu, prava na saslušanje i prava na dobro vođenje slučaja/administraciju. Pravna sigurnost pak predstavlja princip prema kojem bi „građanin, prije poduzimanja bilo koje akcije trebao znati koje će pravne posljedice uslijediti“ (Leal-Arcas, 2014: 3). Proporcionalnost se odnosi na odnos između ciljeva i sredstva kojima se reguliraju odnosi kroz pravo, dok se princip jednakosti i ne-diskriminacije obilježava poštivanjem prava i sloboda i zaštitom interesa kroz ujednačen tretman neovisno o spolu, dobi, rasnoj i nacionalnoj pripadnosti. Načelo transparentnosti odnosi se na dostupnost informacija i mogućnost ispunjavanja prava na pristup informacijama (Leal-Arcas, 2014).

Principi vladavine prava Venecijanske komisije

Za razumijevanje koncepta vladavine prava od velikog su značaja i međunarodni dokumenti koji oblikuju ili usmjeravaju demokratski razvoj tranzicijskih zemalja. Među najznačajnijima u tom pogledu svakako su stajališta Europske komisije za demokraciju putem prava (tzv. Venecijanska komisija) na čije se ideje o ustavnosti i zakonitosti već niz godina oslanja i Ustavni sud RH (Smerdel, 2013). Pritom nije riječ o pozitivnim propisima (zakonima ili međunarodnim ugovorima), već o usuglašenim preporukama stručnjaka u području (engl. *soft law*) (Smerdel, 2013).

Venecijanska komisija (2011) prvenstveno stavlja naglasak na nužnost definiranja ključnih, zajedničkih smjernica i karakteristika vladavine prava, kako bi se nacionalnim i međunarodnim organizacijama i institucijama omogućilo adekvatno i ujednačeno implementiranje, primjena te praćenje temeljnih vrijednosti vladavine prava. S tim u vezi istaknuta je razlika između pravne

države i vladavine prava – dok se elementi pravne države navode u ustavu i usmjereni su na samoodređenje države, vladavina prava proizlazi iz sudova.

> „Vladavina prava je u pravom smislu neodvojiv dio demokratskog društva i pojam vladavine prava zahtijeva da se donositelji odluka prema svima odnose dostojanstveno, jednako i racionalno te u skladu sa zakonom te da postoji mogućnost osporavanja odluke zbog nezakonitosti pred nezavisnim i nepristranim sudovima, gdje se vode pošteni postupci. Vladavina prava tako se odnosi na vršenje vlasti i odnos između pojedinca i države“ (Venecijanska komisija, 2011: 5).

Iz navedenog određenja proizlazi osam ključnih odrednica vladavine prava prema Venecijanskoj komisiji (2011: 9): dostupnost zakona (da je razumljiv, jasan i predvidljiv); pitanja zakonskog prava treba normalno odrediti zakon, a ne diskrecija; jednakost pred zakonom; vlast se mora izvršavati zakonito, pošteno i razumno; ljudska prava moraju biti zaštićena; moraju se osigurati sredstva za rješavanje sporova bez nepotrebnih troškova ili kašnjenja; suđenja moraju biti pravedna; država mora poštovati svoje obveze u međunarodnom pravu, kao i u nacionalnom pravu.

Kako bi osigurala jedinstveni način razumijevanja i praćenja napretka u ostvarivanju demokratskog ideala vladavine prava, Venecijanska komisija (2011) navedene odrednice razlaže kao ključne principe vladavine prava. Princip zakonitosti podrazumijeva da se zakon mora poštivati, kako od strane pojedinaca, tako i od javnih i privatnih institucija. Zakon bi se trebao u punini primjenjivati, što podrazumijeva i transparentan, odgovoran i demokratski proces donošenja zakona. S druge strane, princip pravne sigurnosti (engl. *legal certainty*) prvenstveno se temelji na dostupnosti pravnih pravila i primjene istih na predvidljiv i konzistentan način, kako bi bile jasne posljedice i time predstavljale smjernice za regulaciju društvenih odnosa i ponašanja. S tim je izravno povezan i treći princip, zabrana arbitrarnosti, kojim se stavlja naglasak na nužnost izbjegavanja nepoštenih, nerazumnih, irelevantnih ili opresivnih odluka koje su suprotne ideji vladavine prava. Nezavisno i nepristrano pravosuđe kao osnovu za djelovanje ima princip ne-diskriminacije i jednakosti pred zakonom, odnosno jednake i konzistentne implementacije zakona. Ne-diskriminacija i jednakost pred zakonom temelje se na jednakoj primjeni zakona i jednakoj pravnoj zaštiti bez privilegija. Navedeni se principi preklapaju s poštivanjem ljudskih prava, koje se očituje u pravu na pristup pravdi, pravu na profesionalno suđenje, pravu na saslušanje i pošteno suđenje, pravu na učinkovit pravni lijek te presumpciju nevinosti dok se ne dokaže krivnja. Kao specifičnu skupinu izazova za vladavinu

prava Venecijanska komisija (2016) izdvaja korupciju i sukob interesa, a koje iziskuju postojanje preventivnih mjera.

Istaknuti principi vladavine prava predstavljaju alat kojim bi se trebale koristiti državne institucije s ciljem razvoja i poboljšanja svojih sustava. No, Komisija naglašava i značaj društva, odnosno kontekstualnih uvjeta koji utječu na vladavinu prava.

> „Prisutnost (ili odsutnost) zajedničke političke i pravne kulture u društvu“ – „Važno je da u svakoj državi snažna politička i pravna kultura podupiru određene mehanizme i postupke vladavine prava, koji se mogu stalno provjeravati, prilagođavati i poboljšavati. (...) Vladavina prava može cvjetati samo u zemlji čiji se stanovnici osjećaju kolektivno odgovorni za provedbu koncepta, čineći ga sastavnim dijelom vlastite pravne, političke i društvene kulture“ (Venecijanska komisija, 2016: 10).

5.2. Vrijednosni standard katektičke orijentacije – pravednost

Katektička motivacijska orijentacija zasniva se na afektima prema pravnom sustavu. Određena je ekspresivnim simbolima, standardima zahvalnosti (engl. *appreciative*) kojima pojedinac izražava (ne)zadovoljstvo djelovanjem pravnog sustava i ispunjenja potreba i očekivanja koja su pred pravni sustav postavljena.

Ključan standard katektičke orijentacije prema pravnom sustavu je pravednost; ona predstavlja zajednički ideal dobra (Blomgren Bingham, 2008), okvir za djelovanje i procjenu pravnog sustava, a ujedno je i standard djelovanja pravnog sustava.

Slično kao i kod koncepta vladavine prava, i koncept pravednosti u literaturi je utemeljen na širim idejama liberalne ustavne demokracije, a među vodećim autorima ovog područja svakako valja izdvojiti Johna Rawlsa. Njegov se koncept pravednosti temelji na institucijama, odnosno osjećaju (engl. *sense of justice*) da su društvene institucije generatori pravednosti, prve vrline, a koju još naziva i moralnim načelom za dobar život u nekom društvu. Zadaća je tih osnovnih struktura društva raspodjela prava i obveza na način kojim će se osigurati društvena stabilnost i kooperacija (Berdica, 2013). Pravedno djelovanje institucija temelj je za generiranje osjećaja pravednosti kod građana, koji ih potom motivira na istovjetno, pravedno djelovanje (Matan, 2008; Berdica 2013). U suprotnom, nejednakost i nestabilnost unutar demokratskih društava i njihovih institucija vodi osjećaju resantimana (engl. *ressentiment*) (Matan, 2008).

Razmatranje ostvarenja pravednosti u pravnom sustavu temelji se na početnom određenju osnovnih odrednica njegova djelovanja, odnosno funkcija čije se konture nalaze u ranije istaknutim supstantivnim i proceduralnim odrednicama vladavine prava. „Društvene funkcije prava karakteristično provode pravne institucije utemeljene i regulirane na osnovi brojnih zakona“ (Raz, 1979/1983: 167). Budući da jednu ili više društvenih funkcija može ispunjavati više institucija, kroz više pravnih normi, Raz navodi opću klasifikaciju društvenih funkcija prava, koje predstavljaju namjeru ili posljedicu djelovanja prava i koje provodi svaka pravna institucija. Temeljna je razlika pritom između direktnih i indirektnih društvenih funkcija prava. Direktne su one funkcije prava koje se ostvaraju poštivanjem i primjenom prava, a koje se dijele na primarne i sekundarne. Primarne direktne funkcije prava utječu na društvo, ujedno predstavljaju razloge i opravdanje za postojanje prava i zakona. Raz (1979/1983) ističe četiri primarne funkcije prava: sprječavanje nepoželjnog ponašanja i osiguravanje poželjnog ponašanja (prekršajno i kazneno pravo); osiguravanje sredstava za uređenje privatnih odnosa

među pojedincima (privatno pravo i kazneno pravo; uređenje prava, obveza, restrikcije); pružanje usluga i preraspodjela dobara; rješavanje nereguliranih sporova (djelovanjem sudova, arbitražom). Ispunjavanje sekundarnih funkcija održava pravni sustav; one omogućavaju (operativno) ispunjenje primarnih funkcija. Sekundarne funkcije se pak dijele na dvije skupine, od kojih se jedna bavi procedurama izmjene zakona, a druga skupina usmjerena je na regulaciju djelovanja institucija koje primjenjuju zakon. Indirektne funkcije prava su pak one „čije se ispunjavanje nalazi u stavovima, osjećajima, mišljenjima i načinima ponašanja koja nisu poštivanje zakona ili primjena zakona, nego koje su posljedica znanja o postojanju zakona ili prihvaćanja primjene prava“ (Raz, 1979/1983). Naznačena distinkcija između primarnih i sekundarnih funkcija pravnog sustava osnova je za razlikovanje tipova pravednosti.

5.2.1. Vrste i odrednice pravednosti pravnog sustava

Koncept pravednosti, baš kao i vladavine prava, različito je tumačen i predstavljen kroz različite tipove pravednosti. U literaturi se kao posebne vrste izdvajaju proceduralna i distributivna pravednost, formalna i materijalna pravednost, korektivna, interpersonalna te drugi oblici pravednosti koji nisu isključivo vezane za pravni sustav i pravo. Osim toga, neki od specifičnih tipova pravednosti čine sastavne dijelove drugih, viših kategorija pravednosti (Blomgren Bingham, 2008).

Temeljno razlikovanje elemenata i aspekata pravednosti u pravu započinje podjelom na proceduralnu i distributivnu pravednost. U proceduralnoj pravednosti – pravednosti kao pravičnosti, Rawls razlikuje savršenu proceduralnu pravednost, čistu proceduralnu pravednost i nesavršenu proceduralnu pravednost. Cilj savršene proceduralne pravednosti je postizanje savršene distributivne pravednosti. Čista proceduralna pravednost temelji se na ispunjavanju utvrđene procedure, dok nesavršenu proceduralnu pravednost Rawls vidi kao neizbježnu ljudsku pogrešku u presuđivanju (Blomgren Bingham, 2008).

Općenito, proceduralna se pravednost temelji na percepciji sudionika o pravednosti/pravičnosti (engl. *fairness*) pravila i procedura te uključuje: nepristranost, neutralnost u vođenju procesa i donošenju odluke, ukazivanje prilike za saslušanjem, tretiranje sudionika s poštovanjem, odluke utemeljene na proceduri (Blomgren Bingham, 2008). Na istom tragu, Leventhal (2008, u: Estévez López, Rachitskiy i Rodríguez, 2013) izdvaja šest kriterija proceduralne pravednosti: konzistentnost u primjeni pravila, procedura; otklanjanje pristranosti, odnosno neutralnost pri

donošenju odluka; točnost informacija na kojima se temelje procedure; ispravljivost, odnosno postojanje žalbenog postupka kojim se mogu ispraviti pogreške; zastupljenost/predstavljanje svih društvenih grupa; usklađenost procedura s moralnim i etičkim standardima. Za Tylera (2003) su ključni elementi proceduralne pravednosti u pravnom smislu: kvaliteta donošenja odluka, kvaliteta tretmana, opravdanost djelovanja te mogućnost žalbe na nepravednu odluku. Pritom se kvaliteta donošenja odluke temelji na neutralnosti i nepristranosti odlučivanja koje je utemeljeno na objektivnim informacijama i konzistentnoj primjeni zakona, bez predrasuda. Kvaliteta tretmana prepoznaje se u međusobnom odnošenju s dostojanstvom i poštovanjem, uz priznavanje individualnih prava, prepoznavanje specifičnosti situacije u kojoj se pojedinac nalazi. Na osjećaj proceduralne pravednosti utječe i predstavljanje, objašnjavanje opravdanih razloga i motiva za djelovanje na određeni način te mogućnost žalbe na nepravednu odluku (Tyler, 2003). Proceduralna pravednost dakle predstavlja način rješavanja konflikta (Maynard i Manzo, 1993) te je osnova za jačanje percepcije o pravnom sustavu i njegova legitimiteta među građanima (Estévez López, Rachitskiy i Rodriguez, 2013).

Kao specifične podtipove proceduralne pravednosti Maynard i Manzo (1993) izdvajaju jednakost pred zakonom – formalna pravednost – te usmjerenost na specifičnosti slučaja, odnosno osobe, te važnosti poštivanja društvenih vrijednosti – supstantivna pravednost. Babić (1987) pak izdvaja materijalnu pravednost, usmjerenu na sam sadržaj pravne norme, dok formalna propitkuje pravni postupak i pravnu odluku. Upravo formalnu pravednost, odnosno zakonitost ili legalnost Babić (1987) izjednačava s pitanjem jednakosti u pravu – jednakosti primjene prava na sve slučajeve.

S druge strane, distributivna pravednost predstavlja percepciju (zadovoljstvo) ishoda procesa. Pozivajući se na Rawlsa, Blomgern Bingham (2008) te Maynard i Manzo (1993) distributivnu pravednost određuju kao alokacijsku pravednost, raspodjelu dobara među pojedincima. „Distributivna pravda postoji kada se raspodjela ishoda smatra primjerenom i u skladu s implicitnim normama određene situacije" (Adams, 1965, u: Estévez López, Rachitskiy i Rodriguez, 2013: 156).

Kao i u slučaju proceduralne pravednosti, i u slučaju distributivne pravednosti navodi se niz specifičnih podtipova. Tako se razlikuju distributivnu i korektivnu pravednost, pri čemu je osnova diferencijacije cilj razdiobe prava i dobra (Gardner, 2000). Dok je distributivna pravednost usmjerena na osiguravanje geometrijske proporcionalnosti i raspodjele dobara, korektivna pravednost postiže se aritmetičkom proporcionalnošću i oduzimanjem prava i

dobara. Za razliku od distributivne pravde usmjerene na alokaciju dobara, korektivna je pravednost usmjerena na primjenu sankcija, kazni, restitucije ili kompenzacijskih mjera u području prava od strane pravnog sustava prilikom rješavanja specifičnih kaznenih, prekršajnih i drugih slučajeva (Hall, 1971). No, za Blomgren Bingham (2008) korektivna je pravednost samo jedan od oblika supstantivne, odnosno materijalne pravednosti.

5.3. Vrijednosni standard evaluativne orijentacije – legitimnost

Dok se u kognitivnim i katektičkim orijentacijama pojedinac usmjerava na pravni sustav, evaluativna motivacijska orijentacija odnosi se na vlastito pozicioniranje pojedinca u odnosima s pravnim sustavom. Razmatranje vlastite uloge i ponašanja određeno je moralnim standardom kojim se procjenjuju posljedice djelovanja, kako za pojedinca, tako i za širu okolinu i sam pravni sustav. Evaluativna orijentacija, ključni model orijentacije prema pravnom sustavu, može se vrijednosno odrediti legitimnošću pravnog sustava, budući da upravo legitimnost predstavlja okosnicu stabilnosti i funkcionalnosti pravnog sustava, a ujedno je i osnova odnosa pojedinca prema pravnom sustavu (Fagan, 2008).

Legitimnost prava i pravnog sustava može se objasniti trima koncepcijama – pravnom, moralnom i sociološkom, a koje se mogu, ali i ne moraju preklapati (Fallon, 2005). Pravna legitimnost temelji se na procjeni zakonske utemeljenosti putem pravnih normi. Njome se uglavnom vode pravnici u razmatranju i opravdanju zakona i pravnih odluka (Wells, 2007). Moralna koncepcija legitimnosti polazi od moralnog opravdanja za postojanje pravnog autoriteta i procjene da je djelovanje autoriteta vrijedno poštovanja. Sociološko razmatranje legitimnosti usmjereno je na prihvaćanje, poštovanje i poslušnost prema pravnim autoritetima. Legitimnost ovog tipa imaju zakoni i pravne institucije te njihove odluke za koje postoji javno, opće opravdanje te se procjenjuju prikladnima i vrijednima prihvaćanja, bez prijetnje sankcija ili mogućnosti nagrađivanja. Specifičnost sociološki razmatrane legitimnosti proizlazi iz činjenice da se pravna i moralna legitimnost temelje na normativno uređenim kriterijima prava i morala, dok je sociološka legitimnost deskriptivne, ujedno i varijabilne prirode (Fallon, 2005). Stoga sociološki razmatrana legitimnost pravnog sustava predstavlja osnovu za konceptualno-operacionalno određenje komponente evaluativne orijentacije pravne kulture.

Centralno mjesto u razumijevanju i analizi sociološkog poimanja legitimnosti ima Weberovo određenje prema kojem je presudno osiguravanje kontinuiteta poštivanja i poslušnosti prema nositelju moći, u ovom slučaju pravnom sustavu. Za autoritet nije dovoljna prisila, već je ključna dobrovoljna poslušnost.

> „Legitimitet je psihološko svojstvo vlasti, institucije ili društvenog uređenja koje navodi one koji su s njima povezani da vjeruju da je prikladan, ispravan i pravedan. Zbog legitimiteta, ljudi smatraju da bi se trebali prikloniti odlukama i pravilima, slijedeći ih dobrovoljno iz obveze, a ne iz straha od kazne ili očekivanja nagrade“ (Tyler, 2006, u: Jackson i Gau, 2016: 8)

Legitimnost podrazumijeva prihvaćanja postojanja institucija, njihovog autoriteta i prava da provode silu. Drugim riječima, ona predstavlja opravdanje za postojanje i djelovanje pravnih institucija (Jackson et al., 2012). To ujedno podrazumijeva postojanje zajedničkih vrijednosti (između pojedinca i pravnog sustava) temeljem kojih pojedinac, samoregulacijom, sudjeluje u društvenom životu (Fagan, 2008). Osjećaj dužnosti poštivanja zakona posljedica je internaliziranih vrijednosti te osjećaja da pravne institucije, kojima se daje legitimitet, s građanima dijele moralne vrijednosti, radi čega daju i primjenjuju najbolja rješenja (Jackson i Gua, 2016).

Unutar sociološke koncepcije legitimnosti pravnog sustava tri su važna aspekta. Institucionalna legitimnost usmjerena je na opravdanje i prihvaćanje djelovanja određene institucije. Legitimnost institucija je difuzna – procjena da je pravna institucija vrijedna poštovanja relativna je i ovisi o trenutku (Fallon, 2005). Supstantivna legitimnost odnosi se na pravne akte i sudske presude koji se procjenjuju sadržajno točnima, opravdanima. Treći oblik sociološki određene legitimnosti je autoritativan. Jednako kao i supstantivna, autoritativna legitimnost odnosi se na pravne akte koje javnost odobrava, na njih pristaje te im se pokorava (Fallon, 2005). Važnost razlikovanja ovih aspekata naglašava i Sadurski (2006) – neposluh se može izraziti samo prema određenom pravnom pravilu; i u slučaju opetovanog nepoštivanja pravnih normi i odluka ne mora biti riječ o institucionalnoj nelegitimnosti pravnog sustava.

Istraživanjima legitimnosti propitkuje se osjećaj odgovornosti i obveze slijeđenja pravnih autoriteta i njihovih odluka koja su potencijalno u suprotnosti ili kojima su alternativa osobna moralna viđenja neke situacije. Legitimnost u tom smislu podrazumijeva uvažavanje standarda adekvatnog ponašanja kakvim ga propisuje autoritet (Tyler, 2003), a gubitkom legitimnosti pravni sustav gubi svoju posredujuću ulogu između pojedinca i situacije (Sadurski, 2006), stabilnost i integrativnu funkciju.

5.3.1. Iskazi legitimnosti pravnog sustava

Među značajnijim i u literaturi istaknutijim objašnjenjima uloge legitimnosti pravnog sustava je Tylerov procesni model regulacije, suprotan ideji o poštivanju zakona radi prijetnje sankcija. Tyler je usmjeren na dobrovoljno i samoregulirajuće ponašanje sukladno pravnim normama, koje je utemeljeno na legitimnosti pravnih institucija, koja je pak posljedica percipirane proceduralne pravednosti pravnih institucija. Pitanje legitimnosti pravnog sustava i prava prepoznaje se u ponašanju građana u odnosima s istim, a Tyler (2003) izdvaja tri ključna:

trenutno/neposredno, dugoročno i svakodnevno poštivanje zakona. Trenutno/neposredno poštivanje zakona (engl. *immediate compliance*) odnosi se na poslušnost prema odlukama pravnih i policijskih autoriteta u trenutku njihovog donošenja ili primjene. Ovaj tip ponašanja počiva na ideji ispunjavanja jedne od ključnih funkcija prava – regulacije ponašanja. U svakoj situaciji (Tyler navodi primjere situacija iskazivanja neposlušnosti na odluke suca o plaćanju alimentacije ili naredbe policije o zaustavljanju vozila pod utjecajem alkohola) postoji mogućnost da se pojedinac odazove ili ne odazove, odnosno pokaže (ne)poštivanje i poslušnost prema odluci pravnog autoriteta.

> „U neposrednoj prisutnosti policajca ili kada su na sudu pred sucem, ljudi će se vjerojatno pridržavati odluka ovih pravnih tijela. Kad su vlasti prisutne, a ponašanje osobe vidljivo, najveća je mogućnost da će se moć pravnih autoriteta provesti i da će se ljudi suočeni s takvom mogućnošću prisile vjerojatno prikloniti“ (Tyler, 2003: 289).

Dugoročno osiguravanje poštovanja i pristanka na pravnu regulaciju temelji se na snažnijem utjecaju motivacije i samoregulacije pojedinca, a ne na oslanjanju na prisutnost policije i sudova te stalnu prijetnju prisile i sankcija. Svakodnevno ponašanje povezano s pravom (engl. *everyday law-related behavior*) je ponašanje vođeno općim poštivanjem prava i zakona. Upravo u tom tipu ponašanja Tyler (2003) prepoznaje snagu i efikasnost pravnog sustava, a dijeli ga na: opće poštivanje prava/zakona, suradnju s pravnim institucijama (npr. prijavljivanje prekršaja i zločina) i potporu jačanju prava.

Poslušnost i suradnja s pravnim autoritetima, kao i drugi oblici odnosa s pravnim sustavom motivirani su različitim faktorima. Instrumentalno, ili racionalno vođeno ponašanje prema pravu i pravnim institucijama je ponašanje uvjetovano rizikom, odnosno procjenom troškova i koristi protuzakonitog ponašanja. Drugim riječima, ovdje je pitanje snage i utjecaja društvene kontrole, prijetnje sankcijama ili stvarnog kažnjavanja. Pritom je, kako ističe Tyler (2003), značajniji utjecaj osjećaja prijetnje ili rizika za kažnjavanje, nego snaga same kazne. To ukazuje na važnost učinkovitog i primjerenog djelovanja pravnih institucija i službenika koje će snažnije doprinijeti dugoročnom nekršenju zakona, nego što će to, npr. usred početnog intenzivnog medijskog izvještavanja, kratkoročno činiti velike kazne (Tyler, 2003).

Osim procjene rizika od kazne, Tyler (2003) kao jedan od faktora koji utječe na ponašanje prihvaćanja i suradnje s pravnim institucijama navodi efikasnost policije i sudova u rješavanju društvenih problema i kršenja zakona. No, važan je i osjećaj moralne vjerodostojnosti, kako

pravila koje se percipira ispravnim i opravdanim, tako i etičkog postupanja onih koji su u službi osiguravanja poštivanja zakona (Fagan, 2008).

Kao ključan razlog za poštivanje prava i ponašanje u skladu sa zakonom, čak i kada nije u svrhu ispunjavanja individualnih interesa, Tyler (2003) prepoznaje u osjećaju pravednosti. „Takve motivacije za pravdu uključuju spremnost na prihvaćanje ishoda ako se na njih gleda kao na pravedne (distributivna pravda) i spremnost da se prihvate ishodi koji se postižu postupcima koji se smatraju pravednim (procesna/proceduralna pravda)“ (Tyler, 2003: 292). Legitimnost pravnog sustava oblikovana je distributivnom pravednošću, odnosno procjenom i percepcijom da odvjetnici, tužitelji, policija i suci na jednaki način štite prava svih građana (Tyler, 2003). Ona je ugrožena i poljuljana percepcijom da snaga sankcije nije proporcionalna ozbiljnosti prekršaja, zločina ili da su kazne za različite pojedince, društvene skupine nejednake (Fagan, 2008).

Pored istaknutih faktora, Tyler (2003) naglašava da je za ponašanje trenutnog poštivanja i prihvaćanja prava presudna procjena proceduralne pravednosti. Ona ima snažniji utjecaj na ponašanje odobravanja pravnog autoriteta u neposrednom kontaktu, nego što ima distributivna pravednost. Čak i u slučaju nezadovoljstva ishodom, ako su segmenti proceduralne pravednosti bili zadovoljavajući, pojedinac će prihvatiti ishod. Percepcija i iskustvo pravednosti u kontaktu s pravnim sustavom, ponajprije u dimenzijama proceduralne pravednosti, utječu na kooperativno ponašanje, odnosno veću sklonosti za prijavljivanjem, odnosno obraćanjem za pomoć pravnom sustavu, kao i veće poštivanje zakona (Wilson, 2012).

Na legitimnost u velikoj mjeri utječe i osobno iskustvo s pravom i pravnim institucijama. Nezadovoljstvo ili procjena proceduralno i distributivno nepravednog djelovanja pravnog sustava u osobno proživljenom iskustvu utječe negativno na legitimnost pravnih institucija te budi sumnju u moralne vrijednosti koje bi trebale svima biti zajedničke (Fagan, 2008). Iskustvo poštenog (proceduralno pravednog) tretmana od strane pravnih institucija i službenika ključno je i za buduće kontakte, odnosno ponašanja usmjerena prema pravu i pravnim autoritetima te dugoročno poštovanje i pristajanje na pravnu regulaciju (Tyler, 2003).

Naposljetku, u razmatranju odnosa prema pravnom sustavu neizostavno je povjerenje, koje se često i izjednačava s legitimnošću pravnog sustava. No, za Jacksona i Gau (2016), povjerenje i legitimnost predstavljaju međusobno nezavisne oblike uvjerenja koji mogu motivirati na ponašanjem prema autoritetu. „Povjerenje je uvjerenje da će osoba na određenoj dužnosti izvršiti svoju ulogu na način koji je u skladu s društveno definiranim normativnim očekivanjima

povezanim s tom ulogom“ (Jackson i Gau, 2016: 6). Povjerenje se temelji na izgrađenoj slici o adekvatnosti ponašanja i djelovanja autoriteta. Ono može biti jedan od faktora koji će utjecati, odnosno motivirati građane na djelovanje prema autoritetu koji ga je zaslužio – npr. traženje pomoći od dužnosnika za kojeg je procijenjeno da ispunjava očekivanja sukladno funkciji koju obnaša, prijavljivanje nepropisnog djelovanja drugih (Jackson i Gau, 2016). Povjerenje predstavlja percepciju o usklađenosti djelovanja, u ovom slučaju pravnih institucija, s normativnim očekivanjima koje prevladavaju u društvu. Dakle, pravne institucije mogu uživati visoku legitimnost u društvu koja se temelji na različitim percepcijama, prosuđivanju u reagiranju na zakone i pravne autoritete, a da građani imaju nisko povjerenje (Jackson, Maguire i Kuhns, 2014)

Slika 3. Teorijsko – konceptualna shema pravne kulture

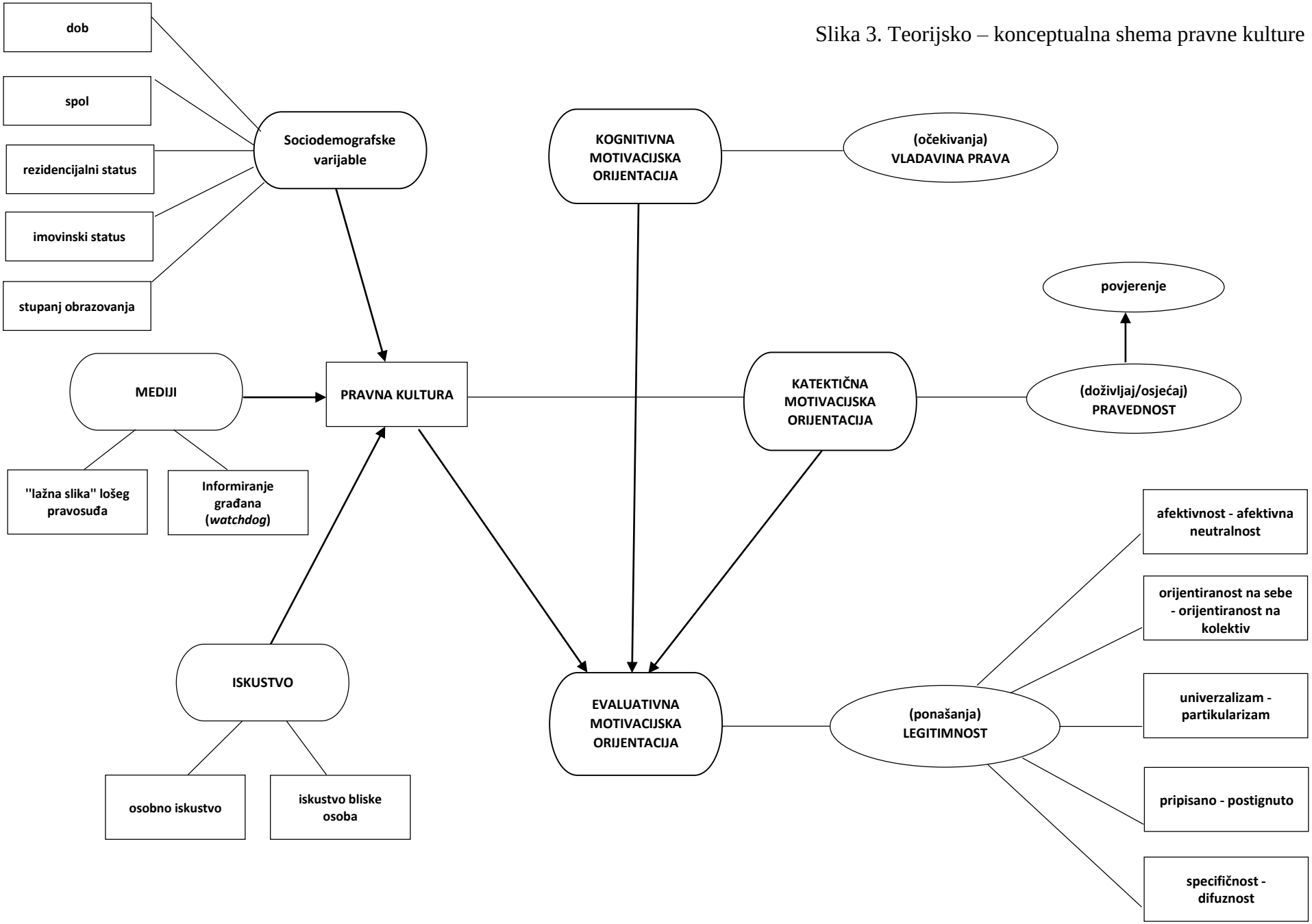

II. DIO – EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ciljevi empirijskog dijela disertacije ostvareni su pristupom mješovite metodologije. Ona se najjednostavnije može opisati kao spajanje najmanje jednog kvalitativnog i jednog kvantitativnog segmenta empirijskog istraživanja, od kojih jedan čini osnovnu a drugi dodatnu empirijsku komponentu (Morse i Niehaus, 2009). Primjenom mješovite metodologije nastoji se ojačati ili nadomjestiti nedostatke jednog empirijskog pristupa, ponuditi čvršće odgovore na različita, ali povezana istraživačka pitanja, produbiti razumijevanja o istraživanom fenomenu te potaknuti interdisciplinarni i multiparadigmatski pristup istraživanom problemu (Guest, MacQueen i Namey, 2012). Greene, Caracelli i Graham (1989) istaknule su pet oblika primjene istraživačkog dizajna mješovite metodologije:

- triangulacija – ispitivanje konvergentnosti rezultata istraživanja različitim metodama;
- komplementarnost – potkrepljenje i ilustracija rezultata jednog istraživanja nalazima istraživanja provedenim drugom metodom;
- razvoj – korištenje rezultata istraživanja provedenog jednom metodom za razvoj ili informiranje istraživanja drugom metodom;
- inicijacija – promjena pitanja ili razmatranje rezultata istraživanja temeljem nalaza drugog istraživanja;
- ekspanzija – proširenje opsega istraživanja korištenjem različitih metoda.

Iako je pristup mješovite metodologije poznat i korišten u znanstvenim istraživanjima već dulji niz godina, u novije vrijeme znanstvenici upozoravaju na važnost diferencijacije između mješovite metodologije i istraživačkog dizajna višestrukih metoda (engl. *multiple method design*). Razlika tih dvaju pristupa prepoznaje se u povezanosti metoda – dok su u pristupu mješovite metodologije empirijske komponente međusobno povezane i neodvojive, dizajn višestrukih metoda omogućava izdvajanje i predstavljanje rezultata jednog empirijskog segmenta nezavisno od drugog, obuhvaćenog istim istraživačkim projektom (Morse i Niehaus, 2009). Također, u istraživačkom dizajnu mješovite metodologije važan je i vremenski slijed, pri čemu se razlikuju istovremeni i postupni, odnosno sekvencijalni dizajn. Dok istovremeni dizajn (engl. *concurrent design*) podrazumijeva istovremeno provođenje, kompariranje i interpretaciju rezultata prikupljenih različitim metodama (ujedno podrazumijeva triangulaciju), u sekvencijalnom dizajnu istraživanja (engl. *sequential design*) jedan skup podataka koriste se

kao izvor informacija za sljedeću fazu prikupljanja podataka (eksploratorni) ili kao objašnjenje rezultata prethodnog seta podataka (eksplanatorni) (Guest, MacQueen i Namey, 2012).

Ovaj rad temelji se na mješovitoj metodologiji sekvencijalnog dizajna i to tako da prvi dio empirijskog istraživanja – kvalitativno istraživanje metodom polustrukturiranog intervju sa stručnjacima u području prava predstavlja dodatnu (engl. *supplemental component*) komponentu. Cilj korištenja ove metode jačanje je eksplanatorne snage koncepta pravne kulture, odnosno razumijevanje i stjecanje dodatnih znanja o pravnom sustavu te utvrđivanje profesionalno-pravne perspektive o pravnoj kulturi, njezinom potencijalnom utjecaju na pravni sustav i njegovo funkcioniranje. Također, teorijsko-konceptualni okvir i rezultati intervjua koriste se u operacionalizaciji i kreiranju mjernog instrumenta za glavnu komponentu (engl. *core component*) – kvantitativno istraživanje pravne kulture. Cilj istraživanja metodom ankete je ispitivanje obilježja pravne kulture u Hrvatskoj, odnosno utvrđivanje zastupljenosti elemenata pravne kulture i njihove povezanosti sa sociodemografskim karakteristikama hrvatskih građana.

6.1. Kvalitativno istraživanje

Budući da su teorijsko-konceptualnim okvirom prethodno bile definirane domene istraživanja, odnosno granice fenomena, u kvalitativnom dijelu istraživanja korišten je polustrukturirani intervju. Fokus istraživanja na pravu i pravnom sustavu odredio je da sugovornici polustrukturiranih intervjua budu profesionalci iz područja prava, koji posjeduju specifična profesionalna i iskustvena znanja iz tog područja.

6.1.1. Polustrukturirani intervjui s ekspertima

Ključan razlog za izdvajanja ekspertnih intervjua kao posebne metode kvalitativnog istraživanja nalazi se u cilju – svrha provođenja ekspertnih intervjua nije samo prikupljanje informacija, već generiranje tipologija i značenja na osnovu znanja i informacija eksperata. „Metodološka specifičnost ovog tipa intervjua ne nalazi se u 'ekspertu' kao objektu istraživanja, već u istraživačevom interesu za specifično oblikovanim znanjem“ (Bogner i Menz, 2009: 72).

Cilj ekspertnog intervjua nije ni prikupljanje informacija o samom ekspertu/sugovorniku niti propitivanje njegova činjeničnog znanja o ispitivanom području. Fokus ekspertnog intervjua usmjeren je na konstrukciju značenja (Bogner i Menz, 2009), odnosno načine na koje ekspert pridaje značenje činjenicama, problemima, pojavama, teorijskim postavkama, uvriježenim vjerovanjima (Littig, 2009). Osnovna je pretpostavka da će se kroz razgovor iskristalizirati specifični tipovi znanja, koja su povezana s teorijskim i metodološkim postavkama ekspertnog intervjua (Pfadenhauer, 2009). Pritom se razlikuju tri tipa ekspertnih znanja:

- tehničko znanje predstavljaju informacije o djelovanju i događanjima vođenim određenim pravilima; informacije o sistematiziranom i rutiniziranom procesu djelovanja u određenom području, a koja se uglavnom stječu kroz specifično stručno obrazovanje;

- procesno znanje odnosi se na informacije o djelovanju, ali i interakcijama, organizacijskom uređenju, prošlim i sadašnjim događanjima, ekspertovo viđenje područja u kojem djeluje; ne radi se samo o tehničkom znanju koje proizlazi iz kvalifikacije i obrazovanja, već i o informacijama koje su nastale kroz praksu i iskustvo rada u području;

- interpretativno znanje je ekspertova subjektivna orijentacija praćena činjenicama i pravilima, koja nudi prikaz različitih ideja i značenja (Bogner i Menz, 2009).

S obzirom na različite tipove znanja, razlikuju se i vrste ekspertnih intervjua (Bogner i Menz, 2009):

- eksploratorni (engl. *exploratory*) intervju predstavlja alat za stvaranje inicijalnih ideja o temi/području koje je novo ili slabo istraženo; cilj je strukturiranje istraživačkog područja i generiranje hipoteza. Trebao bi biti što otvoreniji, manje strukturiran, tek s naznakama centralnih dimenzija istraživane teme. Cilj ovog intervjua, radi čega se značajno razlikuje od ostala dva tipa, je skiciranje područja, a ne sistematizacija i standardiziranje podataka o nekoj temi;

- sistematizirajući (engl. *systematizating*) ekspertni intervju povezan je s istraživačkom varijantom jer ima cilj prikupiti ekspertno (objektivno) znanje o istraživačkoj temi. U ovom tipu intervjua cilj je prikupiti sistematizirano i zaokruženo znanje, koje se velikim dijelom akumuliralo kroz ekspertovo iskustvo. Ekspert u ovom slučaju ima „objektivne" informacije, provjereno znanje iz specifičnog područja koje nije dostupno istraživaču, a koji može prikupiti te informacije pomoću dobro razrađenog vodiča za intervju;

- ekspertni intervju za generiranje teorija (engl. *theory-generating*) za cilj ima „otvaranje i rekonstrukciju subjektivne dimenzije ekspertnog znanja" (Bogner i Menz, 2009: 47). Subjektivne orijentacije eksperta ovdje se koriste za formiranje teorije. Na osnovi informacija prikupljenih kroz ekspertne intervjue istraživač (induktivno) konstruira konceptualnu shemu i tipologije radi čega se ovakav teorijsko-metodološki pristup direktno povezuje s principima interpretativne sociologije. Prikupljena ekspertna znanja predstavljaju samo temelj za izgradnju teorije – na istraživaču je da kroz tematsku analizu intervju postigne cilj, odnosno izgradi teoriju (Meuser i Nagel, 2009). To znači da je „cilj ekspertnog intervjua koji generira teoriju rekonstrukcija i analiza specifične konfiguracije znanja" (Bogner i Menz, 2009: 55).

Cilj istraživanja određuje i odabir sugovornika iz određene skupine. Budući da je u određenom smislu svaka osoba ekspert u nekom području, odabir uzorka eksperata na samom je istraživaču te ovisi o njegovu istraživačkom području i interesu (Littig, 2009). Stoga je pri regrutiranju sudionika ekspertnih intervjua ključno specifično znanje. Ekspert posjeduje interpretativna (engl. *know-why*) i proceduralna (engl. *know-how*) znanja specifična za područje od interesa istraživaču. Ekspert je pripadnik određene profesionalne elite, iako ne mora nužno imati i formalnu moć unutar profesije (visokopozicionirani član profesionalne zajednice, na vodećoj funkciji u profesionalnoj organizaciji, s mogućnošću donošenja odluka). Dakle, osnovno

određenje eksperta jest njegova pripadnost specifičnom profesionalnom krugu i posjedovanje visoke razine proceduralnog i, napose, interpretativnog znanja karakterističnog za područje od interesa (Littig, 2009). No, budući da često nismo upoznati s distribucijom znanja određene osobe, eksperte biramo temeljem njihovog radnog mjesta (Bogner i Menz, 2009: 53-54), jer određena razina formalne moći upućuje na višu razinu ekspertnog znanja, a ne samo stručnosti u području (Bogner, Littig i Menz, 2009: 8)

Ovdje je važno istaknuti i razliku između ekspertnih i elitnih intervjua. Ekspertni intervjui usmjereni su na prikupljanje informacija iz određenog područja, koja nužno ne trebaju dolaziti od sugovornika s formalnom moći. S druge strane, elitni intervji više su usmjereni na pitanja same pripadnosti određenom krugu, obrascima djelovanja i ponašanja. Dok se kroz elitne intervjue istraživač bavi karijernim putevima, društvenom moći, životnim stilovima, članstvom sugovornika, cilj ekspertnih intervjua su njegova procesna i interpretativna znanja iz specifičnog područja (Littig, 2009).

Osim specifičnosti vezanih uz sam cilj provođenja intervjua i regrutiranje sugovornika, ekspertni intervjui su izazovni i u samoj provedbi. Iako radi usmjerenosti omogućavaju relativno brzo prikupljanje podataka, ishod i rezultati intervjua uvelike ovise doživljava li sugovornik-ekspert istraživača kompetentnim sugovornikom. Stoga je jedna od ključnih odrednica uspješnosti ekspertnih intervjua pripremljenost istraživača (kvazi-poznavanje područja ako dolaze iz različitih stručno-znanstvenih polja) i fleksibilnost u vođenju samog intervjua (Meuser i Nagel, 2009).

6.1.2. Provedba kvalitativnog istraživanja i realizirani uzorak

Protokol za provedbu polustrukturiranih ekspertnih intervjua konstruiran je temeljem prethodno proučene literature, teorijskih i empirijskih radova o pravnoj kulturi, no dominantno na osnovi ključnih postavki Parsonsove sistemske teorije i teorije društvenog djelovanja sukladno kojima je konceptualiziran predmet istraživanja.

S obzirom na to da je ključ polustrukturiranog intervjua logički poredak pitanja, koja daju dovoljno slobode sugovorniku da se izrazi, početna pitanja u intervjuu s ekspertima iz područja prava bila su usmjerena na samo poznavanje i korištenje pojma *pravna kultura*, razumijevanje njezina značenja i uloge unutar pravnog sistema, ali i društva općenito. Prelaznim setom pitanja sugovornike se s općeg razumijevanja pojma usmjerilo na razumijevanje i definiranje pravne

kulture u hrvatskom kontekstu, a s ciljem detektiranja specifičnih odrednica hrvatske pravne kulture. Ključna tri seta pitanja bavila su se komponentama izlučenim iz strukturalno-funkcionalističke teorije Talcotta Parsonsa. Drugim riječima, propitkivalo se shvaćanje funkcija pravnog sustava i očekivanja od istog (kognitivna orijentacija), afektivnost i zadovoljstvo djelovanjem pravnog sustava (katektička orijentacija) te potencijalna i poželjna ponašanja građana u odnosima s pravnim sustavom (evaluativna orijentacija). Zaključni set pitanja odnosio se na prepoznavanje i razmatranje konteksta, odnosno nezavisnih varijabli koje utječu na formiranje percepcije o pravu i pravnom sustavu.

Pri organizaciji i provođenju ekspertnih intervjua vodilo se računa o etičkim aspektima istraživanja, za koje je ishođena dopusnica Povjerenstva Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja (broj odluke: 2018-27).

Uzorkovanje sugovornika bilo je namjerno te je provedeno elektroničkim putem. Sudionici polustrukturiranog intervjua su putem pisane izjave bili informirani o predmetu i svrsi istraživanja, dobrovoljnosti sudjelovanja u istraživanju, načinu zaštite anonimnost te povjerljivosti podataka. Pisanom (potpisanom) suglasnošću sudionik je odobrio da se uz njegovu izjavu navodi tip zaposlenja (akademska ustanova, pravosudno tijelo ili odvjetništvo) te kodna šifra dodijeljena sudioniku na početku intervjua. Time je osigurano da identitet sudionika bude poznat isključivo provoditeljici istraživanja i sudioniku intervjua. Po pristanku na sudjelovanje u intervjuu, dogovorena je lokacija (radni prostor sudionika ili provoditeljice istraživanja) i vrijeme održavanja intervjua.

Ukupno je provedeno deset ekspertnih intervjua (Tablica 2). Namjerni uzorak činili su stručnjaci u području prava zaposleni u akademskim ustanovama (3 sugovornika), odvjetništvu (3 sugovornika) i pravosudnim tijelima (4 sugovornika). Intervjui su vođeni uživo (9 razgovora) i putem online komunikacije (1 razgovor putem *Skype-a*) od listopada 2019. godine do ožujka 2020. godine. Intervjui su trajali između 37 i 115 minuta (prosječno 72 minute), a transkripti razgovora imali su između 15 i 38 kartica teksta.

Tablica 2. Realizirani uzorak i informacije o provedbi kvalitativnog istraživanja

šifra sudionika	tip zaposlenja	datum provođenja intervjua	trajanje (min.)	transkript (kartice teksta)
001	akademska ustanova	16.10.2019., Zagreb	102	36
002	odvjetništvo	12.11.2019., Zagreb	37	15
003	pravosudno tijelo	14.11.2019., Zagreb	115	38
004	pravosudno tijelo	27.11.2019., Zagreb	56	20
005	akademska ustanova	02.12.2019., Rijeka (online)	77	33
006	akademska ustanova	03.12.2019., Zagreb	94	29
007	odvjetništvo	22.01.2020., Zagreb	49	17
008	odvjetništvo	24.01.2020., Zagreb	60	22
009	pravosudno tijelo	06.02.2020., Zagreb	72	29
010	pravosudno tijelo	10.03.2020., Zagreb	54	17

6.1.3. Analiza podataka kvalitativnog istraživanja – tematska analiza

Analiza rezultata ekspertnih intervjua provedena je pomoću softvera za analizu kvalitativnih podataka *NVivo 12 Plus,* sukladno ključnim odrednicama tematske analize. U ovom doktoratu vodili smo se određenjem Braun i Clarke (2006: 79) prema kojima je „tematska analiza metoda za identificiranje, analizu i izvještavanja o obrascima (temama) unutar podataka. Minimalno organizira i opisuje skup podataka u (bogatim) detaljima. Međutim, često ide i dalje od ovoga te tumači različite aspekte teme istraživanja“. Tematska analiza temelji se na nekoliko ključnih analitičkih pojmova – podaci, kod, tema, knjiga kodova i kodiranje. Podaci tematske analize predstavljeni su u tekstualnom obliku, iz kojeg se izdvajaju kodovi, odnosno segmenti teksta određenog značenja. Skupine kodova predstavljaju teme, a njihovo se značenje, hijerarhija i odnos predstavljaju u knjizi kodova. Samo kodiranje predstavlja „proces kojim se kroz kvalitativnu analizu specifični kodovi vežu za posebne segmente podataka“ (Guest, MacQueen i Namey, 2012: 50). Procesom kodiranja upravlja istraživač – u tekstu prepoznaje specifične

segmente kojima dodjeljuje apstraktno značenje, odnosno kod. Neki kodovi su strukturalni – utemeljeni su na ranije postavljenom teorijskom okviru i nalaze se u pitanjima intervjua. Drugu skupinu kodova čine sadržajni kodovi, potpuno induktivno generirani iz segmenata teksta, koji isključivo proizlaze iz analize podataka (Guest, MacQueen i Namey, 2012). Teme, s druge strane, predstavljaju konkretnije određenje teksta u odnosu na istraživačko pitanje, one „predstavljaju neku razinu obrasca odgovora ili značenja unutar skupa podataka“ (Braun i Clarke, 2006: 82).

Osnovu tematske analize čini istraživačko/a pitanje/a, radi čega je važno početno određenje analitičkog pristupa. Guest, MacQueen i Namey (2012) razlikuju eksploratorni, eksplanatorni i konfirmatorni analitički pristup. Eksploratorni analitički pristup određen je početnim istraživačkim pitanjem, a podaci su prikupljeni na neprobabilističkom uzorku. Cilj je takve analize kreiranje hipoteza, pri čemu nikako ne valja isključiti značaj prethodne literature i teorijskog okvira kojim je prikupljanje podataka bilo vođeno. Najpoznatija eksploratorna analiza je utemeljena teorija (engl. *grounded theory*), potpuno utemeljena na induktivnom pristupu generiranja kodova i značenja. S druge strane, eksplanatorni ili konceptualni analitički pristup predstavlja kombinaciju induktivnog i deduktivnog pristupa te je usmjeren na interpretaciju i davanje značenja istraživanom. Najmanje induktivni pristup je konfirmatorni, kojim se žele testirati hipoteze, odnosno ranije postavljene pretpostavke o odnosima među varijablama, pri čemu su teme i kodovi postavljeni prije same analize podataka (Guest, MacQueen i Namey, 2012).

S obzirom na postavljeno istraživačko pitanje, odnosno prethodno određeni cilj kvalitativnog dijela istraživanja, u eksplanatornom analitičkom pristupu kojim su analizirani transkripti intervjua s ekspertima iz područja prava slijeđene su upute Braun i Clarke (2006). Prema njima, tematska analiza provodi se u šest koraka/faza. Prvu fazu čini upoznavanje s podacima – transkribiranje intervjua te iteracije čitanja podataka s ciljem prepoznavanja ključnih ideja, značenja koja se pojavljuju u tekstu. U drugom koraku dolazi do generiranja početnih kodova – segmentima teksta pridaje se apstraktno, prepoznatljivo određenje s ciljem sistematizacije podataka. Preporuka je Braun i Clarke (2006) da istraživač podacima dodijeli što je moguće veći broj različitih kodova. U toj fazi istraživač započinje interpretativnu analizu podataka, pri čemu je ključno prepoznavanje ponavljajućih obrazaca značenja, ali važna su i segmenti teksta kontradiktornog značenja. U trećem koraku dolazi do povezivanja kodova, odnosno prepoznavanja ključnih tema u kojima se podaci grupiraju, odnosno povezuju na razini

značenja. Ova faza analize uključuje hijerarhijsko određenje odnosa među kodovima, detektiranje tema, podtema i pod njima okupljenih kodova. Četvrti korak podrazumijeva provjeru povezanosti među kodovima i temama, s ciljem generiranja tematske mape. U ovoj fazi istraživač prepoznaje teme od veće i manje značajnosti, detektira potencijalna preklapanja među temama/kodovima ili pak heterogenost unutar teme radi čega je potrebno dijeljenje iste na nekoliko različitih tema/kodova. Konačni je cilj definiranje tematske mape kojom će jasno biti prikazani odnosi među temama i kodovima, kao i s obzirom na cjelokupnu temu istraživanja, proučavani fenomen. U petom koraku određuje se konačno ime, ali i opširno obrazloženje značenja teme (njezina priča), posebice u odnosu na istraživački cilj. Šesti korak sastoji se u pisanju rezultata analize, što podrazumijeva uključivanje segmenata teksta, odnosno citata koji će najbolje opisivati detektirana značenja i odnose.

6.2. Kvantitativno istraživanje

Temeljem teorijsko-konceptualnog okvira i rezultata tematske analize ekspertnih intervjua provedena je operacionalizacija koncepta i kreiran instrument za mjerenje pravne kulture. Time su ostvarene pretpostavke za provođenje druge, kvantitativne komponente empirijskog istraživanja u ovoj disertaciji[12].

Glavnom empirijskom istraživanju prethodilo je pilot istraživanje (online, putem alata *Google Forms*) kojim je testiran izrađeni anketni upitnik na manjem uzorku ispitanika (N = 15), u svrhu potencijalnog poboljšanja instrumenta, provjere smislenosti i jasnoće čestica.

Cilj kvantitativnog istraživanje, provedenog metodom ankete (intervju licem u lice) na reprezentativnom uzorku populacije punoljetnih stanovnika Republike Hrvatske, bio je utvrditi obilježja i determinante pravne kulture u Hrvatskoj. Konkretnije, cilj je bio statističkim metodama utvrditi odnose između prethodno definiranih komponenti pravne kulture – očekivanja (kognitivna orijentacija), percepcija i zadovoljstvo djelovanjem pravnog sustava (katektička orijentacija) i vjerojatnost osobnog djelovanja u odnosu na pravni sustav (evaluativna orijentacija). Također, ovim pristupom željelo se ispitati prisutnost i karakteristike dimenzija pravne kulture među građanima Hrvatske te njihova povezanost sa sociodemografskim obilježjima građana.

6.2.1. Mjerni instrument

Mjerni instrument čine tri skale za procjenu orijentacija pravne kulture, koje proizlaze iz teorijsko-konceptualnog okvira i tematske analize rezultata kvalitativnog istraživanja.

Kognitivna orijentacija, odnosno očekivanja građana od pravnog sustava, mjerena je ordinalnom peterotomnom skalom procjene stupnja slaganja (*uopće se ne slažem*, *ne slažem se*, *niti se slažem, niti se ne slažem*, *slažem se*, *u potpunosti se slažem*) s devet tvrdnji koje opisuju specifične funkcije i karakteristike djelovanja pravnog sustava. Od ispitanika se tražilo da procijene u kojoj mjeri se slažu da su navedene funkcije i karakteristike djelovanja pravnog sustava potrebne kako bi on bio funkcionalan i ispunjavao svoju svrhu. Slaganjem sa šest tvrdnji ispitanici iskazuju očekivanja od pravnog sustava koja su pozitivna i sukladna vladavini prava

[12] Istraživanje je financirano iz projekta „Pravna kultura u Hrvatskoj“, voditelja prof. dr. sc. Siniše Zrinščaka, od strane Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, institucije zaposlenja doktorandice, autorice istraživanja, a u sklopu temeljnog financiranja znanstvene i umjetničke djelatnosti Sveučilišta u Zagrebu za ak. godinu 2018./2019.

(„Samo dobri zakoni i funkcionalan pravni sustav mogu uspostaviti red među ljudima“; Pravni sustav bi trebao osigurati najbolji način rješavanja sukoba“; „Pravosuđe bi trebalo obrazlagati pravne odluke na svima razumljiv način“; „Sudske bi se presude trebale temeljiti na zakonu, a ne osobnom mišljenju suca“; „Pravni sustav bi u sličnim slučajevima uvijek trebao ujednačeno postupati“; „Sudske presude ne bi se smjele previše razlikovati od ideje morala i pravednosti običnog čovjeka“). Slaganje s tri čestice („Sudovi bi trebali biti blaži prema siromašnim građanima“; „Sudovi bi trebali presude donositi brzo, a ne ispitivati svaki detalj“; „Pravni sustav trebao bi djelovati u skladu s vladajućom političkom opcijom“) negativno je usmjereno i očekivanja su suprotna koncepciji vladavine prava.

Katektička orijentacija, odnosno procjena (zadovoljstvo) djelovanja pravnog sustava, također je mjerena skalom procjene stupnja slaganja (*uopće se ne slažem, ne slažem se, niti se slažem, niti se ne slažem, slažem se, u potpunosti se slažem*) s devet čestica koje oslikavaju potencijalne percepcije djelovanja pravnog sustava. Iako se u osnovi ove procjene nalazi zadovoljstvo djelovanjem pravnog sustava, njoj nije pridružena skala zadovoljstva, budući da procjena zadovoljstva implicitno podrazumijeva prethodno iskustvo. S obzirom na to da je teorijsko-konceptualnim okvirom pravna kultura određena kao društveni fenomen prisutan u općoj populaciji, neovisan o osobnom iskustvu, česticama katektičke orijentacije u ovom je mjernom instrumentu pridružena skala slaganja. Pritom slaganje s četiri tvrdnje indicira nezadovoljstvo (negativna percepcija) djelovanjem pravnog sustava („Odluke hrvatskih sudova uglavnom su nepravedne i protivne razumu“; „Nemoguće je predvidjeti kakav će ishod imati neki sudski proces u Hrvatskoj“; „Sudske presude obično idu u korist onima koji imaju novac“; „Sudovi rade za državu i političke strukture na vlasti“), a slaganje s pet tvrdnji indicira zadovoljstvo (pozitivna percepcija) djelovanjem pravnog sustava („Sudski postupci opravdano traju dugo“; „Pravosuđe u zaštiti i kažnjavanju sve građane tretiraju jednako“; „Pravni službenici poštuju procedure i ispravno vode pravne postupke“; „Sudske presude su jasne i razumljive“; „Suci se profesionalno i s poštovanjem odnose prema strankama u sudskom procesu“). U sklopu skale katektičke orijentacije nalazi se i čestica o povjerenju u pravni sustav („Pravni sustav u Hrvatskoj zaslužuje povjerenje građana“), a koja je u teorijsko-konceptualnom okviru određena kao ukupni doživljaj pravnog sustava, odnosno posljedica osjećaja zadovoljenja pravde od strane pravnog sustava.

Evaluativna orijentacija, odnosno ponašanja – izbori i odluke koje građani donose u odnosu s pravnim sustavom, mjerena je procjenom vjerojatnosti postupka, odnosno ponašanja (*sigurno*

neću, vjerojatno neću, možda hoću, možda neću, vjerojatno hoću, sigurno hoću). Ovaj tip orijentacije predstavljen je kroz deset tvrdnji, situacija s pravnim sustavom koje prate dileme iz pet teorijski pretpostavljenih obrazičnih varijabli (dihotomija). Od deset tvrdnji, pet u konceptualno-operacionalnom smislu indiciraju vjerojatnost neobraćanja pravnom sustavu i nepoštivanje istog („Nastojat ću izbjeći bilo kakve pozive na sud i svjedočenja, jer mi to može stvoriti samo dodatne probleme"; „Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu"; „Za rješenje životnih problema ne namjeravam čekati pravosuđe, pravdu ću uzeti u svoje ruke"; „Ako se sa zakonom ne slažem, neću ga ni poštivati"; „Ako mi sudska odluka ne odgovara, žalit ću se sve dok ne ostvarim svoja očekivanja"). Preostalih pet čestica upućuju na pozitivan odnos prema pravnom sustavu, odnosno na vjerojatnost obraćanja pravnom sustavu („Ako mi je ugroženo ili oduzeto neko pravo, za pomoć ću se obratiti policiji ili državnom odvjetništvu"; „Ako vidim da netko krši zakon, prijavit ću ga policiji ili državnom odvjetništvu"; „Spor ću prije pokušati riješiti mirnim putem (npr. mirenjem, nagodbom), a ne odmah ići na sud"; „Za rješenje pravnog problema obratit ću se pravnom sustavu, jer mi nitko drugi ne može pomoći"; „Bez obzira na dugotrajnost postupka, ako bude potrebe obratit ću se našem pravosuđu za pomoć").

Osim tri skale zavisnog sklopa, analizom rezultata kvalitativnog istraživanja kao ključne su se istaknule nezavisne varijable – uloga medija i iskustvo s pravnim sustavom. Stoga su u mjerni instrument uključene i dvije čestice kojima se mjeri stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa („Bez medija uopće ne bismo znali što se doista događa u pravosuđu"; „Stanje u pravosuđu uopće nije tako loše kako ga mediji prikazuju"). Česticama je pridružena ordinalna peterotomna skala slaganja (*uopće se ne slažem, ne slažem se, niti se slažem, niti se ne slažem, slažem se, u potpunosti se slažem*). Skalu osobnog iskustva čini čestica („Jeste li u proteklih 5 godina bili stranka u nekom od sljedećih pravnih postupaka?" – kaznenom predmetu; ostavinskoj raspravi; ovršnom predmetu; zemljišno-knjižnom predmetu; imovinsko-pravnom sporu; radnom sporu; predmetu iz područja obiteljskog prava; prekršajnom predmetu; niti jedno od navedenog) s pridruženom nominalnom skalom (*da, ne, ne znam*). Barem jedan potvrdan odgovor na skali osobnog iskustva s pravnim sustavom uvjet je za pristupanje skali procjene osobnog zadovoljstva djelovanjem pravnog sustava, koju čine dvije tvrdnje s pridruženom ordinalnom peterotomnom skalom zadovoljstva (*izrazito nezadovoljan/na, nezadovoljan/na, ne znam/ne mogu procijeniti, zadovoljan/na, u potpunosti zadovoljan/na*). Poznavanje iskustva bliskih osoba mjereno je jednom česticom („U posljednjih pet godina član moje obitelji i/ili prijatelj bio je stranka u nekom sudskom postupku") s pridruženom nominalnom skalom (*da, ne, ne*

znam), dok je procjena zadovoljstva iskustvom bliske osobe mjerena dvjema česticama s pridruženom ordinalnom peterotomnom skalom zadovoljstva (*izrazito nezadovoljan/na, nezadovoljan/na, ne znam/ne mogu procijeniti, zadovoljan/na, u potpunosti zadovoljan/na*).

6.2.1. Hipoteze kvantitativnog istraživanja

Hipotetski okvir kvantitativnog istraživanja kreiran je temeljem razvijenog teorijsko-konceptualnog modela pravne kulture i rezultata kvalitativnog istraživanja. Glavne hipoteze deducirane su iz teorijskog okvira kojim je definiran odnos između kognitivne, katektičke i evaluativne orijentacije:

Evaluativnu orijentaciju može se objasniti kognitivnom i katektičkom orijentacijom prema pravnom sustavu.

Na dimenzije pravne kulture – orijentacije prema pravnom sustavu utječu sociodemografske karakteristike, prethodno iskustvo s pravnim sustavom, percepcija utjecaja medija te povjerenje.

Izvedene hipoteze:

1. Dimenzije pravne kulture – očekivanja od pravnog sustava, percepcija pravednosti pravnog sustava i vjerojatnost djelovanja prema/u odnosu na pravni sustav statistički su značajno povezane.
2. Kognitivna (očekivanja od pravnog sustava) i katektička (percepcija djelovanja pravnog sustava) orijentacija statistički značajno doprinose tumačenju varijacija evaluativne orijentacije (vjerojatnosti djelovanja u odnosu, prema pravnom sustavu).
3. Percepcija djelovanja pravnog sustava (katektička orijentacija) značajno je i negativno povezana s dobi.
4. Ne postoji statistički značajna povezanost spola s trima dimenzijama pravne kulture.
5. Postoji statistički značajna povezanost između rezidencijalnog statusa (urbano – ruralno) i dimenzija pravne kulture.
6. Percepcija djelovanja pravnog sustava (katektička orijentacija) značajno je i pozitivno povezana sa stupnjem obrazovanja.

7. Vjerojatnost djelovanja prema pravnom sustavu (evaluativna orijentacija) značajno je i pozitivno povezana s imovinskim statusom.
8. Vjerojatnost djelovanja prema pravnom sustavu (evaluativna orijentacija) značajno je i pozitivno povezana s obrazovanjem.
9. Osobno iskustvo s pravnim sustavom značajno je i pozitivno povezano s procjenom djelovanja pravnog sustava (katektička orijentacija).
10. Zadovoljstvo osobnim iskustvom s pravnim sustavom značajno je i pozitivno povezano s procjenom djelovanja pravnog sustava (katektička orijentacija) i vjerojatnošću djelovanja prema pravnom sustavu (evaluativna orijentacija).
11. Iskustvo bliskih osoba s pravnim sustavom značajno je i negativno povezano s procjenom djelovanja pravnog sustava (katektička orijentacija).
12. Stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa povezan je s percepcijom djelovanja pravnog sustava (katektička orijentacija).

6.2.3. Provedba kvantitativnog istraživanja i realizirani uzorak

Ciljanu populaciju druge, kvantitativne komponente empirijskog istraživanja činili su punoljetni građani Republike Hrvatske. Konstrukciju uzorka izvršila je agencija Ipsos, u čije je Omnibus istraživanje uključen konstruiran instrument za mjerenje pravne kulture[13]. Okvir za uzorkovanje predstavljali su podaci procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini Državnog zavoda za statistiku. Uzorak je stratificiran prema dva obilježja: šest regija[14] u koje su okupljene postojeće županije te veličina naselja (četiri veličine: do 2000 stanovnika, 2001 – 10 000 stanovnika, 10 001 – 100 000 stanovnika i više od 100 000 stanovnika). U prvoj etapi stratifikacije agencija Ipsos provela je izbor naselja iz cijele Hrvatske, kao primarnih jedinica izbora, metodom vjerojatnosti proporcionalne veličini (engl. *probability proportion to size*), kada je vjerojatnost izbora jedinice (naselja) proporcionalna veličini naselja, odnosno broju stanovnika starih 16 i više godina. U uzorak je pritom uključeno oko 85 naselja, a najveći

[13] Ipsos Omnibus istraživanje je javnog mnijenja kojim se prikupljaju podaci o različitim temama te se provodi svakog mjeseca metodom osobnog intervjua, odnosno anketiranja u kućanstvu pomoću računala (CAPI).
[14] Regije obuhvaćaju sljedeće županije:
Zagreb i okolica: Grad Zagreb i Zagrebačka županija;
Sjeverna Hrvatska: Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska i Međimurska županija;
Slavonija: Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska županija;
Lika i Banovina: Sisačko-moslavačka, Karlovačka i Ličko-senjska županija;
Istra, Primorje i Gorski Kotar: Primorsko-goranska i Istarska županija;
Dalmacija: Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska županija.

gradovi svih šest regija ušli su u uzorak. U drugoj etapi proveden je izbor kućanstava, kao sekundarnih jedinica izbora, temeljem slučajnog izbora adrese za zadani broj na slučaj određenih polaznih točaka (engl. *random starting point method*) i procedurama izbora kućanstava od polazne točke (engl. *random walk method*). U trećoj etapi izvršen je izbor osobe u kućanstvu sukladno unaprijed zadanim kvotama po spolu i dobi.

Prikupljanje podataka za ovaj rad proveli su anketari agencije Ipsos, od 1. do 18. kolovoza 2020. godine[15]. Budući da reprezentativni uzorak Ipsos Omnibusa čini 1000 stanovnika Republike Hrvatske starijih od 16 godina, što ne odgovara ciljanoj populaciji ovog istraživanja, po provedbi Omnibus istraživanja iz uzorka su isključeni ispitanici s 16 i 17 godina te su podaci ponderirani po populaciji punoljetnih građana, odnosno od 18 godina i starijih. Realizirani uzorak stoga čini 981 ispitanik, koji je ponderiran po varijablama spol, dob, obrazovanje, regija i veličina naselja. Ponderi su se kretali od 0,59 do 1,54; prosječan ponder iznosio je 1,00 (sd = 0,19), a medijan 0,9922. Uz 95% pouzdanosti, maksimalna pogreška uzorka iznosi ±3%. Tablica 3. prikazuje strukturu ostvarenog uzorka bez pondera, dok se u nastavku prikaza rezultata kvantitativnog istraživanja koriste ponderirani podaci.

U ukupnom uzorku od 981 ispitanika, 46,7% čine muškarci, a 53,3% žene. Raspon dobi ispitanika kreće se od 18 do 95 godina, prosječna dob je 48,5 godina (sd = 17,7), a medijan 50 godina. Prema stupnju obrazovanja, najviše (56,3%) je ispitanika sa završenom srednjom strukovnom školom. Gotovo podjednako je ispitanika sa završenom osnovnom školom ili nižim stupnjem obrazovanja (12,9%) i onih koji su završili fakultet, akademiju ili diplomski studij (12,1%). Gimnazijsko obrazovanje ima 7,6% ispitanika, dok je visoku školu i preddiplomski studij završilo 9,5% ispitanika. Najmanje ispitanika (1,4%) završilo je neki od poslijediplomskih studija. Nešto više od trećine ispitanika je sa sela, dok gotovo 66% stanuje u urbanim sredinama. Navedeno se očituje i u sastavu uzorka s obzirom na veličinu naselja – 34,4% ispitanika živi u naselju s do 2000 stanovnika, dok gotovo polovina ispitanika dolazi iz naselja s 10 000 do 80 000 stanovnika. Najmanji udio ispitanika u ovom reprezentativnom uzorku čine stanovnici Like i Banovine (7,2%) te Istre, Primorja i Gorskog kotara (13,7%). Udio ispitanika iz regija Sjeverne Hrvatske, Slavonije i Dalmacije kreće se između 15% i 19%, dok je najviše ispitanika (27,3%) s područja grada Zagreba i okolice.

[15] Pri organizaciji i provođenju kvantitaivnog istraživanja vodilo se računa o etičkim aspektima, za koje je ishođena dopusnica Povjerenstva Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja (broj odluke: 34-2019/2020).

Tablica 3. Struktura realiziranog uzorka (neponderirani podaci)

	n	%
Spol		
muškarac	458	46,7%
žena	523	53,3%
Dob		
18–29 god.	184	18,8%
30–39 god.	155	15,8%
40–49 god.	149	15,2%
50–59 god.	169	17,2%
60–69 god.	202	20,6%
70 i više god.	122	12,4%
Najviši završeni stupanj obrazovanja		
osnovna škola ili niže	127	12,9%
stručna škola	552	56,3%
gimnazija	75	7,6%
viša škola/preddiplomski studij/prvi stupanj fakulteta	93	9,5%
diplomski studij/fakultet/akademija/visoka škola	119	12,1%
poslijediplomski studij (specijalistički, magistarski, doktorski)	14	1,4%
NZ/BO	1	0,1%
Ukupni mjesečni prihodi kućanstva		
do 5000 kn	241	24,5%
5001–8000 kn	164	16,7%
8001–11000 kn	171	17,4%
11001–14000 kn	92	9,4%
14000 kn i više	102	10,3%
NZ/BO	221	21,6%
Tip naselja		
selo	337	34,4%
grad	644	65,6%
Veličina naselja		
do 2000 stanovnika	337	34,4%
2 001–10 000 stanovnika	178	18,1%
10 001–80 000 stanovnika	202	20,6%
80 001 i više stanovnika	264	26,9%
Regija		
Zagreb i okolica	268	27,3%
Sjeverna Hrvatska	168	17,1%
Slavonija	151	15,4%
Lika i Banovina	71	7,2%
Istra, Primorje i Gorski Kotar	134	13,7%
Dalmacija	189	19,3%
Ukupno	981	100%

6.2.4. Analiza podataka kvantitativnog istraživanja – statistički postupci

Za statističku obradu i analizu podataka kvantitativnog istraživanja korišten je program *IBM SPSS Statistics 25*. Svi testovi provedeni su na razini rizika od 5%. Osim deskriptivne statistike, u sklopu koje su prikazane distribucije odgovora po česticama, aritmetičke sredine i standardne devijacije, hi-kvadrat testom provedena je analiza, a kontingencijskim tablica prikazani su podaci o iskustvu i percepciji medijske prezentacije pravosuđa.

S ciljem jasnijeg prikaza razlika među ispitanicima s obzirom na sociodemografske karakteristike te utvrđivanja odnosa među varijablama, u početnoj fazi analize podataka provedena je eksploratorna faktorska analiza. Za utvrđivanje skupina varijabli koje predstavljaju latentne dimenzije korištena je metoda glavnih komponenata. Kao uvjeti za provođenje faktorizacije razmatrane su vrijednosti Kaiser-Meyer-Olkinovog testa adekvatnosti uzorka (KMO), čija je granična vrijednost 0,5 (Field, 2009), te Bartlettovog testa sfericiteta čija značajnost ($p < ,001$) potvrđuje da korelacijska matrica nije matrica identiteta. U analizi je primjenjivan Kaiserov kriterij zadržavanja faktora čija je svojstvena vrijednost veća od 1. Za lakšu interpretaciju faktorskih solucija provedene su i korištene matrice ortogonalne (varimax) i kosokutne (oblimin) transformacije. Također, provođen je postupak čišćenja faktorske solucije, pri čemu su iz solucije isključivane čestice koje su činile faktor specificiteta (faktor kojeg saturira samo jedna varijabla) ili koje nisu ispunjavale kriterij jednostavne strukture (jedna čestica u najvećoj mjeri saturira jedan faktor, a kojeg čini nekoliko varijabli visoke saturacije).

Rezultati faktorskih analiza triju skala orijentacija, odnosno generirane latentne dimenzije podvrgnuti su procjeni pouzdanosti Cronbachovim α koeficijentom. Temeljem faktorskih solucija kreirane su kompozitne skale koje okupljaju čestice faktora te na kojima je provedena daljnja statistička analiza.

U sklopu bivarijatne analize, t-testom za nezavisne uzorke i analizom varijance ispitivane su razlike u orijentacijama s obzirom na sociodemografska obilježjam te s obzirom na stavove o medijskoj prezentaciji pravosuđa i osobno i iskustvo bliskih osoba s pravnim sustavom te zadovoljstvo istim. Pritom je prvotno razmatrana homogenost varijanci uzoraka Leveneovim testom. U slučajevima kada varijance nisu bile homogene ($p < ,05$), u t-testu za nezavisne uzorke korišten je statistik t za nehomogene varijance, a prilikom analize varijance F vrijednost utvrđena je temeljem Welchevog testa. U slučajevima utvrđene statistički značajne razlike u analizi varijance proveden je post hoc test; kod homogenih varijanci Scheffeov, a kod

nehomogenih varijanci Tamhaneov T2. Povezanost među kompozitnim skalama utvrđena je Pearsonovim koeficijentima korelacije, dok je povezanost s dihotomnim varijablama iskazana point-biserijalnim koeficijentima korelacije.

Za utvrđenje u kojoj mjeri varijacije evaluativne orijentacije – ponašanja prema pravnom sustavu kojima mu se (ne)daje legitimitet – mogu biti objašnjenje kognitivnim i katektičkim orijentacijama (očekivanjima i percepcijom pravednosti pravnog sustava), provedeno je sedam hijerarhijskih linearnih multiplih regresijskih analiza metodom *Enter*. Kako bi se kontrolirao utjecaj nezavisnih varijabli, u prvom koraku u regresijski model kao prediktorske varijable uključene su sociodemografske karakteristike. U drugi model uključene su varijable stava o medijskoj prezentaciji pravosuđa te osobnog i iskustva bliske osobe s pravnim sustavom. U treći model kao prediktorska varijabla uključeno je povjerenje prema pravnom sustavu, a četvrti model činile su kompozitne skale kognitivne i katektičke orijentacije. Prilikom provođenja regresijskih analiza vodilo se računa o faktoru inflacije varijanci (VIF) i tolerancije, s ciljem prepoznavanja multikolinearnosti između prediktorskih varijabli (Field, 2009).

7. REZULTATI KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA

Glavni cilj kvalitativnog istraživanja bio je utvrditi indikatore triju tipova orijentacija na temelju prethodnog teorijsko-konceptualnog određenja pravne kulture. Također, željelo se produbiti razumijevanja odnosa pravne kulture i funkcioniranja pravnog sustava, kao i utjecaja i posljedica koje pravna kultura ima na pravni sustav. Osim toga, cilj je bio i dublje razumijevanje odnosa između komponenti (tipova orijentacija) pravne kulture, kao i prepoznavanje specifičnih nezavisnih varijabli koje oblikuju pravnu kulturu građana, a u svrhu konstrukcije instrumenta za mjerenje pravne kulture među općom populacijom punoljetnih građana Republike Hrvatske.

S obzirom na istaknute ciljeve, rezultate prikazujemo u cjelinama koje predstavljaju glavne teme (deduktivno generirani nazivi tipova orijentacija koje zajedno predstavljaju koncept pravne kulture). Uz svaku temu ukratko su prikazani teorijski i konceptualni okvir temeljem kojih su oblikovani i provedeni polustrukturirani intervjui s pravnim ekspertima. Pod svakom glavnom temom istaknuti su kodovi proizašli iz tematske analize te ilustrativni citati koji najbolje opisuju poruku koda, a koji predstavljaju osnovu za kreiranje čestica instrumenta.

7.1. Kognitivna orijentacija

Kognitivna motivacijska orijentacija u okviru teorije društvenog djelovanja određena je kroz funkcije koje objekt orijentacije (u ovom slučaju – pravni sustav) može ili bi trebao ispunjavati, time ujedno ispunjavajući i potrebe aktera (u ovom slučaju – građana). Drugim riječima, radi se o specifičnim karakteristikama koje objekt (pravni sustav) izdvajaju u odnosu na druge segmente društva (Parsons i Shils, 1962).

S ciljem razrade instrumenta mjerenja, kako bismo produbili, ali i saželi ključne funkcije pravnog sustava u Hrvatskoj, sugovornicima ekspertnih intervjua postavljena su pitanja o normativno definiranim funkcijama pravnog sustava, dojmu njihovog ostvarenja te pitanje o dojmu potreba i očekivanja građana od pravnog sustava.

Budući da je svaka motivacijska orijentacija vođena nekim vrijednosnim standardom (vrijednosnom orijentacijom), pravni eksperti upitani su i o značajnosti vladavine prava, koja je u prethodnom razmatranju literature prepoznata kao ključna vrijednost pravnog sustava, te o odnosu tog koncepta s proklamiranim funkcijama pravnog sustava i građanskim očekivanjima od istog.

Tematskom analizom transkripata ekspertnih intervjua utvrđeno je devet kodova kognitivne orijentacije. Tablica 4 prikazuje njihovu zastupljenost kroz 10 ekspertnih intervjua.

Tablica 4. Kodovi kognitivne orijentacije

kodovi	**frekvencija koda**
jednakost pred zakonom	19
neovisnost i nepristranost	6
pravna efikasnost	13
pravna sigurnost	18
promicanje i usklađenost s društvenim vrijednostima	8
rješavanje sukoba (problema)	16
transparentnost	9
uspostavljanje reda	9
zakonitost	7

U nastavku slijedi detaljnije određenje kodova koji opisuju funkcije pravnog sustava, odnosno koji predstavljaju očekivanja građana prema pravnom sustavu. Uz kodove, analizom su

izdvojeni i ilustrativni citati koji najbolje opisuju funkcije/očekivanja od pravnog sustava, a koji ujedno predstavljaju osnovu za kreiranje čestica instrumenta za kvantitativno istraživanje.

Uspostavljanje reda

Osnovna funkcija pravnog sustava u nekom društvu, pa tako i u Hrvatskoj, jest uspostava reda, odnosno društvenog uređenja utemeljenog na zakonima koji štite pojedinca i društvo u cjelini.

„*Dakle, u suštini funkcija je jedna* ***uspostava pravnog reda, dakle, utemeljenog na zakonima i propisima****, i tako dalje. To je ključna suština, a sad sudovi sude neovisno po zakonu i tako dalje, to je Zakon o sudovima, oni svaki ima svoje, ali suština je laički rečeno* ***uspostava jednog pravnog reda, dakle vladavine prava u državi****. To je suština stvari.”* (sudionik/ca 009, pravosudno tijelo)

„*Da građanima* ***osigura stabilno pravno okruženje****. Dakle, propise koji su im životno razumljivi, s kojima zbog toga mogu normalno živjeti. S druge strane da imaju osjećaj da ih pravo štiti od ne-prava i da im omogućava da svoje individualne živote vide kao dio nečeg većega*.” (sudionik/ca 010, pravosudno tijelo)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Samo dobri zakoni i funkcionalan pravni sustav mogu uspostaviti red među ljudima.**

Rješavanje sukoba (problema)

Funkcija pravnog sustava i očekivanje koje građani imaju od prava jest da ono djeluje po pitanju rješavanja (svakodnevnih) problema građana, da rješava sukobe među pojedincima i u odnosu pojedinca s državom.

„*Mislim, pitanje je postavljeno u jednoj rečenici, a mogla bi se napisati knjiga o tome koje bi bile funkcije pravnog sustava. Mislim, ovako gledano, spektar, ajmo ako postoji spektar funkcija, onda negdje na početku tog spektra je da regulirajući odnose, postavljajući pravila* ***pravo treba riješiti i po mogućnosti spriječiti sukob*** *na vrlo osnovnoj razini, između ljudi bilo na ulici, bilo kad si mjere zemlju i određuju među ili se sukobe oko broja dana godišnjeg odmora. Znači, riješiti sukob, riješiti problem*.” (sudionik/ca 003, pravosudno tijelo)

„*Ali vam se opet svodi na ovo – što prosječan građanin očekuje?!* ***Očekuje da ako ima jedan problem, da mu ga netko riješi****, da mu ga uvijek riješi na isti način i da ga tretira isto kao i druge. I ja vam ne mislim da su to kriva očekivanja građana, to je prije kriva reakcija sustava*." (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Pravni sustav bi trebao osigurati najbolji način rješavanja sukoba.**

Promicanje i usklađenost s društvenim vrijednostima

Očekivanje je građana i funkcija pravnog sustava da kroz svoje djelovanje slijedi i promiče društvene vrijednosti te i na taj način osigura svoj legitimitet.

„*Ali to nisu sukobi koji se čine ljudima trivijalni, iako ni jedan sukob nije trivijalan, pa čak ni onaj oko međe.* ***Uvijek je to zbog te potrebe da ih stavite na pravu stranu pravde, uvijek se on svede na jedan vrijednosni aspekt, ali ovaj je baš izrazito vrijednosan.*** *Ovdje morate stvoriti narativ u smislu vrednota, i tu smo sada potpuno na terenu politologije, sociologije i filozofije…* ***Narativ u smislu vrednota gdje ćete pokazati da one institucije koje je društvo izgradilo funkcioniraju na način da te vrednote promiču i da ih vi osjećate kroz svoj svakodnevni život***." (sudionik/ca 003, pravosudno tijelo)

„*Činjenica je da se različite stvari očekuju od različitih segmenata pravosuđa, ali mislim da bi se* ***općenito moglo reći da želite da pravni sustav… da se manje-više slaže s vašim shvaćanjem o moralnosti i pravu****. Čak i ako niste oštećeni pa tražite zadovoljštinu, nego promatrate pravni sistem, što je pitanje legitimiteta u društvu, tu je jako važno voditi računa o slušačima. Barem u demokratskim zemljama.* ***Da se pravosuđe ne udaljuje suviše od shvaćanja običnog čovjeka, od moralnih predodžbi koje u društvu postoje***." (sudionik/ca 006, akademska ustanova)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Sudske presude ne bi se smjele previše razlikovati od ideja morala i pravednosti običnog čovjeka.**

Zakonitost

Funkcija je i očekivanje da pravni sustav djeluje sukladno načelu zakonitosti – da pravni sustav bude utemeljen na pravnim pravilima.

„*Ova bazična funkcija svakako ima, čak je i ona viša funkcija donekle povezana s time, ali na bazičnoj razini vladavina prava označava najprije sustav u kojem vladaju propisi, a ne ljudi. Dakle,* ***sustav u kojem se život zaista povodi za unaprijed postavljenim pravilima*** *koja su određena i nemaju povratnu snagu, tako da se može ponašanje građana prema njima orijentirati*." (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„***Pitanje zakonitosti – sudovi sude na temelju zakona****. Mi ne sudimo na temelju neke pravde koja je apstraktna, sudi se na temelju zakona. Dakle, primjenjujemo zakone. Još od rimskog prava, imate zakone koje i danas primjenjujemo, koji se ni u čemu ne razlikuju*." (sudionik/ca 009, pravosudno tijelo)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Sudske bi se presude trebale temeljiti na zakonu, a ne osobnom mišljenju suca.**

Pravna sigurnost

Sudionici/e intervjua kao jednu od važnijih karakteristika djelovanja pravnog sustava izdvajaju predvidivost, odnosno pravnu sigurnost. Dakle, pravni sustav trebao bi djelovati na način koji građanima daje sigurnost da će njihov problem biti riješen na predvidiv, dotad u praksi razriješen i dosljedno primjenjivan način.

„*Dobro, naravno, to je sad vezano jako puno uz sudsku praksu gdje* ***praksa mora biti dosljedna, poznata. To je zapravo pravna sigurnost****. Znači da ja mogu znati s određenim činjenicama kakvu ću pravnu zaštitu dobiti. Da se ne vrluda*." *(*sudionik/ca 004, pravosudno tijelo*)*

„(…) *u osnovi ova bazična funkcija da postoji sustav pravila koji se u praksi primjenjuju, provodi u djelo i koji jest kao* ***sustav svima poznat, predvidljiv, jasan****, i zato izaziva i kod građana osjećaj sigurnosti i zaštićenosti."* (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„*Vladavinu prava vidim kada se zakon primjenjuje u svim sličnim situacijama prema svakome, bez obzira o kome se radi, na isti način, a to onda znači da su naša očekivanja kada se, odnosno* ***očekivanja građana, kada se obraćaju institucijama, da ih u okviru pravnog sustava primjenjujući zakone zaštite predvidiva****. Dakle, kad krećeš u pravnu bitku, od prilike možeš*

znati…Naravno, uvijek se može dogoditi da ti pacijent umre, ali najčešće znaš kakav je…ili, može se ***predvidjeti ishod****. Ono što smo mi često svjedoci, to je jedna pravna nesigurnost – da su u sličnoj pravnoj situaciji pravnička rješenja dijametralno suprotna i to običan čovjek ne može razumjeti*." (sudionik/ca 010, pravosudno tijelo)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Pravni sustav bi u sličnim slučajevima uvijek trebao ujednačeno postupati.**

Jednakost pred zakonom

Pitanje pravne sigurnosti (predvidljivosti) pravni sustav može razriješiti još jednim načelom vladavine prava – pravičnošću, odnosno jednakim postupanjem. Jedan od sugovornika kao suprotnost toj funkcionalnoj karakteristici pravnog sustava navodi "selektivno pravosuđe" (sudionik/ca 002, odvjetništvo).

„*Mislim da je najvažnije očekivanje za svaki pravni sustav, i da na tome svaki pada i ne prolazi, pravna sigurnost definirana na način da ćete vi u istoj pravnoj situaciji moći očekivati isti ili vrlo sličan odgovor institucija, odnosno pravnog sustava. Dakle, svih segmenata. I da ćete, bez obzira tko ste i što ste, imati* ***jednak tretman****. Mislim da su to dva ona temeljna očekivanja svakog ljudskog bića. Na tome prolazi i pada svaki pravni sustav. Dakle, ako imate predvidivost, odnosno sigurnost, jednako postupanje, onda nije problem ni pogreška, onda nije problem ni loše zakonsko rješenje, onda ništa od toga nije problem, jer se reflektira jednako*." (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

„***Znači, da je primjenjiv u istom modelu prema svima na jednak način, a to je onda pravičnost****. A iz pravičnosti i povjerenja se onda naslanja vladavina prava. Znači, vladavina prava je zapravo samo nužni učinak ove dvije kategorije koje mi sad padaju na pamet*." (sudionik/ca, 002, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Sudovi bi trebali biti blaži prema siromašnim građanima.**

Pravna efikasnost

Još jedna od istaknutijih funkcija pravnog sustava jest pravna efikasnost, odnosno omogućavanje ostvarivanja prava i pravde u razumnom vremenu, čime ujedno pravni sustav

ispunjava svoju ulogu osiguravatelja pravde, onog koji nudi rješenje za probleme i sukobe.

„*Vi recimo ako imate, ne znam, sustav – sudstvo i sad vam predmet traje 30 godina**, vama građanin s pravom očekuje da bude riješen u tri godine, ili pet, ali da ne traje 30 godina**.* Vi *ćete dobiti odgovor – tužiteljstvo ga nije moglo zbog toga, policija ako je nešto kaznenog nije mogla zbog toga, sud ga opet nije mogao jer nisu ovo, ako je sud i riješio onda ga netko treći nije proveo i tako dalje. Dakle, to su za svaku tu pojedinu instituciju točni odgovori, međutim u zbroju oni ne daju vama opet odgovor i ne daju vam rješenje zašto vam traje predmet 30 godina. A svi će vam deklarirati da ne smije trajati 30 godina, dakle svi će se složiti – ne smije trajati… ali se ništa neće dogoditi, a svi će biti u pravu i svi će reći – po propisu, mi smo radili to, ja sam radio to. Svi su radili sve. I što vi onda kao građanin? Pa nisu vaša očekivanja kriva*.“ (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

„***Ta čista komponenta koja se odnosi na djelotvornost - pravda koja je odložena, nije pravda**; 'justice delayed justice denied' je stara pravna poslovica, odnosno izreka koju je zapravo izrekao Lord Ecton još vrlo davno, jedna od osnova naše doktrine o vladavini prava, vrlo točna. A još jedna komponenta koju se tu može istaknuti je pitanje dakle… nešto sam još htio tu dodati… dakle, jedna komponenta je efikasnost, druga komponenta je pravodobnost, ali i treća komponenta koja je važna, to je opravdanje.* “ (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Sudovi bi trebali presude donositi brzo, a ne ispitivati svaki detalj.**

Neovisnost i nepristranost

Jedan od načina kojim se ispunjava društvena uloga pravnog sustava jest neovisnost i nepristranost u djelovanju, kojima se građanima osigurava jednak tretman, ali i jednaka mogućnost ostvarivanja prava.

„*(…)* ***dostupnost neovisnih sudova na koje nitko ne može utjecati, da su svima dostupni**. Ne samo to, jednakost oružja pred sudovima. To ste čuli taj izraz – jednakost oružja. Malo mi se ne sviđa, ali recimo u građanskom pravu to znači jednakost postupovno-pravnih ovlaštenja svake stranke u postupku pred sudom, da može iznositi svoje zahtjeve i tako dalje.* “ (sudionik/ca 009, pravosudno tijelo)

„*Na primjer, vidi se danas i u Rusiji, a pomalo i u Hrvatskoj, da mnogi smatraju da, je li, svrha prava, pravnog sustava da služi onako, vodećoj političkoj sili. U tom smislu, da bude pravno,*

***da pravosuđe bude instrumentalizirano**. Taj pravni instrumentalizam u odnosu na pravosuđe je jedno od tih komponenti, koja je uvijek vezivala pravosuđe uz državne strukture. Čak i nakon naše tranzicije, mi smo preimenovali preambule sudskih presuda iz 'u ime naroda' u 'u ime Republike Hrvatske' što je smo pokazalo da je zapravo post-socijalistički odnos prema pravosuđu bio još više etatistički nego li… Tako da i danas građani zapravo percipiraju sudove samo kao produženu ruku neke apstraktne države, a ne kao nešto što je blisko narodu.*“ (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Pravni sustav trebao bi djelovati u skladu s vladajućom političkom opcijom.**

Transparentnost

Karakteristika djelovanja funkcionalnog pravnog sustava jest da se pravo provode argumentirano i na transparentan način, čime se kod građana osigurava legitimnost – građani razumiju pravna pravila i odluke, njihov smisao i cilj, budući da su im one objašnjenje i prezentirane na jasan način.

„*Čini mi se da je pravni sustav… Hajmo to elitistički postaviti – dakle da je postavljen tako da ga razumiju samo pravni stručnjaci koji onda u svojoj želji da se pokažu još pametnijima, još važnijima, zapravo ni ne žele pravni sustav **primjenjivati, tumačiti itd. na način da ga običan građanin može razumjeti.***“ (sudionik/ca 010, pravosudno tijelo)

„*A sad, ako želite da budete zadovoljni, da imate dobro pravosuđe, onda ne možete imati sistem u kojem će ljudi reći 'mi to ne razumijemo, mi prepuštamo vama'. **Jedno dobro pravosuđe bi moralo reći 'mi smo došli do tog rezultata, vi to ne razumijete, ali evo vam, sad mi vama nastojimo objasniti kako smo došli do toga', u mjeri u kojoj je to moguće.*** “ (sudionik/ca 006, akademska ustanova)

Na temelju iskaza o istaknutoj funkciji/očekivanju od pravnog sustava formulirana je tvrdnja: **Pravosuđe bi trebalo obrazlagati pravne odluke na svima razumljiv način.**

Osim kodova kojima su opisane funkcije pravnog sustava, a koje u međunarodnoj stručnoj literaturi te međunarodnim dokumentima predstavljaju sastavnice koncepta vladavine prava, u nastavku izdvajamo i neke ilustrativne citate iz ekspertnih intervjua i tumačenja povezanosti

funkcija pravnog sustava (iz kojih proizlaze ili bi trebala proizlaziti očekivanja građana od pravnog sustava) i vladavine prava.

„*Bez daljnjega, svakako, od pravnog sustava građanin ima pravo očekivati da se ponaša kao pravni sustav. Sustav koji nije utemeljen na onim osnovama na kojima je utemeljena doktrina vladavine prava teško se može nazvati pravnim sustavom u punom smislu te riječi.*“ (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„*Vladavina prava je ključ svega. Vladavina prava je nešto što bi ljudi, a što kod nas nije slučaj, morali moć očekivati i to ono – instinktivno, bez da o tome uopće razmišljaju.*“ (sudionik/ca 007, odvjetništvo)

„*Građani opravdano očekuju vladavinu prava.*“ (sudionik/ca 010, pravosudno tijelo)

7.2. Katektička orijentacija

Dok se kognitivna orijentacija bavi generalizacijama o objektu orijentacije kojima su utvrđene njegove funkcije, odnosno potencijalna očekivanja građana od pravnog sustava, katektička motivacijska orijentacija temelji se na zadovoljstvu, odnosno procjeni djelovanja. Dakle, prema teorijsko-konceptualnom okviru, katektička motivacijska orijentacija predstavlja pozitivne ili negativne stavove građana spram pravnog sustava s obzirom na njegovo ispunjavanje društveno dodijeljenih funkcija[16].

S ciljem razrade instrumenta kojim ćemo kvantitativno mjeriti katektičnost/afektivnost građana prema pravnom sustavu, pravnim ekspertima u polustrukturiranim intervjuima postavili smo pitanja o njihovu viđenju (percepciji) pravnog sustava među građanima, kakve reakcije i osjećaje građani imaju i/ili razvijaju u odnosu na pravni sustav te temeljem čega one nastaju.

Kao i u slučaju kognitivne orijentacije, i u slučaju katektičke orijentacije važno je bilo odrediti i vrijednosnu komponentu/standard koji usmjerava orijentaciju. Stoga su, s obzirom na zaključke prethodnog pregleda literature, pravni eksperti upitani o pravednosti, odnosu prava i pravednosti te značajnosti doživljaja pravednosti za percipiranje pravnog sustava.

Tematskom analizom transkripata ekspertnih intervjua utvrđeno je deset kodova katektičke orijentacije (Tablica 5).

Tablica 5. Kodovi katektičke orijentacije

kodovi	**frekvencija koda**
argumentiranost (transparentnost) odluke	8
djelotvornost – pravovremenost (efikasnost)	15
jednakost (pravičnost)	11
(ne)korumpiranost	11
neovisnost sudstva	4
odnos (poštovanja) prema građanima	9
postupak pred sudom	6
pravedna (opravdana) pravna odluka	17
predvidivost (pravna sigurnost)	6
povjerenje	16

[16] C*athexis* (Parsons i Shils, 1962) predstavlja afektivno određenje prema objektu (afekt + objekt; objektom orijentirani afekt).

U nastavku slijedi detaljnije određenje kodova koji objašnjavaju aspekte katektičke orijentacije, odnosno koji predstavljaju osnovu procjene zadovoljstva pravnim sustavom među građanima – građani su zadovoljni pravnim sustavom ukoliko istaknute karakteristike (kodove) smatraju u određenoj mjeri ispunjenima. Nezadovoljstvo istima ukazuje na negativnu katektičku orijentaciju (afektivnost) prema pravnom sustavu. Istaknuti kodovi popraćeni su ilustrativnim citatima, a temeljem kojih su kreirane tvrdnje instrumenta za kvantitativno istraživanje.

Pravedna (opravdana) pravna odluka

Ključna afektivnost koju građani stvaraju prema pravnom sustavu po iskazima sudionika/ca ekspertnih intervjua je ona u odnosu na pravne odluke. Građani doživljavaju odluke donesene od institucija pravnog sustava u osobnim slučajevima, situacijama kroz koje su prolazile njima bliske osobe ili one koje su javno eksponirane kao (ne)zadovoljavajuće, odnosno (ne)pravedne.

„*No u konačnici, zapravo idealni pravni sustav treba zajamčiti elementarnu pravednost, a onoliko dugo dok je pravednost osjećaj ili intuicija građana, a zapravo* ***pravednost se može izjednačiti sa zadovoljstvom građana pravnim sustavom. To znači da će, je li, građani biti zadovoljni onim pravnim sustavom u kojem osjećaju da su odluke legitimne, dakle pravedne ili obratno pravedne, dakle legitimne****, a da će početi sumnjati u to kada imaju sasvim drugačije intuicije. Pri čemu naravno u svakom pravnom sustavu će se donositi odluke koje su rezultat primjene pravila koje imaju određeni, da tako kažem, racio koji imaju iza sebe opravdanu argumentaciju, ali koja se neće poklapati s intuicijama građana*.” (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„*Mislim da konačna odluka ima jači učinak, zato što čak i ako su tijekom postupka bilo koje vrste možda mislili da nije pravedno,* ***ako konačna odluka bude po njihovoj procjeni pravedna onda će biti spremni zanemariti sve ovo drugo****. Tako da mislim da bi konačna odluka tu bila sigurno nešto što prevladava.*” (sudionik/ca 007, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Odluke hrvatskih sudova uglavnom su nepravedne i protivne razumu.

Djelotvornost (efikasnost) pravnog sustava

Djelotvornost, odnosno pravodobno djelovanje pravnog sustava jedan je od ključnih elemenata kojim građani percipiraju pravni sustav. Zadovoljavajuće djelovanje pravnog sustava je ono kojim građani uz pomoć institucija uspijevaju u razumnom roku riješiti neki problem, odnosno sukob ili ostvariti pravo.

„*Nije pravo samo ova presuda, bit je nju izvršiti na način da vi dobijete povećanu plaću koju morate dobit ili sad neke zaostatke od 30 000, 50 000, 100 000 kuna ili pak da vas se vrati na posao kad izgubite posao nepravedno, što mi svakodnevno radimo. Dakle,* ***pravedan pravni sustav uključuje brzu uspostavu povrijeđenog prava na način da svaki pojedinac, ako je bio u pravu, ako je sud sudio da je on u pravu, da tu pravdu dobije što je moguće prije***." (sudionik/ca 009, pravosudno tijelo)

„*Postoji jedna komponenta koja nije sasvim evidentna, ali je vrlo važna, a to je sama djelotvornost pravnog sustava.* ***Ja mislim da se građani još kritičnije odnose prema pravnom sustavu ako je on takav da ne omogućuje pravodobno odlučivanje, ne omogućuje odlučivanje koje je konačno i koje rješava problem makar i na pogrešan način, ali u predvidivom roku****. Čak i onda kada se odlučuje u nekim predmetima brzo, u drugima dugo, opet dolazi do percepcije – zašto su u nekim predmetima sudovi odlučili kratko, odlučivali kratko, a u drugima dugo; radije ćemo da svima sude dugo negoli nekima kratko.*" (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Sudski postupci opravdano traju dugo.

Jednakost (pravičnost)

Jedna od ključnih odrednica kojima se procjenjuje pravednost djelovanja pravnog sustava jest pitanje pravičnosti, odnosno jednakog tretmana pred zakonom. Jednakost u reakciji pravnog sustava prema građanima ponajviše se očituje u ujednačenosti pravnih odluka, napose po pitanju brzine njihova izricanja i ujednačenosti dodjeljivanja prava ili postavljanja kazni.

„*Ali, pravednost, je li, kako god ju bili definirali, ona može imati čak i neke intuitivne komponente u sebi, ali one su zapravo naučene komponente, komponente koje su pomalo*

tradicijske, a pomalo dio prirode same stvari. Dakle ***jednaka primjena pravila na sve jest također odlika pravednosti***." (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„*Nepravda je nešto što ljude najviše smeta. Ali, to je ono što sam rekao – čekat ćete 10 godina ako znate da svi čekaju 10 godina. To je tako. Ali ako vidite da je susjed dobio za pola godine, a ti trebaš čekati 10, e nećeš. Ako svi dobiju tešku kaznu – fućkaš ga, svi su dobili. Ali,* ***ako se netko izvuče nizašto, a netko dobije, onda je problem. To je ta nepravda***." (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Pravosuđe u zaštiti i kažnjavanju sve građane tretiraju jednako.

Predvidivost (pravna sigurnost)

Zadovoljstvo djelovanjem pravnog sustava oblikovano je i dojmom predvidivosti (pravne sigurnosti) reakcije pravnog sustava na potrebe i probleme građana. Dakle, nezadovoljstvo proizlazi iz nemogućnosti građana da predvide na koji način će institucije pravnog sustava odgovoriti na njegova očekivanja.

„***Pravedan sustav je sustav u kojem kad krećete sa sudskim sporom, sa sudskom bitkom, da imate tu pravnu sigurnost, odnosno da znate kako bi taj spor mogao završiti****. Znači, da se ne događaju, kako to odvjetnici zovu – presude iznenađenja*." (sudionik/ca 004, pravosudno tijelo)

„*Međutim, opet se vraćam na ono što sam rekao i prije, građani imaju problem i s pravom imaju problem, jer ne vide jednakost u postupanju,* ***ne vide tu pravnu sigurnost i izvjesnost što će se dogoditi****, ne vide jasan razlog zašto nešto traje eventualno duže nego što bi bilo očekivano, ne osjećaju da ih se tretira kao one zbog kojih te institucije postoje, nego ih se prečesto tretira kao one koji postoje radi institucija*." (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Nemoguće je predvidjeti kakav će ishod imati neki sudski proces u Hrvatskoj.

(Ne)korumpiranost

Sudionici/e ekspertnih intervjua uvjerenja su da je percepcija građana o korumpiranosti pravnog sustava i njegovih institucija prouzrokovana nezadovoljstvom ishoda pravnog procesa - ako nije ispunjeno njihovo očekivanje o ishodu pravnog postupka.

„*Ako pitate naše građane o tome, dakle sad se vraćam na sudove,* ***ako ih pitate o tome kako funkcioniraju sudovi, onda vam kažu 'ma, sudovi su korumpirani i zapravo ne bi vam ništa o tome govorio'****, jer to nema smisla, to je korumpirano sve od početka do kraja i hrvatski sudovi ne vrijede ništa*.” (sudionik/ca 009, pravosudno tijelo)

„*Institucije koje u pravni sustav spadaju, one su nekad hendikepirane. Ja sad govorim uvodno, načelno, svugdje na svijetu, jer* ***ako se vi i ja svađamo, onda netko da vama za pravo, ja ću vrlo često misliti da ste vi korumpirali tu instituciju***.” (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Sudske presude obično idu u korist onima koji imaju novac.

Postupak pred sudom

Dojam o pravosuđu građani stječu i temeljem djelovanja institucija i ponašanja odgovornih u pravnom postupku. To prvenstveno znači da se postupak vodi na ispravan, profesionalan način (*due process*). Pravni eksperti u tom su kontekstu istaknuli da kvalitetno vođenje postupka podrazumijeva da građanin, stranka u postupku, može iznijeti svoj problem ili stranu priče i dokaze koji će biti saslušani i uvaženi.

„*Dakle, državna si vlast, a u demokratskom društvu kao državna vlast moraš odgovarati nekako svojim građanima. Ne želimo da odgovaraš stavljajući glavu na panj svake 4 godine, jer bi te tako izložili upravo onom što bi te zagadilo, a to je utjecaj svakodnevnog partikularnog političkog interesa, ali kako ćeš onda odgovarat?! Jedini način na koji možeš odgovarati svojim građanima je da im pokažeš dužno poštovanje,* ***uključujući ih u postupak u kojem odlučuješ, da im daš 5 minuta da kažu svoju stranu priče i da ne smatraš to zamornim i da ti je to teško raditi, pa ne želiš održavati rasprave, da ih slušaš*** *i da kad odlučiš da im ispričaš na njima razumljiv način zašto to rješenje, iako se ne slažu s njim, nije arbitrarno*.” (sudionik/ca 003, pravosudno tijelo)

„*Ono što mnogi ljudi krivo doživljavaju, mislim da sudovi, ako govorimo o sudovima ili pravnom sustavu, od početka do kraja prvo moraju tretirati sve na ispravan način. Ako su to odradili, onda donošenje odluke s kojom možda nisi zadovoljan je puno razumljivije i prihvatljivije, nego ako to nije bilo. Naravno da je sama odluka puno važnija od ovog prije, ali ako vi sad dobijete presudu koju gubite, a imali ste apsolutno* ***fer tretman s kojim ste zadovoljni – mogli ste iznijeti svoje dokaze, ispitati svjedoke, sve ste proveli****, onda će vama, pretpostavljam, biti puno lakše prihvatiti da možda niste bili u pravu, nego nekad i kad jeste u pravu, možda i dobijete nešto što vam je u interesu, ali se nećete osjećati dobro, jer ćete osjetiti da je to posljedica nečeg drugog, a ne* ***due processa, znači baš ispravnog postupka koji treba postojati****.* ” (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Pravni službenici poštuju procedure i ispravno vode pravne postupke.

Argumentiranost (transparentnost) odluke

Dojam koji pravosudne institucije ostavljaju na građane oblikovan je i argumentacijom kojoj su korisnici institucija izloženi. Zadovoljstvo djelovanjem pravnog sustava proizlazi iz dostupnosti pojašnjena (transparentnosti) i mogućnosti razumijevanja neke pravne odluke, a koja je utemeljena na pravnim argumentima.

„*Ali ova sama ideja odluke koja na koncu konaca možda nije odluka s kojom se mi slažemo u ishodu, jer smo očekivali drugi ishod, ali kada sagledamo razloge iz kojih je ta odluka donesena, ne možemo se ne složiti da su ti razlozi razumni i da su razlozi koje bismo i mi mogli, da smo slijedili isti proces odlučivanja, prihvatiti. Ta komponenta, kažem pravnici je često preuveličavaju, jer najčešće su sudske odluke i u našoj pravnoj tradiciji, da ne kažem pravnoj kulturi, pravnoj nekulturi, je li, pisane za pravnika i pravničkim jezikom, pa se onda konačni adresati možda manje uopće brinu o takvim… čitanjem takvim obrazloženja.* ***Mnoga takva obrazloženja kod nas su i praktički ne-obrazloženja, jer mnoge odluke sudaca iscrpljuju tehničkim detaljima, a supstancijalne razloge zapravo sakrivaju***.” (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„(…) *kad kažem vrijednosno, onda mislim… To je pravnička, to je vještina profesije da vi možete ljudima izreći, mrzim riječi iskomunicirati, svi nešto komuniciraju danas,* ***da ljudima***

možete reći da ovo kako ste odlučili, da je to vaša odluka, za nju kao institucija ili dionik institucije preuzimate odgovorenost i da tu odgovornost opravdavate nečim *što je ipak malo složenije od 'ja sam rekao' ili maskiranog 'ja sam rekao' koji dolazi u obliku 'u članku 137. zakona xy jasno stoji da ovo ovo ovo i ovo i stoga…', čime ste u biti rekli 'ja stari znam pročitati taj tekst, a ti čitat ne znaš, ali ja sam rekao, a ti nisi jer ne znaš, ja sam bolji…'. To je sofisticiranija verzija. Znači, da ima nešto više iza od toga 'ja sam rekao', došla ona u ovoj prostačkoj, samovoljnoj formi ili ovoj fasadnoj, prekrivenoj formi. Da vi čovjeka uvjerite da je čitanje tog teksta kroz kojeg ste došli do zaključka koji stoji u izreci presude, da je ono vezano uz te neke dobre stvari koje onda… Znači, da promičete nešto što je dobro ne samo za drugu stranu, nego je na kraju dana, dugoročno dobro i za onoga koji je izgubio. Jer time služite neki javni interes.*“ (sudionik/ca 003, pravosudno tijelo)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Sudske presude su jasne i razumljive.

Odnos (poštovanja) prema građanima

Zadovoljstvo pravnim sustavom, odnosno njegovim funkcioniranje, i procjena mjere u kojoj ispunjava očekivanja građana i ulogu koja mu je društveno dodijeljena oblikovana je percepcijom o odnosu kojeg službene osobe pravosudnog sustava ostvaruju s građanima. Konkretnije, radi se o odnosu poštovanja, u kojem se službene osobe obazrivo i s razumijevanjem odnose prema građanima.

„*(…) da imamo educirane suce i po pitanju prava i po pitanju* ***vještina ophođenja sa strankama u sudnici***.“ (sudionik/ca 004, pravosudno tijelo)

„*I to za budućnost je onda ono kroz što čovjek dobi uvjerenje – 'gle, izgubio sam, ali ok, možda je ovaj sudac u pravu, možda je uistinu iskusniji, on se suočava s tim svaki dan; možda ako nije iskusniji, možda nije u pravu, ali je barem s dobrom vjerom pokušao stvoriti nešto što bi trebalo služiti i mom oponentu i meni sljedeći put, u budućnosti, svima nama'. I onda kao gubitnik možete sjesti, reći 'izgubio sam, ali gle, možda sam bio u krivu, sljedeći put znam bolje i to je to', a ne 'izgubio si i izvoliš prihvatiti što si izgubio, do viđenja'.* ***To ljude iritira i ne žele pravni sustav koji se odnosi prema njima kao da su ne znam, kao da nisu osobe, kao da nisu pojedinci s imenom i prezimenom, svojim iskustvom, svojim brigama, svojim životima, svojim***

morama i ne znam što, nego ih jednostavno tretira kao što birokrat tretira sljedeći zadatak – puf, štambilj, do viđenja.“ (sudionik/ca 003, pravosudno tijelo)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Suci se profesionalno i s poštovanjem odnose prema strankama u sudskom procesu.

Neovisnost sudova

Doživljaj pravnog sustava i njegova djelovanja oblikovani su i uvjerenjem o stupnju neovisnosti njegovih institucija. Pravni eksperti istaknuli su da u Hrvatskoj prevladava uvjerenje kako su pravosudne institucije podložne političkim utjecajima, što se translatira na povlašteni položaj elite u pravnim procesima, odnosno njihovu protekciju od strane pravosudnih vlasti.

„*Dakle, kako građani, zašto se naši građani tako odnose prema sudstvu? Zato jer s jedne strane* ***ne vjeruju da sudstvo radi za njih, nego misle da sudstvo radi za državu, a ta država su političke strukture na vlasti****. Dakle, uvijek netko drugi.*

(...) ako se to usporedi s ispitivanjem javnoga mnijenja, pokazuje se da je ***percepcija o nezavisnosti sudova i sudaca najniža*** *upravo u tim državama. Ako gledamo kako javnost percipira. Dakle, ja mislim da javnost djelomično jest i provocirana i iritirana takvim hiperprotektivnim odnosnom prema pravosuđu koji vodi percepciji neodgovornosti u redovima osoba koje obnašaju sudbenu vlast*.“ (sudionik/ca 001, pravosudno tijelo)

Na temelju iskaza o procjeni zadovoljstva ovim aspektom djelovanja pravnog sustava formulirana je tvrdnja:

Sudovi rade za interese političke strukture na vlasti.

Povjerenje

Kao posljednju karakteristiku katektičke orijentacije koju su sudionici ekspertnih intervjua isticali navodimo povjerenje. Riječ je o dimenziji koja je prepoznata kao afektivnost usmjerena na djelovanje pravnog sustava, ali koja ne proizlazi iz specifičnog oblika djelovanja pravnog sustava, nego koja predstavlja ukupni doživljaj pravnog sustava. Povjerenje predstavlja ukupni dojam djelovanja institucija pravnog sustava, ono je posljedica percepcije, osjećaja

zadovoljenja pravde od strane pravnog sustava, ponajprije ostvarenja jednakosti – pravičnosti i pravne sigurnosti.

„*Nepovjerenje. Znači, to je vremenski obilježeno, nije to sad u ovom trenutku kada mi vodimo ove razgovore,* ***čini mi se da je glavno obilježje odnosa naših građana prema pravnom sustavu i institucijama i onda te kulture koja dominira unutar tih institucija, nepovjerenje****. Čini mi se da naši građani ne vjeruju u ovo što sam vam prije minutu ispričao* ***– da postoji norma i da smo pod normom svi jednaki***." (sudionik/ca 003, pravosudno tijelo)

„***Oni trebaju imati povjerenje u sustav, a povjerenje će dobiti kad se taj pravni sustav bude na sve primjenjivao na isti način****. Kad će nestati takozvanog selektivnog pravosuđa, to posebno podcrtajte i boldirajte kad budete pisali svoj doktorat. Jer selektivno pravosuđe da Matu za istu stvar kaznite, a Juru ne, ili Štefa ne. A tako ne možete razviti onda povjerenje i ne možete imati pravnu sigurnosti i onda ono što ste vi nazvali pravna kultura ne može biti uspostavljena.*" (sudionik/ca 002, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o povjerenju u pravni sustav formulirana je tvrdnja:
Pravni sustav u Hrvatskoj zaslužuje povjerenje građana.

Osim koda *povjerenje*, sve ranije naznačene kategorije ukazale su na način formiranja percepcije o pravnom sustavu, odnosno stvaranja dojma, afekta o/prema pravnom sustavu i zadovoljstvu građana djelovanjem njegovih institucija. One ujedno odgovaraju komponentama koje se u literaturi ističu kao segmenti distributivne i proceduralne pravednosti. Budući da smo u konceptualnom okviru, sukladno pregledu literature, istaknuli vrijednost pravednosti kao onu koja najviše oblikuje katektičke orijentacije, a potom o odnosu prava, funkcioniranja pravnog sustava i pravednosti upitali pravne eksperte, u nastavku donosimo ilustrativne citate o tome.

„*Mislim, pravednost kao ajmo reći osnovna ideja je osjećaj iznutra da se u najvećem broju slučajeva ipak slažem s tim što piše u pravilu i da smatram da su ipak pravila u jednoj razumnoj, velikoj mjeri napisana sukladno mojem unutarnjem osjećaju kako bi te stvari trebale biti. Znači, to je vrlo subjektivan osjećaj, ali opet je rezultat i objektivnog promatranja što se zbiva okolo… Mislim, sve ovo što smo rekli. Kazne premale ili prevelike, prespore, predugačke, ne dolaze ili dolaze, ako se nikad ništa ne može riješiti u razumnom roku, onda se gubi osjećaj pravednosti. Ja ne mislim da su naši zakoni i naši propisi nepravedni.* ***Ja mislim da funkcioniranje dovodi do osjećaja nepravde, a onda u konačnici i do stvarnog rezultata nepravde****. Ali, mislim da je to upravo manjak ove učinkovitosti, ove jasnoće, brzine i predvidljivosti i da mi prije svega,*

meni osobno, i kao čovjeku i kao profesionalcu, stvara osjećaj nepravde. Upravo ti formalno nepostojeći aspekti vladavine prava, ne sadržajni toliko, nego baš formalni – sporost, nejasnoća, nepredvidljivost, promjene… da mi je to zapravo puno veći problem, meni osobno…“ (sudionik/ca 005, akademska ustanova)

„*Međutim, ključno je napraviti razliku između pravednosti i prava, zato što –* ***kaže se da je pravo minimum morala, pravda je puno viši pojam od toga. I sad, često se dešava da se pravo i pravda poklapaju, međutim iz perspektive ljudi često se dešava i da se ne poklapaju. Tako da, sigurno mislim da njihove emotivne reakcije proizlaze iz toga što nešto ne smatraju pravednim.*** *Često se i radi o nečemu što na univerzalnoj razini nije pravedno ili nije potpuno pravedno, ali kažem – pravo i pravednost su dva odvojena pojma.*“ (sudionik/ca 007, odvjetništvo)

„***Osjećaj zadovoljenja pravde, ajde da tako kažem. Pravo i pravda nije isto, to nas uče od malih nogu, ali mislim da pravo ili pravni sustav treba biti posložen tako da opravdana očekivanja za postizanjem pravde budu u najvećoj mjeri postignuta primjenom ili uporabom tog pravnog sustava****. Dakle, nije uvijek moguće to postići, ali mora, stvari bi trebale tako biti posložene. Mislim da građani kada bi na taj način gledali stvari, da bi bili zadovoljniji i da bi im se činilo da su stvari pravičnije ili pravednije postavljene u društvu.*“ (sudionik/ca 010, pravosudno tijelo)

7.3. Evaluativna orijentacija

Prema Parsonsu i Shilsu (1962), posljednja skupina orijentacija – evaluativna motivacijska orijentacija – ključan je segment teorije društvenog djelovanja. Ovaj tip orijentacija povezuje kognitivnu i katektičku orijentaciju te do izražaja dolazi u situacijama u kojima se građani orijentiraju prema stvarnim ili potencijalnim situacijama s objektom (pravnim sustavom). Situacije u kojima građanin odlučuje o odnosu s/prema/u pravnom sustavu na teorijskoj su osnovi opisane kroz dileme pet obrazičnih varijabli: afektivnost – afektivna neutralnost, orijentacija na sebe – orijentacija na kolektivitet, univerzalizam – partikularizam, pripisano – postignuto, specifičnost – difuznost. Ti koncepti predstavljaju tek teorijski okvir za opis odnosa aktera/građana i objekta/(ne)funkcionalnog pravnog sustava, a cilj je ekspertnih intervjua s pravnicima bio njihova konkretizacija.

Budući da su na početku definirane (poželjne) funkcije pravnog sustava, u ovom segment intervjua usmjerili smo se na prepoznavanje ponašanja građana koja vode funkcionalnom djelovanju pravnog sustava, vodeći se istovremeno idejom očuvanja vladavine prava i zadovoljenja pravednosti. S obzirom na vrijednosnu komponentu motivacije, kako je i ranije u teorijskom okviru istaknuto, pravna kultura predstavlja (ne)legitimnost pravnog sustava među građanima. Stoga smo pravne eksperte upitali i o legitimnosti prava, odnosno o prepoznatljivim pojavnostima (ponašanjima) kojima građani daju legitimitet pravnom sustavu.

Tematskom analizom transkripata ekspertnih intervjua utvrđeno je osam kodova evaluativne orijentacije (Tablica 6).

Tablica 6. Kodovi evaluativne orijentacije

kodovi	**frekvencija koda**
alternativno rješavanje sukoba (mirenje)	9
obraćanje institucijama pravnog sustava	21
obraćanje pravnim institucijama unatoč nezadovoljstvu njihovim djelovanjem	12
poštivanje sudskih odluka	12
poštivanje zakona	25
prijavljivanje drugih za kršenje zakona	2
samostalno rješavanje problema	13
sudjelovanje u pravnom procesu	2

U nastavku slijedi detaljnije određenje kodova koji objašnjavaju oblike ponašanja građana prema/u pravnom sustavu, a koji utječu na njegovu funkcionalnost te kojima građani daju legitimitet pravnog sustava. Istaknutim kodovima pridruženi su ilustrativni citati te su povezani s teorijskim određenjem obrazičnih varijabli (Parsons i Shils, 1962) iz kojih su kreirane tvrdnje za instrument kojim će kvantitativno biti istražena evaluativna orijentacija građana prema pravnom sustavu.

Poštivanje zakona

Ponašanje građana koje pravni eksperti ističu kao ključno za funkcionalnost pravnog sustava jest poštivanje zakona. Naglasak je pritom stavljen na važnost poštivanja pravnih pravila kao izraz volje, a manje radi prijetnje sankcija. To ujedno podrazumijeva i važnost poštivanja zakonâ čak i kada se s njima ne slažemo. Sugovornici naglašavaju da bi poštivanje zakona od strane građana, odnosno manje kršenja zakona, vodilo smanjenju pritiska na (i opterećenja) institucije pravnog sustava, čime bi on bio efikasniji i kvalitetniji u svom djelovanju.

„*Ali, uobičajene percepcije pravnika o respektu prema pravnom sustavu pretpostavljaju da se jedan* ***građanin ponaša u skladu s pravom, u skladu s pravilima i ne krše ih namjerno****. Nikad to neće biti apsolutno, zato postoji kazneni sustav, ali jednostavno, je li, razina ponašanja u skladu s pravom je već indikacija poštovanja i uvažavanja prema pravnom sustavu. Hoće li ta razina biti veća ili manja ovisi u najvećoj mjeri od ponašanja samog pravnog sustava i države prema građanima, jer je to dvostrana avenija*.“ (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„*Znači, taj jedan manjak osobne odgovornosti koji ima, s druge strane onaj osjećaj 'pa makar to nije za mene u ovom trenutku najbolje', znači jedan osjećaj žrtve koja mora biti povezana s osobom. Evo, tako jedan malo nejasan pojam, ali rekla bih da je to sve u temelju nepostojanja nekakvog matrixa,* ***razumijevanja da se mora poštovati pravilo makar bilo loše****. Jer mi stalno 'ma to je loše, ma nema veze'. Onda imamo sto opravdanja zašto ne. A to je pravna kultura*.“ (sudionik/ca 005, akademska ustanova)

„*Pa kod nas, ja mislim da smo mi društvo u kojem* ***najviše sankcije utječu na ponašanje ljudi****. Mislim da bez sankcioniranja, pogotovo bez novčanih sankcija, da se kod nas pravila baš i ne prihvaćaju baš tako jako*.“ (sudionik/ca 004, pravosudno tijelo)

Poštivanje sudskih odluka

Jedan od oblika poželjnog odnosa građana prema pravnom sustavu jest i poštivanje sudske odluke, a čija su suprotnost neprimjenjivanje ili nepoštivanje pravnih odluka te „fetišizam pravnih lijekova“ (sudionik/ca 001), odnosno istjerivanje pravde dokle god se ne ostvari željeni učinak. Pravni eksperti ističu kako se u slučaju stalnog propitkivanja i kritiziranja odluka radi o nelegitimnosti pravnog sustava, odnosno nepovjerenju u pravni sustav.

„(…) ***komponenta toga legitimnog odnosa prema pravnom sustavu je da se odluka tijela poštuje i da se dobrovoljno provede u djelo***. *Da se ne dovodi u pitanje, da se vjeruje u njenu ispravnost, koliko god s druge strane ostaje… dokle god sustav omogućuje preispitivanje te odluke. Naravno da je lojalno u skladu sa sustavom koristiti sredstva koja su pravno predviđena za propitivanje ispravnosti, kontrolu kvalitete odluke koja je donesena, ali jednom kada je donesena, onda bi ju se i trebalo poštovati*.“ (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„*Dakle, ja mislim da je to vrlo, vrlo… iako se samo distributivni dio vidi i on je onaj što mijenja živote, ali odluka se može… Ono što Hrvatskoj nedostaje, zato što nedostaje ovaj prvi dio, po meni, je to da* ***odluka bude prihvaćena, čak i kad je suprotna onome što ste zagovarali***. *Zato vam Hrvatska ima izuzetno veliki postotak žalbi. Zašto ima žalbe? Zato što ne vjerujete da je odluka ispravna.*“ (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

„*Samo, mislim da jedan dio građana ima prevelika očekivanja od institucije i k tome… nemaju, ili ne žele, ne mogu imati, ne znam, onu širinu koja bi im rekla '****u redu, ja ću se sada obratiti instituciji jer smatram da mi je povrijeđeno neko moje pravo, ali ako institucija kaže da nije, onda ću tome pokloniti vjeru****'*.“ (sudionik/ca 004, pravosudno tijelo)

Obraćanje institucijama pravnog sustava

Osim dimenzije “slaganja” s pravnim sustavom, eksperti u intervjuima kao adekvatno ponašanju građana istaknuli su rješavanje problema pravnim putem, odnosno obraćanje institucijama pravnog sustava. No, naglasili su i vezu između tog oblika ponašanja i dojma djelovanja pravnog sustava (katektička orijentacija) – građani se potencijalno nevoljko obraćaju pravnim institucijama, jer nemaju povjerenja u njih, a procesi su dugotrajni i skupi.

„***Odlazak na sud je jedna vrsta, ali vrlo apstraktnog legitimiteta – u smislu, neću se potući i neću te ubiti, a neću sad baš niti pustit***.“ (sudionik/ca 005, akademska ustanova)

„*Građani bi trebali biti svjesni i odlučni u situacijama kad netko drugi koji se ne ponaša u skladu s pravom, ugrožava njihova prava,* ***da se onda obrate institucijama radi zaštite tih svojih prava*** *i da, pretpostavka je temeljna, da vjeruju tim institucijama da im stvarno mogu pomoći u zaštiti tih prava. Dakle, s jedne strane je svijest o mojim pravima, svijest o pravima drugih i gdje sam ja u svemu tome i koja je to granica nakon koje pravo jednog počinje ugrožavati pravo drugog i da te onda* ***sukobe rješavaju institucije*** *za koje građani… moraju im vjerovati i moraju vjerovati da su neovisne i pravorijeku. Bez obzira s kojom početnom tezom kreneš prema instituciji, ali da se pravorijeku institucije vjeruje i da ga se, naravno, onda i poštuje.*“ (sudionik/ca 010, pravosudno tijelo)

„*Ali zapravo je ono neki* ***otpor ljudi da prepuštaju odluke o nekom pitanju koje im je važno… prepuste nadležnim institucijama iz razloga što ili nemaju povjerenja da će se to riješiti na način na koji bi se trebalo riješiti ili radi toga koliko to traje i koliko to košta****.*“ (sudionik/ca 007, odvjetništvo)

Obraćanje pravnim institucijama unatoč nezadovoljstvu njihovim djelovanjem (paradoks)

Specifičan oblik ponašanja građana koji je učestalo spominjan u intervjuima s pravnim ekspertima, ali ne kao poželjan oblik ponašanja građana, već kao fenomen, je obraćanje pravnom sustavu unatoč nezadovoljstvu. Radi se o obrascu ponašanja koji povezuje negativni doživljaj pravnog sustava i djelovanja njegovih institucija te istovremeni visok stupanj obraćanja pravnim institucijama za rješenje problema ili sukoba.

„*Čini mi se da naši građani ne vjeruju u ovo što sam vam prije minutu ispričao – da postoji norma i da smo pod normom svi jednaki. Istovremeno, bez obzira na to povjerenje, postoji nešto stvarno čudno, a to je da se… ako mislite da je* ***nepovjerenje uzrokovano činjenicom da institucije ne obavljaju tu funkciju koju građani od njih očekuju, i onda građani nadrapaju kada se obrate institucijama, onda postoji nešto jako čudno u činjenici jer ti naši građani stalno, ali gotovo za svaku sitnicu dolaze tim institucijama po rješenje.***“ (sudionik/ca 003, pravosudno tijelo)

Neki od sugovornika/ica ekspertnih intervjua navedenu „paradoksalnu situaciju“ – situaciju percipirane pravna nesigurnost i neizvjesnosti unatoč kojoj građani imaju sve više slučajeva na

rješavanju pri institucijama pravnog sustava – objašnjavaju kao jedini izlaz – nitko drugi osim pravnog sustava ne može razriješiti sukob.

„***Radi se o tom – koja je alternativa? Jer alternativa, ako ne idete na sud, ne možete ništa.*** *Onda recimo, ono što… 'ja ovim ljudima ne vjerujem, ali što mogu. Jedino što mogu – tužit ću'. I to je svinjarija, jer to će trajati 10 godina umjesto 1 godine. Osim toga, ne znam kako će završiti, ali ipak imam nekakvu šansu. Ako ne tužim… Dakle, ne postoji nužno kontradikcija između okolnosti da ste negativni prema pravosuđu i da ga koristite, jer nemate alternativu*." (sudionik/ca 006, akademska ustanova)

Alternativno rješavanje sukoba (mirenje)

Kao važan, a u pravnom sustavu i među građanima zanemaren oblik odnosa i rješavanja problema i sukoba pravni eksperti istaknuli su alternativne metode, osobito medijaciju. Pritom su naglasili važnost smanjenja opterećenja sudova i korištenja istih od strane građana samo kao krajnje instance (poželjno je izbjegavanja sudovanja).

„*(...)* ***zato i postoje razne alternativne metode rješavanja sporova koje kreću od ovih tako reći izravnih, neposredovanih pregovora, pa pregovora uz pomoć nekih trećih osoba, koje onda prerastu u medijaciju****, ako imate nepristrane faktore i tako dalje.*" (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„*(…) sukobi se moraju rješavati na razini 'zna se', a ne na razini 'sve ide na sud'. Ako se zna, prvo ne dođe do sukoba, a drugo i kad dođe do sukoba, da postoji ta – 'želim li ja to riješiti? Želim'. S druge strana 'ok, ajmo se probat dogovorit'.* ***Ako se ne možemo dogovoriti, postoje posrednici. Znači odvjetnici ili miritelj ili bilo tko, da jedan alternativni… ali potpuno pogrešno, jer sud bi trebao biti alternativni način rješavanja, a da se sve rješava ovako, upravo kroz mirenja, upravo kroz razgovore, pregovore, nagodbe i tako dalje****. I to je jedan fenomenalni institut koji je potpuno podzastupljen.*" (sudionik/ca 005, akademska ustanova)

„*A to je da se postupci, u što ja stvarno vjerujem…* ***puno zemalja je preuzelo takav sustav, da se sporovi prvo pokušaju riješiti na miran način, a tek zatim angažiranjem sudskog aparata****. To je jako često moguće. I da se na tome inzistira, mislim da bi nam pravosuđe bilo puno učinkovitije. To kod nas izostaje radi toga što svi računaju 'sudski postupci traju 15 godina, lakše mi je nešto platit za 15 godina nego sad pa idem na sud'.*" (sudionik/ca 007, odvjetništvo)

Samostalno rješavanje problema

Jednako kao i u slučaju ponašanja građana koji pravna pitanja rješava kroz alternativne metode, i u slučaju samostalnog rješavanja problema naglasak se stavlja na ponašanje kojim građani neće nepotrebno opterećivati pravni sustav i svojim ga uvećanim zahtjevima učiniti manje funkcionalnim za društvo općenito. Pritom valja razlikovati oblike ponašanja samostalnog rješavanja sukoba kojima građani slijede pravna pravila i poštuju zakon (više će pokušavati izbjeći kršenje zakona i uopće dovođenje u sukob) i ponašanja u kojima građanin samostalno rješava problem ili sukob na protu-pravan način (npr. korupcija).

„*Pa,* ***idealno ponašanje građana u odnosu na pravni sustav je ponašanje koje jasno razgraničuje gdje građanin problem može riješiti sam, a gdje mu je nužna intervencija pravnog sustava****. Dakle, idealno ponašanje prema pravnom sustavu bilo bi to koje dovoljno respektira pravni sustav da ga se ostavlja kao posljednje utočište za slučaj da vlastito rješavanje pravnog problema ne urodi željenim plodom. I to bi trebalo biti zrelo ponašanje građana prema pravnom sustavu. Mi ga uvažavamo, znamo čemu služi, znamo također da nije ovdje zato da ga se opterećuje temama kojima tamo nije mjesto.*“ (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

„*Pa tu definitivno postoji praktički dio nasljeđa kroz mentalitet i dio nasljeđa kroz uobičajene načine ponašanja,* ***da se pokušava sve životne okolnosti riješiti pravnim sustavom, što je u stvari neobično i nepravično prema samom sebi i prema svojoj okolini****. Ne možete sve rješavati pravnim sustavom. Ako počnete od sebe i ako ste pravični prema sebi, onda nećete sa svakim predmetom ići na sud, nego ćete to rješavati između… Vi ćete biti sudac onome koji sa svojom pravičnosti i korektnosti zna kome se obraćate. A ne morate se toj osobi obratiti isključivo putem suda*.“ (sudionik/ca 002, odvjetništvo)

„*Pa onda kad mi govorimo recimo o velikom broju sporova, o velikom broju predmeta pred sudovima, čini mi se da jedan dio toga je nedostatak, odraz nedostatka pravne kulture. Drugim riječima****, ljudi se ne drže onoga 'bolje spriječiti nego liječiti'. Veliki dio nas ide odmah prema lijeku, umjesto da u okvirima koji su mu postavljeni, naravno u uređenoj državi, prilagođava svoje ponašanje i da ekscesi u tom ponašanju budu zapravo rijetkost, a ne pravilo****.*“ (sudionik 010, pravosudno tijelo)

„*Ako vi, ne znam, trebate prodati kuću, životno vam je bitno, a čekate na upis ili nešto iz gruntovnice godinu dana, onda ste u problemu.* ***I onda ćete birati hoćete li biti pošteni ili ćete***

si životno nešto riješiti, što morate platiti nešto. *To je onda problem. Sad, da li se vi nađete u toj situaciji ili ljudi ne žele čekati pa idu…*“ (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

Sudjelovanje u pravnom procesu

Jedan od poželjnih oblika ponašanja koji doprinosi funkcionalnosti pravnog sustava je sudjelovanje u pravnim procesima, odnosno odazivanje na sud, svjedočenje, ali i pravilno vođenje, sudjelovanje u pravnom postupku.

„*(…) komponenta odnosa prava, odnosno odnosa građana prema pravnom sustavu u kojem se vidi uvažavanje tog sustava, jest ona, za mene dosta važna komponenta,* ***lojalne participacije u pravnim procedurama, recimo sudskom postupku****. A to znači za građana koji je pozvan na sud, to znači obveza da se tome pozivu odazove kao ozbiljnom pozivu, građanskoj dužnosti, pa uostalom, je li, i dužnosti da se na neki* ***način participira u sveopćem društvenom ostvarenju ideala pravde.*** *(…) Ako sudjeluje kao stranka u pravnoj proceduru, to znači da se ne zlorabi takva procedura radi ciljeva i svrhe radi kojih ona nije uspostavljena. Dakle, da se u postupku surađuje lojalno. Drugim riječima, da se namjerno ne odugovlači postupak, da se prihvati da u postupku, ako u njemu sudjeluje više strana, sve stranke dijele jedan zajednički interes, unatoč svom bitnom razmimoilaženju oko stvari oko kojih se postupak vodi. Taj bitan zajednički interes je da se postupak provede korektno, pravično i da na kraju odluka bude u skladu s pravom, što bi trebala biti zajednička volja i želja svih sudionika i koji bi zato trebali aktivno surađivati u postupku, kako bi zajedno s tijelom koje odlučuje došli do toga cilja.*“ (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

Prijavljivanje drugih za kršenje zakona

Među rijetko spomenutim poželjnim oblikom ponašanja građana prema pravnom sustavu je prijavljivanje drugih za kršenje pravnih pravila.

„*Recimo, građanin koji respektira pravni sustav će rado* ***svjedočiti****, će rado… sad imamo sklizak teren – rado* ***prijaviti protupropisno ponašanje****, jer želi da i drugi poštuju pravni sustav kao što i on to poštuje.*” (sudionik/ca 001, akademska ustanova)

7.3.1. Obrazične varijable evaluativne orijentacije

U tablici 7 prikazan je odnos između teorijski određenih koncepcija evaluativne orijentacije – pet obrazičnih varijabli i njima pripadajućih kodova evaluativne orijentacije proizašli iz analize ekspertnih intervjua.

Tablica 7. Kodovi evaluativne orijentacije povezani s obrazičnim varijablama

	Obrazične varijable				
Kodovi	**afektivnost – afektivna neutralnost**	**orijentacija na sebe – orijentacija na kolektiv**	**univerzalizam – partikularizam**	**pripisano – postignuto**	**specifično – difuzno**
obraćanje institucijama pravnog sustava	●				
prijavljivanje drugih za kršenje zakona		●			
sudjelovanje u pravnom procesu		●			
samostalno rješavanje problema			●		
alternativno rješavanje sukoba – mirenje			●		
obraćanje pravnim institucijama unatoč nezadovoljstvu njihovim djelovanjem (paradoks)				●	
poštivanje zakona					●

Afektivnost – afektivna neutralnost

U teorijskom okviru ova dihotomija predstavlja izbor između ponašanja koje će biti vođeno isključivo katektičnom orijentacijom prema objektu (afektivnost) ili će primat imati kognitivna i evaluativna orijentacija (afektivna neutralnost). U konceptualno-operacionalnom smislu, dihotomija upućuje na odluku kojom građanin temeljem funkcija i očekivanja od pravnog sustava te legitimiteta koji sustav ima odlučuje uspostaviti odnos (zatražiti pomoć/intervenciju/rješenje) ili, vođen doživljajem djelovanja pravnog sustava, odlučuje ne uspostavljati odnos i djelovati prema njemu.

S obzirom na ranije istaknute kodove – tipove ponašanja prema pravnom sustavu, ova dihotomija predstavlja izbor između **obraćanja** (afektivna neutralnost) **i neobraćanja pravnom sustavu** (afektivnost) s ciljem rješavanja problema i sukoba.

Temeljem povezivanja ovih tipova ponašanja s obrazičnom varijablom afektivnost – afektivna neutralnost formulirane su sljedeća tvrdnje:

Ako mi je ugroženo ili oduzeto neko pravo, za pomoć ću se obratiti policiji ili državnom odvjetništvu.

Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu.

Orijentacija na sebe – orijentacija na kolektiv

U sklopu teorije društvenog djelovanja, Parsons i Shils (1962) ovu dihotomiju određuju kao akterovu isključivu usmjerenost na vlastite potrebe (orijentacija na sebe) ili ponašanja i djelovanje aktera koji će imati utjecaja i na kolektiv, čime se promiču šire društvene vrijednosti (orijentacija na kolektiv). Ova obrazična varijabla u suprotstavljen odnos dovodi ponašanje građana usmjereno isključivo na rješavanje vlastitog pitanja, naspram ponašanja u pravnom sustavu koje imaju utjecaj i vrijednost za društvo u cjelini. Među ranije razmatranim oblicima ponašanja nalaze se dva koja su sugovornici ekspertnih intervjua istaknuli kao ona od šireg značenja za društvo: **prijavljivanje drugih za kršenje zakona i sudjelovanje u pravnom procesu.** Izbor, odnosno odluka građana u ovom slučaju odnosi se na spremnost za takva ponašanja.

Temeljem povezivanja ovih tipova ponašanja s obrazičnom varijablom orijentacija na sebe – orijentacija na kolektiv formulirane su sljedeće tvrdnje:

Nastojat ću izbjeći bilo kakve pozive na sud i svjedočenja, jer mi to može stvoriti samo dodatne probleme.

Ako vidim da netko krši zakon, prijavit ću ga institucijama pravnog sustava.

Univerzalizam – partikularizam

Dihotomija univerzalizam – partikularizam temelji se na dilemi između poimanja objekta orijentacije sukladno njegovu univerzalnom karakteru (jedinstvena očekivanja i uloge koje samo on može ispuniti) ili vrednovanja objekta s obzirom na njegovo djelovanje i usporedno s

drugim objektima (sustavima, alternativama). U operacionalnom smislu, ova dilema s jedne strane podrazumijeva da pravni sustav bude shvaćen i korišten kao jedino, univerzalno rješenje ili da se univerzalnost njegovih funkcija relativizira, jer za njih postoje alternativni oblici. Upravo su kao alternativne oblike rješavanja sukoba i problema izvan ili bez institucija pravnog sustava pravni eksperti u intervjuima izdvojili **alternativne metode, odnosno medijaciju** te **samostalno rješavanje sukoba/problema.** Građani pritom izabiru između traženja pravne pomoći i rješenja na sudu (univerzalizam) ili se odlučuju za oblike rješavanja sporova bez pravosudnog sustava – samostalno ili medijacijom (partikularizam).

Povezivanjem ovih tipova ponašanja s dihotomijom univerzalizam – partikularizam kreirane su sljedeće tvrdnje:

Za rješenje životnih problema ne namjeravam čekati pravosuđe, pravdu ću uzeti u svoje ruke.

Spor ću prije pokušati riješiti mirnim putem (npr. mirenjem, nagodbom), a ne odmah ići na sud.

Pripisano – postignuto

U okviru teorije društvenog djelovanja obrazična varijabla pripisano – postignuto predstavlja orijentaciju prema objektu isključivo radi njemu pripisanih karakteristika (formalne funkcije objekta) ili se orijentacija bazira na dojmu njegove izvedbe, odnosno djelovanja. Primijenjeno na temu ovog istraživanja, dilema pripisano – postignuto problematizira orijentaciju građana prema pravnom sustavu s obzirom na očekivanja (karakteristike koje su mu formalno pripisane) ili s obzirom na percepciju djelovanja institucija pravnog sustava (doživljaj djelovanja/postignuća pravnog sustava). S teorijski opisanim oblikom ponašanja preklapa se u ekspertnim intervjuma naznačeno ponašanje **„obraćanja pravnom sustavu unatoč nezadovoljstvu njegovim djelovanjem“.** Dilema ponašanja u ovom slučaju odnosi se na voljnost građanina da pristupi pravnom sustavu, obrati mu se za pomoć, jer je njemu ta funkcija zakonom i Ustavom propisana ili s percepcijom (dobrog/lošeg) učinka pravnog sustava kojemu potencijalno nema alternative kad je u pitanju rješavanje sukoba.

Povezivanjem ovih tipovaa ponašanja s dihotomijom pripisano – postignuto formulirane su sljedeće tvrdnje:

Bez obzira na dugotrajnost postupka, ako bude potrebe obratit ću se našem pravosuđu za pomoć.
Za rješenje pravnog problema obratit ću se pravnom sustavu, jer mi nitko drugi ne može pomoći.

Specifičnost – difuznost

Parsons i Shils (1962) posljednju obrazičnu varijablu opisuju kao odabir između ponašanja općeg (difuznost) ili selektivnog (specifičnost) odobravanja i prihvaćanja reakcija i zahtjeva objekta. Stoga ova dihotomija predstavlja izbor „mjere“ u kojoj će građani poštivati obveze prema pravnom sustavu. S jedne strane, građani mogu poštivati samo neka pravna pravila i specifične pravne odluke, a na ostale se oglušivati (specifičnost) ili, s druge strane, ono što je za funkcionalni pravnom sustavu poželjnije, mogu neselektivno prihvaćati zakone i odluke koje proizlaze iz prava (difuznost). Među istaknutim kodovima ponašanja prema pravnom sustavu kojim mu građani daju legitimitet ta se dilema prepoznaje u **poštivanju zakona** i **poštivanju pravnih odluka**. Specifičnost u tim slučajevima podrazumijeva da građanin ne poštuje one zakone i odluke koje ne smatra valjanima ili važnima, dok bi difuznost podrazumijeva poštivanje svih zakona i pravnih odluka iz straha od sankcija ili iz uvjerenja da su ispravne.

Povezivanjem ovih tipova ponašanja s dihotomijom specifično – difuznost kreirane su sljedeće tvrdnje:
Ako se sa zakonom ne slažem, neću ga ni poštivati.
Ako mi sudska odluka ne odgovara, žalit ću se sve dok ne ostvarim svoja očekivanja.

7.4. Nezavisne varijable

Osim seta zavisnih varijabli koje proizlaze iz konceptualnog okvira usmjerenog na tri tipa orijentacija, analizom transkripata razgovora s pravnim ekspertima izdvojene su i nezavisne varijable koje sugovornici prepoznaju kao karakteristike koje oblikuju pravnu kulturu građana. Osim što su pravni eksperti komentirali utjecaj za većinu istraživanja „klasičnih“ nezavisnih varijabli (socio-ekonomske i demografske karakteristike), kao osobito značajne istaknuli su varijable iskustva (osobnog i bliskih osoba) te uloge medija. U nastavku donosimo ilustrativne citate koji oslikavaju percepciju odnosa zavisnih i nezavisnih varijabli.

Dob

Dok s obzirom na spol pravni eksperti nisu isticali razlike u pravnoj kulturi ili specifičnom tipu orijentacija (očekivanja, percepcije djelovanja ili ponašanja) prema pravnom sustavu, s obzirom na dob građana istaknuta je potencijalna razlika – stariji građani nezadovoljniji su pravnim sustavom i njegovim djelovanje te iskazuju nižu razinu poštovanja prema istom. Razlog tome ispitanici nalaze u (životnom) iskustvu – mlađe osobe još nemaju iskustva s pravosuđem, a starije generacije imaju nagomilane frustracije i nezadovoljstvo.

„*Nama su stranke uglavnom srednjih godina i stariji.* ***Mlađi ljudi su manje pred sudom i teško mi je sad reći, ali ovi srednji i stariji su nositelji zapravo, pogotovo starije osobe, čini mi se da imaju jednu lošu percepciju o pravosuđu****. To sigurno vuku još iz onog sustava, iz dugogodišnjeg sudovanja i tako dalje. Mlađi ljudi će sad možda imati drugačiji pristup*.” (sudionik/ca 009, pravosudno tijelo)

Rezidencijalni status (ruralno – urbano)

S obzirom na rezidencijalni status u ekspertnim intervjuima istaknuta su različita stajališta. S jedne strane, dojam je da su stanovnici ruralnih područja ukotvljeni u svojoj sredini i nesvjesni posljedica individualnog kršenja prava po društvo. S druge strane, istaknuto je i mišljenje da stanovnici ruralnih sredina, za razliku od onih u urbanim područjima, imaju više povjerenja prema pravosudnim institucijama.

„*I ja vjerujem, što se mičemo od urbanih sredina da je veća zastupljenost onih koji nisu svjesni što kršenje pravila ima za posljedicu. Možda krivo razmišljam, ali čini mi se da možda, ne znam, da* ***netko tko živi na selu nije toliko svjestan u svom nekom malom okruženju gdje sve funkcionira, da nije toliko svjestan koliko bi nepoštivanje pravila u nekom većem sustavu s puno više ljudi moglo izazvati kaos****, kad se ne bi toga pridržavali.*“ (sudionik/ca 004, pravosudno tijelo)

„*Dakle****, ruralno je tradicionalistički orijentirano i mislim da ono više vjeruje institucijama nego što urbano stanovništvo vjeruje****, koje živi tako u jednom možda bržem ritmu. Iako možda danas, možda i krivo govorim, bombardirano s većim brojem informacijama pa onda u cijeloj toj šumi možda se teže uhvatiti za nešto što je stabilno.*“ (sudionik/ca 010, pravosudno tijelo)

Obrazovanje

Pravni eksperti u intervjuima su komentirali i potencijalni utjecaj obrazovanja i imovinskog statusa na orijentacije građana prema pravu i pravnim institucijama. Tako je istaknuto da bi građani višeg stupnja obrazovanja i imovinskog statusa mogli biti skloniji zaštiti i potraživanju svojih prava pred pravnim sustavom, a i ekonomski sposobniji za isto. Dakle, građani višeg obrazovanja i imovinskog statusa bili bi skloniji obraćanju pravnom sustavu. S druge strane, iznesena je i pretpostavka da građani nižeg obrazovanja negativnije prosuđuju djelovanje pravosudnog sustava te da se doživljaj dominantno temelji na utjecaju medija.

„*(…) možda što su* ***obrazovaniji i imaju više novaca, skloniji su štiti svoja prava, svjesniji su prava, inzistiraju više na njima, manje su spremni trpjeti nepravdu i tako dalje****.*“ (sudionik/ca 008, odvjetništvo)

„*Mislim da obrazovaniji ljudi bolje shvaćaju sustav i pravosudni sustav kao cjelinu i da će možda… Možda sam u krivu, ali čini mi se da da. Nekako češće čujem od* ***manje obrazovanih ljudi da osuđuju i da, onako, baš se izjašnjavaju onako kako im je servirano u medijima, ne razmatraju to kritički****.“* (sudionik/ca 004, pravosudno tijelo)

Imovinski status

„***Bogatiji… možda imaju više samopouzdanja oko poduzimanja nekih radnji zato što znaju da im egzistencija u konačnici neće o tome ovisiti i zato što znaju da možda mogu platiti bolje odvjetnike i tako dalje***.“ (sudionik/ca 007, odvjetništvo)

Mediji

Prema mišljenju pravnih eksperata, utjecaj medija na pravnu kulturu građana je dvojaka – mediji ili potenciraju negativne informacije čime se stvara iskrivljena, dominantno negativna slika o pravosuđu ili informiraju građane i time ih štite od „lošeg“ pravnog sustava.

„Lažna slika“ lošeg pravosuđa – nije sve tako crno

S jedne strane medijski natpisi o pravnim institucijama i pravosuđu negativno utječu na legitimitet istih, budući da se navode i prikazuju samo negativni, izdvojeni slučajevi, a zanemaruje ono što, prema mišljenju pravnih eksperata, dominira – dobro djelovanje pravnog sustava. Plasiranje negativnih informacija uglavnom je potaknuto tržišnim uvjetima medija, odnosno potrebom poticanja tiraže negativnim pričama, „žutilom“ i aferama.

„*Pa ja vjerujem da je velikim dijelom to zbog toga što se u* ***medijima govori samo o negativnim slučajevima, jer novinari trebaju teme koje će privući čitatelje****, a takve negativne teme u kojima će se nekoga ocrniti mislim da privlače više pažnju, nego pozitivni primjeri. Tako da kad se nešto negativno pojavi, to završi u novinama, a kada se… Mislim, vi kada pogledate, dobro, mi imamo malo problema s kaznenim sustavom gdje… kaznenom granom suđenja, gdje veliki medijski praćeni predmeti završavaju zapravo oslobađajućim presudama ili se stalno ukidaju pa su to trakavice koje traju i po 10 – 15 godina. To sigurno stvara dojam neefikasnosti sustava. Što je s tim kaznenim odjelom, ja ne znam. Ali, ja sam građanski sudac i ja kad usporedim brojke riješenih predmeta s onom brojkom ekscesnih predmeta, to je tako mali postotak, a na temelju njih se stvaraju priče u javnosti i na temelju njih se stvara dojam.*“ (sudionik/ca 004, pravosudno tijelo)

'Watchdog' – informiranje građana

S druge strane, istaknut je pozitivan utjecaj medija, koji informiraju i građanima daju punu sliku

o stvarnim zbivanjima u pravosuđu.

„*(...) jer očito vijesti su negativne u svim državama. Koje god vijesti u svijetu otvorite, uvijek je sve loše. Znači nije to toliko iz medija, nije to glavni razlog. Svugdje je i žutilo i to, to nije tako strašno.*“ (sudionik/ca 005, akademska ustanova)

„*Mediji izvještavaju javnost o onome što se događa, a onda to pravosudni sustav koristi na način da kaže 'mediji su to tako prikazali, ali to zapravo nije tako'. Tako da da, mediji sigurno utječu. Ali ne bih rekla da mediji nezavisno od sustava stvaraju neku sliku koja objektivno ne postoji, nego da mediji pružaju informacije građanima o tome što se događa.* ***Sigurno je da građani temeljem toga formiraju neke svoje sudove, ali isto tako je činjenica da mediji ne izvještavaju o tome što se događa javnost uopće ne bi imala pojma o tome kakav nam je zapravo pravni sustav i što se dešava***.“ (sudionik/ca 007, odvjetništvo)

Na temelju iskaza o utjecaju medija na pravnu kulturu ili određene orijentacije građana prema pravnom sustavu formulirane su sljedeće tvrdnje:

Bez medija uopće ne bismo znali što se doista događa u pravosuđu.

Stanje u pravosuđu uopće nije tako loše kako ga mediji prikazuju.

Iskustvo

Osobno iskustvo s pravnim sustavom

Osim medija, prema mišljenju pravnih eksperata iskustvo također predstavlja jednu od ključnih varijabli koji utječu ponajprije na percepciju djelovanja, ali i na očekivanja te posljedično i na ponašanje građana prema pravnom sustavu. Pritom je zanimljiva veza koju sugovornici/ce ekspertnih intervju ističu – osobe s vlastitim iskustvom u pravnim postupcima i s pravnim institucijama sklonije su iskazivati veće zadovoljstvo pravnim sustavom i višu razinu povjerenja, nego osobe koje nisu imale takvih iskustava.

„*Njegovo iskustvo i neiskustvo –* ***svakako djeluje iskustvo na određeni način, ako je već dobio parnicu i ako je nije dobio****. Uvijek se stvara nekakav odnos prema pravnoj kulturi. Ako je netko tri parnice izgubio, taj stalno viče okolo; netko tko je dobio, taj šuti, evo to je problem. Taj šuti pa ne kaže 'hvala Bogu, pa naši sudovi rade dobro'*.“ (sudionik/ca 009, pravosudno tijelo)

„*Ja sam čula, ja to nisam provjerila, ali sam čula da su statistike pokazale da* ***ljudi koji imaju iskustva sa sustavom, koji su bili dio tog sustava, koji su bili stranke u postupku, da imaju***

puno veći postotak povjerenja u taj sustav od onih koji nisu bili na sudu.“ (sudionik/ca 004, pravosudno tijelo)

Na temelju iskaza o utjecaju iskustva građana s pravnim sustavom na pravnu kulturu formulirane su sljedeće tvrdnje:

U posljednjih pet godina bio/bila sam stranka u sudskom postupku.

Zadovoljan/zadovoljna sam načinom na koji je taj pravni postupak vođen.

Zadovoljan/zadovoljna sam ishodom, odnosno pravnom odlukom koja je u mom slučaju donesena.

Iskustvo bliskih osoba s pravnim sustavom

Osim individualnog iskustva, neizostavan utjecaj imaju i informacije i zaključci o funkcioniranju pravnog sustava bliskih osoba koje su imale iskustvo s institucijama pravnog sustava. Mišljenje je pravnih eksperata da iskustva bliskih osoba imaju negativan utjecaj na dojam o djelovanju pravosuđa (katektička orijentacija).

„*(...)* ***svi znaju nekoga tko je imao neki problem pravni*** *ovakav ili onakav i rijetko tko će reći 'da, ja bio, došao, riješio; javni bilježnik ovršio, ne ovršio, platio, neplatio'. 'Jao, Bože znaš koji problemi dok sam ga izbacio dok ovo…' Evo to. I onda kad imaš osobna iskustva na svim razinama, niti ne razmišljaš o pravu, onda stekneš dojam da je to nešto što kod nas ne funkcionira.*“ (sudionik/ca 005, akademska ustanova)

Na temelju iskaza o utjecaju iskustva bliskih osoba s pravnim sustavom na pravnu kulturu formulirane su sljedeće tvrdnje:

U posljednjih pet godina član moje obitelji i/ili prijatelj bio je stranka u nekom sudskom postupku.

Član moje obitelji, prijatelj bio je zadovoljan/nije bio zadovoljan načinom na koji je taj pravni postupak vođen.

Član moje obitelji, prijatelj bio je zadovoljan/nije bio zadovoljan ishodom tog sudskog postupka.

8. REZULTATI KVANTITATIVNOG ISTRAŽIVANJA I INTERPRETACIJA

Cilj kvantitativnog istraživanja bio je utvrditi obilježja pravne kulture u Hrvatskoj te ispitati odnos između tri tipa orijentacija koje su u teorijsko-konceptualnom okviru određene kao ključne komponente pravne kulture. Također, anketnim istraživanjem željela se utvrditi njihova zastupljenost u populaciji punoljetnih građana s obzirom na sociodemografska obilježja, prethodna iskustva s pravnim sustavom i stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa.

Analiza i prikaz rezultata kvantitativnog istraživanja podijeljeni su u četiri dijela. Na samom početku, analizom glavnih komponenata definirane su dimenzije kognitivne, katektičke i evaluativne orijentacije te je provjerena pouzdanost novokonstruiranih skala za mjerenje pravne kulture. Potom su prezentirani rezultati deskriptivne i bivarijatne analize, u kvalitativnom istraživanju istaknutih nezavisnih varijabli – prethodno osobno i iskustvo bliske osobe s pravnim sustavom, zadovoljstvo iskustvom te stav o medijskoj prezentaciji stanja u pravosuđu. Zatim su prikazane specifičnosti i razlike u dimenzijama pravne kulture s obzirom na sociodemografske karakteristike ispitanika, iskustvo s pravnim sustavom i stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa. Naposljetku, prezentirani su rezultati korelacijskih analiza te multiple linearne regresije kojom se istražio međuodnos tipova orijentacija prema pravnom sustavu i njihova povezanost sa sociodemografskim karakteristika, iskustvom s pravnim sustavom i stavom o medijskoj prezentaciji pravosuđa.

8.1. Struktura kognitivne, katektičke i evaluativne orijentacije prema pravnom sustavu

8.1.1. Kognitivna orijentacija – očekivanja od pravnog sustava

Instrument za mjerenje kognitivne orijentacije činilo je devet tvrdnji, kreiranih na osnovu devet indikatora vladavine prava. Pridružena im je skala slaganja od pet stupnjeva (*uopće se ne slažem* – 1, *ne slažem se* – 2, *niti se slažem niti se ne slažem* – 3, *slažem se* – 4, *u potpunosti se slažem* – 5). Tvrdnje su formulirane na način da odgovori *slažem se* i *u potpunosti se slažem* indiciraju očekivanje da pravni sustav djeluje sukladno ili suprotno ključnim načelima vladavine prava.

Od devet tvrdnji, šest je sukladno s vrijednostima vladavine prava, dok su tri u konceptualno-operacionalnom smislu suprotne ideji vladavine prava – „Sudovi bi trebali biti blaži prema siromašnim građanima", „Sudovi bi trebali presude donositi brzo, a ne ispitivati svaki detalj" i "Pravni sustav trebao bi djelovati u skladu s vladajućom političkom opcijom". Odgovori *slažem se* i *u potpunosti se slažem* na ovim tvrdnjama predstavljaju očekivanja koja odmiču od djelovanja pravnog sustava u skladu s vladavinom prava (sve čestice kognitivne orijentacije prikazane su u Tablici 8).

Deskriptivna analiza varijabli kognitivne orijentacije

S obzirom na aspekte kognitivne orijentacije, većina ispitanika iskazuje visoka očekivanja od pravnog sustava sukladna vladavini prava, odnosno načela zakonitosti, pravne sigurnosti i transparentnosti kojima pravni sustav može osigurati red i riješiti sukobe, ujedno podupirući i primjenjujući ideje morala i pravednosti običnog čovjeka (Tablica 8).

Više od 80% ispitanika očekuje da red u društvu bude utemeljen na dobrim zakonima i funkcionalnom pravnom sustavu, a gotovo 90% ispitanih od pravnog sustava očekuje najbolji pristup u rješavanju problema. Visoka očekivanja su i po pitanju usklađenosti pravnog sustava s društvenim vrijednostima – 75,3% građana očekuje da odluke pravnog sustava budu usklađene s idejama morala i pravednosti običnog čovjeka. Gotovo 90% ispitanih očekuje da pravne odluke budu utemeljene na zakonima, a ne na osobnom mišljenju suca. Gotovo u istom broju očekuju ujednačeno pravno postupanje u sličnim slučajevima te jasne i razumljive pravne odluke, čime se stvara pravno-sigurno i transparentno okruženje.

S druge strane, građani su podijeljeni po pitanju očekivanja jednakog tretmana za sve građane pred institucijama pravnog sustava. Iako je u osnovi ideje vladavine prava jednakost svih pred zakonom, nešto više od trećine ispitanih smatra da bi pravni sustav trebao biti blaži prema siromašnim građanima, dok trećina nema takva očekivanja. Polovina ispitanika očekuje brže rješavanje sporova bez ispitivanja svakog detalja, a gotovo četvrtina ne očekuje da je pravosuđe neovisno od vladajuće političke strukture. Obje kategorije očekivanja odstupaju od ideala vladavine prava, odnosno predstavljaju odstupanja od načela efikasnosti i neovisnosti sudstva.

Istaknuti su rezultati u određenom dijelu usporedivi s Izvješćem o vladavini prava Europske komisije za 2019. godinu[17]. Ono daje uvid u građansku percepciju važnosti sedamnaest aspekata vladavine prava, koji se uglavnom usmjereni na djelovanje političara i državnih dužnosnika. S obzirom na aspekte vladavine prava koji se odnose na nacionalne sudbene vlasti, ispitanici iz Hrvatske ne odstupaju od europskog prosjeka – gotovo 90% ispitanih drži neovisnost sudstva, jednakost pred zakonom, predvidivost djelovanja prava i razumno trajanje pravnih procesa izrazito važnima za vladavinu prava. Dakle, usporedno s ispitivanjem očekivanja od pravnog sustava iz ovog istraživanja, pokazuje se da su naznačeni aspekti vladavine prava doista važni, ali i da postoje iznimke, odnosno situacije u kojima građani očekuju odstupanje od ideala pravosudnog djelovanja. To se prvenstveno odnosi na očekivanje blažeg tretmana za siromašne građane, usuglašenost političke i sudbene vlasti te brže donošenje presuda pod cijenu detaljnosti istrage.

[17] Special Eurobarometer 489 o vladavini prava (*Rule of Law*) proveden je u travnju 2019. godine u dvadeset i osam zemalja članica Europske Unije na nacionalno reprezentativnim uzorcima populacije u dobi od 15 i više godina (N_{HR} = 1016).

Tablica 8. Distribucija iskaza kognitivne orijentacije – očekivanja od pravnog sustava

	uopće se ne slažem	**ne slažem se**	**niti se slažem, niti ne slažem**	**slažem se**	**u potpunosti se slažem**	**Ukupno**		
						$\bar{x}$	s	n
1. Samo dobri zakoni i funkcionalan pravni sustav mogu uspostaviti red među ljudima.	1,9%	2,0%	13,2%	32,6%	50,3%	4,3	,9	981 (100%)
2. Pravni sustav bi trebao osigurati najbolji način rješavanja sukoba.	,7%	2,1%	9,1%	32,0%	56,1%	4,4	,8	981 (100%)
3. Pravosuđe bi trebalo obrazlagati pravne odluke na svima razumljiv način.	,8%	1,6%	7,7%	31,0%	59,0%	4,5	,8	981 (100%)
4. Sudske bi se presude trebale temeljiti na zakonu, a ne osobnom mišljenu suca.	,9%	2,0%	8,5%	27,5%	61,1%	4,5	,8	981 (100%)
5. Pravni sustav bi u sličnim slučajevima uvijek trebao ujednačeno postupati.	,5%	2,1%	9,9%	30,3%	57,1%	4,4	,8	981 (100%)
6. Sudovi bi trebali biti blaži prema siromašnim građanima.	21,1%	14,9%	24,7%	22,5%	16,9%	3,0	1,4	981 (100%)
7. Sudovi bi trebali presude donositi brzo, a ne ispitivati svaki detalj.	9,3%	12,5%	27,6%	24,6%	26,0%	3,5	1,3	981 (100%)
8. Sudske presude ne bi se smjele previše razlikovati od ideja morala i pravednosti običnog čovjeka.	2,4%	4,4%	18,0%	33,6%	41,7%	4,1	1,0	981 (100%)
9. Pravni sustav trebao bi djelovati u skladu s vladajućom političkom opcijom.	44,9%	14,6%	16,2%	13,2%	11,2%	2,3	1,4	981 (100%)

Struktura kognitivne orijentacije

Ispitivanju dimenzionalnosti instrumenta kognitivne orijentacije prethodili su Bartlettov test (p < ,001) i Kaiser-Meyer-Olkin test (KMO = 0,856)[18] kojima je potvrđeno da korelacijska matrica nije matrica identiteta te da faktorska analiza može biti provedena.

Analizom glavnih komponenata izlučene su dvije dimenzije čija svojstvena vrijednost temeljem Kaiserova kriterija prelazi 1, a koji zajedno tumače 58,761% varijance. Komunaliteti varijabli kreću se od 0,398 do 0,734. S obzirom na teorijski očekivanu povezanost varijabli ove skale, provedena je direkt oblimin rotacija bazične solucije. Svojstvena vrijednost prve dimenzije iznosi 3,705 (41,200% ukupne varijance), a druge 1,592 (17,561% ukupne varijance). Koeficijent korelacije između faktora nakon oblimin rotacije je nizak i iznosi ,032.

S obzirom na to da varijabla „Sudske presude ne bi se smjele previše razlikovati od ideje morala i pravednosti običnog čovjeka“ (8.) podjednako saturira oba faktora, što ne odgovara principima jednostavne faktorske strukture[19], provedeno je tzv. čišćenje faktorske solucije.

Ponovljena analiza glavnih komponenata, s osam varijabli kognitivne orijentacije, uz direkt oblimin rotaciju ekstrahirala je dvije latentne dimenzije čija je svojstvena vrijednost po Kaiserovom kriteriju veća od 1, a koje ukupno tumače 61,455% varijance, dok se komunaliteti varijabli kreću između 0,439 i 0,754. Faktorska otežanja na prvom faktoru, koji objašnjava 43,578% ukupne varijance, kreću se između 0,745 i 0,868. Drugi faktor objašnjava 17,877% ukupne varijance, s faktorskim otežanjima od 0,637 do 0,745 (Tablica 9). Korelacija između faktora iznosi -,046.

Faktorska solucija nije rezultirala teorijski pretpostavljenom unidimenzionalnošću, ali niti dvodimenzionalnom strukturom koja razlikuje supstantivne (engl. *thick*) i proceduralne/formalne (engl. *thin*) aspekte vladavine prava. Umjesto toga, prvi faktor saturiraju čestice očekivanja od pravnog sustava koja su sukladna vladavini prava; očekivanja da pravni sustav uspostavlja red i rješava sukobe na zakonit, transparentan i ujednačen način. Dimenzija je nazvana *očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava*. Drugu latentnu dimenziju saturiraju tri čestice očekivanja od pravnog sustavu da ne djeluje prema principu

[18] Kaiser – Meyer – Olkin (KMO) *Measure of Sampling Adequacy* indeks je koji se temelji na komparaciji koeficijenata korelacije i parcijalne korelacije te pokazuje mogu li se korelacije među varijablama objasniti ostalim varijablama u modelu. Za provođenje faktorske analize nije prihvatljivo da KMO bude manji od 0,5. Vrijednosti indeksa između 0,5 i 0,7 smatraju se osrednje dobrima; od 0,7 do 0,8 dobrima; od 0,8 do 0,9 odličnima, a vrijednosti iznad 0,9 su izvrsne za provođenje faktorske analize (Field, 2009).

[19] Thurstoneov princip jednostavne strukture podrazumijeva da svaka varijabla u najvećoj mjeri saturira (samo) jedan faktor te da je svaka dimenzija predstavljena s nekoliko varijabli visoke saturacije (Pallant, 2011).

jednakosti građana pred sudom, niti politički nezavisno te da odluke donosi u što kraćem vremenskom roku, na uštrb kvalitetnom pristupu sudskom predmetu. Sukladno tome, druga latentna dimenzija nazvana je *očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava*.

Tablica 9. Struktura kognitivne orijentacije – matrice faktorske strukture i sklopa nakon oblimin transformacije (1 – očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava; 2 – očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava)

	Matrica faktorske strukture (*structure matrix*)		**Matrica faktorskog sklopa (*pattern matrix*)**	
	1	**2**	**1**	**2**
3. Pravosuđe bi trebalo obrazlagati pravne odluke na svima razumljiv način.	**,868**	-,020	**,869**	,020
2. Pravni sustav bi trebao osigurati najbolji način rješavanja sukoba.	**,858**	-,093	**,855**	-,054
4. Sudske bi se presude trebale temeljiti na zakonu, a ne osobnom mišljenju suca.	**,829**	-,027	**,829**	,011
5. Pravni sustav bi u sličnim slučajevima uvijek trebao ujednačeno postupati.	**,815**	,043	**,818**	,080
1. Samo dobri zakoni i funkcionalan pravni sustav mogu uspostaviti red među ljudima.	**,745**	-,105	**,742**	-,071
6. Sudovi bi trebali biti blaži prema siromašnim građanima.	-,078	**,743**	-,044	**,741**
7. Sudovi bi trebali presude donositi brzo, a ne ispitivati svaki detalj.	,197	**,679**	,229	**,689**
9. Pravni sustav trebao bi djelovati u skladu s vladajućom političkom opcijom.	-,210	**,637**	-,181	**,629**
Svojstvena vrijednost faktora	3,486	1,430		
% varijance	43,578	17,877		
Cronbachov α	0,880	0,444		

Metoda ekstrakcije: analiza glavnih komponenata
Metoda rotacije: oblimin s Kaiserovom normalizacijom

Pouzdanost skale očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava je α = 0,880 (korelacija među česticama u rasponu od ,478 do ,691) (Tablica 10).

Tablica 10. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale kognitivne orijentacije – očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava

	Aritmetička sredina skale ako se čestica isključi	**Varijanca skale ako se čestica isključi**	**Korigirana korelacija čestice i skale**	**Cronbachov α ako se čestica isključi**
1. Samo dobri zakoni i funkcionalan pravni sustav mogu uspostaviti red među ljudima	17,74	7,350	,624	,879
2. Pravni sustav bi trebao osigurati najbolji način rješavanja sukoba.	17,60	7,276	,771	,841
3. Pravosuđe bi trebalo obrazlagati pravne odluke na svima razumljiv način.	17,55	7,378	,775	,841
4. Sudske bi se presude trebale temeljiti na zakonu, a ne osobnom mišljenju suca.	17,55	7,430	,718	,854
5. Pravni sustav bi u sličnim slučajevima uvijek trebao ujednačeno postupati.	17,60	7,525	,699	,858

Cronbachov α za skalu očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava iznosi 0,444, a isključivanjem neke od čestica pouzdanost skale ne bi porasla (Tablica 11). Korelacije između čestica su u rasponu od ,148 do ,249. S obzirom na to da se tek vrijednosti Cronbachovog α veće od 0,7 smatraju zadovoljavajućom pouzdanošću skale, dodatno je ispitana korelacija između skale očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava i pripadajućih čestica. Prema Juni (2007), korelacija čestica s pripadajućom skalom mora iznositi ,3 ili više kako bi se ustanovila unutarnja konzistentnost skale. Korelacijskom analizom utvrđene su vrijednosti koeficijenta korelacije čestica sa skalom od ,646 do ,724.

Tablica 11. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale kognitivne orijentacije – očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava

	Aritmetička sredina skale ako se čestica isključi	**Varijanca skale ako se čestica isključi**	**Korigirana korelacija čestice i skale**	**Cronbachov α ako se čestica isključi**
6. Sudovi bi trebali biti blaži prema siromašnim građanima.	5,77	4,162	,319	,256
7. Sudovi bi trebali presude donositi brzo, a ne ispitivati svaki detalj.	5,30	4,876	,251	,382
9. Pravni sustav trebao bi djelovati u skladu s vladajućom političkom opcijom.	6,45	4,333	,246	,397

Sukladno dobivenoj dvofaktorskoj strukturi kognitivne orijentacije, za potrebe daljnje analize određivanjem prosjeka odgovora na svim česticama koje čine skalu kreirane su dvije kompozitne skale. Skala *očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava* obuhvatila je pet čestica („Samo dobri zakoni i funkcionalan pravni sustav mogu uspostaviti red među ljudima“; „Pravni sustav bi trebao osigurati najbolji način rješavanja sukoba“; „Pravosuđe bi trebalo obrazlagati pravne odluke na svima razumljiv način“; „Sudske bi se presude trebale temeljiti na zakonu, a ne osobnom mišljenju suca“; „Pravni sustav bi u sličnim slučajevima uvijek trebao ujednačeno postupati“). Raspon mogućih vrijednosti na skali kreće se od 1 do 5 (M = 4,40; sd = 0,67), pri čemu viša vrijednost označava viši stupanj očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava.

Kompozitnu skalu *očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava* čine tri čestice – „Sudovi bi trebali biti blaži prema siromašnim građanima“; „Sudovi bi trebali presude donositi brzo, a ne ispitivati svaki detalj“; „Pravni sustav trebao bi djelovati u skladu s vladajućom političkom opcijom“. Raspon vrijednosti ove skale kreće se od 1 do 5 (M = 2,92; sd = 0,93), a viša vrijednost označava viši stupanj očekivanja da pravni sustav odstupa od ideala vladavine prava.

8.1.2. Katektička orijentacija – percepcija djelovanja pravnog sustava

Katektička orijentacija prema pravnom sustavu mjerena je instrumentom sastavljenim od devet čestica, kreiranih na osnovu devet indikatora percepcije, zadovoljstva djelovanjem pravnog sustava. Pridružena im je skala slaganja od pet stupnjeva (*uopće se ne slažem* – 1, *ne slažem s*e – 2, *niti se slažem niti se ne slažem* – 3, *slažem se* – 4, u *potpunosti se slažem* – 5). Tvrdnje su formulirane na način da odgovori *slažem se* i *u potpunosti se slažem* označavaju percepciju (ne)pravednosti pravnog sustava i segmenata njegova djelovanja.

Od devet tvrdnji, četiri su u konceptualno-operacionalnom smislu suprotne pozitivnoj procjeni djelovanja pravnog sustava („Odluke hrvatskih sudova uglavnom su nepravedne i protivne razumu"; „Nemoguće je predvidjeti kakav će ishod imati neki sudski proces u Hrvatskoj"; „Sudske presude obično idu u korist onima koji imaju novac" i „Sudovi rade za interese političke strukture na vlasti"). Odgovori *slažem se* i *u potpunosti se slažem* na ovim tvrdnjama upućuju na negativnu percepciju djelovanja odnosno nepravednosti pravnog sustava. Deseta čestica ovog instrumenta mjeri povjerenje, a koje predstavlja zaokruženi doživljaj o pravnom sustavu utemeljen na ukupnom dojmu djelovanja pravnog sustava (sve čestice katektičke orijentacije prikazane su u Tablici 12).

Deskriptivna analiza varijabli katektičke orijentacije

Ispitanici su izrazito kritični u ocjeni djelovanja pravnog sustava, odnosno različitih aspekata pravednosti (Tablica 12). To je posebno izraženo u percepciji jednakosti pravnog tretmana građana, budući da manje od trećine ispitanih pravni sustav smatra pravičnim. Dojam nejednakosti očituje se i u uvjerenju dvije trećine građana da je hrvatsko pravosuđe politički pristrano, odnosno da u djelovanju slijedi interese političkih struktura.

Osim nepravičnim, hrvatski pravni sustav se doživljava i neefikasnim, budući da 65% ispitanika ne opravdava dugi vremenski rok potreban za donošenje presude. Negativnom dojmu doprinosi i osjećaj pravne nesigurnosti jer, suprotno visokim očekivanjima ujednačenog i predvidivog djelovanja pravnog sustava, takvim ga vidi manje od 10% ispitanika. Još je manji udio (6,5%) ispitanih uvjereno da odluke hrvatskog pravnog sustava nisu korumpirane, odnosno donesene u korist onih boljeg materijalnog statusa. Takvi rezultati nisu iznenađujući s obzirom na to da sličan prikaz percepcije nudi i Pregled stanja u pravosuđu u EU. Prema posljednjem, iz 2020. godine, Hrvatska se nalazi na samom dnu ljestvice europskih zemalja, jer gotovo 80% ispitanika

hrvatske suce smatra ovisnima od vlade i političara (60%) te pritisnutima gospodarskim interesima (55%) (Europska komisija, 2020).

Osim ocjene nezadovoljavajućeg funkcioniranja pravnog sustava, loš dojam na građane ostavljaju i presude – svaki drugi ispitanik pravne odluke smatra nepravednima, a gotovo 60% ih ne razumije. No, za razliku od dominantno negativne percepcije djelovanja cjelokupnog pravosuđa, u procjeni profesionalnosti i stručnosti pravnih službenika i sudaca u odnosu prema strankama relativna većina ispitanika (40%) zauzima neutralan stav i zapravo je suzdržana u procjeni, dok su ostali ispitanici gotovo podjednako (oko 25%) pozitivnog i negativnog dojma.

Prevladavajuće negativan dojam djelovanja pravnog sustava u Hrvatskoj preslikava se na povjerenje u pravosuđe, koje je u ekspertnim intervjuima izdvojeno kao stav o pravnom sustavu koji se razvija usporedno ili kao posljedica dojma pravednosti, a ima ga tek četvrtina ispitanika. Prema podacima istraživanja agencije Ipsos i Ministarstva pravosuđa RH, 2016. godine povjerenje opće populacije u državno odvjetništvo i sudove bilo je nešto više – 38%, dok je prema podacima Europskog istraživanja vrednota 2017. povjerenje u pravni sustav imalo oko 15% Hrvata (Ježovita, 2017).

Tablica 12. Distribucija iskaza katektičke orijentacije – percepcija pravednosti pravnog sustava

	uopće se ne slažem	**ne slažem se**	**niti se slažem, niti ne slažem**	**slažem se**	**u potpunosti se slažem**	**Ukupno**		
						$\bar{x}$	s	n
1. Pravosuđe u zaštiti i kažnjavanju sve građane tretira jednako.	31,7%	24,7%	12,7%	10,2%	20,6%	2,6	1,5	981 (100%)
2. Sudski postupci opravdano traju dugo.	38,0%	27,2%	15,2%	9,0%	10,7%	2,3	1,3	981 (100%)
3. Odluke hrvatskih sudova uglavnom su nepravedne i protivne razumu.	6,2%	10,3%	34,5%	26,8%	22,1%	3,5	1,1	981 (100%)
4. Nemoguće je predvidjeti kakav će ishod imati neki sudski proces u Hrvatskoj.	4,0%	5,6%	23,6%	36,6%	30,3%	3,8	1,0	981 (100%)
5. Sudske presude obično idu u korist onima koji imaju novac.	2,2%	4,3%	14,7%	33,9%	44,9%	4,1	1,0	981 (100%)
6. Pravni službenici poštuju procedure i ispravno vode pravne postupke.	15,8%	20,9%	40,8%	15,2%	7,3%	2,8	1,1	981 (100%)
7. Sudske presude su jasne i razumljive.	20,2%	27,9%	33,2%	12,6%	6,0%	2,6	1,1	981 (100%)
8. Suci se profesionalno i s poštovanjem odnose prema strankama u sudskom procesu.	12,8%	15,1%	45,0%	20,0%	7,1%	2,9	1,1	981 (100%)
9. Sudovi rade za interese političke strukture na vlasti.	3,0%	5,1%	24,6%	37,3%	29,9%	3,9	1,0	981 (100%)
10. Pravni sustav u Hrvatskoj zaslužuje povjerenje građana.	24,9%	21,2%	26,8%	16,5%	10,5%	2,7	1,3	981 (100%)

Struktura katektičke orijentacije

Analiza glavnih komponenata na devet čestica skale procjene zadovoljstva[20] djelovanjem pravnog sustava pokazuje da nije riječ o matrici identiteta (Bartlettov test je značajan; $p < ,001$), a vrijednost KMO iznosi 0,770. Navedene mjere pokazuju da je naznačeni set čestica pogodan za provedbu faktorske analize.

Komunaliteti varijabli uključenih u ovu analizu iznose od 0,348 do 0,605. Bazična solucija, s Kaiserovim kriterijem zadržavanja faktora sa svojstvenom vrijednošću većom od 1, izlučila je dva faktora koji objašnjavaju 51,872% ukupne varijance. S ciljem jednostavnije interpretacije faktorske solucije i teorijski očekivane povezanosti dimenzija, provedena je direkt oblimin rotacija.

Prvi faktor objašnjava 32,445%, a drugi 19,426% ukupne varijance. Faktorska otežanja prve dimenzije, koja obuhvaća pet čestica, kreću se od 0,583 do 0,777, dok druga dimenzija s četiri čestice ima faktorska otežanja u rasponu od 0,690 do 0,754 (Tablica 13). Korelacija između faktora iznosi $r = -,183$.

Faktorska solucija tvrdnji instrumenta katektičke orijentacije nije rezultirala teorijski pretpostavljenim unidimenzionalnim okupljanjem tvrdnji koje su indikatori pravednosti, kao niti dvodimenzionalnom strukturom koja bi okupljala isključivo čestice proceduralne i distributivne pravednosti. Na prvom faktoru grupirale su se čestice pozitivne percepcije pravnog sustava, odnosno čestice kojima je izraženo zadovoljstvo pravnom procedurom, profesionalnošću sudaca u odnosima sa strankom, argumentacijom pravnih odluka te jednakim i efikasnim pristupom pravnog sustava rješavanju pravnih problema. Stoga je ova dimenzija nazvana *percepcija pravnog sustava pravednim*. Na drugom faktoru nalaze se isključivo čestice negativnog percipiranja pravnog sustava – pravni sustav i presude su nepredvidivi, pod utjecajem koruptivnih djelovanja i prilagođeni interesima vladajućih. Druga je dimenzija nazvana *percepcija pravnog sustava nepravednim*.

[20] Budući da je u konceptualno-operacionalnom okviru i ekspertnim intervjuima povjerenje određeno kao posebna kategorija, odnosno rezultat procjene djelovanja pravnog sustava, čestica o povjerenju u pravni sustav nije uključena u analizu glavnih komponenata te se u nastavku analize koristi kao samostalna varijabla.

Tablica 13. Struktura katektičke orijentacije – matrice faktorske strukture i sklopa nakon oblimin transformacije (1 – percepcija pravnog sustava pravednim; 2 – percepcija pravnog sustava nepravednim)

	Matrica faktorske structure (*structure matrix*)		**Matrica faktorskog sklopa (*pattern matrix*)**	
	1	**2**	**1**	**2**
6. Pravni službenici poštuju procedure i ispravno vode pravne postupke.	**,777**	-,183	**,769**	-,042
7. Sudske presude su jasne i razumljive.	**,755**	-,260	**,732**	-,126
8. Suci se profesionalno i s poštovanjem odnose prema strankama u sudskom procesu.	**,720**	-,257	**,696**	-,129
2. Sudski postupci opravdano traju dugo.	**,630**	-,023	**,647**	-,096
1. Pravosuđe u zaštiti i kažnjavanju sve građane tretira jednako.	**,583**	-,019	**,599**	-,090
5. Sudske presude obično idu u korist onima koji imaju novac.	-,282	**,754**	,148	**,727**
9. Sudovi rade za interese političke strukture na vlasti.	-,205	**,747**	-,071	**,734**
3. Odluke hrvatskih sudova uglavnom su nepravedne i protivne razumu.	-,104	**,740**	-,032	**,746**
4. Nemoguće je predvidjeti kakav će ishod imati neki sudski proces u Hrvatskoj.	-,013	**,690**	-,118	**,711**
Svojstvena vrijednost faktora	2,920	1,748		
% varijance	32,445	19,426		
Cronbachov α	0,715	0,716		

Metoda ekstrakcije: analiza glavnih komponenata
Metoda rotacije: oblimin s Kaiserovom normalizacijom

Pouzdanost skale koja okuplja čestice percepcije pravnog sustava pravednim iznosi 0,715[21], a koeficijenti korelacije među česticama kreće se od ,218 do ,547 (Tablica 14).

[21] Maksimalna pouzdanost skale percepcije pravnog sustava pravednim je 0,761, uz isključivanje dviju (1. i 2. tvrdnje) od pet čestica. No, s obzirom na relativno malen broj čestica u skali i zadovoljavajuću vrijednost koeficijenta pouzdanosti 0,715, sve čestice su zadržane.

Tablica 14. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale katektičke orijentacije – percepcije pravnog sustava pravednim

	Aritmetička sredina skale ako se čestica isključi	**Varijanca skale ako se čestica isključi**	**Korigirana korelacija čestice i skale**	**Cronbachov α ako se čestica isključi**
1. Pravosuđe u zaštiti i kažnjavanju sve građane tretira jednako.	10,54	11,792	,381	,720
2. Sudski postupci opravdano traju dugo.	10,90	12,295	,428	,687
6. Pravni službenici poštuju procedure i ispravno vode pravne postupke.	10,40	12,385	,571	,633
7. Sudske presude su jasne i razumljive.	10,61	12,511	,541	,643
8. Suci se profesionalno i s poštovanjem odnose prema strankama u sudskom procesu.	10,24	13,008	,509	,657

Cronbachov α (Tablica 15) za skalu percepcije pravnog sustava nepravednim iznosi 0,716[22] (koeficijenti korelacije od ,311 do ,538). Naznačene vrijednosti koeficijenta pouzdanosti u literaturi su određene kao dobre, odnosno prihvatljive (Field, 2009).

Tablica 15. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale katektičke orijentacije – percepcije pravnog sustava nepravednim

	Aritmetička sredina skale ako se čestica isključi	**Varijanca skale ako se čestica isključi**	**Korigirana korelacija čestice i skale**	**Cronbachov α ako se čestica isključi**
3. Odluke hrvatskih sudova uglavnom su nepravedne i protivne razumu.	6,15	5,462	,490	,664
5. Sudske presude obično idu u korist onima koji imaju novac.	6,82	5,769	,556	,625
4. Nemoguće je predvidjeti kakav će ishod imati neki sudski proces u Hrvatskoj.	6,51	5,952	,446	,688
9. Sudovi rade za interese političke strukture na vlasti.	6,53	5,765	,530	,638

[22] Maksimalan iznos koeficijenta pouzdanosti za skalu percepcije pravnog sustava nepravednim; dodatnim isključivanjem čestica Cronbachov α bio bi niži.

Kao rezultat provedene faktorske analize čestica katektičke orijentacije, određivanjem prosjeka odgovora na svim česticama koje čine skalu, konstruirane su dvije kompozitne skale. Kompozitnu skalu *percepcija pravnog sustava pravednim* čini pet čestica („Pravni službenici poštuju procedure i ispravno vode pravne postupke"; „Sudske presude su jasne i razumljive"; „Suci se profesionalno i s poštovanjem odnose prema strankama u sudskom procesu"; „Sudski postupci opravdano traju dugo"; Pravosuđe u zaštiti i kažnjavanju sve građane tretira jednako"). Raspon vrijednosti kreće se od 1 do 5 (M = 2,63; sd = 0,85), pri čemu viša vrijednost označava percepciju pravnog sustava pravednijim. Kompozitnu skalu *percepcija pravnog sustava nepravednim* čine četiri čestice („Odluke hrvatskih sudova uglavnom su nepravedne i protivne razumu"; „Sudske presude obično idu u korist onima koji imaju novac"; „Nemoguće je predvidjeti kakav će ishod imati neki sudski proces u Hrvatskoj"; „Sudovi rade za interese političke strukture na vlasti"). Raspon vrijednosti skale kreće se od 1 do 5 (M = 3,83; sd = 0,76), a viša vrijednost označava izraženiju percepciju pravnog sustava nepravednim.

8.1.3. Evaluativna orijentacija – djelovanje prema pravnom sustavom

Skalu evaluativne orijentacije čini deset tvrdnji, kreiranih na osnovu deset indikatora potencijalnih postupaka, odnosno mogućih oblika ponašanja građana prema pravnom sustavu. Tvrdnje predstavljaju situacije s pravnim sustavom koje prate dileme iz pet teorijski pretpostavljenih obrazičnih varijabli (dihotomija). Pridružena im je ljestvica vjerojatnosti djelovanja od pet stupnjeva (*sigurno neću* – 1, *vjerojatno neću* – 2, možda hoću, možda neću – 3, *vjerojatno hoću* – 4, *sigurno hoću* – 5). Tvrdnje su formulirane na način da odgovori *vjerojatno hoću* i *sigurno hoću* indiciraju (ne)obraćanje pravnom sustavu čime građani istome (ne) daju legitimitet.

Od deset naznačenih tvrdnji njih pet u konceptualno-operacionalnom smislu indiciraju vjerojatnost neobraćanja i/ili odbacivanja standardnih, legalnih i legitimirajućih oblika odnosa s pravnim sustavom – „Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu“; „Nastojat ću izbjeći bilo kakve pozive na sud i svjedočenja, jer mi to može stvoriti samo dodatne probleme“; Za rješenje životnih problema ne namjeravam čekati pravosuđe, pravdu ću uzeti u svoje ruke”; „ Ako se sa zakonom ne slažem, neću ga ni poštivati“; „Ako mi sudska odluka ne odgovara, žalit ću se sve dok ne ostvarim svoja očekivanja” (Tablica 16).

Deskriptivna analiza varijabli evaluativne orijentacije

Nakon relativno visokih očekivanja od pravnog sustava, koja se odnose na različite aspekte vladavine prava, te relativno negativne ocjene pravednog djelovanja pravnog sustava, iskazi ispitanika vezani uz vjerojatnost postupanja u odnosu s pravnim sustavom znatno su heterogeniji. Osim toga, u većini slučajeva, odnosno potencijalnih situacija s pravnim sustavom oko trećine ispitanika neodlučno je ili suzdržano u procjeni budućeg ponašanja (Tablica 16).

Većina ispitanika spremna je obratiti se pravnom sustavu u slučaju potrebe, no gotovo 15% ne bi se obratilo policiji ili državnom odvjetništvu da im je ugroženo ili oduzeto neko pravo. U slučaju po njih važnih životnih pitanja gotovo trećina ispitanih ne bi se obratili pravnom sustavu za pomoć. No, da su u većoj mjeri građani skloni rješavanju pravnih problema putem pravnog sustava i pravnim, legalnim pristupom pokazuje podatak da bi tek 15% ispitanika pravdu uzelo u svoje ruke, umjesto čekalo pravni lijek. Također, visok je udio ispitanih (83%) koji iskazuju sklonost alternativnim oblicima rješavanja sporova, poput nagodbe i mirenja, a koji predstavljaju za pravni sustav poželjne pristupe pravnim problemima.

Unatoč negativnoj procjeni djelovanja pravnog sustava u Hrvatskoj većina bi se ispitanika u budućim kontaktima vodila društveno pripisanim ulogama pravnog sustava – više od polovine bi se obratiti pravosuđu za pomoć unatoč dugotrajnosti vođenja postupka, ali i radi manjka alternativa za rješavanje pravnih problema.

Većina ispitanika ne iskazuje vjerojatnost bespogovornog poštivanja svih zakona i sudskih odluka. Više od 60% ispitanih spremno je žaliti se na sudske odluke sve dok ne ostvare svoja očekivanja, a gotovo trećina ne namjerava poštivati zakon s kojim se ne slaže. Oba tipa ponašanja pokazuju da su sklonosti poštivanja specifičnih ili samo određenih zakona i pravnih odluka s kojima se slažu. To je osobito vidljivo u iskazu tek 10% ispitanih koji su spremni prihvatiti sudsku presudu, a što su pravni stručnjaci u intervjuima ocijenili kao važan aspekt poštivanja pravnog sustava.

Manje od polovine ispitanika iskazuje vjerojatnost podupiranja i kooperacije s pravnim sustavom, odnosno djelovanja prema pravnom sustavu u cilju kolektivnog dobra. Oko trećine ispitanih spremno je prijaviti kršenje zakona, a četvrtina ispitanika bi se odazvala pozivu na sud i na svjedočenje te time pomogla radu i funkcionalnosti pravnog sustava. No, polovina ispitanih nastojala bi izbjeći svaki kontakt sa sudom koji im nije od osobnog interesa i koji im potencijalno može stvoriti dodatne probleme, dok četvrtina ne pridaje važnost osobnom angažmanu u stvaranju društvenog reda.

Tablica 16. Distribucija iskaza evaluativne orijentacije – vjerojatnost djelovanja kojim se (ne)daje legitimitet pravnom sustavu

	sigurno neću	**vjerojatno neću**	**možda hoću, možda neću**	**vjerojatno hoću**	**sigurno hoću**	**Ukupno**		
						$\bar{x}$	s	n
1. Ako mi je ugroženo ili oduzeto neko pravo, za pomoć ću se obratiti policiji ili državnom odvjetništvu.	7,3%	6,4%	25,5%	36,0%	24,8%	3,6	1,1	981 (100%)
2. Ako vidim da netko krši zakon, prijavit ću ga policiji ili državnom odvjetništvu.	12,9%	13,6%	35,2%	23,0%	15,3%	3,1	1,2	981 (100%)
3. Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu.	14,1%	16,7%	38,0%	19,4%	11,8%	3,0	1,2	981 (100%)
4. Nastojat ću izbjeći bilo kakve pozive na sud i svjedočenja, jer mi to može stvoriti samo dodatne probleme.	10,9%	15,4%	22,9%	26,0%	24,7%	3,4	1,3	981 (100%)
5. Za rješenje životnih problema ne namjeravam čekati pravosuđe, pravdu ću uzeti u svoje ruke.	39,0%	23,4%	21,7%	9,6%	6,4%	2,2	1,2	981 (100%)
6. Spor ću prije pokušati riješiti mirnim putem (npr. mirenjem, nagodbom, a ne odmah ići na sud).	1,7%	3,3%	11,8%	35,4%	47,7%	4,2	,9	981 (100%)
7. Ako se sa zakonom ne slažem, neću ga ni poštivati.	29,1%	15,7%	25,8%	16,0%	13,4%	2,7	1,4	981 (100%)
8. Za rješenje pravnog problema obratit ću se pravnom sustavu, jer mi nitko drugi ne može pomoći.	5,0%	7,0%	26,4%	36,3%	25,4%	3,7	1,1	981 (100%)
9. Ako mi sudska odluka ne odgovara, žalit ću se sve dok ne ostvarim svoja očekivanja.	3,7%	6,9%	26,2%	29,3%	33,8%	3,8	1,1	981 (100%)
10. Bez obzira na dugotrajnost postupka, ako bude potrebe obratit ću se našem pravosuđu za pomoć.	4,0%	6,1%	27,5%	33,9%	28,5%	3,8	1,1	981 (100%)

Struktura evaluativne orijentacije

Prije analizi strukture evaluativne orijentacije, Bartlettovim (p < ,001) i Kaiser-Meyer-Olkin testom (KMO = 0,721) utvrđeno je da deset tvrdnji vjerojatnosti djelovanja prema pravnom sustavu ne tvore matricu identiteta te da faktorska analiza može biti provedena.

Analiza glavnih komponenata, s Kaiserovim kriterijem zadržavanja faktora sa svojstvenom vrijednošću većom od 1, izlučila je četiri faktora koji objašnjavaju 63,008% ukupne varijance, a komunaliteti varijabli iznose između 0,514 i 0,771. S ciljem jednostavnije interpretacije faktorske solucije i na teorijsko-konceptualno utemeljenom očekivanju višedimenzionalne solucije međusobno nezavisnih oblika djelovanja, provedena je varimax rotacija (Tablica 17).

Tablica 17. Evaluativna orijentacija – matrica faktorske transformacije nakon ortogonalne (varimax) transformacije (1 – obraćanje pravnom sustavu, vjerojatnost (ne)legitimirajućeg djelovanja prema pravnom sustavu)

	Matrica faktorske transformacije			
	1	2	3	4
10. Bez obzira na dugotrajnost postupka, ako bude potrebe obratit ću se našem pravosuđu za pomoć.	**,842**	,006	,003	,057
8. Za rješenje pravnog problema obratit ću se pravnom sustavu, jer mi nitko drugi ne može pomoći.	**,750**	,026	-,059	-,032
9. Ako mi sudska odluka ne odgovara, žalit ću se sve dok ne ostvarim svoja očekivanja.	**,689**	-,021	,092	,176
1. Ako mi je ugroženo ili oduzeto neko pravo, za pomoć ću se obratiti policiji ili državnom odvjetništvu.	**,634**	,379	-,106	-,159
2. Ako vidim da netko krši zakon, prijavit ću ga policiji ili državnom odvjetništvu.	,458	,445	,050	-,394
3. Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu.	,046	,835	-,025	,099
7. Ako se sa zakonom ne slažem, neću ga ni poštivati.	,154	-,193	,843	-,008
5. Za rješenje životnih problema ne namjeravam čekati pravosuđe, pravdu ću uzeti u svoje ruke.	-,264	,393	,634	,173
4. Nastojat ću izbjeći bilo kakve pozive na sud i svjedočenja, jer mi to može stvoriti samo dodatne probleme.	,015	,116	,164	,811
6. Spor ću prije pokušati riješiti mirnim putem (npr. mirenjem, nagodbom, a ne odmah ići na sud.)	,441	-,084	-,294	,484

Metoda ekstrakcije: analiza glavnih komponenata
Metoda rotacije: varimax s Kaiserovom normalizacijom

Prva dimenzija objašnjava 27,390% ukupne varijance, a faktorska otežanja četiriju čestica kreću se od 0,634 do 0,842. U sadržajnom smislu, prva dimenzija okuplja četiri čestice koje označavaju vjerojatnost obraćanja institucijama pravnog sustava, unatoč potencijalnom nezadovoljstvu dugotrajnošću procesa i zato što mu nema alternative. Suprotno od konceptualne pretpostavke, koja je ponajprije istaknuta u intervjuima s ekspertima, na ovu dimenziju smjestila se i čestica „upornog“ obraćanja, odnosno žaljenja pravnom sustavu. Podnošenje žalbe na sudske odluke pravni profesionalci ocijenili su kao nepoželjno, jer se time izražava nepoštivanje sudskih odluka i pravnog sustava općenito. No, sudeći prema odgovorima ispitanika i rezultatu provedene faktorske analize, žalbe na sudske odluke predstavljaju uobičajeno ponašanje traženja rješenja pri pravnom sustavu. S obzirom na sadržaj, ovu dimenziju nazivamo *obraćanje pravnom sustavu*.

Koeficijent pouzdanosti za četiri tvrdnje koje čine ovu dimenziju iznosi 0,751, a koeficijenti korelacije među česticama kreću se od ,293 do ,575 (Tablica 18).

Tablica 18. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale evaluativne orijentacije – obraćanje pravnom sustavu

	Aritmetička sredina skale ako se čestica isključi	**Varijanca skale ako se čestica isključi**	**Korigirana korelacija čestice i skale**	**Cronbachov α ako se čestica isključi**
8. Za rješenje pravnog problema obratit ću se pravnom sustavu, jer mi nitko drugi ne može pomoći.	11,24	6,709	,536	,699
10. Bez obzira na dugotrajnost postupka, ako bude potrebe obratit ću se našem pravosuđu za pomoć.	11,17	6,114	,697	,609
1. Ako mi je ugroženo ili oduzeto neko pravo, za pomoć ću se obratiti policiji ili državnom odvjetništvu.	11,30	6,734	,480	,731
9. Ako mi sudska odluka ne odgovara, žalit ću se sve dok ne ostvarim svoja očekivanja.	11,11	6,899	,486	,726

Po provedbi faktorske analize, određivanjem prosjeka odgovora na četiri čestice koje saturiraju prvu dimenziju konstruirana je kompozitna skala *obraćanje pravnom sustavu* („Za rješenje pravnog problema obratit ću se pravnom sustavu, jer mi nitko drugi ne može pomoći“; „Bez obzira na dugotrajnost postupka, ako bude potrebe obratit ću se našem pravosuđu za pomoć“; „Ako mi je ugroženo ili oduzeto neko pravo, za pomoć ću se obratiti policiji ili državnom

odvjetništvu“; „Ako mi sudska odluka ne odgovara, žalit ću se sve dok ne ostvarim svoja očekivanja“). Raspon mogućih vrijednosti na skali kreće se od 1 do 5 (M = 3,74; sd = 0,82). Viša vrijednost označava viši stupanj sklonosti obraćanja pravnom sustavu za pomoć.

Preostalih šest čestica ove faktorske solucije saturira tri dimenzije. Pritom tri čestice imaju faktorska otežanja veća od 0,3 na dva ili više faktora („Ako vidim da netko krši zakon, prijavit ću ga policiji ili državnom odvjetništvu“; „Za rješenje životnih problema ne namjeravam čekati pravosuđe, pravdu ću uzeti u svoje ruke“; „Spor ću prije pokušati riješiti mirnim putem (npr. mirenjem, nagodbom), a ne odmah ići na sud“), a tri čine faktore specificiteta („Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu”; “Ako se sa zakonom ne slažem, neću ga ni poštivati”; “Nastojat ću izbjeći bilo kakve pozive na sud i svjedočenja, jer mi to može stvoriti samo dodatne problem”)[23].

Radi specifičnosti tipova evaluativnih orijentacija na koje upućuje teorijski (obrazične varijable) i konceptualni okvir (različita ponašanja kojima se daje legitimitet pravnom sustavu, a koja nisu nužno povezana (Tyler, 2003; Sadurski, 2006), čestice druge, treće i četvrte dimenzije, odnosno one koje saturiraju više faktora u podjednakoj mjeri, kao i čestice koje čine faktore specificiteta, u nastavku analize korištene su kao pojedinačne varijable. Raspon vrijednosti na svakoj dimenziji je od 1 do 5.

- *prijavljivanje kršenja zakona* („Ako vidim da netko krši zakon, prijavit ću ga policiji ili državnom odvjetništvu“): viša vrijednost na ovoj dimenziji pokazuje veću vjerojatnost prijavljivanja drugih za kršenje zakona;
- *alternativno rješavanje sporova* („Spor ću prije pokušati riješiti mirnim putem (npr. mirenjem, nagodbom), a ne odmah ići na sud”): viša vrijednost znači veću vjerojatnost korištenja alternativnih metoda rješavanja sukoba, s ciljem izbjegavanja sudskog postupka;

[23] Uz zadržavanje četiri čestice koje saturiraju prvi faktor, u iteracijama čišćenja faktorske solucije iz skale bi, radi specificiteta („Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu“) i saturacije viših od 0,3 na više dimenzija („Ako vidim da netko krši zakon, prijavit ću ga policiji ili državnom odvjetništvu“, „Spor ću prije pokušati riješiti mirnim putem (npr. mirenjem, nagodbom), a ne odmah ići na sud“) bile isključene tri čestice. Konačnu soluciju tada bi činila dva faktora, od kojih prvi odgovara zadržanoj prvoj dimenziji – obraćanje pravnom sustavu, dok bi drugi faktor saturirale tri čestice komunaliteta od 0,328 do 0,557, koje objašnjavaju 18,820% ukupne varijance. U sadržajnom smislu, ta bi dimenzija okupljala čestice kojima se izražava izbjegavanje i nepoštivanje pravnih procedura i zakona, odnosno nelegitimiranje pravnog sustava kao onog koji može riješiti probleme, čiji zakone i rad valja poštivati radi kolektivnog boljitka. No, korelacija među tim česticama kreće se od ,097 do ,208, a temeljem njih kreirana kompozitna skala imala bi nezadovoljavajuću pouzdanost α = 0,344.

- *kršenje zakona* („Ako se sa zakonom ne slažem, neću ga ni poštivati“): viša vrijednost podrazumijeva veću vjerojatnost kršenja zakona s kojim se osoba ne slaže;
- *uzimanje pravde u svoje ruke* („Za rješenje životnih problema ne namjeravam čekati pravosuđe, pravdu ću uzeti u svoje ruke): viša vrijednost ukazuje na veću sklonost rješavanja pravnih problema vlastitim metodama, umjesto čekanja pravnog rješenja;
- *izbjegavanje poziva na sud i svjedočenja* („Nastojat ću izbjeći bilo kakve pozive na sud i svjedočenja, jer mi to može stvoriti samo dodatne probleme“): viša vrijednost ukazuje na veću sklonost izbjegavanju sudova i svjedočenja;
- *neobraćanje pravnom sustavu za pomoć* („Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu“): viša vrijednost ukazuje na veću sklonost neobraćanja pravnom sustavu radi uvjerenja da on ne može pružiti adekvatnu pomoć.

Povezanost dimenzija evaluativne orijentacije – ponašanja kojima se (ne)daje legitimitet pravnom sustavu

Za utvrđivanje povezanosti dimenzija evaluativne orijentacije, odnosno faktorskom analizom definiranih sedam tipova ponašanja kojima građani (ne)daju legitimitet pravnom sustavu, provedena je korelacijska analiza (Tablica 19).

Vrijednosti Pearsonovog r među dimenzijama kreću se od ,005 do ,379 – tipovi ponašanja su uglavnom slabo povezani (r < ,3), a tek u dva slučaja korelacija je srednje snage[24]. Najsnažnije su povezani oblici djelovanja prema pravnom sustavu koji potvrđuju njegovu stabilnost i čine ga funkcionalnim te kojima se osigurava legitimitet – vjerojatnost obraćanja pravnom sustavu povezana je sa sklonošću prijavljivanja drugih za kršenje zakona (,379) te alternativnim oblicima rješavanja sporova, poput mirenja i nagodbe (,307).

S druge strane, između nepoželjnih oblika ponašanja po pravni sustav slaba je povezanost (,097 – ,208), i to između uzimanja pravde u svoje ruke i vjerojatnosti kršenja zakona s kojim se osoba ne slaže, izbjegavanja poziva na sud i svjedočenja te neobraćanja pravnom sustavu kad su posrijedi važna životna pitanja. Navedeno potvrđuje kako se doista radi o specifičnim situacijama, odnosno jedinstvenim odnosima s pravnim sustavom koji nisu nužno povezani.

Budući da prijavljivanja drugih za kršenje zakona predstavlja orijentaciju ka kolektivnim ciljevima, a izbjegavanja poziva na sud i svjedočenja usmjerenost na osobne potrebe,

[24] Prema Pallant (2011), vrijednosti korelacije između ,10 i ,29 smatraju se slabima, između ,30 i ,49 srednjima, a veće od ,50 jakima.

očekivana je negativna povezanost između ovih oblika ponašanja (-,104). Jednako tako, u teoriji suprotstavljeni oblici djelovanja, vjerojatnost uzimanja pravde u svoje ruke i sklonost obraćanju pravnom sustavu (-,174) te mirenju ili nagodbi s ciljem rješavanja pravnog problema negativno su povezani (-,153).

Iako slabog intenziteta, statistički je značajna povezanost između obraćanja pravnom sustavu i vjerojatnosti neobraćanja istom za pomoć kada je riječ o važnom životnom pitanju (,146). U teorijskom okviru ti oblici ponašanja predstavljaju suprotstavljene strane afektivnosti i afektivne neutralnosti. S obzirom na ostvarenu povezanost slabog intenziteta možemo pretpostaviti da je do svojevrsnog preklapanja došlo prilikom ocjene „važnih“ životnih pitanja.

Očekivana je i povezanost između vjerojatnosti alternativnog rješavanja sporova i izbjegavanja sudskih poziva i svjedočenja (,118). Iako su na suprotnim stranama po pitanju iskazivanja legitimnosti pravnom sustavu, povezanost između ovih tipova ponašanja je logična. Iz perspektive sustava, alternativne metode u osnovi i predstavljaju oblike rješavanja sukoba bez suda. S druge strane, osobama koje žele izbjeći sud i svjedočenje kao jedine legalne opcije rješenja pravnih pitanja ostaju mirenje i nagodba.

Tablica 19. Povezanost dimenzija evaluativne orijentacije – Pearsonov r (N=981)

	Obraćanje pravnom sustavu	**Prijavljivanje kršenja zakona**	**Alternativno rješavanje sporova**	**Kršenje zakona**	**Izbjegavanje suda i svjedočenja**	**Uzimanje pravde u svoje ruke**	**Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć**
Obraćanje pravnom sustavu	1	,379**	,307**	,039	,039	-,174**	,146**
Prijavljivanje kršenja zakona		1	,096**	,015	-,104**	,005	,171**
Alternativno rješavanje sporova			1	-,038	,118**	-,153**	,026
Kršenje zakona				1	,097**	,208**	-,019
Izbjegavanje suda i svjedočenja					1	,146**	,038
Uzimanje pravde u svoje ruke						1	,155**
Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć							1

** Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,01 (dvosmjerni test)

8.2. Iskustvo s pravnim sustavom i medijska prezentacija pravosuđa kao odrednice pravne kulture

U kvalitativnom dijelu istraživanja medijski prikaz stanja u pravosuđu te iskustvo s pravnim sustavom izdvojeni su kao posebne varijable koje utječu na pravnu kulturu. S ciljem kasnijeg testiranja njihova odnosa s dimenzijama pravne kulture, donosimo pregled distribucija tih iskustava i stavova, napose s obzirom na sociodemografske karakteristike ispitanika.

8.2.1. Medijska prezentacija pravosuđa

Tijekom ekspertnih intervju, kao jedna od ključnih varijabli koja utječe na percepciju pravnog sustava i njegova djelovanja istaknuta je uloga medija. Pravni profesionalci taj su utjecaj odredili dvojako. S jedne strane, prepoznali su medije kao nositelje informacija o inače zatvorenom sustavu, ocjenivši time njhovu ulogu pozitivnom. S druge strane, snažniji naglasak stavili su na, po njima, iskrivljeno i dominantno senzacionalističko medijsko prikazivanje stanja u pravosuđu. Radi takvog pristupa medija, eksperti ističu, loša slika o pravosuđu stvara se temeljem nekoliko afera, a zanemaruju se stvarnost i rad sudova gdje 'obični' građani ostvaruju svoja prava. Stav opće populacije o toj dvojakoj ulozi medija ispitan je kroz dvije tvrdnje (Tablica 20).

Tablica 20. Distribucija stavova o medijskom prezentaciji pravosuđa

	uopće se ne slažem	**ne slažem se**	**niti se slažem, niti ne slažem**	**slažem se**	**u potpunosti se slažem**	**Ukupno**		
						$\bar{x}$	s	n
Bez medija uopće ne bismo znali što se doista događa u pravosuđu.	5,5	5,7	17,2	34,9	36,7	3,9	1,1	981 (100%)
Stanje u pravosuđu uopće nije tako loše kako ga mediji prikazuju.	23,2	25,3	36,3	9,0	6,2	2,5	1,1	981 (100%)

Za razliku od pravnih eksperata, ispitanici snažnije izražavaju pozitivan stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa. Mediji imaju važnu ulogu u informiranju o stanju o pravosuđu – za više od 70% ispitanika mediji predstavljaju izvor vijesti o pravosuđu, dok oko 11% ispitanika smatra da mediji ne ispunjavaju tu svrhu. Nešto više od trećine ispitanih neodlučno je po pitanju stava o pogrešnom prikazu pravosuđa u medijima. No, i u ovom slučaju gotovo polovina

ispitanika smatra da je negativni prikaz stanja pravosuđa kroz medije točan ili opravdan, dok nešto više od 15% smatra da je stanje u pravosuđu ipak bolje nego što ga mediji prikazuju.

Navedeni se podaci poklapaju s nalazima iz istraživanja o kvaliteti usluga pravnog sustava (Ipsos i Ministarstvo pravosuđa, 2016), u kojem je gotovo 50% zaposlenika sudova i profesionalnih korisnika sudova (pravnika) prepoznalo medijsko izvještavanje izvorom percepcije korupcije u pravosuđu. Građani pak taj utjecaj nisu prepoznali, već su kao uzrok percepcije korupcije u pravosuđu u najvećoj mjeri istaknuli dugotrajnost postupka (61%) i mogućnost političkog utjecaja (56%).

8.2.2. Osobno i iskustvo bliske osobe s pravnim sustavom

Osim putem medijskih prezentacija, stav o pravnom sustavu i pravna kultura oblikuju se, prema mišljenju eksperata u području prava, i kroz prethodna osobna i iskustva bliskih osoba. Stav je pravnika da osobno iskustvo u pravnim postupcima doprinosi pozitivnoj percepciji pravnog sustava, dok iskustva bliskih osoba oblikuju negativnu percepciju. Navedene pretpostavke predstavljaju hipoteze ovog rada (9. i 11.), a njihovom testiranju prethodi deskriptivni prikaz varijabla osobnog i iskustva bliske osobe s pravnim sustavom u proteklih pet godina. Također, s obzirom na postavljenu hipotezu (10.) o utjecaju zadovoljstva na procjenu pravednosti pravnog sustava, u nastavku su predstavljeni i rezultati deskriptivne analize zadovoljstva osobnim i iskustvom bliske osobe s pravnim sustavom. Rezultati testiranja hipoteza izloženi su u sljedećem poglavlju.

Osobno iskustvo s pravnim sustavom

Na reprezentativnom uzorku punoljetnih građana Republike Hrvatske utvrđeno je da je manje od petine ispitanih u posljednjih pet godina sudjelovalo u nekom od pravnih postupaka (Tablica 21). Pritom je 16,1% (n=158) ispitanika u posljednjih pet godina bilo stranka u jednom pravnom postupku, 2,5% (n=25) u dva, dok je u tri postupka tijekom pet godina sudjelovalo tek 0,6% (n=5) ispitanih, a u pet pravnih postupaka tek jedan ispitanik.

Očekivano, po tipu postupaka najzastupljenije su ostavinske rasprave u kojima je sudjelovalo 7,2% ispitanika, dok je najmanje ispitanika sudjelovalo u radnim sporovima (0,4%). Svjedočenje na sudu iskusila su 62 (6,3%) ispitanika.

Tablica 21. Iskustvo s pravnim sustavom u različitim pravnim postupcima u proteklih pet godina

Jeste li u proteklih pet godina bili stranka u nekom od sljedećih pravnih postupaka?	n	%
radnom sporu	4	0,4
predmetu iz područja obiteljskog prava	18	1,9
ovršnom predmetu	23	2,3
imovinsko-pravnom sporu	24	2,4
kaznenom predmetu	27	2,8
zemljišno-knjižnom predmetu	31	3,1
prekršajnom predmetu	31	3,2
ostavinskoj raspravi	71	7,2
niti jedno od navedenog	792	80,7
Jeste li u posljednjih pet godina bili svjedok na sudu/svjedočili na sudu?		
da	62	6,3
ne	900	91,7
ne znam	19	2,0
Ukupno	981	100,0

S ciljem utvrđivanja razlika u obilježjima ispitanika s obzirom na osobno iskustvo u pravnom sustavu, proveden je hi-kvadrat test. Dihotomna varijabla osobnog iskustva pritom predstavlja zavisnu varijablu, a sociodemografske karakteristike poput spola, dobi, obrazovanja, tipa i veličine naselja, regije i mjesečnih primanja kućanstva su nezavisne varijable (Tablica 22). U slučaju spola i tipa naselja, varijabli s dvije kategorije, umjesto Pearsonovog hi-kvadrata naveden je statistik hi-kvadrat s Yatesovom korekcijom (Field, 2009; Pallant, 2011). Odgovori „Ne zna/Ne želi odgovoriti“ označeni su kao *missing* vrijednosti – u slučaju varijable obrazovanje dva ispitanika, a u slučaju varijable mjesečnih prihoda kućanstva 211 ispitanika (21,5%).

Nalazi pokazuju da iskustvo s pravnim sustavom nije određeno sociodemografskim obilježjima ($p > ,005$). Ujedno, suprotno od pretpostavki pravnika u ekspertnim intervjuima, hi-kvadrat test pokazuju da zahtjevi za rješenje pravnih pitanja ili zaštitu prava nisu samo usmjereni prema pravnom sustavu od onih boljeg materijalnog statusa ili višeg stupnja obrazovanja.

Tablica 22. Iskustvo s pravnim sustavom s obzirom na sociodemografska obilježja

	Iskustvo s pravnim sustavom (%)	
	da	ne
Spol (χ^2 = 1,187; df = 1; p = ,276)		
muškarac	20,8	79,2
žena	17,9	82,1
Dob (χ^2 = 5,634; df = 1; p = ,343)		
18 – 39 god.	19,2	80,8
40 – 59 god.	21,1	78,9
60 i više god.	17,6	82,4
Najviši završeni stupanj obrazovanja (χ^2 = 0,291; df = 2; p = ,865)		
osnovna škola ili niže	20,6	79,4
srednja škola (strukovna ili gimnazija)	19,4	80,6
viša škola, fakultet, magisterij, doktorat	18,3	81,7
Tip naselja (χ^2 = 2,084; df = 1; p = ,149)		
selo	21,8	78,2
grad	17,8	82,8
Regija (χ^2 = 9,339; df = 5; p = ,096)		
Zagreb i okolica	18,8	81,2
Sjeverna Hrvatska	24,3	75,7
Slavonija	21,0	79,0
Lika i Banovina	8,4	91,6
Istra, Primorje i Gorski kotar	19,0	81,0
Dalmacija	18,8	81,2
Ukupni mjesečni prihodi kućanstva (χ^2 = 7,017; df = 4; p = ,135)		
do 5000 kn	24,1	75,9
5001 – 8000 kn	20,7	79,3
8001 – 11000 kn	15,2	84,8
11001 – 14000 kn	18,5	81,5
14000 kn i više	26,5	73,5

Zadovoljstvo osobnim iskustvom u pravnom postupku s obzirom na sociodemografska obilježja i vrstu postupka

S obzirom na iskustvo posljednjeg pravnog postupka u kojem su sudjelovali, ispitanici su upitani o zadovoljstvu vođenjem (proceduralnim aspektom) i ishodom (distributivnim aspektom) postupka. Kako je vidljivo u tablici 25. ispitanici s osobnim iskustvom u pravnim postupcima u posljednjih pet godina podijeljenog su zadovoljstva. Oko 50% ispitanika koji su bili stranke u pravnim postupcima zadovoljno je načinom vođenja i pravnom odlukom koja je donesena. S druge strane, gotovo je 40% nezadovoljno vođenjem postupka, a više od trećine sudionika pravnih postupaka nije zadovoljno presudom.

Rezultati zadovoljstva vođenjem postupka pozitivni su u odnosu na rezultate zadovoljstva radom općinskih sudova među korisnicima iz već spomenutog istraživanja agencije Ipsos i Ministarstva pravosuđa iz 2016. godine. Iako zadovoljstvo sudovima izražava čak 40% korisnika, ono se odnosi na ukupni dojam. Od pojedinačnih, proceduralnih dimenzija, 25% korisnika dobrim ističe ljubaznost osoblja i komentare suca, dok su aspekti stručnosti i kvalitete službenika (9%) te poštivanje procedure, organiziranost, učinkovitost i stručnost ocijenjeni izuzetno nisko (1%) (Ministarstvo pravosuđa i Ipsos, 2016).

S obzirom na istaknutu podjeljenost u zadovoljstvu vođenjem i odlukama u pravnom postupku, ispitane su razlike među ispitanicima s obzirom na sociodemografska obilježja i vrstu pravnog postupka (Tablica 23). Pritom je osam vrsta pravnih procesa temeljem tipa institucije na kojoj se vode združeno/rekodirano u četiri kategorije. Kazneni predmeti koji se vode na kaznenom sudu, kao i prekršajni za koje su zaduženi prekršajni sudovi te ostavinske rasprave koje su u domeni javnih bilježnika, zadržani su kao jedinstveni tipovi postupaka. S obzirom na to da se ovrhe, imovinskopravni, radni i obiteljsko-pravni sporovi vode na građanskom sudu, povezani su u jednu kategoriju – građanski postupci.

Bivarijatnim analizama nisu utvrđene statistički značajne razlike među osoba s osobnim pravnim iskustvom (Leveneovim testom su prvotno potvrđene homogenosti varijanca – $p > ,05$) s obzirom na dob, obrazovanje, prihode u kućanstvu, tip naselja, kao ni s obzirom na regionalnu pripadnost. No, utvrđena je statistički značajna razlika u zadovoljstvu vođenjem postupka, kao i pravnom odlukom s obzirom na spol. T-test za nezavisne uzorke pokazao je da su žene bile zadovoljnije od muškaraca u oba aspekta pravnog postupka – i načinom vođenja postupka, kao i njegovim ishodom.

Također, utvrđena je statistički značajna, očekivana razlika u zadovoljstvu ovim aspektima s obzirom na vrstu postupka[25]. Tamhaneovim T2 post hoc testom utvrđeno je da veće zadovoljstvo vođenjem postupka iskazuju ispitanici s iskustvo ostavinske rasprave, nego što je to kod onih koji su imali građanski i prekršajni predmet. I po pitanju zadovoljstva ishodom pravnog postupka prednjače oni s iskustvom ostavinske rasprave. Najmanje su pak zadovoljni pravnom odlukom ispitanici s iskustvom u građanskom predmetu. T-testom za zavisne uzorke utvrđena je da su ispitanici statistički značajno zadovoljniji ishodom postupka, nego njegovim vođenjem (t = -2,610; p = ,010).

Tablica 23. Zadovoljstvo osobnim iskustvom u pravnom postupku s obzirom na sociodemografska obilježja i vrstu postupka

	Zadovoljstvo vođenjem postupka	**Zadovoljstvo ishodom postupka**
Spol (df = 187)	**t = -2,534** **p = ,012**	**t = -2,690** **p = ,008**
muškarac	2,74	2,91
žena	3,29	3,48
Dob (df = 2, 186)	F = ,621 p = ,538	F = 359 p = ,699
Najviši završeni stupanj obrazovanja (df = 2, 186)	F = ,235 p = ,791	F = ,732 p = ,482
Ukupni mjesečni prihodi kućanstva (df = 4, 157)	F = ,647 p = ,630	F = 2,134 p = ,079
Tip naselja (df = 187)	t = - 1,175 p = ,241	t = -,162 p = ,872
Regija (df = 5, 183)	Welch F = 1,750 p = ,194	F = 1,008 p = ,414
Vrsta postupka (df = 5, 183)	**Welch F = 12,505** **p < ,001**	**Welch F = 8,674** **p < ,001**
kazneni postupak	2,70	2,92
prekršajni postupak	3,05	3,21
ostavinska rasprava	3,90	3,92
građanski postupak	2,47	2,77

[25] U analizi varijance radi nehomogenih varijanci korišten je robusniji test Welch F koji je pak pokazao da i u slučaju zadovoljstva vođenjem procesa (Welch F = 12,505; p < ,001) i kod zadovoljstva pravnom odlukom (Welch F = 8,674; p < ,001) postoji razlika među ispitanicima s obzirom na vrstu postupka u kojem su sudjelovali.

Iskustvo bliske osobe s pravnim sustavom

Tek 13,4% svih ispitanika ima blisku osobu (npr. partnera, člana uže obitelji, bliskog prijatelja) koja je u posljednjih pet godina bila stranka u nekom pravnom postupku (Tablica 24). Pritom više od petine ispitanika ne može procijeniti vođenje i ishod pravnog postupka sebi bliske osobe (Tablica 26). Više je nezadovoljstva vođenjem postupka (44%), nego što je to slučaj s donesenim odlukama u tim postupcima (34,6%). Odnosno, tek nešto više od trećine iskazuje zadovoljstvo vođenjem, a oko 40% ishodom pravnih postupaka u kojima su sudionici bili njima bliske osobe.

U odnosu na zadovoljstvo u osobnim iskustvima s pravnim sustavom, osobe s iskustvom bliske osobe su za oko 10% negativnije ocjenjivale vođenje i ishod postupka. To bi se moglo pripisati i većem broju (oko 10%) neodlučnih u ocjeni pravnog procesa bliske osobe. No, kao i kod zadovoljstva osobnim iskustvom, t-test za zavisne uzorke pokazao je statistički značajno veće zadovoljstvo ishodom postupka u kojem su sudjelovale ispitanicima bliske osobe, nego njegovim vođenjem ($t = -3{,}893$; $p < {,}000$).

Tablica 24. Bliske osobe (npr. partner, član uže obitelji, blizak prijatelj) s iskustvom u pravnom postupku u posljednjih pet godina

Je li neka Vama bliska osoba (npr. partner, član uže obitelji, blizak prijatelj) u posljednjih 5 godina bila stranka u nekom pravnom postupku ?	n	%
da	132	13,4
ne	792	80,8
ne znam	57	5,8
Ukupno	981	100

Tablica 25. Skala procjene zadovoljstva osobnim iskustvom s pravnim sustavom

	izrazito nezadovoljan/na	nezadovoljan/na	ne znam/ne mogu procijeniti	zadovoljan/na	u potpunosti zadovoljan/na	Ukupno		
						$\bar{x}$	s	n
načinom na koji je taj pravni postupak vođen	27,6	12,2	13,9	24,6	21,7	3,0	1,5	189 (100%)
ishodom, odnosno pravnom odlukom koja je u mom slučaju donesena	23,0	10,4	14,1	29,6	22,9	3,2	1,5	189 (100%)

Tablica 26. Skala procjene zadovoljstva bliske osobe (npr. partnera, člana uže obitelji, bliskog prijatelja) iskustvom s pravnim sustavom

	izrazito nezadovoljan/na	nezadovoljan/na	ne znam/ne mogu procijeniti	zadovoljan/na	u potpunosti zadovoljan/na	Ukupno		
						$\bar{x}$	s	n
načinom na koji je taj pravni postupak vođen	26,4	17,6	20,4	24,6	11,1	2,8	1,4	132 (100%)
ishodom, odnosno pravnom odlukom koja je u tom slučaju donesena	24,4	10,2	23,1	28,1	14,2	3,0	1,4	132 (100%)

8.3. Analiza dimenzija pravne kulture s obzirom na obilježja ispitanika

Jedna od glavnih hipoteza kvantitativnog istraživanja, iz koje je kreiran niz izvedenih, usmjerena je na ispitivanje razlika među ispitanicima u dimenzijama pravne kulture. Ono su ispitane bivarijatnim analizama, t-testom za nezavisne uzorke te analizom varijance, pri čemu su kao nezavisne korištene sociodemografske varijable te varijable iskustva s pravnim sustavom i stava o medijskoj prezentaciji pravosuđa. Zavisne varijable činile su kompozitne skale kognitivne orijentacije – *očekivanja od pravnog sustava sukladna vladavini prava* i *očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava* i katektičke orijentacije – *percepcija pravnog sustava pravednim* i *percepcija pravnog sustava nepravednim*, dok su razlike u evaluativnoj orijentaciji ispitane preko kompozitne skale *obraćanja pravnom sustavu* i šest ponašajnih varijabli. Također, razlike među ispitanicima istražene su i po pitanju povjerenja kao posebne kategorije procjene pravnog sustava. Rezultati analize prikazani su unutar orijentacije koju zavisna varijabla predstavlja.

8.3.1. Kognitivna orijentacija – očekivanja od pravnog sustava s obzirom na obilježja građana

Očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava s obzirom na sociodemografska obilježja

Analizom varijanci ispitivana je razlika u očekivanjima prema pravnom sustavu sukladnima vladavini prava s obzirom na dob, stupanj obrazovanja, ukupne mjesečne prihode kućanstva i regiju iz koje ispitanici dolaze (Tablica 27). Budući da je Leveneovim testom utvrđeno da varijance nisu homogene ($p < ,05$)[26], razlike u očekivanjima od pravnog sustava sukladnim vladavini prava među skupinama različite dobi, regija i mjesečnih primanja kućanstva provedene su Welchovim testom. Pritom među skupinama različitih mjesečnih primanja kućanstva nije utvrđena statistički značajna razlika (Welch F = 2,313; p =,058), dok je ona utvrđena s obzirom na dob (Welch F = 8,522; $p < ,001$) i regionalnu pripadnost ispitanika (Welch F = 11,488; $p < ,001$). Tamhaneovim T2 post hoc testom za uzorke nehomogenih varijanci utvrđena je statistički značajna razlika između građana mlađe dobi (18 – 39) i drugih

[26] Leveneov test homogenosti varijanci:
- dob (F-omjer = 3,465; p = ,032)
- regija (F-omjer = 5,642; p < ,001)
- prihodi kućanstva (F-omjer = 4,311; p = ,002)

dviju starosnih skupina (40 – 59 te 60 i više godina). Građani starije životne dobi imaju prosječno viša očekivanja od pravnog sustava sukladna vladavini prava.

S obzirom na regije, statistički značajna razlika u očekivanjima Tamhaneovim T2 post hoc testom utvrđena je između skupina ispitanika iz Slavonije i onih iz Zagreba i okolice, Istre, Primorja i Gorskog kotara te Dalmacije – ispitanici iz Slavonije imaju viša očekivanja nego ispitanici navedenih triju regija. Ujedno, njihova su očekivanja najviša u odnosu na sve regije. S druge strane, regija Istre, Primorja i Gorskog kotara statistički se značajno razlikuje od Sjeverne Hrvatske, Slavonije te Like i Banovine. Očekivanja stanovnika najzapadnije regije Hrvatske najniža su u odnosu na istaknute regije.

S druge strane, muškarci i žene, kao i ispitanici iz urbanih i ruralnih područja ne razlikuju se u očekivanjima od pravnog sustava koja su pozitivno usmjerena na temeljna načela vladavine prava. Također, iako je na varijabli stupnja obrazovanja[27] F-testom utvrđena granična vrijednost značajnosti (2,650; p = ,050), Scheffeov post hoc test potvrdio je da nema statistički značajne razlike među ispitanicima različitog stupnja obrazovanja u očekivanjima od pravnog sustava sukladnim vladavini prava.

S obzirom na rezultate bivarijatnih analiza može se zaključiti da sociodemografska obilježja ne čine veću razliku među ispitanicima po pitanju očekivanja da pravni sustav uspostavi društveni red i rješava sukobe temeljem zakona na predvidiv i transparentan način.

Očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava s obzirom na sociodemografska obilježja

Nešto veći izvor razlikovanja među ispitanicima su očekivanja koja odstupaju od ideala vladavine prava, poput nejednakog tretmana pred sudom, brzog djelovanja pravosuđa na uštrb kvalitete ili povezanosti sudbene i političke vlasti (Tablica 27). Razlike među ispitanicima po ovom pitanju utvrđene su na tri sociodemografske varijable. Baš kao i u slučaju s pozitivnim očekivanjima, regija (Welch F = 3,959; p = ,002)[28] je značajan faktor razlikovanja, a utjecaj imaju i stupanj obrazovanja (F = 10,777; p < ,001)[29] te mjesečni prihodi kućanstva ispitanika (F = 4,203; p = ,002)[30].

[27] Leveneov test homogenosti varijanci – stupanj obrazovanja (F-omjer = 1,108; p = ,331)
[28] Leveneov test homogenosti varijanci – regija (F-omjer = 2,386; p = ,037)
[29] Leveneov test homogenosti varijanci – stupanj obrazovanja (F-omjer = 1,851; p = ,158)
[30] Leveneov test homogenosti varijanci – prihodi kućanstva (F-omjer = 1,988; p = ,093)

Scheffeovim post hoc testom utvrđeno je statistički značajno razlikovanje svih obrazovnih skupina, dok je tablica homogenih skupina pokazala razliku između ispitanika bez škole ili sa završenom osnovnom školom i dviju skupina višeg stupnja obrazovanja (srednja škola te viša škola i fakultet) – ispitanici nižeg stupnja obrazovanja u većoj mjeri očekuju odstupanja pravnog sustava od vladavine prava.

Također, statistički značajna razlika utvrđena je i među skupinama ispitanika različitih mjesečnih prihoda u kućanstvu, a upravo je jedna od tvrdnji bila usmjerena na pravne ustupke za deprivilegiranu skupinu građana s obzirom na materijalni status. Scheffeovim post hoc testom utvrđena je razlika između skupina s najnižim ukupnim mjesečnim prihodom kućanstva (do 5000 kn) i skupine ispitanika čija mjesečna primanja kućanstva iznose između 11 001 i 14 000 kn. Dakle, građani najnižih primanja u većoj mjeri očekuju odstupanja pravnog sustava od vladavine prava.

Po pitanju regionalne pripadnosti, Tamhaneovim T2 post hoc testom utvrđena je statistički značajna razlika u očekivanjima odstupanja pravnog sustava od vladavine prava između regija Zagreba i okolice te Istre, Primorja, Gorskog kotara i Dalmacije. Potonje skupine ispitanika imaju viša očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava, a ujedno su, kako je prethodno istaknuto, izražavale najniži stupanj očekivanja sukladan vladavini prava.

Kao i u slučaju pozitivno orijentiranih očekivanja od pravnog sustava, koja podupiru vladavinu prava, ispitanici se ne razlikuju s obzirom na spol i tip naselja. Također, za razliku od prethodnog oblika očekivanja, u ovim po vladavinu prava negativnim očekivanja dob ne čini razliku.

Tablica 27. Skale kognitivne orijentacije – očekivanja od pravnog sustava s obzirom na obilježja ispitanika

	očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava	**očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava**
Spol (df = 979)	t = -1,318 p = ,188	t = ,312 p = ,755
Dob (df = 2, 977)	**Welch F = 8,522** **p < ,001**	F = ,663 p = ,515
18 – 39 god.	4,28	
40 – 59 god.	4,47	
60 i više god.	4,46	
Najviši završeni stupanj obrazovanja (df = 2, 977)	F = 2,999 p = ,050	**F = 10,777** **p < ,001**
bez škole ili završena osnovna osnovna škola		3,21
srednja škola (strukovna ili gimnazija)		2,92
viša škola, fakultet, magisterij, doktorat		2,74
Ukupni mjesečni prihodi kućanstva (df = 4, 764)	Welch F = 2,313 p = ,058	**F = 4,203** **p = ,002**
do 5000 kn		3,03
5001 - 8000 kn		2,86
8001 - 11000 kn		2,86
11001 - 14000 kn		2,64
14000 kn i više		2,70
Tip naselja (df = 979)	t = ,881 p = ,378	t = 1,290 p = ,197
Regija (df = 5, 975)	**Welch F = 11,488** **p < ,001**	**Welch F = 3,959** **p = ,002**
Zagreb i okolica	4,34	2,81
Sjeverna Hrvatska	4,48	2,90
Slavonija	4,63	2,85
Lika i Banovina	4,53	2,72
Istra, Primorje i Gorski kotar	4,18	3,12
Dalmacija	4,30	3,10

Povezanost dimenzija kognitivne orijentacije s iskustvom te stavovima o medijskoj prezentaciji pravosuđa

Za utvrđivanje povezanosti između dimenzija kognitivne orijentacije i iskustva s pravnim sustavom te stava o medijskoj prezentaciji pravosuđa provedena je korelacijska analiza te su iskazane vrijednosti Pearsonovog r_{pb}. S obzirom na dihotomnost varijabli osobnog iskustva, iskustvo svjedočenja i iskustva bliske osobe, provedena je point-biserijalna korelacijska analiza (Tablica 28).

Pokazalo se da ni jedan vid (prethodnog) iskustva, kako osobnog, tako i iskustva bliske osobe, nije povezan s kognitivnim orijentacijama odnosno očekivanjima od pravnog sustava.

Tablica 28. Povezanost očekivanja od pravnog sustava s iskustvima s pravnim sustavom

		očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava	**očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava**
osobno iskustvo s pravnim sustavom (0 = ne; 1 = da)	r_{pb}	,059	-,004
	p	,063	,911
	N	981	981
svjedočenje (0 = ne; 1 = da)	r_{pb}	,004	,044
	p	,892	,176
	N	962	962
iskustvo bliske osobe s pravnim sustavom (0 = ne; 1 = da)	r_{pb}	,029	,026
	p	,385	,423
	N	924	924

** Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,01 (dvosmjerni test)
* Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,05 (dvosmjerni test)

S druge strane, stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa statistički je značajno povezan s očekivanjima (Tablica 29). Pozitivan stav o medijima, odnosno dojam da informiraju građane o stvarnom stanju u pravosuđu pozitivno je povezan s očekivanjima o pravnom sustavu koja su u skladu s vladavinom prava. S druge strane, takav stav o medijima nije povezan s očekivanjima koja su suprotna vladavini prava – poput nejednakog tretmana, politički uvjetovanog djelovanja pravnog sustava, brzog djelovanja nauštrb kvalitete. Ovime se pokazuje da medijski, po pravnim ekspertima, dominantno negativni prikazi stanja u pravosuđu ne potenciraju građanska očekivanja koja bi bili suprotna vladavini prava, već želju da ono bude kvalitetnije.

S druge strane, stav da je stanje u pravosuđu bolje nego ga hrvatski mediji prezentiraju povezan je sa zahtjevima uzmaka od ideala. Suprotan stav o medijskom izvještavanju o pravosuđu, odnosno stav da građanima prezentiraju samo negativnu, a onda i iskrivljenu sliku o pravnom sustavu, pozitivno je, iako slabo (r < ,29), povezan s očekivanjima suprotnim vladavini prava.

Tablica 29. Povezanost očekivanja od pravnog sustava sa stavom o medijskoj prezentaciji pravosuđa – Pearsonov r (N=981)

	očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava	**očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava**
mediji kao izvor informacija o pravnom sustavu	,307**	,027
mediji daju lažnu sliku pravosuđa	-,022	,151**

** Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,01 (dvosmjerni test)
* Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,05 (dvosmjerni test)

8.3.2. Katektička orijentacija – percepcija pravednosti pravnog sustava s obzirom na obilježja građana

Percepcija pravnog sustava pravednim s obzirom na sociodemografska obilježja

Provedbom t-testa za nezavisne uzorke i analizom varijance utvrđeno je da se ispitanici razlikuju samo po varijabli regije (Welch F = 6,659; p < ,001)[31]. Prema percepciji pravnog sustava pravednim Tamhaneov T2 post hoc test pokazuje da se stanovnici Sjeverne Hrvatske i Slavonije statistički značajno razlikuju od ispitanika iz Zagreba i okolice te Like i Banovine. Pritom stanovnici Slavonije i Sjeverne Hrvatske iskazuju prosječno najniži stupanj percepcije pravnog sustava pravednim, dok oni iz Zagreba i okolice te Like i Banovine prosječno imaju najpozitivnije stavove o djelovanju pravnog sustava (Tablica 30).

Po ostalim sociodemografskim obilježjima nije utvrđena statistički značajna razlika u procjeni pravnog sustava pravednim. Dakle, u inače vrlo slaboj, odnosno niskoj procjeni pravednosti pravnog sustava (2,83), nisu utvrđene razlike ni po spolu (t = ,191; p = ,849) niti po tipu naselja (t = ,955; p = ,340). Također, na percepciju pravednosti nije utjecala ni dob (F = ,828; p = ,437), kao ni stupanj obrazovanja (F = 1,281; p = ,278) niti mjesečni prihodi kućanstva (Welch F = ,553; p = ,697).

Percepcija pravnog sustava nepravednim s obzirom na sociodemografska obilježja

U percepciji pravnog sustava nepravednim statistički značajna razlikovna obilježja uz regiju (F = 10,943; p < ,001)[32] čine i dob (F = 4,326; p = ,013)[33] te stupanj obrazovanja (F-omjer = ,074; p < ,001)[34] (Tablica 30).

Scheffeovim post hoc testom utvrđeno je da se regija Slavonije ne razlikuje samo od Sjeverne Hrvatske – stanovnici tih regija imaju najnegativnije stavove o pravnom sustavu. S druge strane, stanovnici Istre, Primorja i Gorskog kotara te Like i Banovine procjenjuju pravni sustav najmanje negativno. Uz pregled regionalnih razlika u percipiranju pravnog sustava pravednim, ovime je potvrđeno kako su najnegativnijeg stava stanovnici Slavonije i Sjeverne Hrvatske, dok su najpozitivniji u viđenju trenutnog stanja u pravosuđu stanovnici Like i Banovine.

[31] Leveneov test homogenosti varijanci – regija (F-omjer = 3,363; p = ,005)
[32] Leveneov test homogenosti varijanci – regija (F-omjer = 2,173; p = ,055)
[33] Leveneov test homogenosti varijanci – dob (F-omjer = 2,104; p = ,112)
[34] Leveneov test homogenosti varijanci – stupanj obrazovanja (F-omjer = ,074; p = ,928)

Razlike u percepciji pravnog sustava nepravednim pokazale su se i među dobnim skupinama. Scheffeovim post hoc testom utvrđeno je da stariji imaju negativniji stav od onih mlađe životne dobi. Time je ujedno potvrđena jedna od hipoteza (3.) kvantitativnog istraživanja. Sukladno rezultatima možemo ustanoviti da percepcija pravnog sustava negativnim raste s dobi, a što možemo tumačiti životnim iskustvom i intenzivnijim praćenjem stanja u pravosuđu.

Također, utvrđeno je da osobe nižeg stupnja obrazovanja percipiraju pravni sustav nepravednijim nego one srednjeg i napose visokog stupnja obrazovanja. S obzirom na to da u percepciji pravnog sustava pravednim stupanj obrazovanja nije predstavljao statistički značajno razlikovno obilježje, hipotezu kojom se pretpostavilo pozitivnije percipiranje pravnog sustava osoba višeg stupnja obrazovanja (6.) možemo tek djelomično prihvatiti.

Kao i u prethodno razmatranom tipu katektičke orijentacije, utvrđeno je da razlika između muškaraca i žena (t = ,185; p = ,853), između stanovnika urbanih i ruralnih područja (t = ,955; p = ,340) te drugačijeg materijalnog statusa (F = 1,701; p = ,148) u percipiranju pravnog sustava nepravednim nije statistički značajna.

Povjerenje u pravni sustav s obzirom na sociodemografska obilježja

Prema teorijsko-konceptualnom okviru i iskazima pravnih eksperata, povjerenje predstavlja rezultant dojma o djelovanju pravnog sustava. Analiza po toj kategoriji, kao i na prethodnima, pokazala je razlikovanje među ispitanicima s obzirom na regionalnu pripadnost (Welch F = 7,457; p < ,001)[35], ali i po spolu (t = -2,079; p = ,038). S obzirom na tip naselja (t = -,475; p = ,635), dob (F = ,271; p = ,763), stupanj obrazovanja (F = 1,085; p = ,338) te ukupne mjesečne prihode kućanstva (F = ,817; p = ,515) nisu utvrđene razlike u povjerenju prema pravnom sustavu (Tablica 30).

Povjerenje u pravni sustav varira s obzirom na regiju, pri čemu se prema Tamhaneovom T2 post hoc testu razlike prepoznaju između stanovnika Like i Banovine, u odnosu na ostale tri kontinentalne regije – Zagreb i okolicu, Sjevernu Hrvatsku i Slavoniju. Pritom stanovnici Like i Banovine imaju viši stupanj povjerenja u pravni sustav. S druge strane, stanovnici Slavonije imaju najniže povjerenje prema pravnom sustavu te se u tome statistički značajno razlikuju od Like i Banovine, Istre, Primorja i Gorskog kotara te Dalmacije. Stanovnici Sjeverne Hrvatske

[35] Leveneov test homogenosti varijanci – regija (F-omjer = 2,875; p = ,014)

i po ovom su pitanju bliži Slavoncima; u odnosu na Liku i Banovinu te Dalmaciju iskazuju statistički značajno niže povjerenje prema pravnom sustavu.

Tablica 30. Skale katektičke orijentacije – percepcije pravednosti pravnog sustava i povjerenje s obzirom na obilježja ispitanika

	percepcija pravnog sustava pravednim	**percepcija pravnog sustava nepravednim**	**povjerenje**
Spol (df = 979)	t = ,191 p = ,849	t = ,185 p = ,853	**t = -2,079** **p = ,038**
muškarci			2,57
žene			2,75
Dob (df = 2, 977)	F = ,828 p = ,437	**F = 4,326** **p = ,013**	F = ,271 p = ,763
18 – 39 god.		3,75	
40 – 59 god.		3,82	
60 i više god.		3,93	
Najviši završeni stupanj obrazovanja (df = 2, 977)	F = 1,281 p = ,278	**F = 7,096** **p = ,001**	F = 1,085 p = ,338
bez škole ili završena osnovna osnovna škola		3,98	
srednja škola (strukovna ili gimnazija)		3,86	
viša škola, fakultet, magisterij, doktorat		3,68	
Ukupni mjesečni prihodi kućanstva (df = 4, 764)	Welch F = ,553 p = ,697	F = 1,701 p = ,148	F = ,817 p = ,515
Tip naselja (df = 979)	t = - ,826 p = ,409	t = ,955 p = ,340	t = -,475 p = ,635
Regija (df = 5, 975)	**Welch F = 6,659** **p < ,001**	**F = 10,943** **p < ,001**	**Welch F = 7,457** **p < ,001**
Zagreb i okolica	2,74	3,77	2,57
Sjeverna Hrvatska	2,45	4,00	2,49
Slavonija	2,42	4,11	2,31
Lika i Banovina	2,97	3,49	3,16
Istra, Primorje i Gorski Kotar	2,69	3,70	2,84
Dalmacija	2,66	3,76	2,91

Povezanost dimenzija katektičke orijentacije s iskustvom te stavovima o medijskoj prezentaciji pravosuđa

U ekspertnim intervjuima pravnici su istaknuli pretpostavku da osobna iskustva s pravnim sustavom te zadovoljstvo istim imaju pozitivan, a saznanja o iskustvima bliskih osoba negativan efekt na percepciju pravnog sustava. Također, osobit naglasak stavljen je na utjecaj medijske prezentacije pravosuđa, koja je, po pravnicima, negativna. S ciljem testiranja tih pretpostavki, koje su predstavljene kroz četiri hipoteze (9., 10.,11. i 12.), provedena je analiza t-testom za nezavisne varijable te korelacijska analiza.

Razlika u percepciji pravnog sustava pravednim s obzirom na prethodno osobno iskustvo doista postoji ($t = 3{,}505$; $p < {,}001$). No, suprotno od teze eksperata, osobe koje su imale jedno ili više iskustava s pravnim sustavom nižom procjenjuju pravednost pravnog sustava. Ovim nalazom ta je hipoteza (9.) odbačena. Osobno iskustvo s pravnim sustavom ima statistički značajan utjecaj i na povjerenje ($t = 2{,}041$; $p = {,}042$), no i u ovom slučaju negativan. Osobe koje su imale osobno iskustvo s pravnim sustavom iskazuju niže povjerenje, nego što ga pokazuju osobe bez prethodnih iskustava u pravnim postupcima (Tablica 31).

Iskustvo svjedočenja statistički je značajno razlikovno obilježje u jednoj dimenziji katektičke orijentacije – percepciji pravnog sustava pravednim ($t = 2{,}975$; $p = {,}003$). Ispitanici koji nisu svjedočili u nekom pravnom postupku iskazuju pozitivniji stav prema djelovanju pravnog sustava i pravednosti, nego što to čine osobe koje su bile svjedoci. Također, analiza je pokazala da osobe koje nisu upoznate s recentnim pravnim iskustvom bliske osobe (člana obitelji, prijatelja) procjenjuju pravni sustav pravednijim, nego osobe upoznate s iskustvom sebi bliske osobe. Budući da nije utvrđena statistički značajna razlika u percepciji pravnog sustava negativnim, hipotezu (11.) o negativnom utjecaju iskustva bliske osobe na dojam o pravosuđu možemo tek djelomično potvrditi.

Tablica 31. Skale katektičke orijentacije – percepcije pravednosti s obzirom na iskustva s pravnim sustavom

	percepcija pravnog sustava pravednim	**percepcija pravnog sustava nepravednim**	**povjerenje**
Osobno iskustvo s pravnim sustavom (df = 979)	**t = 3,505** **p < ,001**	t = -1,179 p = ,239	**t = 2,041** **p = ,042**
bez iskustva	2,68		2,71
s iskustvom	2,44		2,48
Svjedočenje (df = 960)	**t = 2,975** **p = ,003**	t = -1,394 p = ,164	t = 1,822 p = ,069
nije svjedočio/la	2,66		
svjedočio/la	2,32		
Iskustvo bliske osobe s pravnim sustavom (df = 922)	**t = 2,695** **p = ,007**	t = -,411 p = ,681	t = 1,276 p = ,202
bez iskustva bliske osobe	2,66		
iskustvo bliske osobe	2,45		

Iako se sama činjenica iskustva odražava negativno na percepciju pravednosti pravnog sustava, utjecaj dojma o vođenju i ishodu postupka je suprotan (Tablica 32). Iako je riječ o niskim vrijednostima (p < ,29), povezanost između zadovoljstva proceduralnim aspektima i ishodima te pozitivne percepcije pravednosti je značajna. Jednaki efekt vidljive je i po pitanju povjerenja, dok u percepciji pravnog sustava nepravednim zadovoljstvo nije statistički značajno. Drugim riječima, veće zadovoljstvo vođenjem i ishodom pravnog postupka od osobnog interesa rezultira percepcijom pravnog sustava pravednijim i s većim povjerenjem u isti. U tom segmentu hipoteza (10.) o pozitivnom učinku zadovoljstva osobnim iskustvom na dojam o pravosuđu je potvrđena.

Tablica 32. Skale katektičke orijentacije – percepcije pravednosti s obzirom na zadovoljstvo iskustvom s pravnim sustavom - Pearsonov r (N=189)

	percepcija pravnog sustava pravednim	**percepcija pravnog sustava nepravednim**	**povjerenje**
zadovoljstvo vođenjem pravnog postupka	,209**	-,072	,190**
zadovoljstvo ishodom pravnog postupka	,203**	-,130	,204**

** Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,01 (dvosmjerni test)
* Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,05 (dvosmjerni test)

Percepcija pravnog sustava statistički je značajno povezana sa stavom o medijskoj prezentaciji pravosuđa. Analizom korelacija potvrđena je i hipoteza (12.) o utjecaj stava o medijskoj prezentaciji pravosuđa na percepciju pravednosti (Tablica 33). Stav prema kojem mediji informiraju o stanju u pravosuđu negativno je povezan, iako u slabom intenzitetu, s dojmom o pravosuđu kao pravednom sustavu. Upravo suprotna veza, ujedno i nešto jače snage, je ona između stava o medijima – informatorima i percepciji pravnog sustava nepravednim. Što je mišljenje o medijima kao izvoru informacija o stvarnom stanju u pravosuđu izraženije, to je percepcija o istom negativnija.

S druge strane, stav o medijima kao izvorima isključivo loših, a time i iskrivljenih informacija snažnije je povezan s dimenzijama katektičke orijentacije. Negativnije viđenje uloge medija u prezentaciji pravosuđa pozitivno je povezano s percepcijom pravnog sustava pravednim, a negativno korelira s percepcijom pravnog sustava nepravednim.

Tablica 33. Povezanost dimenzija katektičke orijentacije sa stavom o medijskom prezentaciji stanja u pravosuđu – Pearsonov r (N=981)

	percepcija pravnog sustava pravednim	**percepcija pravnog sustava nepravednim**
mediji kao izvor informacija o pravnom sustavu	-,066*	,284**
mediji daju lažnu sliku pravosuđa	,371**	-,182**

** Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,01 (dvosmjerni test)
* Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,05 (dvosmjerni test)

8.3.3. Evaluativna orijentacija – vjerojatnost ponašanja u odnosu na pravni sustav s obzirom na obilježja građana

Razlike među skupinama ispitanika s obzirom na njihove sociodemografske karakteristike u evaluativnoj orijentaciji, odnosno pitanjima vjerojatnosti ponašanja prema pravnom sustavu istražene su preko vrijednosti jedne kompozitne varijable (*obraćanje pravnom sustavu*) i šest jedinstvenih varijabli ponašanja (Tablica 34). S obzirom na brojnost zavisnih varijabli, u nastavku prikazujemo njihove zbirne rezultate grupirane oko sociodemografskih obilježja koja su se pokazala značajnima.

Najveće varijacije u ponašanjima i odnosu s pravnom sustavom temelje se na regionalnoj pripadnosti. Od sedam oblika ponašanja, regija je statistički značajno razlikovno obilježje u njih pet; regionalne razlike nisu utvrđene samo za prijavljivanje kršenja zakona te izbjegavanja suda i svjedočenja.

U obraćanju pravnom sustavu (Welch F = 3,341; p = ,006)[36], Tamhaneovim T2 post hoc testom utvrđeno je da se statistički značajno razlikuju samo dvije regije – Lika i Banovina te Istra, Primorje i Gorski kotar. Pritom ispitanici iz regije Istre, Primorja i Gorskog kotara izražavaju prosječno nižu vjerojatnost obraćanja pravnom sustavu, dok stanovnici Like i Banovine izražavaju najvišu sklonost obraćanju pravnom sustavu za pomoć. U vjerojatnosti korištenja alternativnih metoda rješavanja problema umjesto odlaska na sud (F = 4,392; p = ,001)[37], prema Scheffeovom post hoc testu značajno se razlikuju stanovnici Slavonije, i to od stanovnika Dalmacije te Zagreba i okolice. Pritom stanovnici istočne Hrvatske iskazuju veću sklonost korištenju alternativnih metoda, nego što to čine stanovnici središnje Hrvatske i juga.

Kršenju zakona s kojim se ne slažu (Welch F = 3,453; p = ,005)[38] skloniji su stanovnici Zagreba i okolice te Istre, Primorja i Gorskog kotara, nego stanovnici Slavonije. Uzimanju pravde u svoje ruke (Welch F = 5,171; p < ,001)[39] manje su skloni stanovnici Sjeverne Hrvatske i Slavonije, nego što to iskazuju stanovnici Dalmacije, Istre, Primorja i Gorskog kotara te Zagreba i okolice. Veću vjerojatnost da se neće obratiti pravnom sustavu kad su posrijedi važna životna pitanja (F = 3,526; p = ,004)[40], prema Tamhaneovom T2 post hoc testu, iskazuju Dalmatinci, što je statistički značajno u odnosu na Slavonce.

[36] Leveneov test homogenosti varijanci – obraćanje pravnom sustavu/regija (F-omjer = 2,279; p = ,045)
[37] Leveneov test homogenosti varijanci – alternativno rješavanje sukoba/regija (F-omjer = 1,031; p = ,398)
[38] Leveneov test homogenosti varijanci – kršenje zakona/regija (F-omjer = 3,103; p = ,009)
[39] Leveneov test homogenosti varijanci – uzimanje pravde u svoje ruke/regija (F-omjer = 3,151; p = ,004)
[40] Leveneov test homogenosti varijanci – neobraćanje pravnom sustavu/regija (F-omjer = 1,418; p = ,215)

Sažeto, temeljem istaknutih rezultata zaključuje se da veću sklonost nelegitimirajućim ponašanjima po pravni sustav (kršenje zakona, uzimanje pravde u svoje ruke, neobraćanje pravnom sustavu) pokazuju stanovnici Istre, Primorja i Gorskog kotara, a potom u manjoj mjeri i Dalmacije. Ujedno, te skupine ispitanika iskazuju najmanju vjerojatnost obraćanja pravnom sustavu za pomoć ili korištenja alternativnim metodama rješavanja sporova. Njihova suprotnost su stanovnici Slavonije, Sjeverne Hrvatske te Like i Banovine. Potonje skupine daju veći legitimitet pravnom sustavu, i to kroz izraženu sklonost obraćanju pravnom sustavu za pomoć, ali i korištenje alternativnih metoda rješavanja sporova.

Druga po razlikovnom utjecaju koji ostvaruje među oblicima evaluativne orijentacije je varijabla dobi. Po toj se sociodemografskoj karakteristici statistički značajno razlikuju ispitanici u obraćanju pravnom sustavu (F = 4,203; p = ,015)[41], alternativnim metodama rješava sporova (F = 5,174; p = ,006)[42] te uzimanju pravde u svoje ruke (F = 4,199; p = ,015)[43]. U slučajevima po pravni sustav legitimirajućih oblika Scheffeovim post hoc testovima utvrđena je razlika među grupama mlađe i starije životne dobi. Građani srednje životne dobi iskazuju veću vjerojatnost obraćanja pravnom sustavu za pomoć, nego mlađi ispitanici. Također, potonja skupina manje je sklona mirenju i nagodbi nego starija populacija. S druge strane, po pitanju sklonosti rješavanja pravnih problema vlastitim metodama umjesto traženja pomoći od pravnog sustava, građani mlađe životne dobi skloniji su uzimanju pravde u svoje ruke, nego stariji.

Stupanj obrazovanja pokazao se razlikovnim obilježjem samo u procjeni vjerojatnosti kršenja zakona (F = 3,518; p = ,030)[44]. Pritom je Scheffeovim post hoc testom utvrđena statistički značajna razlika između ispitanika bez škole ili sa završenom osnovnom školom i onih sa srednjoškolskim obrazovanjem. Građani nižeg stupnja obrazovanja iskazuju veću sklonost kršenju zakona s kojim se ne slažu, nego ispitanici srednjeg stupnja obrazovanja. S obzirom da drugi oblici evaluativne orijentacije nisu statistički značajni po ovom sociodemografskom obilježju, a da kršenje zakona predstavlja negativno, odnosno po pravni sustav nelegitimirajuće djelovanje, hipoteza o većoj sklonosti djelovanja prema pravnom sustavu osoba višeg obrazovanja (8.) je odbačena.

[41] Leveneov test homogenosti varijanci – obraćanje pravnom sustavu/dob (F-omjer = 1,021; p = ,361)
[42] Leveneov test homogenosti varijanci – alternativno rješavanje sporova/dob (F-omjer = ,988; p = ,369)
[43] Leveneov test homogenosti varijanci – uzimanje pravde u svoje ruke/dob (F-omjer = ,435; p = ,648)
[44] Leveneov test homogenosti varijanci – kršenje zakona/stupanj obrazovanja (F-omjer = 2,184; p = ,113)

S obzirom na mjesečne prihode kućanstva, statistički značajna razlika među ispitanicima utvrđena je s obzirom na obraćanje pravnom sustavu (Welch F = 3,405; p = ,010)[45]. Tamhaneovim T2 post hoc testom utvrđeno je statistički značajna razlika grupe ispitanika s mjesečnim primanjima kućanstva u rasponu od 11 001 do 14 000 kn s tri grupe ispitanika nižih mjesečnih primanja kućanstva (do 5000 kn, 5001 – 8000 kn i 8001 – 11 000 kn). Za razliku od skupina ispitanika s nižim mjesečnim primanjima, ispitanici s 11 001 do 14 000 kn mjesečno u kućnom budžetu iskazuju veću vjerojatnost obraćanja pravnom sustavu. S obzirom na to da ovom razlikom nije obuhvaćena skupina s najvišim prihodima, hipoteza (7.) o većoj sklonosti djelovanja prema pravnom sustavu osoba viših materijalnih primanja, tek je djelomično potvrđena.

Razlikovanje između skupina ispitanika iz ruralnih i urbanih područja utvrđeno je samo kod vjerojatnosti korištenja alternativnih metoda rješavanja sporova (t = 2,158; p = ,031). Pritom stanovnici ruralnih sredina iskazuju veću vjerojatnost korištenja alternativnih metoda poput mirenja ili nagodbe, nego stanovnici urbanih područja. Ujedno, ovaj oblik evaluativne orijentacije jedina je varijabla cjelokupnog zavisnog sklopa u kojoj tip naselja čini razliku. Stoga hipotezu (5.) kojom se pretpostavlja veći značaj rezidencijalnog statusa na sve dimenzije pravne kulture odbacujemo.

Naposljetku, ni po jednoj od sociodemografskih karakteristika nije utvrđena statistički značajna razlika u vjerojatnosti prijavljivanja kršenja zakona policiji ili državnom odvjetništvu te vjerojatnosti izbjegavanja suda i svjedočenja. Također, valja istaknuti da temeljem napravljenih analiza možemo zaključiti da spol ni u jednom od istaknutih oblika ponašanja, kao niti u dimenzijama kognitivne i katektičke orijentacije nije bio statistički značajan pokazatelj. Stoga možemo potvrditi hipotezu (4.) da nema razlike u pravnim kulturama muškaraca i žena.

[45] Leveneov test homogenosti varijanci – obraćanje pravnom sustavu/mjesečni prihodi kućanstva (F-omjer = 5,843; p < ,001)

Tablica 34. Skale evaluativne orijentacije – vjerojatnost ponašanja prema pravnom sustavu s obzirom na obilježja ispitanika

Obilježja građana	**Obraćanje pravnom sustavu**	**Prijavljivanje kršenja zakona**	**Alternativno rješavanje sporova**	**Kršenje zakona**	**Izbjegavanje suda i svjedočenja**	**Uzimanje pravde u svoje ruke**	**Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć**
Spol (df = 979)	t = -,844 p = ,399	t = ,515 p = ,607	t = -,261 p = ,794	t = 1,051 p = ,294	t = -1,519 p = ,129	t = -,443 p = ,657	t = -1,214 p = ,225
Dob (df = 2, 977)	**F = 4,203** **p = ,015**	F = 1,411 p = ,244	**F = 5,174** **p = ,006**	Welch F = 1,601 p = ,202	F = 1,428 p = ,240	**F = 4,199** **p = ,015**	F = 1,210 p = ,299
18 – 39 god.	3,63		4,11			2,36	
40 – 59 god.	3,81		4,31			2,15	
60 i više god.	3,77		4,31			2,10	
Najviši završeni stupanj obrazovanja (df = 2, 977)	Welch F = 1,522 p = ,220	Welch F = ,528 p = ,590	F = 1,331 p = ,265	**F = 3,518** **p = ,030**	F = 1,806 p = ,165	F = ,345 p = ,708	F = 1,600 p = ,202
bez škole ili završena osnovna osnovna škola				2,99			
srednja škola (strukovna ili gimnazija)				2,63			
viša škola, fakultet, magisterij, doktorat				2,69			
Ukupni mjesečni prihodi kućanstva (df = 4, 964)	**Welch F = 3,405** **p = ,010**	F = 1,981 p = ,096	F = ,797 p = ,527	F = 1,863 p = ,115	Welch F = ,276 p = ,894	Welch F = 1,681 p = ,154	F = ,835 p = ,503
do 5000 kn	3,71						
5001 – 8000 kn	3,64						
8001 – 11000 kn	3,70						
11001 – 14000 kn	3,97						
14000 kn i više	3,79						

Obilježja građana	**Obraćanje pravnom sustavu**	**Prijavljivanje kršenja zakona**	**Alternativno rješavanje sporova**	**Kršenje zakona**	**Izbjegavanje suda i svjedočenja**	**Uzimanje pravde u svoje ruke**	**Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć**
Tip naselja (df = 979)	t = ,834 p = ,405	t = -1,354 p = ,176	**t = 2,158** **p = ,031**	t = 1,331 p = ,184	t = -,640 p = ,522	t = -1,378 p = ,168	t = -,633 p = ,527
ruralno			4,32				
urbano			4,19				
Regija (df = 5, 975)	**Welch F = 3,341** **p = ,006**	Welch F = 2,087 p = ,066	**F = 4,392** **p = ,001**	**Welch F = 3,453** **p = ,005**	Welch F = 2,073 p = ,068	**Welch F = 5,171** **p < ,001**	**F = 3,526** **p =,004**
Zagreb i okolica	3,71		4,12	2,87		2,31	2,89
Sjeverna Hrvatska	3,78		4,36	2,51		1,98	2,91
Slavonija	3,78		4,47	2,46		1,93	2,80
Lika i Banovina	3,94		4,28	2,55		2,14	2,95
Istra, Primorje i Gorski kotar	3,51		4,14	2,96		2,48	3,11
Dalmacija	3,75		4,15	2,68		2,38	3,25

Povezanost dimenzija evaluativne orijentacije – vjerojatnosti ponašanja kojima se (ne)daje legitimitet pravnom sustavu s iskustvom i stavom o medijskoj prezentaciji pravosuđa

T-testom za nezavisne uzorke (Tablica 35) ispitano je postoji li razlika među ispitanicima u procjeni vjerojatnosti budućeg ponašanja prema pravnom sustavu s obzirom na prethodna iskustva – osobni pravni postupak, svjedočenje ili poznavanje iskustva bliske osobe s pravnim sustavom. Statistički značajni utjecaj iskustva utvrđen je samo u tri oblika ponašanja.

Osobno iskustvo s pravnim sustavom statistički je značajno samo za izbjegavanje suda i svjedočenja ($t = 2{,}532$; $p = {,}012$). Pritom osobe koje prethodno nisu bile stranke u pravnom postupku izražavaju veću sklonost prema izbjegavanju suda i svjedočenja, nego osobe bez osobnog iskustva s pravnim sustavom.

Dok iskustvo svjedočenja ne čini nikakvu razliku među ispitanicima u vjerojatnosti budućeg ponašanja u odnosu s pravnim sustavom, iskustvo bliske osobe statistički je značajno i za, po pravni sustav, pozitivne i negativne oblike ponašanja. U odnosu na one čiji su partneri, članovi obitelji ili prijatelji imali recentna pravna iskustva, osobe koje nisu upoznate s pravnim iskustvom bliske osobe izražavaju veću sklonost obraćanja pravnom sustavu u budućnosti ($t = 2{,}222$; $p = {,}028$). No, oni bez iskustva bliskih osoba s pravnim sustavom ujedno su i više skloni izbjegavanju poziva na sud i svjedočenja, nego što to izražavaju osobe upoznate s pravnim iskustvima njima bliskih osoba ($t = 2{,}174$; $p = {,}030$).

Iako korelacijska analiza pokazuje slabe do srednje povezanosti između sklonosti budućim ponašanjima prema pravnom sustavu i zadovoljstva prethodnim osobnim i iskustvima bliskih osoba u pravnim postupcima, neka od njih su statistički značajna ($p < {,}05$) (Tablica 36). Zadovoljstvo vođenjem pravnog postupka u kojem je ispitanik bio stranka statistički značajno i pozitivno je povezano s budućim obraćanjem pravnom sustavu za pomoć, a negativno s vjerojatnošću kršenja zakona s kojim nema slaganja. Zadovoljstvo ishodom pravnog postupka od osobnog interesa također je u pozitivnoj korelaciji s vjerojatnošću budućeg obraćanja pravnom sustavu za pomoć, ali i s neobraćanjem pravnom sustavu s važnim životnim pitanjima. Osim toga, ono je negativno povezano i s potencijalnim kršenjem zakona s kojim nema slaganja. S druge strane, zadovoljstvo u iskustvu bliske osobe s pravnim sustavom, vođenjem i samom presudom statistički je značajno i negativno povezano s izbjegavanjem budućih poziva na sud i svjedočenje.

Uz istaknute korelacije, zadovoljstvo iskustvom ni u jednom vidu nije povezano s tri oblika djelovanja (prijavljivanje kršenja zakona, alternativno rješavanje sporova i uzimanje pravde u svoje ruke), stoga hipotezu (10.) u aspektu povezanosti zadovoljstva osobnim iskustvom s evaluativnim orijentacija tek djelomično potvrđujemo.

Stav o medijskom prikazu pravosuđa statistički je značajno povezan s pet tipova ponašanja (nema povezanosti s kršenjem zakona i neobraćanja pravnom sustavu s važnim životnim pitanjima). Pritom je riječ o slabim koeficijentima korelacije ($r < ,29$) (Tablica 37). Stav o prikazu stanja u pravosuđu onakvim kakvo jest u pozitivnoj je korelaciji s obraćanjem pravnom sustavu za pomoć, rješavanjem sukoba alternativnim pravnim metodama i izbjegavanjem svjedočenja, a negativno je povezan s uzimanjem pravde u svoje ruke umjesto čekanja rješenja pravosuđa. S druge strane, stav da mediji prezentiraju pravosuđe u lošijem svjetlu nego što je ono u stvarnosti statistički je značajno i pozitivno povezan s legitimirajućim oblicima ponašanja – obraćanjem pravnom sustavu za pomoć i prijavljivanju drugih za kršenje zakona (Tablica 37).

Tablica 35. Skale evaluativne orijentacije – vjerojatnost ponašanja s obzirom na iskustva s pravnim sustavom

Obilježja građana	**Obraćanje pravnom sustavu**	**Prijavljivanje kršenja zakona**	**Alternativno rješavanje sporova**	**Kršenje zakona**	**Izbjegavanje suda i svjedočenja**	**Uzimanje pravde u svoje ruke**	**Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć**
Osobno iskustvo s pravnim sustavom (df = 979)	t = 1,201 p = ,231	t = ,880 p = ,379	t = ,339 p = ,735	t = ,664 p = ,520	**t = 2,532** **p = ,012**	t = 1,038 p = ,300	t = 1,307 p = ,192
bez iskustva					3,44		
s iskustvom					3,15		
Svjedočenje (df = 960)	t = 1,737 p = ,087	t = -,547 p = ,584	t = ,315 p = ,753	t = ,748 p = ,455	t = 1,747 p = ,085	t = ,071 p = ,944	t = 1,738 p = ,087
Iskustvo bliske osobe s pravnim sustavom (df = 922)	**t = 2,222** **p = ,028**	t = ,712 p = ,477	t = -,123 p = ,902	t = ,884 p = ,377	**t = 2,174** **p = ,030**	t = ,494 p = ,622	t = 1,744 p = ,082
bez iskustva bliske osobe	3,78				3,43		
iskustvo bliske osobe	3,58				3,16		

Tablica 36. Povezanost dimenzija evaluativne orijentacije sa zadovoljstvom osobnim i iskustvom bliske osobe s pravnim sustavom

		Obraćanje pravnom sustavu	Prijavljivanje kršenja zakona	Alternativno rješavanje sporova	Kršenje zakona	Izbjegavanje suda i svjedočenja	Uzimanje pravde u svoje ruke	Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć
(osobno) zadovoljstvo vođenjem pravnog postupka	r	,243**	,067	,005	-,181*	-,055	-,121	,123
	p	,001	,362	,949	,013	,451	,098	,092
	N	189	189	189	189	189	189	189
(osobno) zadovoljstvo ishodom pravnog postupka	r	,172*	,072	,034	-,154*	-,074	-,074	,171*
	p	,018	,327	,638	,034	,308	,312	,018
	N	189	189	189	189	189	189	189
zadovoljstvo bliske osobe vođenjem pravnog postupka	r	,060	-,004	,066	,006	-,281**	-,108	,125
	p	,498	,963	,455	,944	,001	,217	,155
	N	132	132	132	132	132	132	132
zadovoljstvo bliske osobe ishodom pravnog postupka	r	,047	,040	,093	,024	-,314**	-,101	,056
	p	,596	,649	,288	,788	,000	,249	,526
	N	132	132	132	132	132	132	132

** Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,01 (dvosmjerni test)
* Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,05 (dvosmjerni test)

Tablica 37. Povezanost dimenzija evaluativne orijentacije sa stavom o medijskom prikazu pravosuđa – Pearsonov r (N=981)

	Obraćanje pravnom sustavu	**Prijavljivanje kršenja zakona**	**Alternativno rješavanje sporova**	**Kršenje zakona**	**Izbjegavanje suda i svjedočenja**	**Uzimanje pravde u svoje ruke**	**Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć**
mediji kao izvor informacija o pravosuđu	,193**	,022	,209**	,023	,165**	-,112**	-,011
lažna medijska slika o pravosuđu	,140**	,081*	,004	,050	,034	,033	,044

** Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,01 (dvosmjerni test)
* Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,05 (dvosmjerni test)

Povezanost dimenzija evaluativne orijentacije s dimenzijama kognitivne i katektičke orijentacije prema pravnom sustavu i nezavisnim varijablama

S ciljem testiranja izvedene hipoteze (1.) o povezanosti odrednica pravne kulture provedena je korelacijska analiza. Budući da prema teorijskom okviru evaluativna orijentacija predstavlja ključnu dimenziju i pokazatelj pravne kulture, razmatraju se povezanosti dimenzija kognitivne i katektičke orijentacije s oblicima ponašanja prema pravnom sustavu. Dodatno, prije uključivanja u multiplu linearnu regresijsku analizu, provjerena je i povezanost s povjerenjem u pravni sustav (Tablica 38).

Prema vrijednostima Pearsonovog r iskazanih u Tablici 38, utvrđeno je da su dimenzije pravne kulture, kognitivne, katektičke i evaluativne orijentacije uglavnom statistički značajno povezanu, no povezanost je slabe (od ,10 do ,29) do srednje snage (,30 do ,49) (Pallant, 2011).

Obraćanje pravnom sustavu, ponašanje kojim se daje legitimitet pravnom sustavu, povezano je s očekivanjima djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava, pozitivnom percepcijom djelovanja pravnog sustava, a u najmanjoj mjeri, iako statistički značajno, i s negativnom percepcijom pravnog sustava. Drugi, također za stabilnost i funkcionalnost pravnog sustava poželjan oblik ponašanja – prijavljivanje kršenja zakona policiji ili državnom odvjetništvu – statistički je značajno povezan samo s dvije dimenzije – pozitivnom percepcijom djelovanja pravnog sustava i povjerenjem; očekivanja od pravnog sustava (kognitivna orijentacija) nisu povezana s ovim tipom ponašanja.

S očekivanjima sukladnim vladavini prava najsnažnije je povezano alternativno rješavanje sporova (mirenje ili nagodba), a slabu ali statistički značajnu povezanost ima i s očekivanjima koja su u suprotnosti s vladavinom prava. S druge strane, ovaj je tip ponašanja povezan s negativnom percepcijom djelovanja pravnog sustava te izrazito slabo i negativno s percepcijom pravnog sustava pravednim. Drugim riječima, alternativne metode rješavanja pravnih pitanja skloniji su koristiti oni koji očekuju da pravni sustav rješava pravne probleme temeljem zakona, transparentno, jamčeći pravnu sigurnost te osiguravajući društveni red. Također, radi percepcije pravnog sustava nepravednim, radije će koristiti izvansudske oblike pravnih rješenja.

Kršenje zakona s kojim nema slaganja statistički je značajno povezano s očekivanjima koja nisu u skladu s vladavinom prava te s percepcijom pravnog sustava pravednim. S istim je varijablama statistički značajno povezano i neobraćanje pravnom sustavu za pomoć, uz dodatnu povezanost s povjerenjem u pravni sustav. Logično, oni koji očekuju nejednak

tretman, političku ovisnost sudstva i nekvalitetne sudske odluke bit će skloniji kršenju zakona i neobraćanju pravnom sustavu za pomoć. No, zanimljiv je nalaz da pozitivno percipiranje pravosuđa nije barijera ovim dvama tipovima ponašanja. Objašnjenje za to potencijalno možemo pronaći u selektivnosti – percepcija pravnog sustava pravednim ne znači da se „loši“ zakoni trebaju poštivati niti da „važna“ životna pitanja treba prepustiti na odluku pravnom sustavu. Slično je to korelacijama u rješavanje pravnih problema vlastitim metodama. U najvećoj mjeri taj je oblik djelovanja povezan s očekivanjima od pravnog sustava koja su suprotna ideji vladavine prava, a i negativno je povezano s očekivanjima vladavine prava. No, povezanost s percepcijom pravnog sustava pravednim i povjerenjem nije očekivana i logična. Čini se da pozitivno percipiranje sustava i povjerenje ne znače nužno spremnost na čekanje pravorijeka.

Izbjegavanje suda i svjedočenja kako bi se izbjegli dodatni problemi statistički je značajno i pozitivno povezan sa svim dimenzijama kognitivne i katektičke orijentacije. Iako su vrijednostima Pearsonovog r (od ,084 do ,138) niske, možemo zaključiti da je odlazak na sud i svjedočenje neželjena situacija koju ne mogu promijeniti ni očekivanja niti percepcija pravnog sustava.

U konačnici, s obzirom na to da među sedam oblika evaluativne orijentacije tek dva (alternativno rješavanje sporova i izbjegavanje suda i svjedočenja) pokazuju statistički značajnu povezanost s dimenzijama kognitivne i katektičke orijentacije, dok jedan oblik djelovanja ostvaruje povezanost samo s jednom od tih dimenzija (prijavljivanje kršenja zakona) postavljena hipoteza (1.) djelomično je potvrđena.

Tablica 38. Povezanost dimenzije evaluativne orijentacije s dimenzijama kognitivne i katektičke orijentacije te povjerenjem u pravni sustav – Pearsonov r (N=981)

	Obraćanje pravnom sustavu	**Prijavljivanje kršenja zakona**	**Alternativno rješavanje sporova**	**Kršenje zakona**	**Izbjegavanje suda i svjedočenja**	**Uzimanje pravde u svoje ruke**	**Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć**
očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava	,319**	,031	,381**	-,051	,138**	-,190**	-,058
očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava	-,013	,051	-,071*	,110**	,087**	,261**	,138**
pozitivna percepcija pravnog sustava	,212**	,221**	-,064*[46]	,116**	,084**	,109**	,141**
negativna percepcija pravnog sustava	,135**	,021	,275**	,052	,116**	,022	,005
povjerenje	,216**	,202**	-,052	,051	,034	,083**	,129**

** Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,01 (dvosmjerni test)
* Korelacija je značajna na razini vjerojatnosti ,05 (dvosmjerni test)

[46] Za sve je tipove ponašanja provedena i parcijalna korelacija s pozitivnom i negativnom percepcijom pravnog sustava, uz kontrolu povjerenja. Osim u slučaju korelacije između alternativnog rješavanja sukoba i pozitivne percepcije pravednosti pravnog sustava (r = -,042; p = ,192), povezanosti su zadržale statističku značajnost, dok je snaga povezanosti neznatno mijenjala.

8.4. Povezanost evaluativne orijentacije s drugim dimenzijama pravne kulture i varijablama nezavisnog sklopa

Sukladno teorijsko-konceptualnom okviru postavljena je glavna hipoteza – evaluativna orijentacija prema pravnom sustavu može se objasniti dimenzijama kognitivne i katektičke orijentacije. Dakle, pretpostavka je da se ponašanja kojima građani (ne)daju legitimitet pravnom sustavu, a koja su temeljna komponenta pravne kulture, mogu objasniti očekivanjima od pravnog sustava i percepcijom pravednosti (djelovanja) pravnog sustava.

S ciljem testiranja hipoteze provedene su multiple linearne regresijske analize sa sedam kriterijskih varijabli kojima je predstavljena evaluativna orijentacija. Prediktorske varijable uključivane su u model hijerarhijski, kako bi se kontrolirao njihov utjecaj. U prvi model uključene su sociodemografske varijable, a u drugi varijable stava o medijskoj prezentaciji pravosuđa te dihotomne varijable osobnog i iskustva bliske osobe. U treći model uključena je specifična dimenzija doživljaja pravnog sustava – povjerenje prema pravnom sustavu, a u četvrti kompozitne skale kognitivne (očekivanja od pravnog sustava sukladna vladavini prava i očekivanja koja odstupaju od vladavine prava) i katektičke orijentacije (percepcija pravnog sustava pravednim i nepravednim).

U svakoj multiploj linearnoj regresijskoj analizi provjerene su vrijednosti tolerancije i faktora inflacije varijance (VIF) kako bi se utvrdilo da između nezavisnih varijabli nema multikolinearnosti. Budući da vrijednost tolerancije ni u jednoj regresiji nije bila manja od ,10, a vrijednost VIF-a veća od 10, utvrđeno je da među prediktorskim varijablama nema multikolinearnosti.

Obraćanje pravnom sustavu kao kriterij

Rezultati regresijske analize za, po funkcionalnost i stabilnost pravnog sustava, poželjnog oblika ponašanja – obraćanje pravnom sustavu – pokazuju da su svi modeli statistički značajni (Tablica 39). Od deset varijabli sociodemografskih obilježja ispitanika koje čine prvi model i objašnjavaju 3,5% varijance kriterija, statistički značajnim prediktorima pokazale su se tri – dob, prihodi kućanstva te regija Lika i Banovina. Sukladno ranije prezentiranim rezultatima bivarijatne analize, pokazalo se da su osobe srednje i starije životne dobi te većih mjesečnih prihoda u kućanstvu sklonije obraćati se pravnom sustavu za pomoć. Također, u ovom modelu statistički značajnim prediktorom obraćanja pravnom sustavu pokazala se i jedna regija (u

odnosu na Zagreb i okolicu) – Lika i Banovina, što sugerira veću vjerojatnost obraćanja pravnom sustavu stanovnika tog područja, no ta značajnost u sljedećim modelima prestaje.

Uz dob i prihode kućanstva koji ostaju značajnim prediktorima obraćanja pravnom sustavu, u drugom modelu značajnima su se pokazale nezavisne varijable medijske prezentacije pravosuđa. Pritom i stav o medijima kao izvoru informacija o stvarnom stanju u pravosuđu, kao i stav da mediji prikazuju stanje u pravosuđu lošijim nego što je ono u stvarnosti doprinose vjerojatnosti obraćanja pravnom sustavu. Prethodna osobna iskustva kao i iskustva bliske osobe s pravnim sustavom ni u ovom, niti u sljedećim modelima, nisu se pokazala značajnim prediktorom ovog vida odnosa s pravnim sustavom.

U trećem modelu, uz statistički značajne prediktore iz prethodnih modela, objašnjenju kriterijske varijable s 3,7% doprinosi povjerenje prema pravnom sustavu – što je veće povjerenje to je izraženija sklonost obraćanju pravnom sustavu za pomoć.

U četvrtom, posljednjem regresijskom modelu, dob prestaje biti statistički značajnom nezavisnom varijablom. Značajnim prediktorima, uz prihode kućanstva, stavove o medijima te povjerenje u pravni sustav, postaju tri od ukupno četiri varijable kojima je u teorijsko-konceptualnom okviru objašnjeno ponašanje prema pravnom sustavu – očekivanja od pravnog sustava sukladna vladavini prava te percepcija pravnog sustava pravednim i nepravednim. Pritom, prema standardiziranim beta vrijednostima, vjerojatnosti obraćanja pravnom sustavu u najvećoj mjeri doprinose očekivanja od pravnog sustava da djeluje sukladno vladavini prava te povjerenje u pravni sustav.

U konačnici, u ovom je regresijskom modelu objašnjeno ukupno 23% varijance kriterijske varijable – obraćanja pravnom sustavu, a koje predstavlja jedan od oblika ponašanja i odnosa s pravnim sustavom kojim mu se daje legitimitet. Pritom varijable kognitivne i katektičke orijentacije koje čine četvrti model, uz kontrolu drugih nezavisnih varijabli, doprinose objašnjenju 10% varijance ovog oblika ponašanja.

Tablica 39. Regresijski modeli – kriterij: obraćanje pravnom sustavu

	Model 1*	**Model 2***	**Model 3***	**Model 4***
Konstanta	3,219*	2,435*	2,165*	,444
Spol				
žene (ref. muškarci)	,034	,024	,011	,007
Dob	,113*	,083*	,082*	,048
Stupanj obrazovanja	,012	,036	,046	,057
Prihodi u kućanstvu	,118*	,115*	,109*	,091*
Tip naselja				
ruralno (ref. urbano)	,009	, 006	,010	,022
Regija				
Sjeverna Hrvatska (ref. Zagreb i okolica)	,039	,042	,045	,035
Slavonija (ref. Zagreb i okolica)	,046	,023	,043	,007
Lika i Banovina (ref. Zagreb i okolica)	,087*	,070	,049	,027
Istra, Primorje i Gorski kotar (ref. Zagreb i okolica)	-,077	-,064	-,078	-,049
Dalmacija (ref. Zagreb i okolica)	,026	,032	,011	,032
Mediji – izvor informacija		,186*	,194*	,099*
Mediji – lažna slika		,155*	,098*	,077*
Osobno iskustvo		-,011	-,001	-,013
Iskustvo bliske osobe		-,051	-,049	-,057
Povjerenje u pravosuđe			,205*	,172*
Očekivanja – vladavina prava				,287*
Očekivanja – odstupanje od vladavine prava				-,062
Percepcija pravnog sustava pravednim				,158*
Percepcija pravnog sustava nepravednim				,087*
R	,186	,302	,357	,479
R^2	,035	,091	,128	,230
Prilagođeni R^2	,021	,073	,109	,209
Promjena R^2	,035	,057	,037	,102

* p < ,05

Prijavljivanje kršenja zakona kao kriterij

Prijavljivanje kršenja zakona u ekspertnim je intervjuima istaknuto kao specifičan, ali rijedak oblik ponašanja kojim građani doprinose funkcionalnosti pravnog sustava. Ujedno, ovaj tip ponašanja, kako je i u teorijsko-konceptualnom okviru istaknuto, predstavlja oblik orijentiranosti građana na kolektivno dobro, umjesto isključivo individualističkog pristupa i ponašanja prema pravnom sustavu vođenog vlastitim interesima (Tablica 40).

U provedenoj regresijskoj analizi prvi model, kojeg čine sociodemografske karakteristike, te drugi, kojim su dodatno kao nezavisne varijable obuhvaćeni stavovi o medijskoj prezentaciji pravosuđa te osobna i iskustva bliskih osoba s pravnim sustavom, nisu statistički značajni.

U trećem, statistički značajnom modelu, tek je oko 3% varijance vjerojatnosti prijavljivanja kršenja zakona objašnjeno povjerenjem prema pravnom sustavu. U četvrtom modelu, ukupnoj protumačenoj varijanci kriterijske varijable koja iznosi tek 8,9% od teorijski pretpostavljene četiri varijable kognitivne i katektičke orijentacije statistički značajno doprinosi samo percepcija pravnog sustava pravednim; ni očekivanja niti percepcija pravnog sustava nepravednim nisu statistički značajni prediktori prijavljivanja kršenja zakona. Osim percepcije pravnog sustava pravednim koja u najvećoj mjeri doprinosi tumačenju varijance, u ovom posljednjem modelu značajni prediktori su i povjerenje te regionalna pripadnost dvjema regijama – Sjeverna Hrvatska i Dalmacija. Dakle, vjerojatnost prijavljivanja kršenja zakona policiji ili državnom odvjetništvu veća je što je percepcija pravnog sustava pravednim izraženija te ako je više povjerenje u isti. Također, veća je vjerojatnost da će za kršenje zakona prijavu podnijeti stanovnici Sjeverne Hrvatske i Dalmacije (referentna regija je Zagreb i okolica).

Tablica 40. Regresijski model – kriterij: prijavljivanje kršenja zakona

	Model 1	**Model 2**	**Model 3***	**Model 4***
Konstanta	3,004*	2,619*	2,242*	1,127*
Spol				
žene (ref. muškarci)	-,012	-,014	-,026	-,019
Dob	-,017	-,026	-,027	-,035
Stupanj obrazovanja	-,008	,001	,010	,022
Prihodi u kućanstvu	,084*	,084*	,078	,076
Tip naselja				
ruralno (ref. urbano)	-,062	-,060	-,057	-,054
Regija				
Sjeverna Hrvatska (ref. Zagreb i okolica)	,072	,076	,079	,090*
Slavonija (ref. Zagreb i okolica)	,004	-,005	,014	,020
Lika i Banovina (ref. Zagreb i okolica)	,046	,037	,017	,021
Istra, Primorje i Gorski kotar (ref. Zagreb i okolica)	-,010	-,008	-,021	-,009
Dalmacija (ref. Zagreb i okolica)	,095*	,096*	,077	,093*
Mediji – izvor informacija		,036	,043	,018
Mediji – lažna slika		,091*	,037	,004
Osobno iskustvo		-,015	-,007	,000
Iskustvo bliske osobe		-,026	-,023	-,021
Povjerenje u pravosuđe			,194*	,117*
Očekivanja – vladavina prava				,042
Očekivanja – odstupanje od vladavine prava				,000
Percepcija pravnog sustava pravednim				,183*
Percepcija pravnog sustava nepravednim				,068
R	,146	,177	,253	,299
R^2	,021	,031	,064	,089
Prilagođeni R^2	,007	,012	,044	,065
Promjena R^2	,021	,010	,033	,025

* $p < ,05$

Alternativno rješavanje sporova kao kriterij

Alternativno rješavanje sporova također predstavlja poželjan oblik ponašanja. Prema riječima eksperata u području prava, korištenje alternativnih metoda rješavanja pravnih problema, poput nagodbe i mirenja, pridonosi rasterećenju pravnog sustava, a time i njegovoj efikasnosti (Tablica 41).

Ovaj je oblik ponašanja, sudeći prema prvom regresijskom modelu koji obuhvaća sociodemografske varijable, statistički značajno određen dobi i regionalnom pripadnošću građana sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji. Sukladno rezultatima bivarijatne analize, upravo su stanovnici ovih dviju regija najskloniji korištenju alternativnih metoda rješavanja pravnih pitanja, baš kao i populacija starije i srednje dobi.

U drugom modelu prediktivnu značajnost zadržale su samo varijable dob i regija Slavonija, a od seta varijabli drugog bloka, kojim su obuhvaćene stavovske varijable o medijskoj prezentaciji pravosuđa i dihotomne varijable osobnog i iskustva bliske osobe, značajnim za tumačenje kriterijske varijable pokazao se samo stav o medijima kao izvoru informacija o stvarnom stanju u pravosuđu, i pridonio tumačenju varijance s 3,8%. U trećem su modelu naznačene prediktorske varijable zadržale svoju značajnost, no utvrđeno je i da alternativno rješavanje sporova nije određeno povjerenjem prema pravnom sustavu.

U posljednjem, četvrtom modelu, koji objašnjava ukupno 19% varijance kriterijske varijable, sociodemografske varijable nemaju značajnost. Ovaj oblik odnosa i djelovanja prema pravnom sustavu u najvećoj je mjeri određen očekivanjima od pravnog sustava sukladnima vladavini prava te percepcijom pravnog sustava nepravednim. U manjoj mjeri, ali statistički značajno, varijancu objašnjavaju i očekivanja od pravnog sustava koja odstupaju od ideje vladavine prava te stav o medijima kao izvoru informacija o stvarnom stanju u pravosuđu. Drugim riječima, korištenju alternativnih metoda rješavanja sporova skloniji su građani visokih očekivanja od pravnog sustava usuglašenih s vladavinom prava te oni manje izraženih očekivanja da pravni sustav u određenim situacijama uzmakne pred tim idealom. Također, umjesto sudovanja, mirenje i nagodbu kao rješenje pravnih problema više će koristiti građani koji pravni sustav percipiraju nepravednim, a medijsku prezentaciju pravosuđa smatraju prikazom stvarnog stanja.

Tablica 41. Regresijski model – kriterij: alternativno rješavanje sporova

	Model 1*	**Model 2***	**Model 3***	**Model 4***
Konstanta	3,647*	3,035*	3,083*	1,206*
Spol				
žene (ref. muškarci)	,017	,007	,009	-,001
Dob	,115*	,095*	,095*	,058
Stupanj obrazovanja	,019	,031	,030	,040
Prihodi u kućanstvu	,073	,067	,068	,053
Tip naselja				
ruralno (ref. urbano)	,042	,034	,034	,048
Regija				
Sjeverna Hrvatska (ref. Zagreb i okolica)	,091*	,083	,083	,051
Slavonija (ref. Zagreb i okolica)	,146*	,133*	,130*	,066
Lika i Banovina (ref. Zagreb i okolica)	,044	,041	,045	,027
Istra, Primorje i Gorski kotar (ref. Zagreb i okolica)	,002	,017	,019	,041
Dalmacija (ref. Zagreb i okolica)	,006	,008	,011	,021
Mediji – izvor informacija		,190*	,188*	,076*
Mediji – lažna slika		,017	,026	,053
Osobno iskustvo		-,008	-,009	-,031
Iskustvo bliske osobe		,029	,029	,015
Povjerenje u pravosuđe			-,033	,016
Očekivanja – vladavina prava				,285*
Očekivanja – odstupanje od vladavine prava				-,079*
Percepcija pravnog sustava pravednim				,005
Percepcija pravnog sustava nepravednim				,158*
R	,192	,267	,269	,436
R^2	,037	,071	,072	,190
Prilagođeni R^2	,023	,053	,053	,168
Promjena R^2	,037	,034	,001	,118

* $p < ,05$

Kršenje zakona kao kriterij

Za razliku od prethodno istaknutih odnosa s i prema pravnom sustavu, kršenje zakona predstavlja po pravni sustav i društvo općenito nepoželjan oblik ponašanja. U teorijskom smislu, selektivnost u poštivanju zakona, odnosno odluka o nepoštivanju određenih zakona predstavlja jedan od oblika nelegitimnosti pravnog sustava, čime slabi njegova uloga u društvu (Tablica 42).

U regresijskoj analizi, kroz četiri modela, ovaj se nepoželjni oblik ponašanja izdvojio po značajnosti sociodemografskog obilježja regionalne pripadnosti. Naime, u prva tri modela statistički značajnima za tumačenje kriterijske varijable pokazale su se tri regije – Sjeverna Hrvatska, Slavonija te Lika i Banovina. Dakle, kršenje zakona nije određeno niti s dobi i spolom, obrazovanjem, prihodima u kućanstvu ili tipom naselja (varijable prvog modela). Također, za taj oblik ponašanja nisu značajni ni stavovi o medijskoj prezentaciji pravosuđa niti prethodna iskustva s pravnim sustavom (drugi model), ali ni povjerenje u pravni sustav (treći model).

U četvrtom modelu značajnost triju varijabli regionalne pripadnosti je potvrđena, a objašnjenju varijance kriterija doprinijele su i varijable katektičke orijentacije, odnosno percepcije pravednosti pravnog sustava. Ukupnoj objašnjenoj varijanci (5,9%), s obzirom na standardizirane beta vrijednosti u najvećoj mjeri doprinose varijable regije Slavonije i Sjeverne Hrvatske te Like i Banovine. Pritom su stanovnici ovih regija, u odnosu na one iz Zagreba i okolice, manje skloni kršenju zakona s kojim se ne slažu. S druge strane, statistički značajnim prediktorima kršenja zakona pokazale su se i percepcija pravnog sustava pravednim i nepravednim, gotovo u istoj mjeri.

Tablica 42. Regresijski model – kriterij: kršenje zakona

	Model 1*	**Model 2***	**Model 3***	**Model 4***
Konstanta	3,241*	2,941*	2,865*	2,131*
Spol				
žene (ref. muškarci)	-,041	-,044	-,046	-,036
Dob	,016	,009	,009	,011
Stupanj obrazovanja	-,033	-,028	-,026	-,010
Prihodi u kućanstvu	-,080	-,080	-,081	-,072
Tip naselja				
ruralno (ref. urbano)	,070	,071	,072	,070
Regija				
Sjeverna Hrvatska (ref. Zagreb i okolica)	-,134*	-,132*	-,132*	-,124*
Slavonija (ref. Zagreb i okolica)	-,137*	-,142*	-,139*	-,130*
Lika i Banovina (ref. Zagreb i okolica)	-,093*	-,099*	-,103*	-,083*
Istra, Primorje i Gorski kotar (ref. Zagreb i okolica)	,005	,007	,005	,004
Dalmacija (ref. Zagreb i okolica)	-,068	-,067	-,070	-,067
Mediji – izvor informacija		,033	,034	,026
Mediji – lažna slika		,052	,043	,027
Osobno iskustvo		-,019	-,017	-,009
Iskustvo bliske osobe		-,014	-,014	-,010
Povjerenje u pravosuđe			,035	-,021
Očekivanja – vladavina prava				-,060
Očekivanja – odstupanje od vladavine prava				,056
Percepcija pravnog sustava pravednim				,106*
Percepcija pravnog sustava nepravednim				,098*
R	,186	,197	,200	,242
R^2	,034	,039	,040	,059
Prilagođeni R^2	,021	,020	,019	,033
Promjena R^2	,034	,004	,001	,019

* $p < ,05$

Izbjegavanje suda i svjedočenja kao kriterij

Pandan prijavljivanja kršenja zakona kojim građani mogu doprinijeti funkcionalnosti pravnog sustava i društvenog uređenja utemeljenog na vladavini prava i pravednosti bilo bi prihvaćanje poziva na sud i svjedočenje. U ovom istraživanju, kao oblik isključive usmjerenosti na vlastite interese, ali i ponašanje kojim se ne daje legitimitet pravnom sustavu istraživano je izbjegavanje suda i svjedočenja (Tablica 43).

Od četiri regresijska modela kojima smo testirali prediktivnost ovog oblika djelovanja prema pravnom sustavu prvi model nije statistički značajan. Osim toga, sociodemografske karakteristike koje ga čine nisu bile značajne ni u kasnijim regresijskim modelima. No, statistički značajnim za tumačenje varijance kriterijske varijable pokazao se stav prema medijima kao izvoru informacija o pravosuđu u drugom, a i kasnijim modelima. S druge strane, ni prethodno iskustvo s pravnim sustavom (drugi model), niti povjerenje u pravni sustav (treći model) nisu statistički značajni za objašnjenje izbjegavanja suda i svjedočenja.

U konačnici, četvrti model objašnjava tek 7,3% ukupne varijance kriterija, i to pomoću prediktorskih varijabli: stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa kao izvoru informacija o stvarnom stanju, očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava te očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava. Što je uvjerenje o ispravnosti medijskog prikazivanja pravosuđa jače, veća je vjerojatnost izbjegavanja suda i svjedočenja. Što je veće očekivanje da pravni sustav djeluje zakonito, transparentno i predvidivo u rješavanju pravnih problema, izbjegavanje suda i svjedočenja je snažnije. Što su izraženija očekivanja da će pravni sustav u djelovanju činiti ustupke, to je veće vjerojatnost izbjegavanja suda i svjedočenja.

Tablica 43. Regresijski model – kriterij: izbjegavanje suda i svjedočenja

	Model 1	**Model 2***	**Model 3***	**Model 4***
Konstanta	3,439*	2,748*	2,708*	1,105*
Spol				
žene (ref. muškarci)	,045	,034	,033	,037
Dob	,053	,028	,028	,018
Stupanj obrazovanja	-,061	-,049	-,048	-,029
Prihodi u kućanstvu	,042	,035	,035	,041
Tip naselja				
ruralno (ref. urbano)	-,032	-,034	-,034	-,032
Regija				
Sjeverna Hrvatska (ref. Zagreb i okolica)	-,036	-,036	-,035	-,038
Slavonija (ref. Zagreb i okolica)	-,027	-,038	-,036	-,048
Lika i Banovina (ref. Zagreb i okolica)	,054	,043	,041	,047
Istra, Primorje i Gorski kotar (ref. Zagreb i okolica)	-,063	-,051	-,052	-,050
Dalmacija (ref. Zagreb i okolica)	-,035	-,031	-,033	-,032
Mediji – izvor informacija		,153*	,153*	,109*
Mediji – lažna slika		,037	,031	,013
Osobno iskustvo		-,061	-,060	-,062
Iskustvo bliske osobe		-,032	-,031	-,037
Povjerenje u pravosuđe			,019	-,019
Očekivanja – vladavina prava				,087*
Očekivanja – odstupanje od vladavine prava				,077*
Percepcija pravnog sustava pravednim				,084
Percepcija pravnog sustava nepravednim				,075
R	,135	,219	,220	,270
R^2	,018	,048	,048	,073
Prilagođeni R^2	,004	,029	,028	,048
Promjena R^2	,018	,030	,000	,025

* $p < ,05$

Uzimanje pravde u svoje ruke kao kriterij

Uzimanje pravde u svoje ruke još je jedan od nepoželjnih oblika rješavanja pravnih pitanja kojima se ne daje legitimitet pravnom sustavu. U teorijskom smislu on predstavlja partikularističko (vs. univerzalističko) orijentiranje prema pravnom sustavu, koje naglasak stavlja na njegove mane i nefunkcionalnost, radi čega ne može adekvatno odgovoriti na zahtjeve građana (Tablica 44).

U regresijskoj analizi ovog tipa odnosa s pravnim sustavom svi su se modeli pokazali statistički značajnim. Pritom su četiri sociodemografska obilježja statistički značajna u prvom modelu očuvala svoj status do posljednjeg modela: dob, prihodi kućanstva te regionalna pripadnost Sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji (u odnosu na Zagreb i okolicu). Prema regresijskoj analizi prvog modela, a sukladno prethodno provedenoj bivarijatnoj analizi, uzimanju pravde u svoje ruke skloniji će biti građani mlađe životne dobi te oni nižih mjesečnih primanja kućanstva. S druge strane, stanovnici Sjeverne Hrvatske i Slavonije u odnosu na Zagreb i okolicu, manje će biti skloni uzimati pravdu u svoje ruke i na taj način rješavati probleme pravne prirode.

Uz naznačene sociodemografske varijable, u drugom modelu statistički značajnim prediktorom pokazao se stav o medijskom prezentaciji pravosuđa kao izvoru informacija o stvarnom stanju, a navedenih pet varijabli značajnost je potvrdilo i u trećem modelu. Povjerenje u pravni sustav nije se pokazalo značajnim za zaobilaženje pravnog sustava.

U četvrtom modelu, statistički značajnim prediktorima uzimanja pravde u svoje ruke iz prethodnih modela pokazale su se sociodemografske varijable dobi, regije Sjeverna Hrvatska i Slavonija te medijska prezentacija pravosuđa, dok su od četiri varijable kognitivne i katektičke orijentacije značajne tri: očekivanja djelovanja sukladna vladavini prava i odstupanja od vladavine prava te percepcija pravnog sustava nepravednim. Pritom je varijanca kriterijske varijable u najvećoj mjeri objašnjena upravo očekivanjima od pravnog sustava. Građani čija su očekivanja od pravnog sustava sukladna vladavini prava, koji medije smatraju izvorom informacija o stvarnom stanju u pravosuđu, kao i stanovnici Sjeverne Hrvatske i Slavonije manje će biti skloni uzeti pravde u svoje ruke. Takvom su obliku ponašanja sklonije osobe mlađe dobi te one koje očekuju da pravni sustav djeluje protivno načelima vladavine prava i percipiraju ga nepravednim.

Ovim regresijskim modelom objašnjeno je tek 14,1% ukupne varijance kriterija, a varijable kognitivne i katektičke orijentacije, koje su u osnovi teorijskog okvira prediktori evaluativne orijentacije objašnjavaju 8,5% varijance ovog tipa ponašanja.

Tablica 44. Regresijski model – kriterij: uzimanje pravde u svoje ruke

	Model 1*	**Model 2***	**Model 3***	**Model 4***
Konstanta	2,903*	3,196*	3,087*	2,419*
Spol				
žene (ref. muškarci)	,005	,008	,005	,022
Dob	-,123*	-,116*	-,116*	-,101*
Stupanj obrazovanja	,008	,005	,007	,040
Prihodi u kućanstvu	-,109*	-,107*	-,109*	-,076
Tip naselja				
ruralno (ref. urbano)	-,007	,000	,001	-,008
Regija				
Sjeverna Hrvatska (ref. Zagreb i okolica)	-,103*	-,097*	-,096*	-,090*
Slavonija (ref. Zagreb i okolica)	-,125*	-,122*	-,117*	-,100*
Lika i Banovina (ref. Zagreb i okolica)	-,046	-,051	-,056	-,010
Istra, Primorje i Gorski kotar (ref. Zagreb i okolica)	,043	,036	,032	,009
Dalmacija (ref. Zagreb i okolica)	,018	,018	,012	-,005
Mediji – izvor informacija		-,084*	-,081*	-,078*
Mediji – lažna slika		,028	,012	-,005
Osobno iskustvo		-,031	-,028	-,016
Iskustvo bliske osobe		-,025	-,025	-,024
Povjerenje u pravosuđe			,056	-,011
Očekivanja – vladavina prava				-,163*
Očekivanja – odstupanje od vladavine prava				,227*
Percepcija pravnog sustava pravednim				,060
Percepcija pravnog sustava nepravednim				,128*
R	,210	,231	,237	,375
R^2	,044	,054	,056	,141
Prilagođeni R^2	,031	,035	,036	,118
Promjena R^2	,044	,009	,003	,085

* $p < ,05$

Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć kao kriterij

Neobraćanje pravnom sustavu za pomoć kad su posrijedi važna životna pitanja posljednje je u nizu odnosa s pravnim sustavom kojime mu građani (ne)daju legitimitet. Teorijska je pretpostavka da će ovaj vid evaluativne orijentacije biti vođen afektom, odnosno percepcijom pravednosti pravnog sustava.

Od četiri regresijska modela kojima je testirana povezanost nezavisnih varijabli iz teorijsko-konceptualnog okvira istraživanja, prvi i drugi model nisu statistički značajni. U njima je jedina značajna prediktorska varijabla regionalna pripadnost Dalmaciji, koja se pokazala značajnom i u trećem i četvrtom, statistički značajnom, modelu. Osim regije Dalmacije, u trećem modelu značajna je i varijabla povjerenje u pravni sustav, no u konačnom modelu značaj imaju tek tri od ukupno devetnaest nezavisnih varijabli: regija Dalmacija, očekivanja od pravnog sustava koja odstupaju od vladavine prava te percepcija pravnog sustava pravednim (Tablica 45).

Ovim regresijskim modelom objašnjeno je tek 6,2% varijance kriterijske varijable. Pritom su standardizirane beta vrijednosti niske, kreću se u rasponu od ,105 do ,115, a najveća je upravo za varijablu regionalne pripadnosti. Prediktorske varijable četvrtog modela, kognitivne i katektičke orijentacije, objašnjavaju tek 2,2% varijance. Sukladno prethodnoj bivarijatnoj analizi, u odnosu na stanovnike Zagreba i okolice, stanovnici Dalmacije skloniji su uzimanju pravde u svoje ruke. Također, vjerojatnost takvog oblika ponašanja veća je kod građana koji pravni sustav smatraju pravednim te onih koji očekuju da pravni sustav djeluje suprotno idealu vladavine prava.

Tablica 45. Regresijski model – kriterij: neobraćanje pravnom sustavu za pomoć

	Model 1	**Model 2**	**Model 3***	**Model 4***
Konstanta	2,725*	2,628*	2,428*	1,695
Spol				
žene (ref. muškarci)	,040	,038	,031	,042
Dob	-,023	-,032	-,032	-,029
Stupanj obrazovanja	,039	,044	,049	,068
Prihodi u kućanstvu	,005	,004	,001	,013
Tip naselja				
ruralno (ref. urbano)	-,010	-,006	-,004	-,007
Regija				
Sjeverna Hrvatska (ref. Zagreb i okolica)	,016	,024	,025	,033
Slavonija (ref. Zagreb i okolica)	-,022	-,026	-,016	-,004
Lika i Banovina (ref. Zagreb i okolica)	,021	,012	,001	,019
Istra, Primorje i Gorski kotar (ref. Zagreb i okolica)	,065	,064	,057	,053
Dalmacija (ref. Zagreb i okolica)	,122*	,126*	,115*	,115*
Mediji – izvor informacija		,004	,008	,000
Mediji – lažna slika		,049	,020	-,006
Osobno iskustvo		-,028	-,023	-,015
Iskustvo bliske osobe		-,061	-,060	-,059
Povjerenje u pravosuđe			,106*	,042
Očekivanja – vladavina prava				-,035
Očekivanja – odstupanje od vladavine prava				,104*
Percepcija pravnog sustava pravednim				,105*
Percepcija pravnog sustava nepravednim				,059
R	,148	,173	,199	,248
R^2	,022	,030	,040	,062
Prilagođeni R^2	,008	,011	,019	,036
Promjena R^2	,022	,008	,010	,022

* $p < ,05$

8.4.1. Determinante evaluativne orijentacije – ponašanja kojima se (ne)daje legitimitet pravnom sustavu

Iz prikazanih rezultata regresijskih analiza slijedi da je hipoteza (2.) o doprinosu kognitivne i katektičke orijentacije tumačenju varijance evaluativne orijentacija tek djelomično potvrđena. Razlog tomu su nezastupljenost i kognitivne i katektičke orijentacije u svakom obliku djelovanja prema pravnom sustava te uglavnom niski udjeli kojima objašnjavaju varijance. No, u odnosu na druge razmatrane prediktorske varijable one u najvećoj mjeri određuju ključan aspekt pravne kulture – evaluativnu orijentaciju.

Ukupno gledano, determinante svih oblika djelovanja prema pravnom sustavu (evaluativna orijentacija) temeljem uključenih prediktora ostaju uglavnom nepoznate. Udio objašnjene varijance u istaknutim oblicima evaluativne orijentacije varira između 5,9% (regresijskim modelom najmanje objašnjeno djelovanje je kršenje zakona) i 23% (regresijskim modelom najviše objašnjeno djelovanje je obraćanje pravnom sustavu). Pritom kognitivne i katektičke orijentacije tumače djelovanja prema pravnom sustavu u rasponu od 2% (kršenje zakona) do 12% ukupne varijance (alternativno rješavanje sukoba). Dimenzijama kognitivne i katektičke orijentacije u najvećem su dijelu objašnjena dva ponašanja kojima se pravnom sustavu daje legitimitet.

U teoriji, kao jedan od ključnih faktora koji oblikuju legitimnost pravnog sustava istaknut je osjećaj pravednosti (Tyler, 2003). To se potvrdilo u regresijskim analizama – šest od sedam oblika ponašanja objašnjeni su barem jednom dimenzijom katektičke orijentacije. Pritom percepcija pravnog sustava pravednim pozitivno djeluje na obraćanje pravnom sustavu i prijavljivanje kršenja zakona. Pozitivan utjecaj ostvaruje i u nelegitimirajućim oblicima ponašanja – kršenju zakona i neobraćanju pravnom sustavu za pomoć, no taj utjecaj valja pripisati specifičnosti zakona ili situacija. Sličan učinak ima i percepcija pravnog sustava nepravednim – takav dojam pravosuđa mogao bi potaknuti kršenje zakona, uzimanje pravde u svoje ruke, ali i korištenje alternativnih metoda rješavanja sporova, no ne i odvraćati od obraćanja pravnom sustavu kada postoji pravni problem.

S druge strane, dojam pravednosti nije presudan za odluku o izbjegavanju suda i svjedočenja; taj je oblik odnosa s pravnim sustavom u najvećem dijelu određen očekivanjima od pravnog sustavu koja su u skladu s vladavinom prava, ali i onima koja od tog ideala odstupaju. U drugim, za pravni sustav pozitivnim oblicima djelovanja, očekivanje kojima se zagovara djelovanje pravnog sustava po vladavini prava određuje obraćanje pravnom sustavu te korištenje alternativnih metoda rješavanja sporova, dok smanjuje vjerojatnost rješavanja pravnih pitanja

vlastitim metodama. Istovremeno, očekivanja da pravni sustav djeluje suprotno vladavini prava odvraćat će od traženja rješenja pred istim i korištenja alternativnih metoda rješavanja sporova, a potencijalno potaknuti uzimanje pravde u svoje ruke.

Povjerenje u pravi sustav, obilježje koje se u javnom prostoru u najvećoj mjeri koristi kako bi se predočio odnos između pravnog sustava i društva općenito doprinosi objašnjenju samo dva oblika ponašanja – obraćanje pravnom sustavu i prijavljivanje kršenja zakona. Pritom je u oba slučaja riječ o pozitivnom, legitimirajućem djelovanju prema pravnom sustavu. Iako sa slabim udjelom u varijanci, možemo zaključiti da povjerenje djeluje motivirajuće na odnose s pravnim sustavom (Jackson i Gau, 2016).

Suprotno teorijskim pretpostavkama o učinku osobnog iskustva na buduća po pravni sustav (ne)legitimirajuća ponašanja (Tyler, 2003; Fagan, 2008; Wilson, 2012), kao i na pretpostavke pravnih eksperata izraženih u intervjuima, regresijska analiza pokazala je da osobna i iskustva bliskih osoba s pravnim sustavom nemaju takav utjecaj. Naime, ni jedan oblik evaluativne orijentacije nije određen iskustvenim varijablama.

S druge strane, uloga stavova o medijskoj prezentaciji pravosuđa značajna je i zastupljena u više oblika djelovanja. Stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa kao izvoru informacija o stvarnom stanju u tom sustavu oblikuje i prihvatljiva i neprihvatljiva ponašanja prema pravnom sustavu. Ohrabrujuće je da dojam stanja u pravosuđu kakvim ga prezentiraju mediji ne djeluje pozitivno na uzimanje pravde u svoje ruke, nego potiče obraćanje pravnom sustavu za pomoć i korištenje alternativnih metoda rješavanja sporova. No, stav o medijima kao izvorima informacija o pravosuđu u određenom dijelu objašnjava i sklonost izbjegavanja suda i svjedočenja radi izbjegavanja potencijalnih problema. S obzirom na prevladavajuće mišljenje među pravnim stručnjacima da mediji potenciraju loš dojam stanja u pravosuđu, zanimljiv je nalaz da medijske prezentacije pravosuđa, ma kako bile doživljavane, ne oblikuju ni za stabilnost pravnog sustava poželjno prijavljivanje kršenja zakona, niti nepoželjno neobraćanje pravnom sustavu za pomoć te kršenje zakona.

Od sociodemografskih varijabli najveći učinak na oblike (ne)legitimirajućih ponašanja ima regija. Iako je riječ o niskim standardiziranim beta vrijednostima, odnosno malim doprinosima tumačenju varijacija u oblicima ponašanja, statistički značajan utjecaj imaju regije Sjeverne Hrvatske, Slavonije, Like i Banovine te Dalmacije. Pokazuje se da kod stanovnika tih regija postoji snažnija tendencija davanja legitimiteta pravnom sustavu, a što se prepoznaje u najmanjoj sklonosti rješavanju pravnih pitanja vlastitim metodama (Sjeverna Hrvatska i

Slavonija) i kršenju zakona (Sjeverna Hrvatska, Slavonija te Lika i Banovina) te prijavljivanju kršenja zakona (Sjeverna Hrvatska i Dalmacija). No, i po pitanju regionalne pripadnosti pokazalo se da različiti oblici ponašanja ne moraju nužno biti kompatibilni – Dalmatinci istovremeno izražavaju veću sklonost prijavljivanja kršenja zakona, ali i uzimanja pravde u svoje ruke. U potonjem vidu ponašanja statistički značajan utjecaj ima i dob. Pokazalo se da će osobe mlađe životne dobi više pribjegavati vlastitim metodama rješavanja pravnih problema od starijih. Istovremeno, kako je pokazala ranija bivarijatna analiza, u odnosu na stariju populaciju mlađi manje nepravednim percipiraju pravni sustav. Stoga možemo zaključiti da je njihovo nelegitimiranje pravnog sustava u vidu uzimanja pravde u vlastite ruke manje oblikovana dojmom i stavom o funkcionalnosti i kvaliteti pravnog sustava, a više nekim drugim značajkama koje nisu prepoznate u ovom istraživanju.

Od ostalih sociodemografskih obilježja, ukupni mjesečni prihodi kućanstva u manjoj mjeri određuju obraćanje pravnom sustavu – što je bolji financijski status to je veća mogućnost traženja rješenja i zaštite prava pred institucijama pravnog sustava. S druge strane, obilježja poput spola, tipa naselja (urbano – ruralno), ali i obrazovanja, ne određuju ponašanja prema pravnom sustavu.

9. ZAKLJUČAK

Znanstveni doprinos ove disertacije, utemeljen na početno postavljenim istraživačkim pitanjima, sastoji se od tri dijela. Kroz teorijsko-konceptualnu razradu utemeljenu na teoriji strukturalnog funkcionalizma produbljuje se sociološko razumijevanje pravne kulture i nadilaze dosad isticane konceptualne nedoumice. Taj je konceptualni doprinos temelj razvoja operacionalnog okvira i kreiranja instrumenta za kvantitativno mjerenje pravne kulture, a čime se ostvaruje metodološki doprinos za ovo relativno slabo empirijski istraživano područje odnosa prava i društva. Empirijski doprinos ovog rada očituje se u utvrđivanju obilježja pravne kulture te zastupljenosti i povezanosti odrednica pravne kulture u populaciji punoljetnih građana Hrvatske.

Konceptualni doprinos

Pravnoj kulturi u ovom radu pristupa se iz perspektive sociologije prava, što podrazumijeva određenje fenomena kroz sociološke perspektive i empirijski utemeljeno istraživanje. Po uzoru na političku kulturu Almonda i Verbe, a na koju se razvijajući koncept pravne kulture pozivao i Lawrence Friedman, teorijsku osnovu ovoga rada čine teorije strukturalnog funkcionalizma Talcotta Parsonsa. Okvir određenja pravne kulture unutar pravnog sustava je Parsonsova sistemska teorija i AGIL model koji razmatraju strukture društvenih sustava s obzirom na funkcionalne doprinose kojima osiguravaju stabilnost cjeline. Pritom su ključni funkcionalni preduvjeti ili problemi održivosti svakog sustava: prilagodba (*adaptation*), ispunjavanje ciljeva (*goal attainment*), integracija (*integration*) i održavanje obrazaca (*latency - pattern maintenance and tension management*). U pravnom sustavu Parsons glavnim funkcionalnim problemima određuje legitimnost, interpretaciju, sankcije i jurisdikciju. Funkcionalni preduvjet legitimnosti ostvaruje se kroz kulturalne obrasce te predstavlja osnovu stabilnosti pravnog sustava. Integrativnu funkciju pravni sustav osigurava pravnom interpretacijom društvenih situacija, a ostvarivanje cilja društvene stabilnosti i integracije temelji na primjeni sankcija. Adaptivna funkcija pravnog sustava ostvaruje se kroz jurisdikciju, odnosno definiranjem uvjeta u kojima pravo djeluje. Kroz takvu koncepciju pravnog sustava, pravna kultura određena je kao dio sustava usmjeren na preduvjet osiguravanja njegove legitimnosti. Prema referentnom okviru teorije društvenog djelovanja pravna kultura određena je kao skup orijentacija koje oblikuju interakciju između građana i pravnog sustava. Orijentaciju grade dvije analitičke komponente – motivacijska i vrijednosna, a obje su sačinjene od kognitivnih, katektičkih i

evaluativnih orijentacija. Kognitivna orijentacija određena je stvarnim ili potencijalnim funkcijama sustava prema kojem je usmjerena, odnosno očekivanjima od sustava. Katektička orijentacija predstavlja doživljaj sustava i dojam njegova djelovanja. Evaluativna orijentacija predstavlja ponašanja prema sustavu te je ključni segment orijentiranja, budući da je određena kognitivnom i katektičkom orijentacijom. S obzirom na to da teorija društvenog djelovanja predstavlja samo shematski okvir primjenjiv na sve društvene sustave, za određenje specifičnosti orijentacija prema pravnom sustavu, napose vrijednosnih standarda koji oblikuju motivacijske orijentacije, analizirana je literatura iz područja teorije prava. Na osnovu toga, kao standardi koji grade pravni sustav i određuju njegovo djelovanje, a ujedno predstavljaju okvir orijentiranja prema pravnom sustavu, određene su pravne vrijednosti vladavine prava, pravednosti i legitimnosti. Time je definirano da su očekivanja od pravnog sustava određena aspektima vladavine prava (kognitivna orijentacija), percepcija pravnog sustava određena je aspektima pravednosti (katektička orijentacija), a ponašanja prema pravnom sustavu odražavaju legitimnost koju građani (ne)daju pravnom sustavu (evaluativna orijentacija).

Metodološki doprinos

Metodološki doprinos ovog rada je operacionalna razrada koncepta pravne kulture i konstruiran instrument za kvantitativno mjerenje pravne kulture. Temelj za njegovo ostvarenje činili su polustrukturirani intervjui s ekspertima u području prava. Protokol za intervjue razrađen je prema teorijsko-konceptualnim pretpostavkama i literaturi o pravnim načelima vladavine prava, pravednosti i legitimnosti. Cilj intervjua bio je utvrditi ključne funkcije pravnog sustava koje grade očekivanja građana od pravnog sustava, obilježja djelovanja pravnog sustava temeljem kojih se stvaraju percepcije te oblike odnosa i ponašanja građana koji doprinose funkcionalnosti i stabilnosti pravnog sustava. Ujedno, s pravnim ekspertima razmotrene su pretpostavke o definiranju triju tipova orijentacija pravne kulture pomoću teorijski određenih vrijednosti pravnog sustava. Tematskom analizom polustrukturiranih intervjua definirani su indikatori, a temeljem njih kreirane su tvrdnje kojima je konstruiran instrument za mjerenje pravne kulture, odnosno skale kognitivne, katektičke i evaluativne orijentacije. Skalu kognitivne orijentacije čini devet tvrdnji kojima se izražavaju očekivanja od pravnog sustava, a koja su određena obilježjima vladavine prava. Skalu katektičke orijentacije čini devet tvrdnji kojima se izražava percepcija o pravnom sustavu i njegovu djelovanju utemeljena na aspektima pravednosti te jedna tvrdnja o povjerenju u pravni sustav. Oba tipa orijentacija mjerena su

ordinalnim peterotomnim skalama procjene stupnja slaganja (uopće se ne slažem – u potpunosti se slažem). Evaluativna motivacijska orijentacija mjerena je procjenom vjerojatnosti postupka, odnosno ponašanja (sigurno neću – siguro hoću) kroz deset tvrdnji u kojima su istaknute situacije s pravnim sustavom koje prate dileme iz pet teorijski pretpostavljenih obrazičnih varijabli (dihotomija). Također, temeljem rezultata tematske analize ekspertnih intervjua, uz skale zavisnog sklopa, konstruirane su i skale nezavisnog sklopa. Njima se ispituje postojanje recentnog osobnog i iskustva bliske osobe s pravnim sustavom, zadovoljstvo proceduralnim (vođenjem postupka) i distributivnim (pravnom odlukom) aspektima pravnog postupka u kojima je ostvareno sudjelovanje te stavovi o medijskoj prezentaciji pravosuđa – mediji kao nositelji informacija o stanju u pravosuđu i iskrivljeno medijsko prikazivanje stanja u pravosuđu.

Konstruirane skale primijenjene su u kvantitativnom istraživanju provedenom metodom ankete na reprezentativnom uzorku punoljetnih građana Hrvatske. Za potvrđivanje teorijsko-konceptualnih pretpostavki o pokazateljima orijentacija pravne kulture i s ciljem jasnijeg opisa obilježja pravne kulture, na početku analize kvantitativnih podataka provedena je analiza glavnih komponenata te je testirana pouzdanost instrumenta. Na skali kognitivne orijentacije utvrđeno je grupiranje tvrdnji oko dvije dimenzije – očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava i očekivanja odstupanja pravnog sustava od vladavine prava. Skala katektičke orijentacije također je dvodimenzionalna i predstavljaju je percepcija pravnog sustava pravednim i percepcija pravnog sustava nepravednim. Analiza glavnih komponenata skale evaluativne orijentacije rezultirala je jednom latentnom dimenzijom – obraćanje pravnom sustavu za pomoć. Ostalih šest tvrdnji evaluativne orijentacije u analizi su korištene zasebno, kao specifične varijable odnosa i ponašanja prema pravnom sustavu (prijavljivanje kršenja zakona policiji ili državnom odvjetništvu, korištenje alternativnih metoda rješavanja sporova, kršenje zakona, izbjegavanje suda i svjedočenja, uzimanje pravde u svoje ruke, neobraćanje pravnom sustavu za pomoć kad su posrijedi važna životna pitanja). Temeljem faktorske analize utvrđenih dimenzija konstruirano je pet kompozitnih skala zadovoljavajuće pouzdanosti.

Empirijski doprinos

Obilježja pravne kulture utvrđena su bivarijatnim, korelacijskim i multivarijatnim analizama. Pritom su kao zavisne varijable ispitivane dimenzije kognitivne, katektičke i evaluativne orijentacije, odnosno iz njih kreirane kompozitne skale te šest specifičnih varijabli evaluativne

orijentacije. Razmatrane su s obzirom na zastupljenost u populaciji i s obzirom na sociodemografska obilježja. Također, analizirana je povezanost iskustvenih varijabli i varijabli stava o medijskoj prezentaciji pravosuđa s orijentacijama prema pravnom sustava. Na kraju je regresijskom analizom utvrđena povezanost evaluativne orijentacije, kao ključne odrednice pravne kulture, s dimenzijama katektičke i evaluativne orijentacije te varijablama nezavisnog sklopa.

Obilježja pravne kulture u Hrvatskoj pokazuju visoku razinu očekivanja da pravni sustav djeluje sukladno vladavini prava, izraženu percepciju pravnog sustava nepravednim i podijeljenost u ponašanjima prema pravnom sustavu, s nešto jačim naglaskom na ponašanja kojima se pravnom sustavu daje legitimitet. Građani Hrvatske očekuju na zakonima utemeljeno, predvidivo i transparentno djelovanje pravnog sustava, koje rješava pravne probleme i osigurava red (raspon slaganja po obilježju 75 – 90%). U manjoj mjeri ističu se očekivanja da pravni sustav tretira građane nejednako, djeluje politički ovisno te da kvaliteta presuda bude podređena brzini njihova donošenja (raspon slaganja po obilježju 24 – 39%). S druge strane, o stvarnom djelovanju pravnog sustava u Hrvatskoj prevladava negativan dojam. Percepcija pravnog sustava nepravednim temelji se na dojmu nejednakog tretmana građana pred institucijama pravnog sustava, pristranosti i političke ovisnosti sudstva te sporo donesenih, nepredvidivih i nepravednih presuda (raspon slaganja po obilježju 50 – 80%). S druge strane, pozitivan dojam jednakog pristupa, realnog trajanja postupka, poštovanja i profesionalnosti koju pokazuju službenici, dojam jasnih i razumljivih presuda te profesionalnog djelovanja sudaca stvaraju percepciju pravnog sustava pravednim (raspon slaganja po obilježju 19 –30%). U evaluativnim orijentacijama ispitanici su neodlučni oko vjerojatnog djelovanja u odnosu na pravni sustav u budućnosti. S obzirom na oblike ponašanja prema pravnom sustavu, građani izražavaju veću sklonost, po pravni sustav, pozitivnim oblicima ponašanja – obraćanju pravnom sustavu za pomoć (60%), korištenju alternativnih metoda rješavanja sporova (83%), a najmanje prijavljivanju kršenja zakona (38%). U manjoj su mjeri sigurni ili vjeruju da bi u nekim budućim situacijama kršili zakon s kojim se ne slažu (29%), uzimali pravdu u svoje ruke (15%), izbjegavali sud i svjedočenje (50%) i neobraćali se pravnom sustavu za pomoć oko važnih pitanja (30%).

Od sociodemografskih varijabli najsnažniju povezanost s varijacijama u svim segmentima pravne kulture ima regionalna pripadnost. Pritom se može zaključiti da pravni sustav procjenjuju pravednijim stanovnici Like i Banovine te Zagreba i okolice, dok ga nepravednim u najvećoj mjeri ocjenjuju stanovnici Slavonije i Sjeverne Hrvatske. Uz Liku i Banovinu,

potonja skupina izražava najviša očekivanja djelovanja pravnog sustava sukladno vladavini prava. S druge strane, Istra, Primorje i Gorski kotar te Dalmacija u najvećoj mjeri očekuju odstupanja od načela vladavine prava. Oni ujedno izražavaju i najveću sklonost kršenju zakona, uzimanju pravde u svoje ruke i neobraćanja pravnom sustavu kad su posrijedi važna pitanja. Stanovnici Like i Banovine, Sjeverne Hrvatske i Slavonije, s druge strane, skloniji su obraćanju pravnom sustavu za pomoć i alternativnim metodama rješavanja sporova.

Razlike su utvrđene i s obzirom na dob – stariji imaju viša očekivanja od pravnog sustava sukladna vladavini prava, ali negativnije percipiraju pravosuđe. Ujedno, skloniji su obraćati se pravosuđu i koristiti alternativne metode rješavanja sporova više nego mladi. Niže obrazovani imaju viša očekivanja od pravnog sustava u suprotnosti s idejom vladavine prava, negativnije ga percipiraju i skloniji su kršiti zakon s kojim se ne slažu. S druge strane, više obrazovani će se više obraćati pravnom sustavu za pomoć.

Osim sociodemografskih varijabli, razlike među ispitanicima u orijentacijama prema pravnom sustavu određene su i iskustvima. Pokazalo se da osobe bez osobnog iskustva u pravnom sustavu, koje nisu svjedočile te koje nisu upoznate s recentnim pravnim iskustvom bliske osobe percipiraju pravni sustav pravednijim. Istovremeno, osobe bez iskustva s pravnim sustavom izražavaju veću vjerojatnost izbjegavanja suda i svjedočenja, dok su više sklone tražiti pomoć od pravnog sustava. Također, stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa kao izvoru informacija koji nas upućuje u pravo stanje povezan je s očekivanjem djelovanja pravnog sustava po vladavini prava i negativnom percepcijom pravednosti. Suprotno je kod onih koji medijske prezentacije stanja u pravosuđu smatraju iskrivljenima – oni izražavaju očekivanja koja su u suprotnosti s vladavinom prava, no procjenjuju pravni sustav pozitivnije.

Naposljetku, s ciljem testiranja teorijske pretpostavke o određenosti tipova ponašanja (evaluativne orijentacije) očekivanjima (kognitivna orijentacija) i percepcijom (katektička orijentacija) pravnog sustava, provedeno je sedam hijerarhijskih linearnih regresijskih modela – sukladno broju definiranih oblika ponašanja i odnosa s pravnim sustavom. Utvrđeno je da su oblici ponašanja prema pravnom sustavu tek u manjoj mjeri objašnjeni očekivanjima i percepcijom pravnog sustava, stavovima o medijskoj prezentaciji pravosuđa, osobnim i iskustvom bliske osobe s pravnim sustavom te sociodemografskim varijablama (objašnjene varijance u rasponu od 5,9% do 23%). No, među nezavisnim varijablama, dimenzije kognitivne i katektičke orijentacije najsnažnije su determinante ponašanja prema pravnom sustavu. Pritom postoje varijacije u njihovoj zastupljenosti po oblicima ponašanja. Obraćanje pravnom sustavu za pomoć, oblik ponašanja kojime se pravnom sustavu daje legitimitet, u najvećoj je mjeri

objašnjeno očekivanjima i percepcijom pravnog sustava. Pravnom sustavu za pomoć obraćat će se oni visokih očekivanja od pravnog sustava usklađenih s vladavinom prava te oni koji ga percipiraju pravednim, a takvom obliku djelovanja skloni su, iako u manjoj mjeri, i oni koji ga smatraju nepravednim. Korištenje alternativnih metoda rješavanja sukoba određeno je očekivanjima od pravnog sustava sukladnima vladavini prava i percepcijom pravnog sustava nepravednim. S druge strane, očekivanja od pravnog sustava suprotna vladavini prava demotivirat će korištenje alternativnih metoda rješavanja sporova poput mirenja ili nagodbe. Uzimanju pravde u svoje ruke umjesto čekanja da pravosuđe riješi problem ili sukob skloniji su oni nižih očekivanja od pravnog sustava da djeluje sukladno vladavini prava, izraženijih očekivanja od pravnog sustava koja odstupaju od vladavine prava te oni koji ga smatraju nepravednim. Neobraćanju pravnom sustavu za važna životna pitanja skloniji su oni koji očekuju odstupanje pravnog sustava od vladavine prava, ali i oni koji ga smatraju pravednim. Kršenju zakona s kojim se ne slažu podjednako su skloni oni koji pravni sustav percipiraju pravednim, kao i oni koji ga vide nepravednim, dok je prijavljivanje kršenja zakona povezano samo s percepcijom pravnog sustava pravednim. Izbjegavanje suda i svjedočenja podjednako je određeno očekivanjima od pravnog sustava koja odstupaju od vladavine prava i očekivanjima koja su sukladna vladavini prava.

Uz naznačene dimenzije kognitivne i katektičke orijentacije, stav o medijskoj prezentaciji pravosuđa kao izvoru informacija određuje i obraćanje pravnom sustavu i izbjegavanje pravnog sustava, dok negativni učinak ima na uzimanje pravde u svoje ruke. S druge strane, izražen stav o medijski iskrivljenom prikazivanju stanja u pravosuđu koje nije tako loše povećava vjerojatnost obraćanja pravnom sustavu.

Pokazalo se da od sociodemografskih varijabli regionalna pripadnost ima najveći učinak na ponašanja u odnosima prema pravnom sustavu. S referentnom regijom Zagreb i okolica, utvrđeno je da su stanovnici Sjeverne Hrvatske i Slavonije manje skloni uzimati pravdu u svoje ruke, a uz stanovnike Like i Banovine najmanje su skloni kršiti zakone. Stanovnici Sjeverne Hrvatske i Dalmacije iskazuju veću sklonost prijavljivanju kršenja zakona, a Dalmatinci su skloni i pravna pitanja rješavati vlastitim metodama.

Od drugih sociodemografskih obilježja, ukupni mjesečni prihodi određuju obraćanje pravnom sustavu – osobe s višim prihodima vjerojatno će se više obraćati pravnom sustavu za pomoć i zaštitu svojih prava. S druge strane, dob je prediktor uzimanja pravde u svoje ruke – osobe mlađe dobi sklonije su takvom vidu odnosa s pravnim sustavom nego što su to starije osobe.

Ograničenja rada

Ograničenja rada prvenstveno se odnose na metodološke aspekte, odnosno konstrukciju instrumenta, a čije su se manjkavosti pokazale u analizi struktura orijentacija koje čine pravnu kulturu. Prvo ograničenje odnosi se na relativno malen broj tvrdnji uključenih u novokonstruirani instrument. Radi ograničenja budžeta za provođenje kvantitativnog istraživanja, svaki indikator kognitivne, katektičke i evaluativne orijentacije predstavljen je s jednom tvrdnjom, što je otežalo zaključivanje o specifičnostima latentnih dimenzija.

Drugo ograničenje odnosi se na formulaciju tvrdnji u mjernom instrumentu. Iako su tvrdnje različitog smjera korištene kako bi se reducirala pristranost u odgovaranju, rezultati analize glavnih komponenata na skalama kognitivne i katektičke orijentacije sugeriraju potencijalno negativan učinak pozitivnih i negativnih formulacija. Umjesto teorijski pretpostavljene unidimenzionalnosti, došlo je do grupiranja pozitivno i negativno usmjerenih tvrdnji na dvije dimenzije koje u osnovi objašnjavaju isti konstrukt (Suárez-Alvarez i sur., 2018).

Treće ograničenje proizlazi iz korištenja strukturalno-funkcionalističkog pristupa u konceptualno-operacionalnom određenju predmeta istraživanja. Kritika ovaj pristup opisuje kao krutu perspektivu usmjerenu na strukturu i održavanje iste, koja ne može objasniti promjene niti modalitete i alternative koje odstupaju od zadanog okvira. Ograničenja u tom aspektu prepoznaju se u rezultatima regresijske analize prema kojoj kognitivne i katektičke orijentacije tek u manjem dijelu objašnjavaju ponašanja i razlike u odnosima s pravnim sustavom.

LITERATURA

Almond, G. A. (1956). Comparative Political Systems. *The Journal of Politics,* 18 (3), 391-409. https://doi.org/10.2307/2127255

Almond, G. A. i Verba, S. (2000). *Civilna kultura*. Zagreb: Politička kultura.

Alpa, G. (1994). General Principles of Law. *Annual Survey of International & Comparative Law,* 1 (1), 1-37. Dostupno na: https://digitalcommons.law.ggu.edu/annlsurvey/vol1/iss1/2 (15.01.2019.)

Babić, D. (1987). Pravednost, pravičnost i pravo. *Pravni vjesnik,* 3 (2), 151-166.

Bačić, A. (2000). Vladavina prava i institucije kontrole ustavnosti. U J. Crnić i N. Filipović (Ur.). *Ustavni sud u zaštiti ljudskih prava: interpretativna uloga Ustavnog suda* (str. 25-58). Zagreb: Hrvatski pravni centar, ”Organizator”, Novi Vinodolski: Hrvatski institut za ljudska prava.

Bačić, A. (2011). Mjesto i uloga ustavnih vrednota u demokratskom konstitucionalizmu. U A. Bačić (Ur.). *Dvadeset godina Ustava Republike Hrvatske* (str. 119-165). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Banakar, R. (2003). *Merging Law and Sociology: Beyond the Dichotomies in Socio-Legal Research* (Mobility and Norm Change; v. 5). Glienicke, Berlin; Madison, Wisconsin: Galda + Wilch Verlag.

Banakar, R. (2007). Sociological Jurisprudence. U D. S. Clark (Ur.). *Encyclopedia of Law and Society: American and Global Perspective* (str. 1408-1410). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Banakar, R. (2009). Law Through Sociology's Looking Glass: Conflict and Competition in Sociological Studies of Law. U A. Denis i D. Kalekin-Fishman (Ur.). *The ISA Handbook in Contemporary Sociology: Conflict, Competition, Cooperation* (str. 58-73). SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781446214626.n5

Banakar, R. (2011). Sociology of Law. *Sociopedia. isa.* Dostupno na: https://ssrn.com/abstract=1761466 (19.01.2021.)

Banakar, R. (2015). *Normativity in Legal Sociology: Methodological Reflections on Law and Regulation in Late Modernity*. London: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-09650-6

Banakar, R. (2019). *On Socio-Legal Design – working paper*. Lund University Research Portal. Dostupno na: http://lup.lub.lu.se/search/ws/files/65005127/10_aaaSocio_legal_methodology_v_10.pdf (29.03.2021.)

Banakar, R. i Travers, M. (2005). *Theory and Method in Socio-legal Research.* Oxford, Portland: Hart Publishing.

Banakar, R. i Travers, M. (2013). Systems Theory. U R. Banakar i M. Travers (Ur.). *Law and Social Theory* (str. 53-58). Oxford, Portland: Hart Publishing.

Banakar, R. i Travers, M. (2013a). *Law and Social Theory*. Oxford, Portland: Hart Publishing.

Berdica, J. (2013). Pravednost kao prva vrlina društvenih institucija. *Filozofska istraživanja*, 33 (4), 667-682.

Berdica, J. i Nedić, T. (2019). Prigovor savjesti i pravnička profesija. Kritički ogled o pravnoj (ne)kulturi. *Filozofska istraživanja*, 39 (1), 225-245. https://doi.org/10.21464/fi39117

Berdica, J. i Tucak, I. (2011). Uzorak naše kulture: razvod braka. U B. Rešetar i M. Župan (Ur.). *Imovinskopravni aspekti razvoda braka – hrvatski, europski i međunarodni kontekst* (str. 15-45). Osijek: Pravni fakultet u Osijeku.

Bierbrauer, G. (1994). Toward an Understanding of Legal Culture: Variations in Individualism and Collectivism between Kurds, Lebanese, and Germans. *Law & Society Review*, 28 (2), 243-264. https://doi.org/10.2307/3054146

Black, D. (2010). *The Behavior of Law. Special Edition.* Bingley: Emerald Group Publishing Limited.

Blankenburg, E. (1998). Patterns of Legal Culture: The Netherlands Compared to Neighboring Germany. *American Journal of Comparative Law*, 46 (1), 1-42. https://doi.org/10.2307/841077

Blomgren Bingham, L. (2008). Designing Justice: Legal Institutions and Other Systems for Managing Conflict. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 24 (1), 1-52.

Bogner, A. i Menz, W. (2009). The Theory-Generating Expert Interview: Epistemological Interest, Forms of Knowledge, Interaction. U A. Bogner, B. Littig, i W. Menz (Ur.). *Interviewing Experts* (str. 43-80). London: Palgrave Macmillan.

Bogner, A., Littig, B. i Menz, W. (Ur.) (2009). Introduction: Expert Interviews – An Introduction to a New Methodological Debate. U A. Bogner, B. Littig, i W. Menz (Ur.). *Interviewing Experts* (str. 1-13). London: Palgrave Macmillan.

Bourdieu, P. (1987). The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridic Field. *Hastings Law Journal*, 38 (5), 814-853.

Božić, S. i Kuti, S. (2012). 'Čista sociologija' i 'prljavi poslovi': mogućnosti objašnjenja korupcije primjenom Blackove paradigme. *Revija za sociologiju*, 42 (2), 187-211. https://doi.org/10.5613/rzs.42.2.4

Braun, V. i Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77-101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Burazin, L. i Krešić, M. (2012). U kojoj mjeri hrvatski građani poznaju i vrijednosno prihvaćaju institucije i pravo Europske unije? Važnost empirijskih istraživanja za teoriju prava. U I. Šimonović, (Ur.). *Poznavanje i vrijednosno prihvaćanje europskog i međunarodnog prava u Republici Hrvatskoj – zbornik radova znanstvenog projekta* (str. 85-108). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Castro, J. E. (2020). Functionalism. U A. Kobayashi (Ur.). *International Encyclopedia of Human Geography* (str. 239-245). Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10646-8

Church, T. W. (1985). Examining Local Legal Culture. *American Bar Foundation Research Journal*, 449 (3), 449-518. https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1985.tb00508.x

Clarke, M. (1976). Durkheim's Sociology of Law. *British Journal of Law and Society*, 3 (2), 246-255.

Cohn, E. S. i White, S. O. (1997). Legal Socialization Effects on Democratisation. *International Social Science Journal*, 49, 151-171. https://doi.org/10.1111/j.1468-2451.1997.tb00014.x

Cotterell, R. (1997). The Concept of Legal Culture. U D. Nelken (Ur.). *Comparing Legal Cultures* (str. 13-21). Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney: Dartmouth.

Cotterrell, R. (1992). *The Sociology of Law: An Introduction.* New York: Oxford University Press Inc.

Cotterrell, R. (2006). *Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory.* Aldershot: Ashgate. https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2007.00331_1.x

Cotterrell, R. (2006a). The 'Living Law' to the 'Death of the Social' – Sociology in Legal Theory. U M. Freeman (Ur.). *Law and Sociology. Current Legal Issues Volume 8* (str. 16-31). Oxford: University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199282548.003.0002

Cotterrell, R. (2007). Sociology of Law. U D. S. Clark (Ur.). *Encyclopedia of Law and Society: American and Global Perspective* (str. 1412-1418). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Cotterrell, R. (2016). From Living Law to Global Legal Pluralism: Rethinking Traditions from a Century Of Western Socio-Legal Studies. *Kobe University Law Review*. *Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper No. 229/2016*. Dostupno na: https://ssrn.com/abstract=2764802 (15.09.2018.)

Crank, J. (1986). Legal Culture: A Re-Examination of the Adversarial Perspective. *Criminal Justice Review*, 11 (1), 8-14. https://doi.org/10.1177/073401688601100102

Cvitanić, A. (1994). Srednjovjekovni statut grada Splita i zapadno-europska pravna kultura. *Kulturna baština*, 24-25, 117-138.

Čepulo, D. (2001). Nacionalna pravna povijest, pravna kultura i pravni studij u Hrvatskoj (prethodna razmišljanja). *Vladavini prava: časopisu za pravnu teoriju i praksu*, 5 (3-4), 141-146.

Čepulo, D. (2011). Baltazar Bogišić u hrvatskom i europskom pravno-kulturnom kontekstu. U J. Kregar, B. Bogišić, D. Čepulo, P. Miladin, R. Ravlić i F. Hameršak (Ur.). *Bogišić i kultura sjećanja – Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića* (str. 18-29). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Črpić, G. (2017). Sociološki aspekti obiteljskopravnih instituta, pravna kultura i obiteljskopravni instituti. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 7 (Posebni broj/2017), 1-12.

Daci, J. (2010). Legal Principles, Legal Values and Legal Norms: Are They the Same or Different? *Academicus International Scientific Journal*, 2, 109-115. https://doi.org/10.7336/academicus.2010.02.11

Deflem, M. (2008). *Sociology of Law: Visions of Scholarly Tradiotion*. New York: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511815546

Devereux, E. C. (1962). Parsons' Sociological Theory. U M. Black (Ur.). *The Social Theories of Talcott Parsons A Critical Examination* (str. 1-63). Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire i London: The Macmillan Press LTD.

Ehrlich, E. i Isaacs, N. (1922). The Sociology of Law. *Harvard Law Review*, 36 (2), 130-145.

Engle Merry, S. (2012). What is Legal Culture? An Antrophological Perspective. U D. Nelken (Ur.). *Using Legal Culture* (str. 52-76). London: Wildy, Simmonds & Hill Publishing.

Ervasti, K. (2008). Sociology of Law as a Multidisciplinary Field of Research. *Scandinavian Studies in Law*, 53, 137-150.

Estévez López, E., Rachitskiy, M. i Rodríguez, C. (2013). Is Perception of the Mainstream Legal System Homogeneous Across Ethnic Groups? *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 5, 155-161. https://doi.org/10.5093/ejpalc2013a5

Europska komisija (2017). *Pregled stanja u području pravosuđa u EU-u za 2017*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/croatia/news%3Deu_justice_scoreboard_2017_hr (15.04.2018.)

Europska komisija (2020). *Pregled stanja u području pravosuđa u EU-u za 2020*. Dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0306&from=EN (10.01.2021.)

Fagan, J. (2008). Legitimacy and Criminal Justice. *Ohio State Journal Of Criminal Law*, 6 (1), 123-140.

Fallon, R. H. (2005). Legitimacy and the Constitution. *Harvard Law Review*, 118 (6), 1787-1853.

Fanuko, N. (2002). Elementi Parsonsove teorije ideologije. *Revija za sociologiju*, 33 (3-4), 137-157.

Fekete, B. (2018). Inconsistencies in the Use of Legal Culture in Comparative Legal Studies. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 25 (5), 551-564. https://doi.org/10.1177/1023263X18796978

Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications.

Friedman, L. M. (1969). Legal Culture and Social Development. *Law & Society Review*, 4 (1), 29-44. https://doi.org/10.2307/3052760

Friedman, L. M. (1975). *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York: Russell Sage Foundation.

Friedman, L. M. (1997). The Concept of Legal Culture: A Reply. U D. Nelken (Ur.). *Comparing Legal Culture* (str. 33-40). Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth.

Friedman, L. M. (2014). The Level Playing Field: Human Rights And Modern Legal Culture. *Hong Kong Law Journal*, 44 (2), 403-427.

Gardner, J. (2000). The Virtue of Justice and the Character of Law. *Current Legal Problems*, 53 (1), 1-30. https://doi.org/10.1093/clp/53.1.1

Gibson, J. L. i Caldeira, G. A. (1996). The Legal Cultures of Europe. *Law & Society Review*, 30 (1), 55-86. https://doi.org/10.2307/3054034

Grana, S. J., Ollenburger J. C. i Nicholas, M. (2002). *The Social Context of Law*. New Jersey: Pearson Education.

Greene, J. C., Caracelli, V. J. i Graham, W. F. (1989). Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11 (3), 255-274. https://doi.org/10.3102/01623737011003255

Griffiths, J. (2006). The Idea of Sociology of Law and its Relation to Law and to Sociology. U M. Freeman (Ur.). *Law and Sociology. Current Legal Issues Volume 8* (str. 49-68). Oxford: University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199282548.003.0004

Grødeland, Å. B. i Miller, W. L. (2015). *European Legal Cultures in Transition*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781107279407

Guastini, R. (2016). *Sintaksa prava.* Zagreb: Naklada Breza.

Guest, G., MacQueen, K. M. i Namey, E. E. (2012). Applied Thematic Analysis. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washinton DC: Sage.

Gurvitch, G. (1947). *Sociology of Law.* London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Habermas, J. (1988). Law as Medium and Law as Institution. U G. Teubner (Ur.) *Dilemmas of Law in the Welfare State* (str. 203-220). New York, Berlin: Walter de Gruyter.

Hachez, N. i Wouters, J. (2013). Promoting the Rule of Law: A Benchmarks Approach. *Leuven Centre for Global Governance Studies Working Paper No. 47*. Dostupno na: http://www.fp7-frame.eu/wp-content/materiale/w-papers/WP105-Hachez-Wouters.pdf (01.07.2019.)

Hall, J. (1971). Justice in the 20th Century. *California Law Review*, 59 (3), 752-768. https://doi.org/10.2307/3479601

Haralambos, M. i Heald, R. (1994). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Hertogh, M. i Kurkchiyan, M. (2016). When Politics Comes into Play, Law is no Longer Law. *International Journal of Law in Context*, 12 (4), 404-419. https://doi.org/10.1017/S1744552316000185

Ipsos i Ministarstvo pravosuđa (2016). *Evaluacija kvalitete usluga pravosudnog sustava u Republici Hrvatskoj 2016*. Dostupno na: https://mpu.gov.hr/vijesti/istrazivanje-u-sklopu-projekta-potpore-pravosudnom-sustavu/14737 (10.09.2019.)

Ivančević Ježek, V. i Blagus, M. (2019). Prevođenje specifičnih elemenata političke i pravne kulture u njemačkom i hrvatskom jeziku. *Strani jezici*, 48 (1-2), 89-101. https://doi.org/10.22210/strjez/48/6

Jackson, J. i Gau, J. M. (2016). Carving Up Concepts? Differentiating Between Trust and Legitimacy in Public Attitudes Towards Legal Authority. U E. Shockley, T. Neal, L. PytlikZillig i B. Bornstein (Ur.). *Interdisciplinary Perspectives on Trust* (str. 49-69). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-22261-5_3

Jackson, J., Bradford, B., Hough, M., Myhill, A., Quinton, P. i Tyler, T. (2012). Why Do People Comply with the Law? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions. *The British Journal of Criminology*, 52 (6), 1051-1071.

Ježovita, J. (2019). Komparativni pregled odgovora na pitanja u anketi Europskog istraživanja vrednota (EVS) – 1999., 2008. i 2017. *Bogoslovska smotra*, 89 (2), 225-329.

Johnson, D., Maguire, E. R. i Kuhns, J. B. (2014). Public Perceptions of the Legitimacy of the Law and Legal Authorities: Evidence from the Caribbean. *Law and Society Review*, 48 (4), 947-978. https://doi.org/10.1111/lasr.12102

Johnstone, R. (1995). Economic and Sociological Approaches to Law. U R. Hinter, R. Ingleby i R. Johnstone (Ur.). *Thinking About Law – Perspectives On The History, Philosophy And Sociology Of Law* (str. 61-85). St. Leonards, NSW: Allen & Unwin.

Juni, S. (2007). Reliability Theory. U N. J. Salkind (Ur.). *Encyclopedia of Measurement and Statistics* (str. 834-835). Thousand Oaks, London i New Delhy: Sage Publications.

Kleinfeld Belton, R. (2005). *Competing definitions of the rule of law: Implications for Practitioners.* Carnegie Endowment for International Peace. Dostupno na: https://www.jstor.org/stable/resrep12779 (01.07.2019.)

Krygier, M. (2008). The Rule of Law: Legality, Teleology, Sociology. U G. Palombella i N. Walker (Ur.). *Re-locating the Rule of Law* (str. 1-20). Oxford: Hart Publishers. Dostupno na: https://ssrn.com/abstract=1218982 (01.07.2019.)

Kurkchiyan, M. (2012). Perceptions of Law and Social Order: a Cross-National Comparison of Collective Legal Consciousness. *Wisconsin International Law Journal*, 29 (2), 366-392.

Kuvačić, I. (1990). *Funkcionalizam u sociologiji.* Zagreb: Naprijed.

Lauc, Z. (2016). Načelo vladavine prava u teoriji i praksi. *Pravni vjesnik*, 32 (3-4), 45-67.

Leal-Arcas, R. (2014). Essential Elements of the Rule of Law Concept in the EU. *Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper No. 180/2014*. https://doi.org/10.2139/ssrn.2483749

Littig, B. (2009). Interviewing the Elite – Interviewing Experts: Is There a Difference?. U A. Bogner, B. Littig i W. Menz (Ur.). *Interviewing Experts* (str. 98-113). Palgrave Macmillan.

Llewellyn, K. N. (1930). A Realistic Jurisprudence – the Next Step. *Columbia Law Review*, 30 (4), 431-465.

Llewellyn, K. N. (1940). The Normative, the Legal, and the Law-Jobs: the Problem of Juristic Method. *The Yale Law Journal*, 49 (8), 1355- 1399.

Lonza, N. (2013). Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63 (5-6), 1203-1232.

Luhmann, N. (1988). The Self-Reproduction of Law and its Limits. U G. Teubner (Ur.). *Dilemmas of Law in the Welfare State* (str. 111-127). New York, Berlin: Walter de Gruyter.

Luhmann, N. (1989). Law as a Social System. *Northwestern University Law Review*, 83 (1-2), 136-150.

Matan, A. (2008). *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti – Biblioteka Politička misao.

Maynard, D. i Manzo, J. (1993). On the Sociology of Justice: Theoretical Notes from an Actual Jury Deliberation. *Sociological Theory,* 11(2), 171-193. https://doi.org/10.2307/202141

Meuser, M. i Nagel, U. (2009). The Expert Interview and Changes in Knowledge Production. U A. Bogner, B. Littig i W. Menz (Ur.). *Interviewing Experts* (str. 17- 42). Palgrave Macmillan.

Miličić, V. (2003). *Opća teorija prava i države.* Zagreb: vlast. nakl.

Miller, W. L. (2012). Asymmetric Adaptive Legal Cultures amongst Minorities and Euro Migrants. *East European Politics,* 28 (4), 409-428. https://doi.org/10.1080/21599165.2012.672321

Miroshnichenko, O. (2014). Legal Culture of Modern Society: General Philosophical and Anthropological Analysis of the Category. Talking about the Structure of the Category. *Asian Social Science,* 10 (2), 1-5. https://doi.org/10.5539/ass.v10n12p1

Morse, J. M. i Niehaus, L. (2009). *Mixed Method Design: Principles and Precedures*. London i New York: Routledge.

Nelken, D. (1997). Puzzling Out Legal Culture: A Comment on Blakenburg. U D. Nelken (Ur.). *Comparing Legal Culture* (str. 69-92). Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth.

Nelken, D. (2004). Using the Concept of Legal Culture. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 29, 1-26.

Nelken, D. (2006). Rethinking Legal Culture. U M. Freeman (Ur.). *Law and Sociology. Current Legal Issues Volume 8* (str. 49-68). Oxford: Oxford University Press.

Nelken, D. (2014). Thinking About Legal Culture. *Asian Journal of Law and Society*, 1 (2), 255-274. https://doi.org/10.1017/als.2014.15

Nelken, D. (Ur.) (2012). *Using Legal Culture*. London: Wildy, Simmonds & Hill Publishing.

Pallant, J. (2011). *SPSS SURVIVAL MANUAL: A step by step guide to data analysis using SPSS.* Crows Nest: Allen & Unwin.

Parsons, T. (1952). *The Social System.* Glencoe, Illinois: The Free Press.

Parsons, T. (1962). The Law and Social Control. U W. E. Evan (Ur.). *Law and Sociology* (str. 56-72). New York: The Free Press of Glencoe.

Parsons, T. (1966). *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. New Jersey: Prentice-Hall.

Parsons, T. (1977). Law as an Intellectual Stepchild. *Sociological Inquiry,* 47 (3-4), 11-58.

Parsons, T. i Shils, E. A. (1962). *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Pech, L. (2009). *The Rule of Law as a Constitutional Principle of the European Union, Jean Monnet Working Paper 04/09.* Dostupno na: https://jeanmonnetprogram.org/paper/the-rule-of-law-as-a-constitutional-principle-of-the-european-union/ (08.04.2021.)

Pennisi, C. (1997). Sociological Uses of the Concept of Legal Culture. U D. Nelken (Ur.). *Comparing Legal Cultures* (str. 105-118). Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney: Dartmouth.

Petrak, M. (2015). *Rimska pravna tradicija i hrvatska pravna povijest*. Zagreb: Politička kultura.

Pfadenhauer, M. (2009). At Eye Level: The Expert Interview – a Talk between Expert and Quasi-expert. U A. Bogner, B. Littig i W. Menz (Ur.). *Interviewing Experts* (str. 81-97). Palgrave Macmillan.

Pisker, B., Mustapić, Z. i Zima, P. (2012). Pravni realizam: interdisciplinarnost pravnih znanosti. *Pravni vjesnik,* 28 (1), 145-171.

Podgórecki, A. (1980-1981). Unrecognized Father of Sociology of Law: Leon Petrażycki, Reflection Based on Jan Gorecki's Sociology and Jurisprudence of Leon Petrażycki. *Law & Society*, 15 (1), 183-202. https://doi.org/10.2307/3053227

Podgórecki, A. i Whelan, C. J. (1981). *Sociological Approaches to Law*. London: Croom Helm.

Pound, R. (1910). Law in Books and Law in Action. *American Law Review,* 44 (1), 12-36.

Pound, R. (1931). The Call for a Realist Jurisprudence. *Harvard Law Review,* 44 (5), 697-711.

Preložnjak, B. (2012). Poznavanje, razumijevanje i stavovi hrvatskih sudaca o europskom i međunarodnom pravu. U I. Šimonović (Ur.). *Poznavanje i vrijednosno prihvaćanje europskog i međunarodnog prava u Republici Hrvatskoj – zbornik radova znanstvenog projekta* (str. 109-152). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Pusić, E. (1989). *Društvena regulacija.* Zagreb: Globus.

Ravlić, S. (2011). Pravna kultura i pravna promjena: za novi pristup Bogišiću. U J. Kregar, V. Bogišić, D. Čepulo, P. Miladin, S. Ravlić i F. Hameršak (Ur.). *Bogišić i kultura sjećanja – Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote*

godišnjice smrti Balda Bogišića (str. 53-65). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Raz, J. (1972). Legal Principles and the Limits of Law. *Yale Law Journal*, 81 (5), 823-854. https://doi.org/10.2307/795152

Raz, J. (1979/1983). *The Authority of Law: Essays on Law and Morality.* Oxford: Clarendon Press.

Raz, J. (2019). The Law's Own Virtue. *Oxford Journal of Legal Studies*, 39 (1), 1-15. https://doi.org/10.1093/ojls/gqy041

Rodin, S. (2005). Diskurs i autoritarnost u europskoj i postkomunističkoj pravnoj kulturi. *Politička misao*, 42 (3), 41-64.

Sadurski, W. (2006). Law's Legitimacy and 'Democracy-Plus'. *Oxford Journal of Legal Studies*, 26 (2), 377-409. https://doi.org/10.1093/ojls/gql008

Saldías, O. (2012). Can We Explain The Emergence Of Legal Culture? A Methodological Approach Based on the Example of the Andean Community's Legal Culture. U D. Nelken (Ur.). *Using Legal Culture* (str. 86-103). London: Wildy, Simmonds & Hill Publishing.

Savić, V. I. (2012). Odnos studenata Pravnog fakulteta u Zagrebu prema europskom i međunarodnom pravu. U I. Šimonović (Ur.). *Poznavanje i vrijednosno prihvaćanje europskog i međunarodnog prava u Republici Hrvatskoj – zbornik radova znanstvenog projekta* (str. 153-183). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Silbey, S. S. (2001). Legal Culture and Legal Consciousness. U N. J. Smelser i P. B. Baltes (Ur.). *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences* (str. 726-733). New York: Elsevier, Pergamon Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.86067-5

Silbey, S. S. (2010). Legal Culture and Cultures of Legality. U J. R. Hall, L. Grindstaff i M.-C. Lo (Ur.). *Handbook of Cultural Sociology* (str. 470-497). London i New York: Routlege. https://doi.org/10.4324/9780203891377.ch45

Smerdel, B. (2013). *Ustavno uređenje europske Hrvatske*. Zagreb: Narodne novine d.d.

Stanković, D. (1990). Pravna kultura i etika dra Politea. *Zakonitost*, 44 (7/8), 812-820.

Stone, A. (1985). The Place of Law in the Marxian Structure-Superstructure Archetype. *Law & Society Review*, 19 (1), 39-68.

Suárez-Álvarez, J., Pedrosa, I., Lozano, L. M., García-Cueto, E., Cuesta, M. i Muñiz, J. (2018). Using Reversed Items in Likert Scales: A Questionable Practice. *Psicothema*, 30 (2), 149-158. https://doi.org/10.7334/psicothema2018.33

Sullivan, T. A., Warren, E. i Westbrook, J. L. (1988). Laws, Models, and Real People: Choice of Chapter in Personal Bankruptcy. *Law And Social Inquiry*, 13 (4), 661-706. https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1988.tb00568.x

Sullivan, T. A., Warren, E. i Westbrook, J. L. (1994). The Persistence Of Local Legal Culture: Twenty Years Of Evidence From The Federal Bankruptcy Courts. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 17 (3), 801-865.

Sullivan, T. A., Warren, E. i Westbrook, J. L. (1997). Consumer Bankruptcy in the United States: A Study of Alleged Abuse and of Local Legal Culture. *Journal of Consumer Policy*, 20, 223-268. https://doi.org/10.1023/A:1006826006249

Summers, R. S. (1999). Principles of the Rule of Law. *Notre Dame Law Review*, 74 (5), 1691-1712.

Sutton, J. R. (2001). *Law/Society: Origins, interactions, and change*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press. https://doi.org/10.2307/1227990

Togaibayeva, A., Yessengulova, M., Suguraliyeva, A., Ramazanova, D. i Tolebayeva, Z. (2015). The Role of the Legal Culture as a Factor Determining Successful Legal Socialization of Future Specialists. *Asian Social Science,* 11 (14), 37-44. https://doi.org/10.5539/ass.v11n14p37

Travers, M. (2010). *Understanding Law and Society*. New York: Routledge.

Treviño, A. J. (2009). Introduction. U A. J. Treviño (Ur.). *Talcott Parsons on Law and the Legal System* (str. 1-34). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Tyler, T. R. (2003). Procedural Justice, Legality, and the Effective Rule of Law. *Crime and Justice*, 30, 283-357. https://doi.org/10.1086/652233

Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst). NN 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14. Dostupno na: https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske (08.04.2021.)

Ustavni sud Republike Hrvatske (2000). *Odluka i Rješenje Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-I-659/1994, U-I-146/1996, U-I-228/1996, U-I-508/1996, U-I-589/1999 od 15. ožujka 2000*. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_03_31_659.html (30.05.2021.)

Vago, S. (2012). *Law and Society*. Boston: Prentice Hall.

Venecijanska komisija (2011). *Report on the Rule of Law*. Dostupno na: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e (02.04.2021.)

Venecijanska komisija (2016). *Rule of Law Checklist*. Dostupno na: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e (02.04.2021.)

Visegrády, A. i Tucak, I. (2012). Mađarska i hrvatska pravna kultura. U M. Župan i M. Vinković (Ur.). *Suvremeni pravni izazovi: EU - Mađarska – Hrvatska* (str. 15-34). Pečuh – Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu i Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Von Benda-Beckmann, F. i Von Benda-Beckmann, K. (2012). Why Not Legal Culture?. U D. Nelken (Ur.). *Using Legal Culture* (str. 86-103). London: Wildy, Simmonds & Hill Publishing.

Vrban, D. (2006). *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Vuković, D. i Cvejić, S. (2014). Legal Culture in Contemporary Srbia: Structural Analysis of Attitudes Towards the Rule of Law. *Annals FLB – Belgrade Law Review*, 62 (3), 52-73. https://doi.org/10.5937/AnaliPFB1403052V

Waldron, J. (2002). Is the Rule of Law an Essentially Contested Concept (In Florida)? *Law and Philosophy*, 21 (2), 137-164.

Waldron, J. (2008). The Concept and the Rule of Law. *Georgia Law Review*, 43 (1), 1-61. https://doi.org/10.2307/3505128

Weber, M. (1978). *Economy and Society: an Outline of Interpretative Sociology*. Berkeley, Los Angeles i London: University of California press.

Wells, M. L. (2007). Sociological Legitimacy in Supreme Court Opinions. *Washington and Lee Law Review*, 64 (3), 1011-1070.

Wilson, C. (2012). *The Public and the Justice System: Attitudes, Drivers and Behaviour – A Literature Review.* Scottish Government Social Research. Dostupno na: https://www.gov.scot/publications/public-justice-system-attitudes-drivers-behaviour-literature-review/pages/9/ (21.01.2021.)

Zemlyachenko, L. V. (2014). Diagnostics of the Legal Culture of Junior Schoolchildren. *Asian Social Science*, 11 (8), 72-79. https://doi.org/10.5539/ass.v11n8p72

Zubok, I. A. i Chuprov, V. I. (2007). The Legal Culture of Young People from the Standpoint of Transformation Strategies The Concept and Structure of Legal Culture. *Russian Education and Society*, 49 (7), 73-91. https://doi.org/10.2753/RES1060-9393490704

PRILOZI

Prilog 1: Izjava o sudjelovanju u istraživanju

INFORMIRANI PRISTANAK ZA SUDJELOVANJE U ISTRAŽIVANJU

U sklopu doktorske disertacije pod naslovom *Obilježja pravne kulture u Hrvatskoj* doktorandica Mateja Čehulić pod mentorstvom dr. sc. Dragana Bagića, izv. prof. i dr. sc. Slavena Ravlića, red. prof. provodi empirijsko istraživanje.

Ciljevi doktorske disertacije su definirati i operacionalizirati koncept pravne kulture unutar teorijskog pravca strukturalnog funkcionalizma te utvrditi obilježja i determinante pravne kulture u društvu i pravnom sustavu Hrvatske.

Istraživanje se provodi s ciljem uvida u mišljenja, načine razumijevanja i prepoznavanja uloge i utjecaja pravne kulture. Time se želi steći inicijalni uvid u pravni sustav te utvrditi profesionalno-pravne perspektive o pravnoj kulturi, njenom potencijalnom utjecaju na pravni sustav i njegovo funkcioniranje.

Polustrukturirani intervjui u trajanju od oko jednog sata provest će se sa stručnjacima/kinjama iz područja prava zaposlenim na pravnim fakultetima i/ili institucijama pravnog sustava u Republici Hrvatskoj. Za potrebe doktorske disertacije, intervjui će se snimiti, a zvukovne snimke i transkripti intervjua bit će pohranjeni i čuvani na zasebnom memorijskom disku.

Podatke prikupljene u intervjuu koristit će isključivo provoditeljica istraživanja u izradi doktorske disertacije, za razradu teorijskog modela, konstrukciju mjernog instrumenta, formuliranje hipoteza, analizu rezultata kvantitativnog istraživanja te u potencijalnim znanstvenim radovima koji će proizići iz disertacije. Pritom će se uz izjave sudionika/ce navoditi tip zaposlenja *(akademska ustanova, odvjetništvo ili pravosudno tijelo)* te kodna šifra (broj sudionika/ce) koja će biti dodijeljena sudioniku/ci na početku intervjua. Sve informacije podijeljene tijekom intervjua ostaju povjerljive. Treća strana neće biti uključena u provedbu intervju, transkribiranje, analizu niti korištenje nalaza.

Sudjelovanje u istraživanju je dobrovoljno, a odustajanje od sudjelovanja moguće je u bilo kojem trenutku. Izravne koristi za sudionike/ce istraživanja nema, dok su radi iznošenja

vlastitih percepcija i stavova o pravnom sustavu moguće štete i rizici. Kako bi se potencijalne štete otklonile, sudionicima/ama se jamči zaštita identificirajućih podataka – uz njihove izjave navodit će se samo tip zaposlenja (akademska ustanova, pravosudno tijelo ili odvjetništvo) te kodna šifra (broj sudionika/ce) poznata sudioniku/ci i provoditeljici istraživanja.

Za dodatna pojašnjenja i upite možete kontaktirati provoditeljicu istraživanja na e-mail adresu: macehulic@gmail.com.

AUTORIZACIJA

Molim Vas da svojim potpisom autorizirate sudjelovanje u istraživanju:

Pročitao/la sam i razumio/razumjela ovaj informirani pristanak te pristajem sudjelovati u ovom istraživanju. Dajem dopuštenje da se uz citate mojih izjavi navodi tip zaposlenja (akademska ustanova, pravosudno tijelo ili odvjetništvo) i kodna šifra sudionika/ce.

Tip zaposlenja: Kodna šifra/broj sudionika/ce:

Mjesto i datum: Potpis istraživačice:

Potpis sudionika/ce:

Prilog 2: Protokol intervjua s ekspertima u području prava

Hvala Vam što ste pristali na intervju; on čini empirijsku kvalitativnu komponentu mog doktorskog rada i bit će mi od velike pomoći u razradi teorijskog modela, konstrukciji mjernog instrumenta, formuliranju hipoteza te analizi rezultata kvantitativnog istraživanja.

Kao što sam i ranije spomenula, u doktoratu se bavim pravnom kulturom, a cilj ovog intervjua jest širi uvid u mišljenja o pravnoj kulturi te načinima razumijevanja i prepoznavanja uloge i utjecaja pravne kulture.

Intervju će trajati otprilike sat vremena te ću Vam postavljati pitanja koja se odnose na vaše razumijevanje pravne kulture te odnosa pravnog sustava i građana. Vaše mišljenje mi je važno jer osim znanstvenog i/ili stručnog pravnog znanja zasigurno svoja razmišljanja na ovu temu gradite i na temelju osobnog iskustva s pravnim institucijama, kao i na temelju iskustva Vama bliskih osoba.

Prije intervjua dali ste svoj informirani pristanak za sudjelovanje te (i dalje) dajete dopuštenje da se uz citate Vaših izjava navodi tip zaposlenja (akademska ustanova, pravosudno tijelo ili odvjetništvo) kojem će se dodijeliti Vaša kodna šifra?

DA *NE*

Kao što sam najavila, intervju će biti sniman, a zvukovnu snimku i transkripte intervjua pohranit ću i čuvati na zasebnom memorijskom disku.

Prije nego što počnemo s intervjuom, imate li nekih pitanja?

Budete li ih imali tijekom intervjua, slobodno pitajte u bilo kojem trenutku.

SHVAĆANJE KONCEPTA PRAVNE KULTURE (općenito)

- Jeste li se u dosadašnjem znanstvenom i/ili stručnom radu susretali s konceptom pravne kulture? U kojem kontekstu se koristio taj pojam; kako se shvaćao?

- Koristite li koncept/sintagmu pravna kultura? Što njome objašnjavate; kako biste je definirali?

- Koji su elementi koje po Vama objašnjavaju taj koncept? U čemu vidite/prepoznajete pravnu kulturu?

- Kakva je pravna kultura poželjna za funkcionalnost pravnog sustava (elementi/obilježja dobre pravne kulture)?

- Na što utječe pravna kultura? Zašto i koliko je ona važna za pravni sustav, društvo…?

VIĐENJE PRAVNE KULTURE U HRVATSKOJ

- Kakva je pravna kultura u Hrvatskoj? Koja su njena obilježja, usporedno s ranije pobrojanim elementima dobre pravne kulture?

- Na koji način takva pravna kultura onda utječe na funkcioniranje hrvatskog pravnog sustava?

- Što utječe na pravnu kulturu građana Hrvatske?

- Možete li dati primjer neke druge pravne kulture (općenito, druga zemlja) u kojoj prepoznajete drugačije karakteristike pravne kulture (bolje ili gore)?

Nastavila bih ovaj intervju razmatranjem pravne kulture, odnosno pokazatelja/elemenata tog koncepta i indikatora kojima se oni mogu mjeriti. Prije toga htjela bih Vam ukratko objasniti teorijske postavke doktorskog rada i time Vam prikazati okvir za pitanja koja slijede.

U doktorskom radu, u teorijskoj razradi pravne kulture krenula sam od sistemske teorije i teorije djelovanja koje pripadaju pravcu strukturalnog funkcionalizma. Postavljenu u tome teorijskom okviru, pravnu kulturu istraživala bih kroz tri ključne odrednice – očekivanja (stvarna i potencijalna) od pravnog sustava, afektivnosti koju građani stvaraju prema pravnom sustavu te izbor i odluke koje građani donose s obzirom na pravo i pravni sustav.

Slijede pitanja o svakoj od navedenih odrednica.

KOGNITIVNA ORIJENTACIJA

[specifične karakteristike/funkcije pravnog sustava u odnosu na druge društvene objekte/sustave i s njima povezana očekivanja/potrebe građana koje pravni sustav može/treba ispunjavati]

- Koje su funkcije normativno definirane/zadane pravnom sustavu Hrvatske (Ustavom, zakonom, nekim drugim normativnim okvirom, međunarodnim aktima)?

- Koje od tih funkcija ispunjava hrvatski pravni sustav?

- Što bi pravni sustav (općenito – u liberalnim demokracijama ili specifično RH) trebao činiti za građane? Koje bi potrebe građana dobar pravni sustav trebao ispunjavati?

- Što bi građani trebali znati o pravnom sustavu i pravu kako bi mogli ispunjavati svoje potrebe?

[*ako ne bude spomenut koncept vladavine prava i/ili neki od njegovih principa/elemenata:*

Mogu li se ta stvarna očekivanja/potrebe (normirane funkcije i uloge pravnog sustava) koje građani imaju prema pravnom sustavu povezati s konceptom vladavine prava?]

[*AKO DA! (principi vladavine prava = funkcije pravnog sustava koje građani stvarno ili potencijalno očekuju od pravnog sustava):*

Koji bi to bili principi vladavine prava koji podupiru (postojanje) određenih potreba/očekivanja od pravnog sustava?]

- Prepoznajete li neke druge potrebe i očekivanja od pravnog sustava u društvu, a da ne pripadaju pravnom okviru RH i/ili su u raskoraku s načelima i vrijednostima (uloge pravnog sustava) liberalne demokracije?

- Postoje li i koje bi bili alternativni načini (normativno priznati i/ili prepoznati u praksi/svakodnevnom životu) ispunjavanja potreba na koje pravni sustav ne odgovara?

KATEKTIČKA ORIJENTACIJA

[pozitivno ili negativno afektivno određenje građana prema pravnom sustavu s obzirom na (ne)ispunjavanje potreba]

- Kako građani (mogu/bi trebali) percipirati djelovanja pravnog sustava i njegovih institucija? Kakve reakcije ili osjećaje (može/bi trebalo) djelovanje i odluke institucija i aktera pravnog sustava stvaraju kod građana?

- Na temelju kojih segmenata djelovanja i odlučivanja pravnog sustava građani stvaraju dojam o pravnom sustavu?

- Smatrate li da se građani u percipiranju prava i pravnog sustava zapravo referiraju na pravednost; u kojoj mjeri i kako?

[*ako ne bude spomenut koncept pravednosti i/ili neki od njegovih principa/elemenata:*

Mogu li se ti doživljaji/afekti koje građani imaju prema pravnom sustavu povezati s konceptom pravednosti?]

- Jesu li pravo i pravednost u raskoraku, i ako da, kakvom?

[*AKO DA! (pravednost = afekt kojim građani percipiraju/doživljavaju djelovanje pravnog sustava i iskazuju (ne)zadovoljstvo):*

Koji su segmenti/pokazatelji pravednosti pravnog sustava? Kako je građani mogu doživljavati u odnosima s pravnim sustavom i njegovim institucijama?]

EVALUATIVNA ORIJENTACIJA

[izbor i odluke vezane uz pravni sustav koje pojedinac donosi u određenoj situaciji, pod utjecajem kognitivnih i katektičkih orijentacija]

- Kakva ponašanja građana pretpostavlja (funkcionalan) pravni sustav? Kako bi građanin trebao djelovati u nekoj situaciji u kojoj dolazi u izravan ili neizravan kontakt s pravom, pravnim institucijama, pravnim sustavom?

- Čime se građani mogu voditi/što utječe na ponašanje građana prema pravnom sustavu, institucijama i odlukama pravnog sustava?

[*ako ne bude spomenut koncept legitimnosti pravnog sustava; koncept legitimnosti potencijalno zamijeniti konceptom povjerenja:*

- Mogu li se ponašanja i odluke koje građani donose s obzirom/prema/o pravu i pravnom sustavu povezati s legitimnošću koju građani (ne)daju pravnom sustavu?]

[AKO DA! (izbori/odluke/ponašanja prema pravnom sustavu i institucijama pokazatelj su legitimnosti koju građani (ne)daju pravnom sustavu):

- Kako (kojim postupcima/ponašanjem) građani daju legitimnost pravnom sustavu?

- Koje situacije, u kojem se građani nađu s pravom, pravnim sustavom ili institucijama pravnog sustava (česte/tipične/iz iskustva), prepoznajete kao dokaz da pojedinac (ne)daje legitimnost pravnom sustavu?

[Nakon pitanja o kognitivnim, katektičkim i evaluativnim orijentacijama, sudioniku/ci intervjua pokazat će se rezultati analize literature (prethodnih teorijskih radova i empirijskih istraživanja) o konceptima vladavine prava, pravednosti i legitimnosti te njihovim

indikatorima, s ciljem da daju svoje mišljenje o valjanosti ispitivanja pravne kulture kroz te dimenzije.]

NEZAVISNE VARIJABLE

- Što, prema Vašem mišljenju, utječe i oblikuje očekivanja od pravnog sustava, doživljaj djelovanja pravnog sustava i ponašanje prema pravnom sustavu?

[*iskustvo, socio-ekonomski status, mediji, informiranost, dob, spol…*]

ZAKLJUČNO PITANJE

- Za kraj, biste li htjeli dodati ili istaknuti nešto vezano uz ovu temu što smatrate važnim, a tijekom razgovora nismo spomenuli?

Prilog 3: Instrument za anketno istraživanje pravne kulture

1. Molimo Vas da na skali od 1 (*uopće se ne slažem*) do 5 (*u potpunosti se slažem*) procijenite u kojoj mjeri se slažete da su niže navedene zadaće i načini djelovanja pravnog sustava potrebne da bi on bio funkcionalan i ispunjavao svoju svrhu.

	uopće se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem, niti ne slažem	slažem se	u potpunosti se slažem
Samo dobri zakoni i funkcionalan pravni sustav mogu uspostaviti red među ljudima.	1	2	3	4	5
Pravni sustav bi trebao osigurati najbolji način rješavanja sukoba.	1	2	3	4	5
Pravosuđe bi trebalo obrazlagati pravne odluke na svima razumljiv način.	1	2	3	4	5
Sudske bi se presude trebale temeljiti na zakonu, a ne osobnom mišljenu suca.	1	2	3	4	5
Pravni sustav bi u sličnim slučajevima uvijek trebao ujednačeno postupati.	1	2	3	4	5
Sudovi bi trebali biti blaži prema siromašnim građanima.	1	2	3	4	5
Sudovi bi trebali presude donositi brzo, a ne ispitivati svaki detalj.	1	2	3	4	5
Sudske presude ne bi se smjele previše razlikovati od ideja morala i pravednosti običnog čovjeka.	1	2	3	4	5
Pravni sustav trebao bi djelovati u skladu s vladajućom političkom opcijom.	1	2	3	4	5

2. Niže su navedena obilježja djelovanja pravnog sustava. Prema Vašem viđenju trenutnog stanja i djelovanja pravnog sustava u Hrvatskoj, na skali od 1 (*uopće se ne slažem*) do 5 (*u potpunosti se slažem*) procijenite u kojoj mjeri se slažete s niže istaknutim tvrdnjama.

	uopće se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem, niti ne slažem	slažem se	u potpunosti se slažem
Pravosuđe u zaštiti i kažnjavanju sve građane tretira jednako.	1	2	3	4	5
Sudski postupci opravdano traju dugo.	1	2	3	4	5
Odluke hrvatskih sudova uglavnom su nepravedne i protivne razumu.	1	2	3	4	5
Nemoguće je predvidjeti kakav će ishod imati neki sudski proces u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
Sudske presude obično idu u korist onima koji imaju novac.	1	2	3	4	5
Pravni službenici poštuju procedure i ispravno vode pravne postupke.	1	2	3	4	5
Sudske presude su jasne i razumljive.	1	2	3	4	5
Suci se profesionalno i s poštovanjem odnose prema strankama u sudskom procesu.	1	2	3	4	5
Sudovi rade za interese političke strukture na vlasti.	1	2	3	4	5
Pravni sustav u Hrvatskoj zaslužuje povjerenje građana.	1	2	3	4	5

3. Niže su navedene neke situacije u kojima ste možda bili ili u kojima biste se mogli naći u budućnosti, a koje se odnose na kontakt s pravnim sustavom - npr. sa sudovima, državnim odvjetništvom, policijom. Molimo Vas da na skali od 1 (*sigurno neću*) do 5 (*sigurno hoću*) ocijenite koliko je vjerojatno da ćete se u budućnosti Vi osobno ponašati i donositi odluke spram pravnog sustava na niže navedene načine.

	sigurno neću	vjerojatno neću	možda hoću, možda neću	vjerojatno hoću	sigurno hoću
Ako mi je ugroženo ili oduzeto neko pravo, za pomoć ću se obratiti policiji ili državnom odvjetništvu.	1	2	3	4	5
Ako vidim da netko krši zakon, prijavit ću ga policiji ili državnom odvjetništvu.	1	2	3	4	5
Važna životna pitanja neću prepustiti na odluku ovakvom pravnom sustavu.	1	2	3	4	5
Nastojat ću izbjeći bilo kakve pozive na sud i svjedočenja, jer mi to može stvoriti samo dodatne probleme.	1	2	3	4	5
Za rješenje životnih problema ne namjeravam čekati pravosuđe, pravdu ću uzeti u svoje ruke.	1	2	3	4	5
Spor ću prije pokušati riješiti mirnim putem (npr. mirenjem, nagodbom), a ne odmah ići na sud.	1	2	3	4	5
Ako se sa zakonom ne slažem, neću ga ni poštivati.	1	2	3	4	5
Za rješenje pravnog problema obratit ću se pravnom sustavu, jer mi nitko drugi ne može pomoći.	1	2	3	4	5
Ako mi sudska odluka ne odgovara, žalit ću se sve dok ne ostvarim svoja očekivanja.	1	2	3	4	5
Bez obzira na dugotrajnost postupka, ako bude potrebe obratit ću se našem pravosuđu za pomoć.	1	2	3	4	5

4. Sljedeće tvrdnje odnose se prikazivanje hrvatskog pravnog sustava u medijima. Molimo Vas da na skali od 1 (*uopće se ne slažem*) do 5 (*u potpunosti se slažem*) procijenite u kolikoj se mjeri slažete sa svakom od navedenih tvrdnji.

	uopće se ne slažem	ne slažem se	niti se slažem, niti ne slažem	slažem se	u potpunosti se slažem
Bez medija uopće ne bismo znali što se doista događa u pravosuđu.	1	2	3	4	5
Stanje u pravosuđu uopće nije tako loše kako ga mediji prikazuju.	1	2	3	4	5

5. Sljedeća pitanja odnose se na osobno iskustvo s pravnim sustavom. Jeste li u proteklih 5 godina bili stranka u nekom od (niže navedenih) pravnih postupka ili bili svjedok/inja u sudskom postupku.

	da	ne	ne znam
kaznenom predmetu	1	2	3
ostavinskoj raspravi	1	2	3
ovršnom predmetu	1	2	3
zemljišno-knjižnom predmetu	1	2	3
imovinsko-pravnom sporu	1	2	3
radnom sporu	1	2	3
predmetu iz područja obiteljskog prava	1	2	3
prekršajnom predmetu	1	2	3
Jeste li u posljednjih pet godina svjedok na sudu/ svjedočili na sudu?	1	2	3

Ako DA (bilo koji tip postupka, osim svjedočenje) → pitaj koje pa idi na pitanje o osobnom zadovoljstvu (6.), a zatim na pitanje o iskustvu bliske osobe (7.)

AKO NE (niti jedan tip postupka) → idi na pitanje o iskustvu bliske osobe

6. Molimo Vas da na skali od 1 (*izrazito nezadovoljan/na*) do 5 (*u potpunosti zadovoljan/na*) procijenite u kojoj mjeri ste Vi osobno bili zadovoljni posljednjim pravnim postupkom u kojemu ste sudjelovali. Koliko ste bili zadovoljni:

	izrazito nezadovoljan/na	nezadovoljan/na	ne znam/ne mogu procijeniti	zadovoljan/na	u potpunosti zadovoljan/na
načinom na koji je taj pravni postupak vođen	1	2	3	4	5
ishodom, odnosno pravnom odlukom koja je u mom slučaju donesena	1	2	3	4	5

7. Je li neka Vama bliska osoba (npr. partner, član uže obitelji, blizak prijatelj) u posljednjih 5 godina bila stranka u nekom pravnom postupku (npr. u kaznenom, prekršajnom, ovršnom, ostavinskom, zemljišno-knjižnom predmetu, predmetu iz područja obiteljskog, radnog prava, u imovinsko-pravnom sporu i/ili slično)?

Ako DA → idi na pitanje o zadovoljstvu kod slučaja bliske osobe (8.)

Ako NE → preskoči pitanje o zadovoljstvu kod slučaja bliske osobe

8. Molimo Vas da na skali od 1 (*izrazito nezadovoljan/na*) do 5 (*u potpunosti zadovoljan/na*) procijenite zadovoljstvo posljednjim iskustvom s pravnim sustavom Vama bliske osobe?

	izrazito nezadovoljan/na	nezadovoljan/na	ne znam/ne mogu procijeniti	zadovoljan/na	u potpunosti zadovoljan/na
načinom na koji je taj pravni postupak vođen	1	2	3	4	5
ishodom, odnosno pravnom odlukom koja je u tom slučaju donesena	1	2	3	4	5

Prilog 4: Rekodirane varijable korištene u deskriptivnoj analizi

Ulazna varijabla		Rekodirana varijabla
Dob		
1 = 18 – 29 god. 2 = 30 – 39 god. 3 = 40 – 49 god. 4 = 50 – 59 god. 5 = 60 – 69 god. 6 = 70 i više god.	1 = 1 2 = 1 3 = 2 4 = 2 5 = 3 6 = 3	1 = 18 – 39 god. 2 = 40 – 59 god. 3 = 60 i više god.
Najviši stupanj obrazovanja		
1 = osnovna škola ili niže 2 = stručna škola 3 = gimnazija 4 = viša škola / preddiplomski studij / prvi stupanj fakulteta 5 = diplomski studij / fakultet / akademija / visoka škola 6 = poslijediplomski studij (specijalistički, magistarski, doktorski) 98 = NZ/BO	1 = 1 2 = 2 3 = 2 4 = 3 5 = 3 6 = 3 98 = system missing	1 = osnovna škola ili niže 2 = srednja škola (strukovna ili gimnazija) 3 = viša škola, fakultet, magisterij, doktorat
Ukupni mjesečni prihodi kućanstva		
1 = bez prihoda u kućanstvu prošli mjesec 2 = do 1000 kuna 3 = 1001 – 2000 kuna 4 = Od 2001 – 3000 kuna 5 =Od 3001 – 4000 kuna 6 = Od 4001 – 5000 kuna 7 = Od 5001 – 6000 kuna 8 = Od 6001 – 7000 kuna 9 = Od 7001 – 8000 kuna 10 = Od 8001 – 9000 kuna 11 = 9000 – 10 000 kuna 12 = 10 001 – 11 000 kuna 13 = 11 001 – 12 000 kuna 14 = 12 001 – 13 000 kuna 15 = 13 001 – 14 000 kuna	1 = 1 2 = 1 3 = 1 4 = 1 5 =1 6 = 1 7 = 2 8 = 2 9 = 2 10 = 3 11 = 3 12 = 3 13 = 4 14 = 4 15 = 4 16 = 5	1 = do 5000 kn 2 = 5001 – 8000 kn 3 = 8001 – 11 000 kn 4 = 11 001 – 14 000 kn 5 = 14 000 kn i više

Ulazna varijabla		Rekodirana varijabla
16 = 14 001 – 15 000 kuna 17 = 15 001 i više 98 = ne zna ili ne želi odgovoriti	17 = 5 98 = system missing	
Vrste pravnih postupaka		
1 = kazneni 2 = ostavinska rasprava 3 = ovrha 4 = zemljišni 5 = imovinski 6 = radni 7 = obiteljski 8 = prekršajni	1 = 1 2 = 4 3 = 3 4 = 3 5 = 3 6 = 3 7 = 3 8 = 4	1 = kazneni postupak 2 = prekršajni postupak 3 = građanski postupak 4 = ostavinska rasprava

ŽIVOTOPIS

Mateja Čehulić rođena je 21.12.1990. u Zagrebu. Diplomirala je 2014. godine završivši dvopredmetni diplomski studij sociologije i pedagogije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon završetka studija volontirala je te kroz program stručnog osposobljavanja bez zasnivanja radnog odnosa radila u Centru za istraživanje i razvoj obrazovanja Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu. Od prosinca 2015. godine asistentica je na Katedri za sociologiju Pravnog fakulteta u Zagrebu gdje sudjeluje u izvođenju kolegija Sociologija i Sociologija - seminar na pravnom studiju i studiju socijalnog rada. Poslijediplomski doktorski studij sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upisala je 2016. godine.

Članica je Hrvatskog sociološkog društva, a od 2015. godine obnaša funkciju tajnice znanstvenog časopisa Revija za sociologiju.

Objavljeni radovi

Čehulić, M. (2021). Perspectives of Legal Culture: A Systematic Literature Review. *Revija za sociologiju*, 51 (2), 257-282. https://doi.org/10.5613/rzs.51.2.4

Čepo, D., Čehulić, M. i Zrinščak, S. (2020). What a Difference Does Time Make? Framing Media Discourse on Refugees and Migrants in Croatian Two Periods. *Croatian and comparative public administration*, 20 (3), 469-496. https://doi.org/10.31297/hkju.20.3.3

Zrinščak, S., Kregar, J., Sekulić, D., Ravlić, S., Grubišić, K., Čepo, D., Petričušić, A. i Čehulić, M (2020). *Opća sociologija s uvodom u sociologiju prava*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Petričušić, A., Čehulić, M. i Čepo, D. (2017). Gaining Political Power by Utilizing Opportunity Structures: An Analysis of the Conservative Religious-Political Movement in Croatia. *Politička misao: časopis za politologiju*, 54 (4), 61-84.

Čehulić, M. (2017). *Conference 'Society, Law, and Legal Culture'*. Hrvatska i komparativna javna uprava, 17 (2-poseban prilog), 88-89. Dostupno na: https://iju.hr/publikacije_ey.asp?ID=4&Year=2017 (10.06.2021.)

Spajić-Vrkaš, V. i Čehulić, M. (2016). Istraživanja građanskog odgoja i obrazovanja: višerazinski pregled. U M. Kovačić i M. Horvat (Ur.). *Od podanika do građana: razvoj*

građanske kompetencije mladih (str. 153-184). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i GONG.

Spajić-Vrkaš, V. (suradnici: Elezović, I., Rukavina, I., Pažur, M., Vahtar, D. i Čehulić, M.) (2016). *(Ne)moć građanskog odgoja i obrazovanja: objedinjeni izvještaj o učincima eksperimentalne provedbe kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u 12 osnovnih i srednjih škola (2012./2013.)*. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.